

Юсуфшохи Яъқубшоҳ

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК ИБТИДОИ АСРҲОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6

Нашри II

*Вазорати маорифи Ҷумҳурии
Тоҷикистон тавсия кардааст*

Душанбе
“Офсет”
2011

Мухаррир: Сайфулло Маҳкамов

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол

Муаллимони мухтарам!

Хошишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ 45, Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Тоҷикистон ирсол доред.

Юсуфшоҳи Яъқубшох

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК (ибтидои асрҳои миёна). Китоби дарсӣ барои синфи 6. Душанбе: «Офсет», 2011. 224 саҳифа.

ПЕШГУФТОР

Таърихи ибтидои асрҳои миёна аз асри III то асри VIII милодро дар бар мегирад. Дар таърихи халқи тоҷикон ин давраҳо дигаргуниҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба амал омадаанд.

1. Аввалан, дар ин давра ҷомеаи гуломдорӣ ба ҷомеаи деҳқонӣ (феодалӣ) иваз мешавад. Сабабаш он буд, ки дар ғулаи мавҷудияти бисёрасраи худ дар ҷомеаи гуломдорӣ номувофиқиҳои зиёде дар сохтори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба вуҷуд омада, муқобили яқдигар амал мекарданд ва бо мурури замон сохти навро ба вуҷуд оварданд. Сохти деҳқонӣ аз ҳар ҷиҳат нисбат ба гуломдорӣ беҳтар ва пешқадамтар буд.

Барои чӣ мо сохти деҳқонӣ меғуем? Дар таърихи замони Шӯравӣ ин давра ва сохторро феодалӣ мегуфтанд. Вожаи феодалӣ аз забони латинӣ гирифта шуда, маънояш дорандаи замин, об, пул, мол (чорво) ва ғайра мебошад. Дар таърихи Аврупои Ғарбӣ (Олмон, Фаронса ва Англия) феодал гуфта дорандаи заминеро мегуфтанд, ки ба хизматчиён, хусусан ҳарбиён ғула мешуд ва он меросӣ аз насл ба насл мегузашт.

Мардуми тоҷик ориёӣҳо дар ибтидои асрҳои миёна деҳқон гуфта, табақаи заминдорон, давлатмандони бузургро меномиданд. Деҳқонон дорандаи замини зиёд, деҳаҳо, рамаи чорпоён ва обу қонҳо буданд. Деҳаҳо бо одамонаш дар ихтиёри деҳқон буданд ва ба манфиати он қор мекарданд. Яъне деҳқонӣ ибтидои асрҳои миёна мафҳуми пурраи вожаи феодалӣ аврупоиро ифода мекунад. Калимаи деҳқон ба маънои ашроф, ориёнаҷод, шохзода, тоҷик низ истифода шудааст. Масалан, устод Фирдавӣ меғӯяд:

Зи гуфтори деҳқон кунун дoston
Бипайвандам аз гуфтаи бoston.

Дар ин мисраъҳо деҳқон ба маънои этникӣ - халқ, миллат ва тоҷик омадааст. Яъне дoston аз таърихи шохон дар назар дошта шудааст.

Ҳамин тавр, мо ба ҷои вожаи **феодалӣ** аврупоӣ калимаи дар забони тоҷикӣ маълум – **деҳқонро** истифода мекунем. Дар ивази вожаи деҳқонӣ кунун калимаи **кишоварз** истифода мешавад.

Дар таърихи Аврупо (дар Рим) сохти гуломдорӣ дар асри V милод бар асари шӯришҳои бисёрасра ва ҳуҷуми қabilaҳои гуногун аз шарқ шимол барҳам хӯрд.

2. Дар Тоҷикзамин (Ориёзамин) сохти гуломдорӣ дар натиҷаи суст шудани ҳукумати марказӣ ва аз итoати вай

баромадани вилоятҳо ва мустақил шудани онҳо барҳам хӯрд. Яъне вилоятҳои бузург оҳиста-оҳиста аз итлоати ҳукумати марказӣ баромада, худро мустақил эълон карда, сабаби барҳам хӯрдани давлати гуломдории Портҳо - Ашкониён дар Тоҷикзамини Ғарбӣ шуданд. Дар вилоятҳои ҷудошуда гуломон озод буданд, қувваҳои асосии истехсолиро кишоварзони озод ташкил менамуданд. Ҳамин тавр, дар таърихи мо бо роҳи осоишта аз асри III милод сохти гуломдорӣ ба деҳқонӣ иваз шудааст.

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ, ки ба он вилоятҳои Фарғона, Ҳафтрӯд, Қошғару (Қашғар) Хутан, Зобулу Қобул, Чоч, Истаравшан, Сугд, Бохтар ва Хоразм дохил мешуданд, дар асри II пеш аз милод ба ҷои давлати гуломдории Юнону Бохтар давлати Қушониён барқарор гардид. Қушониён аз қўчиёни озоди сахронавард иборат буданд ва ба сохти гуломдорӣ ҳеле кам ошно буданд. Замин дар дасти кишоварзони озод буд ва дар дохили давлати Қушониён сохтори кишоварзони озод оҳиста-оҳиста аз унсурҳои гуломдории классикӣ дур шуда, ба ҷомеаи деҳқонӣ-феодалӣ мегузарад. Бояд арз кард, ки шакли гуломдории классикӣ Рим ва Юнон дар Ориёзамин набуд ва юнониён онро ҷорӣ карда натавонистанд.

Ҳамин тавр, дар асри III милод сохти гуломдорӣ, дар натиҷаи инкишофи қувваҳои истехсоли ва номутобик шудани сохти иҷтимоӣ, ба деҳқонӣ иваз мешавад. Ин яке аз хусусиятҳои таърихи халқҳои Шарқ, аз ҷумла тоҷикон мебошад.

Бояд тазаққур дод, ки бештари халқҳои ҷаҳон сохти ҷомеаи гуломдориро аз сар нагузаронидаанд. Онҳо бевосита аз ҷомеаи ибтидоӣ ба ҷомеаи синфӣ - деҳқонӣ-феодалӣ гузаштаанд.

Сохтори ҷамъияти гуломдориро танҳо халқҳои қадимтарини ҷаҳон: мисриёни қадим, бобулиён, юнониён, румиён ва тоҷикон-эрониён аз сар гузаронида, дар тамаддуни башарӣ ҳиссагузори кардаанд.

Бисёр халқҳои Африқо (сиёхпўстон) ва Австралия аз сохти ҷомеаи ибтидоӣ ба замони мо омадаанд. Инак, халқи тоҷик дар Осиёи Марказӣ ягона халқест, ки сохторҳои иҷтимоии ҷомеаи ибтидоӣ, гуломдорӣ ва деҳқониро (феодалӣ) аз сар гузаронида, ба тамаддун ва фарҳанги Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон ҳиссагузори кардааст.

Яке аз хусусиятҳои ҷомеаи деҳқонӣ он аст, ки намудҳои гуногуни заминдорӣ пайдо мешаванд. Деҳқон оҳиста-оҳиста соҳиби заминҳо ва деҳаҳо шуда, мардум ба ӯ ба сифати муздор қор мекарданд.

Аз вижагиҳои таърихии халқҳои ориёнаҷод яке он аст, ки дар ин давра ба ивази номи ориёӣ этноними **тоҷик** пайдо мешавад. Ҳамаи халқҳои форсиабон тоҷик ном доранд.

Дар натиҷаи истилои араб тоҷикон истиклолияти худро аз даст медиҳанд. Тамоми Тоҷикзамин ба дасти тозиён гирифта мегардад. Ба ҷои дини аҷлоии мо - маздаёно ислом ҷорӣ мешавад. Ба забони тоҷикӣ-форсӣ ба воситаи дини ислом вожаҳои арабӣ ворид мешаванд.

Шогирдони синфи 6 ба омӯхтани таърихи асрҳои III–VIII милодии халқу ватани худ шурӯъ менамоянд. Дар ин давра дар Тоҷикзамини Ғарбӣ империяи бузурги дудмони Сосониён аз асри III ҳукм ронда, дар таърихи халқу ватани мо нақши муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ доштааст. Масалан, дар замони Сосониён китоби муқаддаси Авесто, ки дар замони Искандари Мақдунӣ сӯзонида шуда буд, дар асоси дафтарҳои боқимонда ва аз даҳони мубадон китобат мешавад.

Сосониён худро ворисони империяи бузурги Ҳахоманишиҳо меҳисобиданд ва барои ободонӣ ва рушди таърихи фарҳанг корҳои зиёде анҷом медоданд. Онҳо аз худ осори зиёди ҳаттӣ, меъморӣ ва моддӣ мерос гузоштанд, ки мо дар асоси омӯхтани онҳо таърихи замони Сосониёнро барқарор менамоем. Замони Сосониён замони шукуфоии илму фарҳанг ва тамаддуни миллии мо буд.

Дар қисмати Тоҷикзамини Шарқӣ ба ҷои давлати бузурги Кушониён дудмони Ҳайтолиён сари қудрат меояд. Сохти давлатдории тоҷикони шарқӣ - Кушониён ва баъдтар Ҳайтолиён нисбат ба Сосониён содатар буд. Ҳам Кушониён ва ҳам Ҳайтолиён аз кӯчиёни тӯронӣ буданд ва аз ҷиҳати фарҳангу тамаддун нисбат ба Сосониён як дараҷа паст меистоданд. Аммо дудмонҳои кушонӣ ва ҳайтолӣ сарзаминҳои Суғд, Бохтар, Хоразм, Фарғона ва ғайраро ба тасарруф дароварда буданд, ки аз қадимулайём марказҳои фарҳангии ориёнажодон ба ҳисоб мерафтанд. Суғд, Хоразм, Бохтар хату алифбои худро доштанд, ки аз хату алифбои паҳлавӣ-сосонӣ андаке фарқ мекард. Аммо дину ойин, фарҳанг, сохтори давлативу иҷтимоии ҳамаи тоҷикон аз Халиҷи Форс то марзи Чин қариб як хел буд. Авесто барои ҳамаи тоҷикон китоби муқаддаси мазҳабӣ ҳисоб мешуд.

Дар таърихи халқи тоҷики замони Шӯравӣ дар бораи хоразмиён, суғдиҳо ва бохтариҳо чунин маълумот овардаанд, ки гуё ҳар кадоми онҳо халқи алоҳида буд, аммо ин тавр нест. Вожаҳои Хоразм, Суғд ва Бохтар номҳои ҷуғрофӣ мебошанд ва этноним шуда наметавонанд. Номҳои этникии ҳамаи халқҳои зикршуда дар гузашта **ориёӣ** ва минбаъд **тоҷик** аст.

БАҲШИ 1

Боби I

ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ (ЭРОНИ ҒАРБӢ) ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН

§ 1. ТАШКИЛИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

Асосгузори давлати бузурги Сосониён аз вилояти Порс буда, яке аз дудмонҳои қадим ба ҳисоб мерафтанд. Маркази Порт шаҳри Истаҳр буд ва Сосон мубади мубадон дар ибодатгоҳи Нохид буд.

Порс яке аз вилоятҳои бузурги ориёнишин ба шумор мерафт ва чи тавре ки дар таърихи синфи 5-ум хондаед, дудмони Ҳахоманишиҳо низ аз ин вилоят буд. Дар замони истилои Искандари Мақдунӣ ин сарзамин хароб шуд, аммо дар давраи ҳукмронии Селевкиҳо Порс нисбатан мустақилияти сиёсӣ ба даст оварда, сарварони он аз дудмони Барзангиён худро шоҳ эълон карданд. Дар давраи ҳукмронии Ашкониён вилояти Порс ба онҳо итоат мекард, аммо шохони он аз номи худ сиккаҳо мебароварданд, ки мувофиқи анъанаи ориёӣ дар болои онҳо мичмари оташ ва яке аз эзидҳои авестой бо симои Аҳура Маздо сабт шуда буд.

Дар аввали асри III милод Бобак писари Сосон ба духтари шоҳ Говзачеҳр хонадор шуда, подшоҳро қушта, тахтро соҳиб мешавад. Вай аз сустшавии дарбори шохони ашконӣ истифода намуда, ба вилояти Кирмон ҳучум оварда, онро мутеи худ сохт ва Ардашерро он ҷо ҳоким кард. Баъд ба Ҳузистон, Уммон, Исфаҳон лашкар кашид ва онҳоро низ ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Соли 222 баъди марги Бобак писараш Ардашер ба курсии шохӣ менишинад. Ардашер аз сустшавии ҳукумати Ашкониён истифода бурда, соли 223 бо қўмаки баъзе сарварони вилоятҳои атроф, ки аз сиёсати Ашкониён норизо буданд, ба муқобили шоханшоҳ Артабони V лашкар мекашад ва дар ҷанги шаҳри Хурмузгон бар Ашкониён ғолиб меояд ва Артабони V-ро мекушад. Ҳамин тавр, ҳукмронии зиёда аз 400-солаи Ашкониён ба поён мерасад ва давлатдории Сосониён шурӯъ мешавад. Соли 227 Ардашерро шоханшоҳ эълон мекунанд ва ӯ то соли 241 ҳукм меронад. (Расми 1).

Сабабҳои ғалабаи Ардашер бар Артабони V. Яке аз сабабҳои ба осонӣ ғолиб омадани лашкари Ардашер бар Артабони V он буд, ки дар солҳои охири ҳукмронии ин дудмон ҳокимияти марказӣ хеле суст шуда буд. Мамлакат ба 240 хушатрҳо тақсим шуда, аксари онҳо ба ҳукумати марказӣ итоат надоштанд ва андоз намесупориданд. Артабони V қўшиши зиёд намуд, ки мамлакатро муттаҳид намояд, аммо барои ин корро амалӣ сохтан мебоист бо

Расми 1. Оромгоҳи Ардашери I.

бисёр хушатрҳо чангад, лекин қувваи лозима надошт ва вақт ҳам кам монда буд.

Ардашер, ки душмани деринаи Ашкониён буд, дар муддати кӯтоҳ тавонист қувваҳои зиддипортҳоро чамъ намояд ва империяи онҳоро аз байн барад. Ардашер дар ду соли баъди марги Артабони V тамоми Тоҷикзамини Ғарбиро ба тасарруф даровард, ба ғайр аз Арманистон ва Гурҷистон, ки муваққатан мустақил монданд. Ардашер пас аз соли 234 ба муқобили Рум лашкар кашид ва Нисибину Ҳарронро гирифт. Румиҳо бо сарвари императори худ Александр Север хучуми форсхоро боздоштанд. Ардашер ба Арманистон омада, бо шоҳи он Хусрав ҷангид ва ин кишварро ба мамлакати худ ҳамроҳ намуд. Баъд барои дар мардум хиссиёти ватанхоҳиро ба вучуд овардан, ба гирд овардани Авесто, обод намудани оташкадаҳои хомушшуда пардохт, муғонро навозиш кард. Мазхаби зардуштиро дини расмии давлати худ эълон намуд. Мубади мубадонро ба яке аз

вазифаҳои баландтарини давлатӣ таъдил дод. Тарафдорони ашкониёро кушт ва хонаводаи онҳоро нобуд сохт. Бисёр мардум, аз ҷумла шоҳзодагони ашконӣ таъкиб диданд ва ба Тоҷикзамини Шарқӣ фирор намуданд.

Дар муддати кӯтоҳ Ардашер сарҳади давлати худро то Ҳироту Марв расонид ва шаҳри Тайсафунро бо номи Бехарташир маркази давлати худ эълон кард.

Ардашер меҳост дар шарк бо Ҳинду Чин ва дар ғарб бо Миср, Баҳри Миёназамин ва Осиёи Сағиро Аврупо роҳҳои савдо дошта бошад. Аммо ба ин амал дар ғарб Рум ва дар шарк Кушониён ҳалал мерасониданд.

Ардашер бо Рум шартномаи дӯстӣ баста, ба муқобили Кушониён лашкар кашида, вилоятҳои Зобулу Кобулро ба даст оварда, ба Ҳиндустон ва Чин равобитаи савдо барқарор менамояд.

Сосониён худро ворисони давлати Ҳахоманишиён меҳисобиданд ва меҳостанд ба монанди онҳо бузургу тавоило бошанд. Бинобар ин, ба императори Рум мактуб навишта, аз ӯ озод намудани сарзаминҳои Осиёи Хурд ва Наздикро дархост намуданд. Императори Рум фиристодаҳои Ардашерро ҳабс карда, ба муқобили давлати Сосониён лашкар мекашад. Ардашер ҳамлаи румиёро гардонда, Арманистон ва Сурияро ба ҳоки худ ҳамроҳ намуд ва худро шоҳаншоҳи Эрон ва ғайри Эрон эълон кард.

Ислоҳоти Ардашер. Ардашер барои мустаҳкам намудани давлат як қатор чораҳо андешид:

1. Ба тартиб даровардани дараҷаи мансабдорӣ дар мамлакат ва дарбор.
2. Ба хирбади хирбадон Тансар фармуд, ки Авесторо гирд оварда, китобат намояд.
3. Дини расмии давлати Сосониён ва мардуми Эронро маздаёсно ва Зардуштро пайгамбари он эълон намуд.
4. Тақсими аҳоли ба табақот ва дараҷабандии кормандони идорот.
5. Ташкил ва таъмини амнияти мамлакат.
6. Аз нав зинда намудани шӯҳрати Дориюши аввал.
7. Пешгири намудани корҳои ғайриахлоқӣ.
8. Манъ намудани ҷазои дастбурӣ.
9. Ислоҳоти пулӣ ва ҳоказо. (Расми 2).

САВОЛҲО:

1. Ардашери Бобакон аз кадом дудмон буд ва давлати Сосониёро чӣ гуна ташкил намуд?
2. Сабабҳои ғалабаи осони ӯ бар Артабани V дар чӣ буд?
3. Аҳамияти ислоҳоти Ардашерро чӣ тавр мефаҳмед?

Расми 2. Сиккахон Ардашери I.

§ 2. СИЁСАТИ БЕРУНИИ ПОДШОҲОНИ СОСОНӢ ДАР АСРҲОИ III-IV (ЧАНГҲО БО РУМИЁН)

Чангҳои якум ва дуҷуми Шопури I бо румиён. Марзҳои шарқии давлати Сосониён дар ин давра ором буданд. Аммо дар Ғарб румиён Осиёи Сағир, Қарқоз, Сурия, Миср ва бахши зиёди Байнаннаҳрайнро дар даст доштанд, ки дар замонҳои то ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ дар ихтиёри давлати Ҳахоманишиҳо буд. Барои ҳамин, чангу ҷидолҳои дар замони Ашкониён вучуддошта дар давраи Сосониён ҳам давом карданд. Ин чангҳо ҳеҷ тарафро ғолиби мутлақ насохтанд. Ғоҳ румиҳо ва ғоҳ Сосониён дастболо мешуданд. Дар ҳукмронии Ардашер чанг бо румиҳо ғолибро муайян намекард, бинобар ин, вақте ки Шопури I соли 241 ба тахт нишаст, дар дарбори румиён нооромиҳо пайдо шуда буданд. Шопур аз ин вазъият истифода бурда, ба забти мулкҳои Рум пардохт, аммо ба натиҷаи дилхоҳ ноил наомад. Румиҳо Гордиенро император интиҳоб намуда, сипоҳи Шопурро шикаст дода, таъқибкунон ба пойтахти Сосониён - шаҳри Тайсафун расиданд. Лекин дар вақти муҳосира дар байни лашкариёни Рум низоъ бархост ва Гордиенро куштанд. Ба ҷои ӯ Филипп император шуд, ки бо Шопур сулҳ баста, Арманистон ва Байнаннаҳрайнро ба Эрон баргардонд.

Шопур соли 258 боз бо румиён чанг оғоз намуд, ки то соли 260 давом ёфт. Дар ин муддат лашкари Шопур маркази Сурия - шаҳри Антиохро хароб карда, дар назди Эдесс ба сипоҳи румиҳо зарбаи сахт зад. Император Валериянро бо қисми зиёди лашкариён асир гирифт. Шопур аз Осиёи Сағир ва дигар шаҳрҳои харобкардааш асирони зиёдро барои сохтмонҳои мамлакати худ овард. (Расми 3).

Расми 3. Дар ин расм галабаи Шопур бар императори Рум Валериян акс шудааст. Катибаи накши Рустам.

Ҷамрохи асирон меъмрон, бинокорон, ҳунармандон ва донишмандони зиёде аз Рум оварда шуданд. Ў дар рӯди Корун сарбанде сохт, ки бо номи «Банди Қайсар» машхур шуд.

Дар вилояти Хузистон бинои Гунди Шопурро сохт, ки он чун маркази илмӣ пеш аз исломӣ маъруф гардид. Шопур нисбат ба асирон ва вилоятҳои аз дасти румӣ гирифтаи худ берахмона рафтор мекард. Вай бештари мардуми бегуноҳро мекушт ва маҳалҳоро хароб менамуд. Аз ин сабаб, ӯ нисбат ба худ кинаю адовати румӣ ва дигаронро зиёд кард.

Масалан, дар вақти забткориҳои Шопур дар Осиёи Сағир ва Наздик шоҳи Палмир барои ӯ тӯҳфаҳои зиёд фиристод ва аз вай илтиҷо намуд, ки мамлакати Палмирро хароб накунад. Шопур тӯҳфаҳоро ба об партофт ва сафиронро ба қатл расонд. Ин буд, ки шоҳи Палмир дар биёбон, дар роҳи лашкари Шопур камин гирифт ва вақте ки лашкари ташнаю хаста наздик омад, ногаҳон ба он ҳучум оварда, зарбаи ҳалокатовар зад ва бисёр ғанимати онҳоро аз худ кард. Аз ин шикасти Шопур румӣ шердил шуда, ба ҳучуми қатъӣ гузаштанд. Онҳо дар замони ҳукмронии Ҳурмузи I, Бахроми I, Бахроми II ва Нарсӣ борҳо ба сарзамини Порс ворид шуда, харобиҳои зиёд оварданд. Дар замони ҳукмронии Нарсӣ (293-302) румӣ порсҳоро маҷбур сохтанд, ки ба шартномаи вазнини пешниҳоднамудаи онҳо розӣ шаванд.

Мувофиқи ин шартнома, ки соли 298 бо номи **сулҳи Нисибин** маълум аст, Сосониён бояд аз Арманистон, шимолӣ Байнаннаҳрайн ва боз панҷ вилояти дигари худ даст

мекашиданд. Ин вилоятҳо ба тасарруфи Рум даромаданд, Шопури II баъди 40 соли сулҳномаи Нисибин соли 333 ҷангро бо Рум шуруъ намуд. Дар ин ҷанг гоҳ ин тараф, гоҳ он тараф ғолиб меомад. Соли 363 императори Рум-Константин бо лашкари зиёд ба ҳудуди Порс даромада, қисмати Байнаннаҳрайнро гирифта, ба шаҳри Селевк наздик мешавад, аммо аз захми вазнин вафот мекунад. Императори нав Юлиан бо Шопури II сулҳ мебандад, ки мувофиқи он ҳамаи мулкҳои аздастрафта, мувофиқи сулҳномаи Нисибин, боз ба Сосониён баргардонда шуданд. Модари Шопури II шохдӯхтари кушони буд.

Баъди сари Шопури II мубориза дар байни амалдорон барои ба шох таъсир расонидан шуруъ мешавад ва дар як муддати кӯтоҳ се шоханшоҳ аз сӯиқасдҳо кушта мешаванд.

Соли 387 ба порсҳо муяссар гардид, ки бо Рум шартномаи манфиатнок имзо намоянд, ки мувофиқи он Арманистони Ғарбӣ ва Ғурҷистони Ғарбӣ ба Рум, Арманистони Шарқӣ ва Албанияву Қафқоз ба давлати Сосониён мегузаранд. Дар ибтидо дар ин ноҳияҳо ҳокимони маҳаллӣ сарварӣ менамуданд, аммо онҳо оҳиста-оҳиста ба шохзодагони Порс иваз карда шуда, ба ноҳияҳои Порс табдил меёбанд.

Шопури II (310-379) яке аз бузургтарин шоханшоҳони дудмони Сосониён буд. Дар замони ӯ Порс яке аз пуриқтидортарин давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб мерафт. Ӯ 7 сол дар марзҳои шарқӣ бо хиёниёну кушониён ҷангида, Кобулу Зобул ва водии Синдро гирифт ва марзи шарқиро то рӯди Ому расонид. Румиҳо дигар ба марзҳои шимолӣ ва ғарбӣ таҳдид намекарданд. Футуҳоти ин шоханшоҳ дар нақши Токи Бӯстон - дар қӯҳ канда шудаанд. Баъди Шопури Кабир, шохони ба тахт нишаста аз ӯҳдаи муҳофизати марзу буми Порс набаромаданд ва аз ин сустии онҳо Рум истифода бурда, Арманистонро аз Порс ҷудо сохт. (Расми 4).

Расми 4. Шопури II ва писараш аз катибаи нақши Рачаб.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО:

1. Шопури аввал, аз насли модарӣ, ба кадом дудмони шохони тоҷик хешовандӣ дошт?
2. Шопур кадом императори румиёно асир гирифт?
3. Шопури аввал аз қувваи асирон чӣ тавр истифода мекард?
4. Дар бораи ҷангҳои Шопури II бо румиёно нақл намоед.

§ 3. СИЁСАТИ БЕРУНИИ СОСОНИЁН ДАР АСРИ V

Шоҳаншоҳ Яздигурди I (399-420) кӯшиши зиёд намуд, ки бо румиёно бо сулҳу салоҳ зиндагӣ ба сар барад. Мувофиқи маслиҳати дӯчониба, Яздигурди I бо кайсари Рум сиёсати ба масеҳиёно мадад расондан ва дар қорҳои динии онҳо даҳлат нақарданро пеш гирифта, амнияти берунии мамлақатро таъмин сохт. Мубадони зардуштӣ барои ин сиёсат Яздигурдро ба хиёнат ва насронипарастӣ гунаҳгор намуда, дар яке аз сӯиқасдҳо ӯро куштанд. Аммо бо вучуди норозигии мубадон, муносибати сулҳхонаии Руму Порс тамоми асри V давом кард.

Лекин дар ин давра таҳдиди қабалаҳои кӯчӣ ба Рум ва Порс афзуд. Ҳар ду давлат бо маслиҳат ҳучумҳои саҳронавардонро рад менамуданд. Дар ин вақт дудмони Кушониёни Бузургро Кидориҳо ва баъдтар Ҳайтолиёно иваз намуда, ба сарзаминҳои шарқии Порс таҳдид менамуданд. Кидориёно ва Ҳайтолиёно хешовандони наздики забонӣ ва наҷодии Кушониёно буданд. Дар асри IV аввал хонадони Кидориҳо ва баъд Ҳайтолиёно ба сари қудрат омада, империяи бузурги худро ташкил намуданд, ки ба он Бохтару Қобул то Синду Ҳинд, Хоразму Сугд, Фарғона, Қошғару Ҳутан ворид мешуданд. Онҳо ба Марву Ҳирот ҳучум намуда, харобиҳо меоварданд. Дар замони ҳукмронии Баҳроми Гур (421-438) марзҳои шарқии империя аз онҳо ҳуб муҳофизат мешуданд. Баҳром ба муқобили Руми Фарбӣ бародараш Меҳр Нарсиру фиристод ва ӯ бисёр шаҳрҳои гирифт ва хироч бар онҳо ниҳод.

Дар замони Баҳроми Гур давлати Сосониёно хеле пурзӯр шуда буд. Ба империяи Сосониёно Рум, Ҳинд ва Ҳайтолиёно хироч медоданд. Дар баъзе вилоятҳои Кушониёно сиккаҳои Кушону Сосониёно бароварда мешуданд.

Подшоҳии Яздигурди II. Ӯ баъди падар соли 438 ба тахт нишаст ва ҳост, ки дини масеҳиро дар Арманистон бо мазаҳиби зардуштӣ иваз намояд, то ки он аз Порс ҷудо нашавад. Сарварон дар Арманистон аз порсиёно таъйин мешуданд ва ба қорҳои динии онҳо мубадон даҳлат мекарданд. Ин сиёсати Яздигурди II сабаби шӯриши арманиҳо бо сарвари Вардона Мадиканӣ

гардид. Яздигурд, ки дар чанги Ҳайтолиён буд, бо шитоб ба Арманистон омад ва дар Оварайр чанги хунин байни сипоҳи Яздигурд ва Вардона дар гирифт. Дар натиҷаи он сарвари сипоҳи арманиён - Вардона кушта шуд, раиси рӯҳониён бо 10 нафар сарварон асир шуданд ва оромӣ дар Арманистон барқарор ёфт ва оташкадаҳо боз фурузон шуданд.

Дар замони Яздигурд дар Байнаннаҳрайн низ оташкадаҳо сохта шуда, дини зардуштӣ вуҷуд меёфт ва масеҳиён диёнати маздаясноро мепазируфтанд. Императори Рум аҳд намуд, ки дар марзи Порс истеҳкомҳо насозад ва хироч диҳад. Яздигурд соли 457 даргузашт ва ба ҷои ӯ Ҳурмузи III подшоҳ шуд. Аммо бародараш пеши Ҳайтолиён омад ва бо ёрии онҳо соли 459 тахтро соҳиб гардид.

Дар замони подшоҳии Фирӯз – писари Яздигурд хушксолиҳои пайдарпай 7 сол Порсро фаро гирифтанд, вале вай мамлакатро бо ғаллаи харида таъмин намуд ва талафоти ҷонӣ надод.

САВОЛҲО:

1. Сиёсати Яздигурди аввал нисбат ба румиён чӣ тавр буд?
2. Дар бораи чанги Бахроми Гур ва Ҳайтолиён нақл кунед.
3. Барои чӣ уро «Гур» лақаб додаанд?
4. Подшоҳ Фирӯз барои пешгирӣ аз ҳаробии мамлакат чӣ чораҳо андешид?

§ 4. ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЁН

Қубод – писари Фирӯз аз соли 488 то соли 531 шоханшоҳи Порс буд. Дар асри V суръати деҳқонӣ шудани ҷомеа хеле меафзояд, бештари кишоварзон побанди заминдорони калон мешаванд. Андозҳои вазнин ва зиндагии ғадёнаи деҳотиёни безамину камзамин норозигии мардумро зиёд менамояд ва онҳо ба шӯриш бармехезанд, ки сарвараш Маздак буд.

Ҳаракати Маздак ҳамаи сарзаминҳои Порсро аз соли 491 то 529 фаро мегирад. Маздак мубад буда, дар солҳои хушксолӣ тарафдори одамони гурусна ва беҳонаю дар мешавад ва ба давлатмандон муқобил мебарояд ва дар гораи куштори мардуми ғани иштирок менамояд.

Маздак мегуфт, ки давлатмандон аз ҳисоби дигарон бой шудаанд, бинобар ин, онҳо бояд ҳаққи мардумонро гардонида диҳанд. Ақидаи баробарии одамон ва умумӣ будани молу мулк ва занҳо аз дунёи қадим, аз ҷомеаи ибтидоӣ гирифта шуда буд.

Чунин умумият дар ҳамаи мардумони ҷаҳон дар ҷомеаи ибтидоӣ вучуд дошт.

Ҳаракати Маздак дар замони подшоҳии Қубод сар шуда буд. Қубод Маздакро мубади мубадон ва ҷонишини худ таъйин намуд ва дар тӯли 4 сол ба ақидаи ӯ пайравӣ кард. Мардуми камбағал хонаю дар ва заминҳои давлатдоронро қашида мегирифтанд ва касонеро, ки муқобилият нишон медоданд, мекуштанд. Тахмин карда мешавад, ки Қубод ба тарафи Маздак барои он гузашта буд, ки ба воситаи қувваи шӯришгарон давлатмандони саркаши замони худро кам намояд.

Соли 496 давлатмандони дарбор ва ҳарбиён сӯиқасд ташкил намуда, Қубодро ба ҳабсхона андохтанд ва ба ҷои ӯ бародараш – Ҷомоспро шоҳ таъйин намуданд.

Қубод аз ҳабсхона гурехта, ба назди шоҳи Ҳайтолиён-Ахушнавоз меравад ва аз ӯ ёрӣ металабад. Ахушнавоз ба Қубод лашкар медиҳад ва Қубод соли 498-499 боз соҳиби тахту тоҷ мегардад. Қубод бо сарварони лашкар ва дарбору мамлакат оштии намуда, ба муқобили маздакиён муборизаро сар менамояд. Аслан, муборизаи зидди маздакиёнро писари шоҳ – Хусрав сарварӣ менамуд. Ӯ ҳамаи сарварони ҳаракати Маздакро дар Тайсафун бо фиреб ҷамъ намуда, онҳоро ба қатл расонид. Худи Маздак низ қатл карда шуд. Қисми зиёди маздакиён ба Варорӯду Хуросон гурехтанд ва ин ҷо гурӯҳҳои худро ташкил намуданд.

Подшоҳии Хусрави I – Анушервон (531-579). Баъди вафоти Қубод писари ӯ аз зани Нишопуриаш - Хусрави I, ки бо номи Анушервони Одил машҳур аст, ба тахти шоҳаншоҳ менишинад. Ҳаракати маздакиён қувваҳои марказгурези динӣ, ҳарбӣ ва деҳқониро суст намуд. Анушервон якҷанд ислоҳоти муҳими давлатӣ гузаронид, ки мамлакатро мустаҳкам намуданд. Дар навбати аввал, маздакиёнро ба ҷазоҳои саҳт гирифтор намуд ва мулкро аз онҳо осуда сохт.

Сохтори хирочро дигар намуд. Мувофиқи ин ислоҳот, хироч аз ҳар замин мувофиқи ҳосилнокии он аз даҳяк то сеяки ҳосилро ташкил менамуд. Мувофиқи ҳосилнокӣ, аз дарахтони мевадор, зайтун ва ангур низ боҷ медоданд. Хирочи сарона аз мардони 20 то 50-сола гирифта мешуд.

Хусрави I ба хонаводаҳои кӯҳнаи давлатманд, ки дар натиҷаи исёни Маздак ҳароб шуда буданд, ёрӣ расонид. Мамлакатро ба чор бахш: Шимол, Ҷануб, Шарқ ва Ғарб тақсим намуд ва сарварони онҳо бо тартиб ҷойҳои муайянро мегирифтанд. Баъди шоҳ дар идораи мамлакат вазир ҷои дуҷумро мегирифт.

Сиёсати беруна дар асри VI. Ҳанӯз соли 502 Қубод ба муқобили румиён ҷанг шурӯъ намуда, баъзе ҷойҳоро гирифта

буд, аммо ин муваффақияти муваққатӣ буд ва Хусрави I ҷангро идома дод ва меҳост ба баҳрҳои Миёназамин ва Охшиён-Сиёҳ роҳ кушояд. Соли 540 лашкари ӯ дар Сурия Антиохро сӯзонид, аҳолиашро асир гирифт. Дар назди Тайсафун шаҳре бо номи Антиохи Хусрав обод намуд ва қисме аз асиронро дар он муқимӣ кард. Ҷангҳо барои Арманистон ва Гурҷистон самарабахш набуданд. Аммо Хусрав вилояти Яманро гирифта, соли 570 ба баҳри Миёназамин ва уқёнуси Ҳинд роҳ кушод.

Ҳуҷумҳои туркон дар солҳои 60-70-уми асри VI давлати бузурги Ҳайтолиёнро пора сохтанд. Сосониён дар торумор сохтани давлати Ҳайтолиён ба туркон кӯмак намуда, сарҳади шарқии худро то рӯди Ому оварданд.

Солҳои 588-590 туркон ба сарзамини Сосониён ҳуҷум оварданд. Ба ривояти муаррих Табарӣ, ҳокони турк бо 300 ҳазор сарбоз, 200 фили ҷангӣ ва 300 шеро одамхӯр омада, Балхро гирифта буд. Хурмуз Баҳроми Ҷубинаро бо 12 ҳазор саворагони дорои таҷрибаи ҷангӣ ба муқобили ҳокон – Шоба мефиристад. Ин 12 ҳазор сарбози яккачинро ҳуди Баҳром интиҳоб карда буд. Баҳроми Ҷубина бо роҳи Хуросон ба Ҳирот ва аз он ҷо ба Балх наздик мешавад.

Ҳокон бо 260 ҳазор лашкар ба ҳуҷум даромад, дар сафи пеш филон ва шерон буданд. Баҳром фармон дод, ки ҷашмони филонро тирборон намояд ва шерон низ аз борони тир захмин шуданд. Пас Баҳром фармон дод, ки бо оташ онҳоро ба сӯи лашкари Ҳокон гурезон намояд.

Филон ва шерони захмин бо лашкари туркон даромехтанд ва зиёда аз 30 ҳазорро куштанд ва лашкариён рӯй ба гурез ниҳоданд. Баҳроми Ҷубина аз ин вазъият истифода намуда, ба туркон ҳамла оварда, одамони бисёрро кушт. Ҳокон кушта ва ҳазинаи он ғанимати Баҳром шуд. Бисёр туркон гурехтанд ва қисми зиёд асир афтоданд.

Баҳром ғанимати зиёд ба даст овард, ки як бахшро ба шох Хурмуз, бахше ба лашкар ва бахше ба худ гирифт. Туркон ба Туркистон рафтанд ва дуҷумбора ҳуҷум оварданд ва боз шикаст хӯрданд. Обруйи Баҳром хеле баланд шуда буд ва ӯ Балхро мақоми худ интиҳоб кард. Аммо баъди аз Хусрави Парвиз шикаст хӯрдан, ба назди ҳокон рафт ва он ҷо вафот намуд.

САВОЛҲО:

- 1. Маздак кӣ буд ва чӣ меҳост?**
- 2. Маздакиён кадом тартиботро ҷорӣ намудан меҳостанд?**
- 3. Моҳияти иҷтимоии ҳаракати Маздак аз чӣ иборат буд?**
- 4. Анушервон барои мустаҳкам намудани давлати худ чӣ ҷорабиниро гузаронид? Чаро ӯро одил номидаанд?**

Боби II ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ОХИРИН ПОДШОҲОНИ СОСОНӢ

§ 5. ХУСРАВИ II МАӢРУФ БА ХУСРАВИ ПАРВИЗ

Хусрави Парвиз охири шoҳи пуриктидори дудмони Сосониён буд. Вакте ки ӯ ба тахт нишаст, ба Баҳроми Чубина нома навишта, мансаби баландтаринро ба ӯ ваъда кард, аммо муросо нашуд ва кор ба чанг расид. Хусрав аз Баҳроми Чубина шикаст хӯрд ва ба Рум гурехт. Баҳром ба дарбор омада, тахтро соҳиб шуд. Хусрав аз румиён ёрӣ талабид ва бо кӯмаки онҳо боз тахтро гирифт.

Соли 602 дар Рум табаддулоти давлатӣ ба амал омад ва хусури Хусрав-Маврикиро куштанд ва ба ҷои вай Фокийро ба императорӣ расонданд. Хусрав бо баҳонаи хуни падарарӯси худро гирифтанд, соли 604 ба Рум лашкар кашид. Сипоҳи Сосониёро лашкаркашони номӣ Шохин ва Шаҳрвараз сарварӣ менамуданд. Онҳо галабаи сипоҳи худро бар румиён бомуваффақият таъмин намуданд. Онҳо Арманистон, Байнаннаҳрайни Шимолиро бо Эдесса, Сурияро бо Антиоҳу Димишқ, Фаластинро бо Байтулмақаддас, Миср ва Осиён Сагирро гирифта, ба маркази Рум таҳдид менамуданд.

Дар натиҷаи ҳучумҳои бисёрсола (604-626), зиёда аз 600 миллион дирҳам ба хазина даромад. Соли 625 дар хазинаи давлатӣ 1600 млн дирҳам вучуд дошт. Аммо ин пул дар хазина бе муомилот меҳобид. Мамлакат дар натиҷаи чангҳои тӯлонӣ ва андозҳои гарон хеле хароб шуда буд. Баъдан императори Рум бо туркҳои Хазар сулҳ баста, ба муқобили Порс чанги шадиде сар кард. Дар аввали соли 628 ӯ тамоми Қафқозро аз порсҳо озод намуда, ба Тайсафун наздик шуд. Дарбориён аз сиёсати Хусрави II норизо ба муқобили шoҳ суиқасд ташкил намуда, ӯро сарнагун сохта куштанд ва ба ҷои вай писараш Шируёро ба тахт шинонданд. Шируё бо румиҳо сулҳ баста, тамоми сарзаминҳои ба дастовардаи падари худро аз даст дод. Шируё дар дарбор низ бисёр хешони довталаби тахтро кушт ва ҳудаш низ баъди чанде ғавтид.

Тахти Сосониён дар муддати чор сол 10 подшоҳро иваз намуд. Ҳар яке аз онҳо аз ҷониби гурӯҳе ба сари қудрат меомад ва аз тарафи гурӯҳи муқобиле ғурӯ меафтаданд. Ва ниҳоят, сипаҳбади Хуросон Рустам писари хурди Хусрави II - Яздигурди III-ро ба тахти шoҳӣ нишонд, ки тамоми давраи подшоҳии ӯ (632-651) бо чангҳои зидди арабҳо гузашт. Баъди Хусрави Парвиз дар байни шoҳони сосонӣ шахси сиёсатмадору болаёқат пайдо нашуд.

Аз футухоти пайдарпайи Хусрав бар румиён на танҳо хазинаи шохӣ пур шуд, балки бисёр сарлашкарон, рӯҳониён, аъёну ашроф сарвати зиёд гирд оварданд. Онҳо ҳанӯз дар замони подшоҳии Парвиз барои ба сари қудрат омадан мубориза мебуданд. Майли марказгурезӣ ва ҳукмронии мустақилона дар байни ҳокимони вилоятҳо хеле афзуд. Парвиз солҳои охири подшоҳияшро танҳо бо айшу ишрат мегузаронд. Он назорате, ки дар замони Анушервон буд, дигар вучуд надошт.

Подшоҳии Кубод. Кубод вақте ки (с. 628-629) ба тахт нишаст, ба Рум сулҳ пешниҳод намуд. Сулҳ аз ҷониби румӣҳо фавран пазируфта шуд, зеро ҷанги 27-сола ҳар ду тарафро бемадор карда буд. Мувофиқи ин шартнома ҳар ду тараф он чи ки аз якдигар гирифта буданд, боз бармегардониданд. Сосониён солиберо, ки аз Байтулмақалдас гирифта буданд ва қимати зиёде дошт, боз ба румӣҳо доданд. Баргардонидани ин солибро румиён ҷашн гирифтанд.

Кубод барои афзудани нуфузи худ тартиботе, ки падараш дар дарбор ҷорӣ карда буд, бекор кард, маҳбусҳои сиёсиро озод сохта, ба онҳо меҳрубонӣ намуд. Ӯ ҳамаи бародарони худро қушт ва ҳудаш низ баъди ду соли ҳукмронӣ аз олам ҷашм пушид.

САВОЛҲО:

1. Замони шукуфои давлати Сосониён ба ҳукмронии кадом шоханшоҳон рост омад?
2. Хусрави Парвиз кадом вилоятҳоро аз румӣҳо қашида гирифт?
3. Сабабҳои таназзули давлати Сосониён кадомҳоянд?

§ 6. СОҲТОРИ ДАВЛАТИ ВА ҶОМЕАИ СОСОНИЁН

Сосониён дар тӯли зиёда аз 400 соли ҳукмронияшон дар сарзамини худ тамаддуни поябаланде офариданд. Онҳо ҳудро давомдихандаи шохони вилояти Порс дониста, аз қорнамонҳои худ нақшу нигор, ҳайкалу навиштаҷоти зиёде боқӣ монданд, ки барои омӯхтани таърихи фарҳанги онҳо аҳамияти калон доранд. Дар бораи дудмони сосонӣ муаррихони юнонӣ, румӣ, арманӣ ва ҷинӣ маълумоти нодире додаанд.

Дар боби тамаддуни замони Сосониён сарчашмаҳои ҳатти паҳлавӣ ва қовишҳои бостонӣ аҳамияти бузург доранд.

Ҳудуди Давлати Сосониён. Сосониён ҳудро ворисони империяи Ҳахоманишҳо меҳисобиданд ва қӯшиш менамуданд, сарзаминҳои, ки гузаштагонашон – Ҳахоманишҳо доштанд, боз ба даст оранд. Аммо ин ба онҳо муяссар нашуд. Сабаби асосии ҷангҳои тӯлонӣ ба Рум баргардонидани заминҳои замони Ҳахоманишҳо буд.

Танҳо дар замони Хусрави Парвиз марзҳои ғарбӣ то андозае ба замони Ҳахоманишиҳо расид. Зеро Хусрави Парвиз ҳамаи Арманистон, Гурҷистон, Осиёи Хурд ва Мисрро гирифт, аммо баъди вафоти вай ин заминҳо боз ба дасти румиҳо гузаштанд.

Дар Шарқ Куруш ва Дориюши Кабир ҳамаи вилоятҳои Ориёи Шарқӣ, аз ҷумла, Бохтар, Хоразм, Сугд, Фарғона ва Синдро ба давлати худ ҳамроҳ карда буданд. Аммо дар замони Сосониён марзи шарқӣ дар шимолу шарқ то Ому омада буд. Аммо Хоразм итоат надошт, Бохтари Шимолӣ (Тахористон) дар дасти Ҳайтолиён буд. Аксари вилоятҳои шарқӣ баъди Ҳахоманишиҳо дигар ба давлати Ориёи Ғарбӣ дохил нашуданд.

Шоҳаншоҳ. Шоҳи ориёиҳо худро шоҳи шоҳон меҳисобид ва даъвои шоҳии тамоми ҷаҳонро дошт. Шоҳони сосонӣ ин анъанаи Ҳахоманишиҳо ро идома доданд.

Ҳар шоҳ вақте ки ба сари тахт меомад, бо урфияти хос тоҷгузори мекард. Тоҷ аз тилло буд ва бо сангҳои қиматбаҳо, аз кабили ёқут, марворид, зумуррад ороиш меёфт. Тоҷро ҳар шоҳаншоҳ мувофиқи табиӣ худ тартиб меод. Дар болои сиккаҳои сосонӣ расми шоҳон бо тоҷи онҳо боқӣ мондаанд. Тоҷро хеле гуногун ва боҳашамат буданд. Шоҳаншоҳ ҳокими мутлақ буд. (Расми 4а).

Дидани шоҳ барои аксарият манъ буд, касе, ки ба дарбор барои сӯҳбат ба назди шоҳ меомад, шоҳ паси парда менишаст ва шахси омада дар масофаи муайяне истода сӯҳбат мекард. Шахсонеро, ки шоҳ қабул мекард, аз ҷониби дабирон озмуда мешуданд, то ки дар сару либос ва суханҳои онҳо нуқсоне набошад. Дар назди пардаи ҳарир ҳочиб-хурамбош ба сӯҳбат назорат менамуд. Дар толори қабулгоҳ дарбориён вобаста ба вазифа ва мақоми иҷтимоӣ ҷой мегирифтанд.

Шоҳ дар рӯзҳои муайян олимони қабул мекард ва баҳсу мунозираҳои илмӣ, динӣ ва ғайра баргузор мешуданд. То замони Анушервон дар ҳузури шоҳ дар сӯҳбатҳо танҳо Бузургфармондор (сарвазир) ва мубади мубадон иштирок доштанд. Дар замони Анушервон сарвазир, хонсолор, охурсолор, пуштибон, ошпаз, пешхидмат, дарбон, аңдарзбон (раиси ташрифот) ширкат мекарданд ва мутрибон дар маърақаҳои шоҳӣ лаҳнҳои муайяно мусурданд. Русумоти қабули меҳмонон ва ғайра мувофиқ ба рутбаҳо ва мақомҳои иҷтимоӣ ҷараён мегирифт.

Расми 4а. Намудҳои тоҷҳои шоҳони сосонӣ.

Табақот. Аҳоли ба ҷаҳор табақа тақсим буд:

1. Отурвон (рӯҳониён).
2. Артишдорон (чанговарон).
3. Дабирон (кормандони идораҳои давлатӣ).
4. Аостриюшон ва ҳутухшон (кишоварзон, ҳунармандон ва савдогарон).

Ҳар табақа, дар навбати худ, ба ҷузъҳо тақсим мешуд. Масалан, табақаи чанговаронро иронсипаҳбад ва раиси дабиронро ирондабирпат, мугонро мубади мубадон, хирбади хирбадон ва ғайра меғуфтанд ва интиҳоб менамуданд.

Озодон – табақаи боло буданд, ки бештар ба он шохон дохил мешуданд ва маъмурияти давлат ба ӯҳдаи онҳо буд. Онҳо ҳуқуқ доштанд, ҷамъ шуда шоҳро аз кор сабукдӯш кунанд ва ба ҷои ӯ дигареро интиҳоб намоянд. Ба ин табақа фармондори бузург (вазири аъзам), мубади мубадон, ирондабирпат, сипаҳпат, востариюшонпат (вазири молия) дохил мешуданд ва умури давлатро идора мекарданд. Ҳамаи корҳо дар дасти фармондори бузург буданд ва ӯ шахси наздиктарини шоҳ буд ва ӯро аз ҳамаи вазъи сиёсӣ ва ҳориҷӣ ва дохилӣ огоҳ менамуд. Баъдан ин вазифа **вазир** ном мегирад.

Дар рустоҳо мақоми деҳқонон баланд буд. Деҳқон маънои шохзода, сарвар, воломақомро дошт.

Ғайр аз ин, табақаҳои кишоварзон, тоҷирон, ҳунармандон, коргарони кироя ва ғуломон буданд. Ин табақаҳо ба давлатмандон, миёнаҳолон ва бенавоён тақсим мешуданд. Ҳатто дар байни ғуломон чанд дараҷа вучуд дошт, ба монанди ғуломи асир, ғуломи ғаравгирифта, ғуломи дар натиҷаи қарз пайдо шуда ва ғайра.

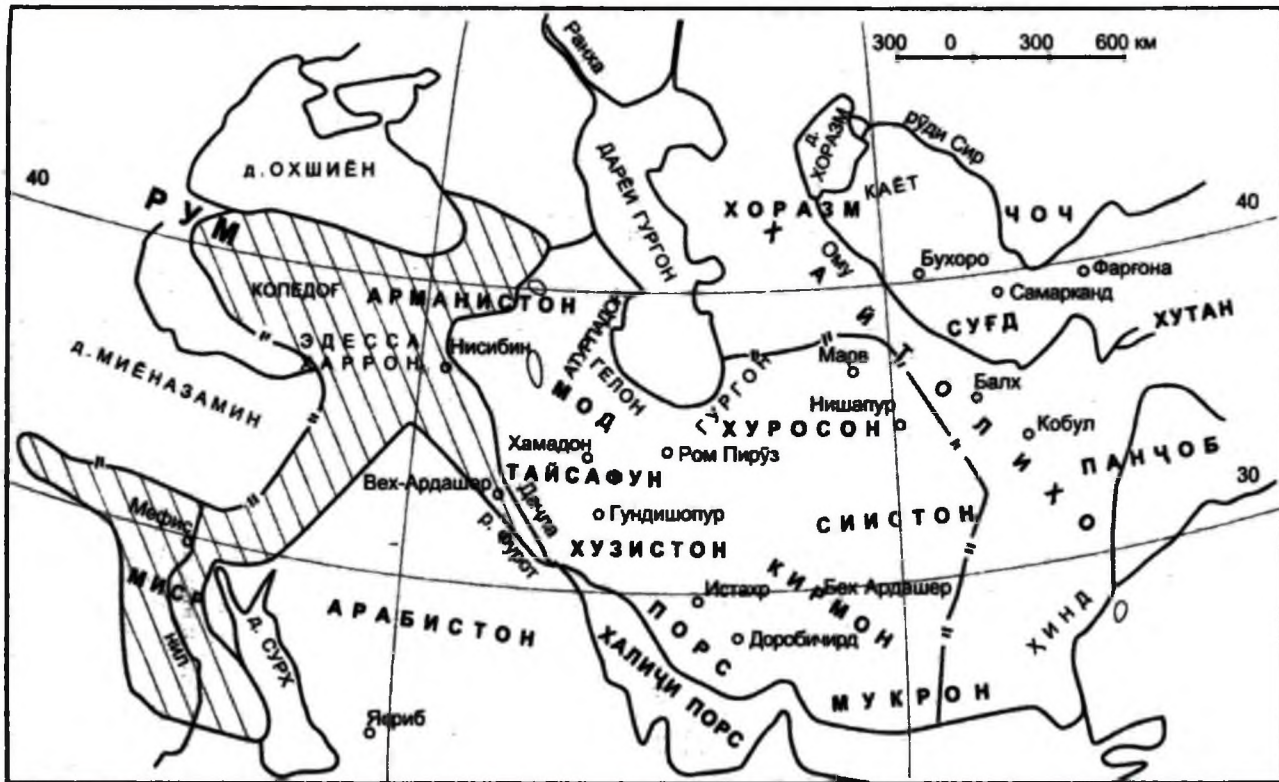
Се табақаи аввал аз ҳамаи андозҳо озод буданд. Ба табақаи шоханшоҳ, аҳли хонадони вай, сарони давлатҳои Арманистон, Гурҷистон, вилоятҳо, оилаҳои бузург, ки аз онҳо мансабдорон интиҳоб мешуданд, дохил буданд.

Ду намуи андоз: сарона ва андоз аз замин гирифта мешуд. Андози заминҳои обӣ аз лалмӣ фарқ дошт. Занон ва кӯдакон аз андоз озод буданд. Вазири молия Эрономор ном дошт. Сиккаҳо аз тилло, нуқра ва мис бароварда мешуданд.

Сиккаҳои аз тилло ва нуқра дар муомилоти ҳориҷӣ бештар истифода мешуданд.

Сохтори идоравӣ. Идора намудани давлат дар замони Хурави аввал ва Анушервон ба монанди Ҳахоманишиҳо буд, яъне мамлакат ба қисмҳои идоравӣ, маъмурий ҷудо мешуд. (Расми 5).

Вилоятҳои марзиро марзбонон идора мекарданд, онҳо сипоҳи муайян доштанд. Ҷор марзбон аҳамияти бузург доштанд: марзбонони Арманистон, Хуросон, Хазарон ва Рум. Ин марзбонҳо дорои тахти нуқра буданд. Касоне, ки аз хонаводаи салтанат буданд, лақаби шохӣ доштанд.

Худуди иловашуда ба давлати Сосониён дар замони Хусрави II, солҳои 602-622

Анушервон тамоми давлати худро ба чаҳор бахш: Шимол, Шарқ, Ҷануб ва Ғарб тақсим кард ва сипоҳ низ ба чаҳор бахш: сипаҳбади шимол, ҷануб, ғарб ва шарқ тақсим шуда буд. Ҳар кадом ҷои муайяноро ишғол менамуд. Сипаҳбади аввал подшоҳ ва ҷортои дигар ҷойҳои дуҷум, сеҷум, чаҳорҷум ва панҷҷумро ишғол менамуданд. Пеш мубади мубадон шахси дуҷум дар ҳукумат буд. Анушервон онро ба зинаи шашҷум фаровард. Гайр аз дастаҳои саворон боз сипоҳи доимие аз саҳронавардон ташкил намуда, дар Қафқоз ва Хуросон лангарҳои ҳарбӣ амал менамуданд.

Вазорати сипоҳ, ҷопархона (почта), молиёт, сиккаҳо, адлия, имтиёз ва гайра 9 деҳон бо мӯҳру дафтар амал менамуданд. Тарзи идора намудани давлат аз поён то боло марказонида шуда буд. Ҳар идора соҳиби мӯҳр ва ҳуҷҷатҳои худ буд. Идораи дабирон, додрасон хеле тараққиёфта буд ва дар ноҳияҳо дафтари идоравӣ доштанд.

САВОЛҲО:

1. Барои чӣ шӯҳрони сосонӣ худро шӯҳаншӯҳ меномиданд?
2. Дар маҳфилҳои шӯҳӣ ҷойгиршавии мақомоти давлатӣ чӣ тавр сурат мегирифт?
3. Аз рӯи кадом хусусиятҳо аҳоли ба табақаҳо тақсим шуда буданд?
4. Дар замони Анушервон мамлакати Сосониён ба чанд бахши маъмурӣ ва ҳарбӣ тақсим шуда буд?
5. Кадом намуди андозҳо вуҷуд дошт?

§ 7. ОИНИ МАЗДАЯСНО ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН

Дар замони Сосониён маздаясно дини расмӣ мамлакат ва миллати мо буд. Рӯҳониён дар ҳудуди Тоҷикзамин нуфузи зиёд доштанд. Яке аз муаррихони он замон меғӯяд, ки муғон дорони обрӯ ва ҳуқуқи зиёд буданд. Мардум ба онҳо ушр - ҳадяҳои зиёд меоданд. Онҳо тобеи қонуни мамлакат набуданд ва худашон барои худ қоидаи қонун доштанд. Мубадон ба чанд дараҷа тақсим мешуданд: мубади мубадон, хирбадон, муғони нозирӣ ва дастур. Хизмат дар маъбадҳои оташ қори фахрӣ ва шарафнок ҳисобида мешуд. Дар замони Сосониён сохтмони маъбадҳои оташ нисбат ба замони Ҳахоманишиҳо хеле афзуд ва вазифаи мубадон доимо нигоҳ доштани оташ дар оташқада ба ҳисоб мерафт.

Дар ҳар хонадони давлатманд оташқадаи хонагӣ буд ва каҳудо онро мӯҳофизат менамуд, то ки хомӯш нагардад. Ҳар

деҳ маъбади оташ дошт. Дар ноҳия оташи Баҳром нигоҳ дошта мешуд, ки дар вақтҳои муайян дигар оташгоҳоро оварда, бо оташи Баҳром меафрӯхтанд.

Се оташкадаи бузург дар Тоҷикзамин (Эронзамин) вучуд дошт.

1. Озарфаранбағ дар Кориёни Порс, ки ба табақаи муғон нисбат дошт.

2. Озаргушасп дар Шиз мутааллиқ ба шоҳон буд. Шоҳон пеш аз тоҷгузорӣ, огози ҷанг ва қорҳои муҳими давлатӣ ва динӣ ин ҷо омада, намоз мегузориданд ва қурбонӣ менамуданд.

3. Озарбарзинмеҳр дар Хуросон, ки ба табақаи кишоварзон нисбат дошт.

§ 8. МАЗҲАБҲО

Ойини маздаясно. Вожаи маздаясно авестой буда, маздо ба маънои Худованди доно ва ягона аст ва ясно ситоишро ифода мекунад. Дини зардуштиро ойини маздаясно мегуфтанд. Дар адабиёти юнонӣ ва арабӣ ба ҷои вожаи маздаясно зардуштӣ навиштаанд, ки нодуруст мебошад. Дар баъзе адабиёти замони исломӣ ба назари тақдир маздаяснопарастонро зардуштӣ, оташпараст ва ғабр номидаанд.

Дар адабиёти таърихӣ, одатан, мегӯянд, ки ойини маздаясно то замони Сосониён расмӣ набуд ва танҳо дар ин давра онро давлатӣ эълон намуданд ва дигар динҳо таъқиб медиданд. Шоҳони ориёӣ аз Ҳахоманишиҳо сар карда, то Ашкониён, Кушониён, Ҳайтолиён ба динҳои дигар ҳама вақт эҳтиром доштанд, аммо дини ҳамаи ориёӣҳо маздаясно буд ва онро ба ҳеҷ дини дигар иваз накарда буданд.

Сосониён урфияти динҳои дигарро дар мамлакаташон ғайри менамуданд, зеро дар ҳудуди давлати онҳо насрониёну яҳудиён ҳале зиёд буданд. Дар Арманистон, Гурҷистон, Сурия дини насронӣ ҳале паҳн шуда, аз ҷониби Рум пуштибонӣ медид. Дар Синд ойини буддоия равнақ дошт. Бинобар ин, барои ҳимоя аз динҳои бегона ойини маздаясно дар Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ дини расмӣ давлатӣ эълон карда шуд.

Тавре ки аз дарсҳои соли гузашта огоҳ ҳастед, китоби Авесто дар замони Ҳахоманишиҳо дар 12 ҳазор пӯсти гов бо ҳуруфи тилло навишта шуда буд ва дар давраи истилои Искандари Мақдунӣ сӯзонда шуд. Бори дуюм дар замони Ашкониён кушиши ҷамъ овардани китобат намудани он карда шуд, аммо ин қорро ба охир расонида натавонистанд ва дар замони Ардашери I ва Шопури I гирдоварӣ ва китобати Авесто ба охир мерасад. Авестои замони Ҳахоманишиҳо аз 22 наск-китоб ва 1200 боб иборат буд ва дар

[illegible]

23

Сосониён низ сӯзонида мешавад ва имрӯз дар дасти мо ҳамагӣ 73000 вожаи он ҳасту ҳалос, ки аз панҷ дафтар-китоб: Готҳо-Ясно, Виспарад, Яштҳо, Хурд Авесто ва Вандидод иборатанд. Аз инҳо танҳо китоби Вандидод пурра боқӣ мондааст. Дигар китобҳо, махсусан Яштҳо комил нестанд. Яштҳо дostonҳо дар бораи Худои бузург-Ахура Маздо, фариштагон - эзидҳо, подшоҳон, паҳлавонон, унсурони поку муқаддаси гузаштагонӣ мо, ориёӣҳо, мебошанд, ки ба ҳазораҳои IV-II пеш аз милод нисбат доранд.

Онҳо сурудҳои фолклорӣ, яъне даҳонӣ будаанд, ки дар тӯли садсолаҳо аз насл ба насл гузаштаанд. Дар Яштҳо таърихи ду силсила подшоҳонӣ гузаштагонӣ мо-пешдодиён ва каёнӣён суруда шудаанд. Яштҳо дар гузашта зиёд буданд, аммо то ба замони мо 21 яшт боқӣ мондааст, ки на ҳамаи онҳо пурра тафсир доранд.

Барои Авесторо хондан ва фаҳмидан ду тафсир навишта шудааст, ки яке Занд ва дигаре Позанд ном дорад. Занд тафсири матнҳои аслии Авесто мебошад ва дар замони ҳеле қадим навишта шуда буд, аммо вай боқӣ намондааст. Дар замони Ашкониён Зандро аз нав ба забони паҳлавӣ менависанд, аммо он ҳам аз байн рафтааст. Занди имрӯза дар замони Сосониён тартиб ёфтааст, ки аз 209420 вожа иборат аст. Аммо забони Занд на ба ҳама даризабонон фаҳмост, бинобар ин, шарҳи дуҷумла тартиб дода мешавад, ки онро Позанд меноманд. Позанд шарҳи забони Занд мебошад ва он гоҳо ба хати арабӣ ҳам навишта шудааст. Авесто ба хати диндабира, ки дорои 44 ҳарф мебошад, навишта шуда, комилтарин алифбои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. (Расми 6).

Асоси дини маздаёсноро дугонагии азалий ташкил медиҳад, яъне аз қадимулайём Худованди рӯшноӣ (некӣ) – Ахура Маздо ва Худованди бадӣ (торикӣ) – Аҳриман ҷаҳонро дар тасарруф доранд. Ҳар ду Худованд ҳам дорои қувваҳои офарандагӣ мебошанд. Ахура Маздо офарандаи Замин, Осмон, Моҳу ситораҳо, инсону ҳайвон ва олами наботот, фулуз ва ғайра буда, Аҳриман Худованди қувваҳои вайронкору харобкунанда мебошад.

Масалан, Ахура Маздо ҳаётро офариду Аҳриман маргро, Ахура Маздо рӯзро офариду Аҳриман шабро, Ахура Маздо офтобу рӯшонию, Аҳриман торикиву зулмотро офарид.

Ҳамин тавр, байни онҳо ҳамеша мубориза меравад ва ниҳоят дар рӯзи растохез қувваҳои некӣ бар бадӣ зафар меёбанд ва зиндагонии ҷовидона ҳукмфармо мешавад. Худованди бузург-Ахура Маздо яккаю ягонаи ҷаҳон мебошад ва вай ҳамадон аст, ҳамаро меофарад ва оқибати офариниширо медонад. Аҳриман офаридаҳои кӯр-кӯрона, бетартибона ва бешууруна дорад. Дини маздаёсно аввалин дини тавҳид дар ҷаҳон аст.

Дар бахши мубориза бо кувваҳои бадӣ ва кумак ба мардумони замин ғариштаҳо бо номи «амшаспандон» амал мекунанд ва ҳар кадоме аз онҳо як сифати Худованди олам-Ахура Маздо мебошад.

Масалан, ғариштаи якум Ваху Мана (Баҳман) андешаи нек; Аша Ваҳишта (Урдибиҳишт, мазҳари бехтарин ростӣ); Хштра Ваира (Шахривар) сарпарастӣ давлату ганҷинаҳо; Спант Ариат (Исфандормӯз) фурутанӣ; Амрдат – бемаргӣ ва Хаурдат–комилиро ифода мекунанд. Амшаспандон ифодакунандаи хислатҳои Ахура Маздо дар олами улвӣ мебошанд. Онҳо дар ин дунё одамонро бо хислатҳои худ дар роҳи худошиносӣ раҳнамоӣ мекунанд.

Дар ойини маздаясно ғайр аз ин ғариштагони бузург боз ғариштагони муваккали рӯз, ҳафта ва моҳҳо ҳастанд, ки ҳар кадом вазифаи муайяно дар олами рӯҳонӣ ва ҷисмонӣ иҷро менамояд.

Дар ойини маздаясно гуноҳи бузургтарин дурӯғ гуфтан аст. Дини Зардуштро дини ростӣ меноманд, зеро рост гуфтан, росткору ростқавл будан асоси таълимоти пайгамбари ориёӣҳоро ташкил медиҳад. Дар ҳамаи панҷ вақти намоз бехтарини ниёишҳо, сурудҳо (сурудаҳо) аз ростӣ ҳарф мезананд. Барои мисол, мо ду ояти аввалро аз намози маздаясно меорем:

1. Ашам ваху, «ростӣ бехтарин некист, хурсандист, хурсандӣ барои касе, ки ростиро барои бехтарин ростӣ бихоҳад».

2. Ятоҳу, «ба сони он ки сурури ҳастиро бояд танҳо аз рӯи ростӣ баргузид, ҳамон сон роҳбари дурустро бояд аз рӯи ростӣ писандид».

Дар ойини маздаясно биҳишт, дӯзах ва пули чинвод (сирот) барои одамони бегуноҳ ва гунаҳгор вучуд доранд. Расми намозгузорӣ, биҳишт, дӯзах ва пули сирот ба ойинҳои яҳудӣ, насронӣ ва ислом аз маздаясно омадаанд. Қиблаи Зардушт оташ аст, аммо оташи ойини маздаясно оташи оддӣ нест, вай оташи олами улвӣ аст. Оташ рамзи покӣ, ҳаёт, рӯшноӣ, гармии илоҳӣ дар замин аст. Бе гармӣ ҳаёт дар замин вучуд дошта наметавонад. Парастии оташ парастии нури Худованд дар замин аст.

Манидор к-оташпарастон буданд,

Парастандаи поки яздон буданд.

(Фирдавӣ)

Дар ойини маздаясно Замин, обу ҳаво ва оташ бузург доништа мешаванд. Онҳо асоси зиндагӣ мебошанд ва онҳоро инсон бояд поку тоза нигоҳ дорад.

Мурдан дар урфияти маздаясно кори аҳриманист. Ҷасад, ки дар он унсурони аҳриманӣ ворид шуд, заминро нопок мекунад, бинобар ин, онҳо ҷасадро дар даҳмаи сангин

мегузоштанд ва пас аз гушту пӯст озод шудан, устухонҳои колбадро гирд оварда, дар фарвартики оилавӣ меғурониданд.

Ҳар сол дар рӯзи аввали Наврӯз гузаштагони мо дар сари қабристонҳои худ ҳайру ҳудой мекарданд ва гузаштагонро ёд оварда, қабристонро пок менамуданд. Ҳамаи ҳайру ҳудой, ки баъди мурдан сурат мегирад, бетағйир дар чорчӯбаи ислом то рӯзгори мо омада расидаанд.

Тадқиқотҳои илмӣ марбут ба ойинҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла ибронӣ, насронӣ ва исломӣ нишон медиҳанд, ки таълимоти маздаясно дар беҳбудӣ зиндагии инсонҳо бештар кӯшидааст. Зардушт таълим медиҳад, ки инсон бояд дар обод намудани ҷаҳон ва шодмонии худ ва дигарон кӯшиш намояд. Инсонҳо ҳамеша бо андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек ҳудро шоистаи расидан ба авҷи камол ва пайвастан ба ҷовидон нишон диҳанд. Ойини Зардушт, баръакси ойинҳои дигар, пайравони ҳудро даъват мекунад, ки аз ҳамаи неъматҳои зиндагӣ баҳра баранд. Яъне бо меҳнати ҳалол ғанӣ ва шуқӯхманд шаванд, қасру боргоҳ бисозанд ва зиндагонии хуш гузаронанд.

Ойини маздаясно таълим намениҳад, ки ин дунё ҷои зистӣ кӯҳтоҳмуддати инсон аст, ба он дил мабандед ва аз хушиҳо даст кашед, балки таъкид менамояд, ки фарди ғаъоли ҷомеа бошад ва бо бадон ва нопокон мубориза баред, то ки ҷаҳон аз онҳо ҳалосӣ ёбад.

Зардушт таълим медиҳад, ки қору ғаъолияти бадонро ба ҳудованд то рӯзи қиёмат нагузоред, бо онҳо муборизаи шадид баред, то ки зиндагии шумо осуда шавад. Мувофиқи таълимоти Зардушт, Ҳудованду фариштагон ва ҳамаи бандагон бар зидди қувваҳои бадиву аҳриманӣ бояд мубориза баранд.

Яке аз андешаҳои шоистаи Зардушт нисбат ба ойинҳои дигар он аст, ки ӯ меғӯяд: «Он чиро, ки аз ман мешунавед, бо хиради дуруст ва маниши пок ва равшании ҳеш биписандед, арзёбӣ кунед, в-он гоҳ бипазиред. Яъне гуфтаҳои моро кӯр-кӯрона қабул накунад, сари онҳо фикр кунед ва агар онҳоро дуруст ёбед, қабул намоед».

Олимони диншиносии ҷаҳон ба ойини маздаясно баҳои баландтарин додаанд, зеро вай таълимоте дар бораи ободии ҷаҳон ва зиндагонии беҳтарини инсонҳо мебошад.

Монӣ ва дини ӯ. Дар асри III м. дар замони Сосониён пайғамбари наво бо номи Монӣ пайдо мешавад. Вай соли 200 дар деҳаи Мардинави назди Бобул дар оилаи марди ашқонӣ (Ориён Шарқӣ) ба дунё омада, ба ойинҳои яҳудӣ, қалдонӣ-бобулӣ, масеҳӣ ва зардуштӣ шинос шуда, меҳонад дини ҳудро ба ҷаҳониён пешкаш намояд. Дини вай аз омехтаи динҳои он давра (яҳудӣ, масеҳӣ, бобулӣ-қалдонӣ ва бештар зардуштӣ) иборат

буд. Асоси дини ўро ба монанди ойини маздаясно дугонагӣ: Худованди Некӣ ва Бадӣ ташкил мекунад. Дар ойини Монӣ гуноҳ, биҳишт, дӯзах, пули чинвод, рӯзи растохез ва гайраҳо ба монанди дини маздаясно аст. Лекин таълимоти Монӣ нисбати дунё ва одамон хеле маъюсона-пессемистона буд. Дар назари ў олам пур аз золимон ва торикӣ аст ва инсон бояд аз мубориза ба муқобили бадӣ даст кашад, аз зиндагии хуб, зану фарзанд, корҳои дунявӣ дар канор истад ва бо худочӯй умр ба сар барад, то чон ба чонон расад.

Яке аз хусусиятҳои ойини Монӣ он буд, ки дар ҳар мамлакате, ки дини худро паҳн кардани мешуд, пайравони ў ойини Мониро ба он диёнат васл менамуданд ва ташвиқот мебуданд. Дар Ориёи Ғарбӣ ва Шарқӣ пайравони Монӣ бештар дар чорчӯбаи маздаясно амал менамуданд ва аз ҳамин ҷиҳат дар ибтидо муваффақ шуданд, ки Шопури I-ро ба тарафи худ моил созанд. Монӣ барои Шопури I (240–270) китобе навишт бо номи «Шопургон» ва дар он ақоиди худро изҳор дошт.

Дар «Шопургон» Монӣ кӯшидааст, ки дини худро ба маздаясно наздиктар намояд ва ҳатто бисёр фариштагони Авесторо ҳамроҳ намудааст. Ин асар қаҳру ғазаби дастурону мубадони ойини маздаясноро бо сарвари мубадон – Картир барангехт ва онҳо ба муқобили ў хестанд ва ўро маҷбур карданд, ки сӯи Ҳиндустон ва Тибету Турфон гурезад.

Монӣ панҷ китоб навиштааст: яке аз онҳо Шопургон ба забони паҳлавӣ ва дигар китобҳо ба забони суриёӣ. Монӣ дар сафари Ҳинду Чин дар Турфон, ки аз қадим ориёӣҳо мезистанд ва ақидаҳои зардуштӣ ва буддой паҳн шуда буд, пайравон пайдо намуд. Наққошон расмҳои зеборо дар бораи фаъолияти Худованди Рӯшноӣ ва Торикӣ мекашиданд ва ба ин васила мардумро аз дини Монӣ огоҳ менамуданд.

Ойини Монӣ дар Фаластин, Миср ва Арабистон паҳн шуда, пайравони ў китобхояшро ба лотинӣ тарҷума намуда буданд. Дини Монӣ дар Испониё, Итолиё пайравон пайдо карда, то қарнҳои VI – VII нуфузи зиёд дошт. Монӣ соли 273 ба Эрон омад, ўро рӯҳониёни зардуштӣ дастгир карда куштанд ва пӯшташро пури коҳ карда, дар маҳалли Гунди Шопур дар ҷӯби баланд овехтанд. Рӯҳониёни монавӣ ба Тоҷикзамини Шарқӣ омаданд.

Онҳо дар Самарқанд ва Марв то ғалабаи ислом хонақоҳ доштанд. Монӣ барои китобҳои худ ҳатто алифбои нав ихтироъ карда буд. Азбаски дар ойини маздаяснои Тоҷикзамини Шарқӣ: Хоразм, Сугд, Бохтар, Фарғона ва Қошғару (Кашғар) Хутан ҳайкалу расмҳои худоён ва эзидҳои авестой зиёд буд, ойини

Монӣ роҳ ёфт ва аммо он бар дини зардуштӣ голиб наомад, балки дар вай махлут шуда ноаён гашт.

Маздак. Писари Бомдод аз аҳли Нишопур (ш.Нусай) буд ва дар замони подшоҳии Кубод ба дарбар омад ва шоҳро ба ойини худ наздик сохт. Ақидаи динии Маздак ба Монӣ наздик буд. Маздак мегуфт, ки рӯшонӣ аз зулмат (торикӣ) ҷудост ва ҳаракатҳои ӯ бошууруна, оқилона ва бомақсаду баоқибат мебошанд. Торикӣ бешууруна ва кӯр-кӯрунаю беоқибат аст. Мутобиқати Рушноӣ бо Торикӣ тасодуфист. Олам аз се унсур: об, оташ ва хоки хубу бад иборат аст ва одамон низ аз таркиби онҳоянд ва дар вучудашон унсурҳои хубӣ ва бадӣ ҷой доранд. Олами рӯҳии осмонӣ низ монанди заминӣ мебошад. Худованд ба монанди подшоҳ болои тахт нишаста, 4 ҷонишин (қувва): шуур, ақл, хофиза, шодӣ дорад. Ин 4 қувва бо дасти 6 вазир умури оламо идора менамоянд. Ин 6 вазир дар миёнаи 12 вучуди рӯҳӣ ҳаракат менамоянд.

Инсоне, ки 4 қувва, 6 вазир ва ихтиёроти 12-гонаро дар худ ҷамъ кунад, ба мартабаи худой мерасад.

Ҳамаи ҷангу ихтилофҳо аз молу занҳо сар мезананд, бинобар ин, онҳо бояд умумӣ шаванд. Маздак асаре навишта буд, ки онро Ибни Мукаффаъ ба арабӣ тарҷума кардааст. Аммо вай то замони мо нарасидааст. Пайравони Маздак дар тамоми Тоҷикзамин паҳн шуда буданд.

САВОЛҲО:

1. Авесто дар замони кадом подшоҳон китобат шуд?
2. Авестон замони Сосониён аз замони Ҳахоманишиҳо чӣ фарқ дошт?
3. Яштҳо чӣ гуна дostonҳо мебошанд?
4. Дугонагии ойини Зардуштро чӣ тавр мефаҳмед?
5. Чаро дини Зардуштро ойини ростӣ меноманд?
6. Чаро Зардушт оташро қиблаи ойини худ интихоб кардааст?
7. Фарқияти таълимоти Зардушт нисбат ба ойинҳои дигар дар чист?
8. Мазҳаби Монӣ чӣ тавр буд?
9. Таълимоти Маздак аз чӣ иборат буд?

§ 9. ФАРҲАНГ

Мактаб. Аз адабиёти таърихӣ маълум аст, ки дар Тоҷикзамин қудакон аз синни 7-солагӣ ба дабистонҳои назди маъбадҳо мерафтанд ва дар он ҷо хондану навиштанро меомӯхтанд. Мубадон ба писару духтари давлатмандон дарс гуфта, навиштану хондан ва тарзи ҳисобу китоби муомилотро ёд меоданд. Дарсҳои ахлоқ ва ибодатҳои динӣ мутобиқи бахшҳои Авесто сурат мегирифтанд.

Дар мактаб ба писарон дарсҳои назариявӣю амалиявӣю ҳарбӣ: аспасаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ ва ғайраро меомӯзониданд. Ба шоҳзодагон усули давлатдорӣ, тарзи мизбониву меҳмондорӣ ва тартиби либоспӯшӣ, ҳӯрокхӯрӣ ва ғайра дарс дода мешуд. Дар дабистонҳо 8 сол таҳсил мекарданд ва маълумоти хуби умумӣ мегирифтанд.

Забон. Забони муомилот ва русуми динӣ забони паҳлавӣ буд, ҳарчанд тарҷумаҳои Авесто ба забон ва хатҳои хоразмӣ ва сӯғдӣ вучуд доштанд. Забони паҳлавӣ, ки забони Ашкониён буд, дар асри III п.м. дар Ориёи Ғарбӣ паҳн мешавад. Ин забон ба ҷумлаи забонҳои форсии миёна дохил мешавад ва аз забони имрӯзаи тоҷикии форсӣ каме фарқ мекунад. Ин забон забони давлати портҳост, ки аз ноҳияи Туркменистони имрӯза буда, дар баробари забони паҳлавӣ забони форсии миёна, ки хоси вилояти Порс буд, амал мекард.

Мувофиқи катибаҳои аз Ҳиндустон пайдошуда, то соли 1009 мубадони маздаясно бо забони паҳлавӣ сухан мекарданду менавиштанд.

Адабиёт. Забоншиносон китобҳои паҳлавиро ба се бахш тақсим кардаанд:

1. Тарҷума ва тафсириҳои Авесто, ки аз 141 ҳазор вожа иборатанд.

2. Навиштаҳои марбут ба умури динӣ ва мазҳабӣ, ки 72 китобу рисолаҳо дар бардоранд. Машхуртарини онҳо Динкард мебошад, ки онро мубади зардуштӣ дар асри IX навиштааст.

3. Китобҳои ғайримазҳабӣ, ки дар замони аввали ислом ба арабӣ тарҷума шудаанд, валекин аксари онҳо то ба замони мо нарасидаанд. Машхуртарини онҳо Корномаи Ардашери Бобокон мебошад, ки дар асри VI милодӣ навишта шудааст.

4. Ёдгори Зарирон (шоҳномаи Гуштосп, ё паҳлавӣ).

5. Дарахти Ассурӣ.

6. Хусрави Куводон ва гуломи пешхизмат.

Дар замони истилои араб забони паҳлавӣ ва забони форсии миёна забони давлатии Сосониён буд.

Дар боби илми ин давра чизе гуфтан мушқил аст, зеро далелҳо хеле каманд. Ҳаминаш маълум аст, ки Анушервон аз Искандарияи Миср 7 нафар олимони гуногуниҳтисосро даъват кард ва Гунди Шопур бино намуд ва онҳоро барои равнақи илм истифода бурд.

Дар академияи Гунди Шопур олимони гирдомада ба тарҷумаи асарҳои фалсафии Юнон, аз ҷумла Афлотун, пардохтанд. Вазири Анушервон Бузургмехр бисёр асарҳоро тарҷума кард. Дар ин давра «Калила ва Димна» аз ҳиндӣ ба паҳлавӣ тарҷума шуд ва дар замони ислом онро ибни Муқаффаъ ба арабӣ гардонид. Дар замони Яздигурди III китобе дар бораи шоҳони ориёӣ ва салтанати онҳо навишта шуда буд, ки ба унвони Хватайномак (Худойнома) маъруф аст. Ин китобро низ

адиб ва тарҷумони машхури он замон ибни Мукаффаъ ба арабӣ бармегардонад. Соли 957 милодӣ 4 нафар дорандаи ахбори қадим ин китобро бо иловаҳои хеш барои ҳокими Тус Абумансури Абдураззоқ ба тоҷикии форсӣ тарҷума мекунад. Ин китоб то замони мо нарасидааст, вале он асоси «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ қарор гирифтааст.

Дар замони Сосониён илмҳои ҳарбӣ ва динӣ, адабиёт таърих, фалсафа, тиб, мусиқӣ, нучум тараққӣ карда буданд.

Дар боби адабиёт ҳаминаро бояд гуфт, ки Корномаи Ардашер як асари бадеӣ буда, аз ҷаҳлияти шоҳаншоҳи бузурги тоҷику эронӣ нақл менамояд. Дар ин давра дostonҳо ва ривоятҳои сакоӣ, «Ҳазор афсона», dostonи «Хусраву Ширин» навишта мешаванд, ки аксари онҳо манзум буданд. Dostonҳои Рустам, Исфандиёр ва ғайра низ хеле машхур буданд.

Ҳат. Аз китоби таърихи қадими халқи тоҷик медонед, ки дар замони Модҳо ва Ҳахоманишиҳо мардумони ориёӣ аз хати меҳӣ истифода мекарданд, ки алифбои он аз 41 ҳарф иборат буд.

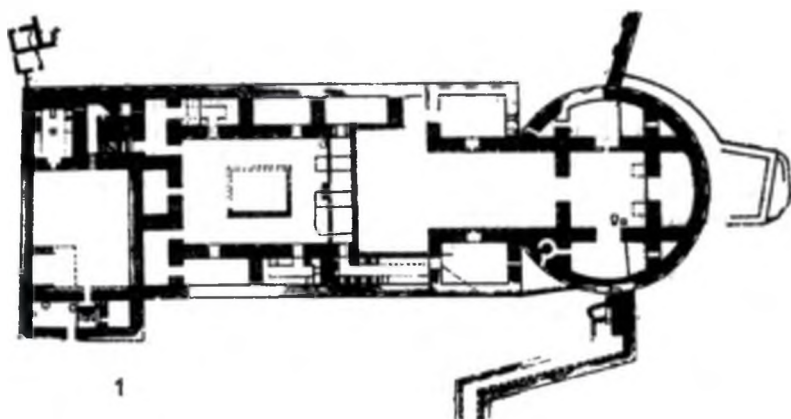
Дар замони Ашкониён алифбои нав пайдо мешавад. Ин алифбо дар асоси алифбои оромӣ ва назардошти хусусиятҳои забони ориёӣ тартиб ёфта, аз 22 ҳарф иборат буд. Аммо як мушкилӣ дошт, ки баъзе ҳарфҳо якҷанд овозро ифода мекарданд ва матн вобаста ба маъно ва мундариҷа хонда мешуд. Аз ҳамин лиҳоз, барои хондани он аломатҳои зиёдеро мебоияд донист, аз ин ҷост, ки бисёр матнҳои паҳлавӣ то ҳол беҳато хонда нашудаанд.

Тақвим. Дар ин давра моҳҳо ва сол дар асоси анъанаи авестой ба ҳисоб гирифта мешуданд. Соли хуршедӣ аз 12 моҳ: Фарвардин, Урдибиҳишт, Хурдод, Тир, Мурдод, Шаҳривар, Миҳр, Обон, Озар, Дай, Баҳман ва Исфандаромӯз иборат буд. Моҳ аз 30 рӯз иборат буд ва ҳар рӯз номи як ғариштаи авестоиро дошт. Сол 360 рӯзро ташкил мекард ва дар охири сол ба моҳи 12-ум панҷ рӯз бо номи андаргоҳ ҳамроҳ менамуданд ва солро ба 365 рӯз мерасониданд. Ин ҳисоб аз тақвими табиӣ гардиши офтоб 5 соату 48 дақиқаю 46 сония фарқ дошт.

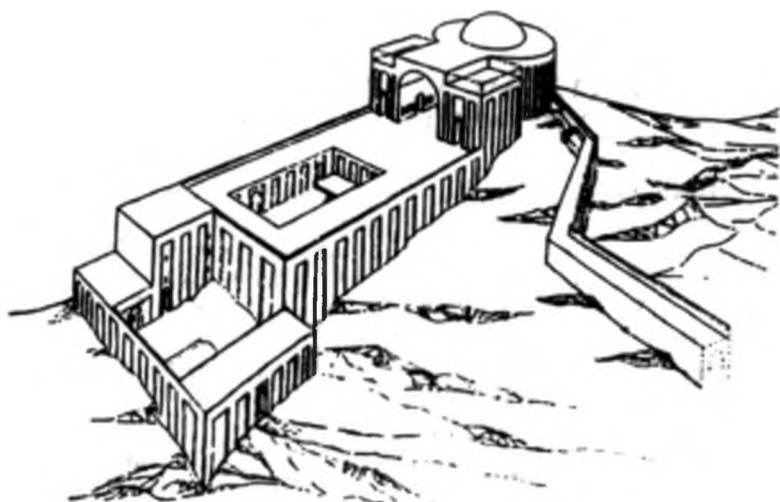
Бинобар ин, дар ҳар ҷаҳор сол як рӯз тақвими дақиқи офтобӣ пеш мерафт. Яъне Наврӯз ба ҷои он ки ҳар сол дар рӯзи якуми Фарвардин биёяд, ҳар ҷаҳор сол як рӯз ақиб меомад. Ин номутобиқатӣ дар муддати 120 сол як моҳро ташкил менамуд ва сол аз 13 моҳ иборат мешуд ва он солро қабиса, яъне пурқунанда, ба паҳлавӣ ваҳизак меномиданд ва ҳамчун соли Фарвардина ид мекарданд.

Вақте ки арабҳо мамлақати моро истилоъ намуданд ва тақвими моҳтобии хичриро оварданд, дар солшуморӣ вақтҳои иловагӣ ба ҳисоб гирифта намешуданд. Арабҳо диданд, ки солшумории онҳо барои кишоварзон, омадани баҳор ва

саршавии кишту кор мутобиқат намекунад, таквими офтобии
 моро ҷонибдорӣ намуданд. Тағйироте, ки дар ҳисоби сол ба

1

2

Расми 7. Қасри Ардашери Бобокон дар Фирӯзобод, ки бо номи «Қалъаи
 духтарак» маълум аст.

1. Нақши он.

2. Намуди барқароркардашуда.

вучуд омад, ин буд, ки соли ба салтанат омадани Яздигурди III – соли 632-ро соли нави шамсӣ номиданд ва дар таърих ба ин солшуморӣ сар намуданд.

Соли 1079 дар замони Маликшоҳи Салҷуқӣ дар тақвими яздиғурдӣ ислохот дароварда шуд. Тақвими нав, ки онро Умари Хайём тартиб дода буд, бо назардошти ҳамаи норасоноҳои тақвими яздиғурдӣ тартиб ёфтааст. Солшуморино на аз соли 632, балки аз соли 622, соли ҳичрати Муҳаммад (с) аз Макка ба Мадина, бо урфияти исломӣ сар намуданд. Наврӯзо дар Фарвардин мутобиқ ба 21 мартӣ юлианӣ эълон доштанд, чунки I Фарвардин вақти баҳории баробар шудани шабу рӯз мебошад.

САВОЛҲО:

2. Мактаб дар замони Сосониён чӣ тавр буд?
2. Дар бораи академияи Гунди Шопур чӣ гуфта метавонед?
3. Асарҳои бадии он давра дар кадом сабк навишта шудаанд?
4. Хати паҳлавӣ чӣ гуна хат буд? Чаро онро паҳлавӣ меноманд?
5. Дар бораи тақвими яздиғурдӣ чӣ ҳама медонед?

§ 10. ШАҲРҲО, МЕЪМОРӢ ВА САНЪАТ ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН

Шаҳр ва деҳаҳо. Дар замони Сосониён, бо вучуди ҷангҳои доимии онҳо бо румиён, шаҳрҳои зиёде пайдо шуда, тараққӣ карданд. Дар замони Шопури II сарҳади шарқии империя то рӯди Ому, шимолу ғарбӣ то гулӯгоҳи Босфор ва ҷанубу ғарбӣ то Яман расида буд. Ҳатто Миср якҷанд даҳсола дар иттиҳоди форсҳо афтода буд. Ғаниматҳо ва асирони ҳунармандро дар сохтани шаҳру қасрҳои шохон истифода мебарданд ва харобаи қаср, кушк, кох, маъбадҳои оташ, шаҳру деҳаҳои зиёде даврони Сосониён то ба замони мо боқӣ мондаанд. Аммо бештари ёдгориҳои замони Сосониён аз ҷониби бостоншиносон тадқиқ нашудаанд ва аз ин сабаб замони сохтани онҳо, нақшҳои меъмории ва дигар хусусиятҳои ҳаётии онҳо маълум карда нашудаанд.

Шаҳрҳои замони Сосониён дар Роҳи Бузурги Абрешим ҷой доштанд ва аз ҳамаи сабаб маркази савдои ҳунармандӣ буданд. Бештари шаҳрҳо дар ҳудуди заминҳои шохӣ пайдо шуда раванг ёфтаанд, яъне ободкунандагони онҳо ҳама шохон буданд. Чунин шаҳрҳо тақрибан давлат ба ҳисоб мерафтанд. Аҳолии ин шаҳрҳо бештар асирони румӣ ва муҳоҷирони маҷбурии маҳаллӣ ташкил медоданд. Сосониён кӯшидаанд, ки асирони хориҷӣ бо маҳаллиён омезиш ёбанд ва якҷоя зиндагӣ

кунанд. Ҳар як шахр дорои замини худ буд ва аз ҳисоби он
зиндагонӣ менамуд. Як қисми замин дар дасти аъёну ашроф ва

1

2

Расми 8. 1. Намуди боқимондаи қасри шохони сосонӣ бо номи
«Токи Хусрав» (Токи Киеро). 2. Нақши он.

як қисми дигар барои истифода ба аҳоли ичора дода мешуд. Аз ин рӯ, шаҳрҳои ин давра бо замин алоқаманд буданд.

Шаҳр ба маҳаллаҳои озодагон, савдогарон, хунармандон тақсим мешуд. Шаҳр ва атрофи онро хуштр – сатрап идора мекард. Хуштр муҳофизати шаҳр ва гирдоварии андозро ба ӯҳда дошт. Мувофиқи ахбори сарчашмаҳо, Ардашер 9 шаҳр сохт ва яке аз онҳо бо номи Ардашергур дар Порс ҷой гирифта буд. (Расми 7).

Шопури I-ро созандаи бисёр шаҳрҳо ва маъбадҳо медонанд. Ӯ пеш аз огози сохтмони шаҳре ё қасре аз муҳандисон талаб мекард, ки нақшаи онро кашанд, хароҷоти сохтмонро муайян намоянд.

Шопури I баъди ғалаба бар императори Рум Валериян ғанимату асирони зиёдеро ба Порс овард ва шаҳри Бишопурро сохт. Дар Хуросон, баъди ғалаба бар Ҳайтолиён-тӯрониён, шаҳри Нишопурро бино ниҳод. Шаҳр аз рӯи нақшаи пешакӣ сохта шудааст.

Мувофиқи тадқиқоти бостоншиносӣ, дар замони Сосониён ду намуди шаҳрҳо вучуд доштанд. Якум, шаҳрҳое, ки дар асоси анъанаи шаҳрсозии портҳо бино ёфтаанд. Чунин шаҳрҳо нақшаи мудаввар доранд. Дуюм, шаҳрҳое, ки бо нақшаи чоркунча сохта шудаанд ва ин анъанаро аз румӣҳо гирифтаанд.

Масалан, Ардашергур ва Доробгирд дар рӯи анъанаҳои миллии сохта шуда, нақшаи мудаввар доранд. Бишопур ва Нишопур нақшаи чоркунча доранд. Ардашергур чор дарвоза дошт, ки ба сӯи шимол, ҷануб, шарқ ва ғарб кушода мешуданд. Дар маркази шаҳр манораи баланде буд, ки дар болои он оташ месӯхт. Арабҳо ин шаҳри зеборо ба харобазор табдил доданд.

Устоҳо, вобаста ба масолеҳи маҳаллӣ, биноҳо сохтаанд. Дар ҷойҳое, ки санг бештар аст, аз санг, дар ҷойҳои бесанг аз хишти хом ва дар мавридҳои зарурӣ аз хишти пухта истифода кардаанд. Аз сабаби камии ҷӯб дарҳои даромадро бо арқҳо ва пушиши баъзе биноҳоро ба шакли гунбаз сохтаанд. Барои пайвасти сангҳо маҳлули гачро истифода бурдаанд.

Яке аз машхуртарин арқҳои он замон Токи Хусрав (Токи Кисро) мебошад, ки аз хишти пухта сохта шуда, ҷанбари токи нимдоираи он зиёда аз 25 м мебошад. Сохтмони чунин арки боҳашамат дар он замон маҳорати бузурги меъмориро металабид. Ин арки бузургтарин дар ҷаҳон буд. Баландии он 37 метрро ташкил медод ва то асри XIV чунин бинои азим вучуд надошт. Деворҳо дар поён 7 м ғафсӣ дошта, баробари баланд шудан бориқ гашта, ғафсии онро то ба 1 м овардаанд. (Расми 8).

Яке аз қасрҳои боҳашамату қадимтарин кохи Ардашер I мебошад, ки дар назди шаҳри Ардашергур сохта шудааст. Бино соли 224 аз санг сохта шуда, бараш 56 ва дарозияш 104 метр аст. Ғафсии деворҳо дар баъзе ҷойҳо то 5 метр мерасад. Яке аз шаҳрҳои зебо Истаҳр буд, ки шаҳри бойи шоҳони сосонӣ ба

Расми 9. Шох Фирӯз дар Токи Бӯстон

ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо маъбади бузургтарин ғаъолият мекард. Дар Истахр маросими тоҷузори шохон баргузор мегардид ва Сосониён дар он ҷо қасрҳои бошукӯҳ доштанд. Атрофи шаҳро девори ғимоявӣ бо тиркашҳои печонида буд.

Шаҳри зебои Бишопур 1500 м бар ва 900 м дарозиву паҳно дошт. Баландтарин нуқта диқи шаҳр ҳисобида мешуд, баъди кӯшҳои одамони давлатманд, ибодатгоҳҳо ҷойгир буданд. Шаҳр дар асоси нақшаи пешаки бино гардидааст. Кӯчаҳои рост буда, хонаҳо дар ду тарафи кӯчаҳо қомат афрохтаанд. Дар маркази шаҳр ду манораи 7-метра бо ҳайкали Шопури I сохта будаанд. Шаҳри Нишопур (дар Хуросон) нақшаи шохмотӣ дошт ва он ба 60 бахш тақсим мешуд.

Маркази давлати Сосониён Тайсафун буд. Он дар замони Ашкониён низ маркази давлат ба ҳисоб мерафт. Ардашер низ онро марказ эълон намуда, барои ободонии кӯшишҳо ба харҷ дод. Дар атрофи Тайсафун маҳаллаҳои бузург пайдо шуданд, ки арабҳои онҳоро шаҳр номиданд. Маркази қадими шаҳр 70 га заминро фаро мегирифт.

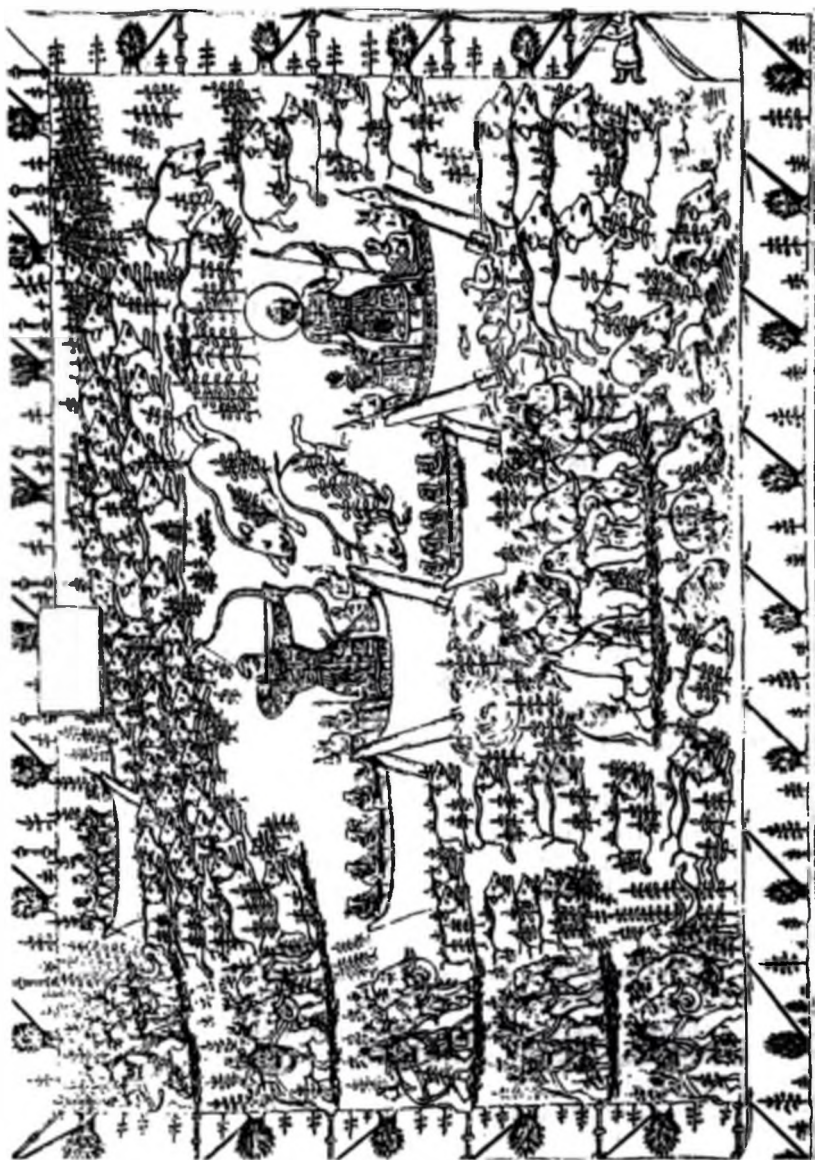
Масоҳати умумии шаҳр хеле бузург буд. Хохи шохон аз биноҳои 3-4 қабата бо ғуи роғҳо, бӯстонсаройҳо иборат буд. Шаҳр хангоми ҳуҷуми арабҳо хароб шуд ва танҳо баъзе маҳаллаҳои он то истилои муғул обод буд.

Харобаҳои Тайсафун 30 км²-ро ташкил медиҳад ва шаҳри бузургтарини дунё ҳисобида мешуд. Атрофи шаҳро бо девори ғимоявии дорон бурҷҳои зиёд ва тиркашҳои чандқабата мустаҳкам карда буданд.

Дар Хуросон байни кӯхҳои Албурзу дарёи Гургон (бахри Каспӣ) дар масофаи 170 км девори ғимоявӣ сохта буданд, ки кишварро аз бодиянишинон ғимоя мекард ва яке аз иншоотҳои бузурги замон ба ҳисоб мерафт.

Қасри Ширин. Яке аз биноҳои зеботарини замони Сосониён Қасри Ширин буд. Ин коҳро Хусрави Парвиз барои зани дӯстдоштааш Ширин сохтааст. Ширин дар зебоӣ дар ҷаҳон ҳамто надошт. Қаср бо ғуи роғаш 120 га заминро дар бар мегирифт. Девори ғимоявии қаср 6,5 м баландӣ дошта, аз хишти пухта бино ёфтааст. Аз болои девор ҷӯи об меомад, ки боғҳоро аз об таъмин менамуд. Дар назди қаср ҳавзи қошиқорие сохта буданд, ки 550 м дарозӣ ва 50 метр бар дошт. (Расми 9.)

Қаср дар баландии 8 метр, паҳнои 190 метр ва дарозии 370 метр ҷой гирифта, бо дахҳо роҳравҳои равоқбандӣ, арқҳои боҳашамат, нақшу нигор, ҳайкалу расмҳо оро ёфта буд. Қаср шабистонҳои боҳашамат, толорҳои қабулу базм, ибодатгоҳ ва ғайра дошт. Дар ин ҷо Борбад ва дигар ромишгарон барои шох ва занаш сурудӯ тарона эҷод кардаанд. Дар қаср расми шох Парвиз, занаш Ширин ва аспаш Шабдиз қашида шуда буданд.

Расми 10. Акси хаккоӣ дар кӯҳ,
шикори шохони сосонӣ дар Токи Бустон.

Дар қасрҳои замони Сосониён расмҳои шоҳон, занҳои онҳо, намоёндагони машҳури дину давлат қашида мешуданд. Ин ҳайкалу расмҳо симои аслии ҳастанд ва барои барқарор намудани расмҳои силсилаи шоҳони сосонӣ маводи бехтаринанд. Умуман, дар замони Сосониён санъати ҳайкалсозӣ, нақшу нигор ба дараҷаи олии тараққӣ расид.

Санъати тасвирӣ. Катибаҳои замони Сосониён сарчашмаи хубе барои омӯзиши либос, пойафзол, каллапӯш ва ғайра ба шумор мераванд.

Дар катибаҳо роҳ ва усулҳои ҷангӣ, силоҳҳо: тирдон, камон, шамшер, найза, шашпар, гурз, сипар, ҷавшан, тоскулоҳ ва ғайра хеле хуб тасвир шудаанд. Мо аз рӯи онҳо метавонем дар бораи ҷангҳои тан ба тан, гурӯҳ ба гурӯҳ, савор ба савор ҳарф занем.

Шикори нахчир яке аз касбҳои дӯстдоштаи шоҳони сосонӣ буд. Дар Токи Бӯстон, ки дар кӯҳи қанда шудааст, саҳнаи шикори Хусрави Парвиз акс ёфтааст. Шикор дар найистони канори рӯд ё баҳр ба амал омадааст. Найҳо бо якдигар банд шудаанд. Ҷаҳор тарафи шикоргоҳро одамони савори қайқу аспу фил, пиёдаву сағдорон ихота кардаанд. Дар миёни найзорон ҳуқҳо ва ғавазнҳо дар ҳолати тарсу изтироб қашида шудаанд. (Расми 10).

Дар ҷои дигар расом саҳнаи шикори мешонро нақш кардааст. Дар шикори шоҳ дастаҳои мусиқанавозон, сарояндагон ва ғайра иштирокдоранд. Шоҳ аз миёни онҳо аспронда, ба мешон паи ҳам тир мекушояд ва ҷанде аз онҳоро ба замин меандозад.

Катибаҳои замони сосонӣ сарчашмаи нодир дар бораи санъати меъморӣ, тасвирӣ, қандакорӣ, нақшу нигор ва банду басти он, услубҳои наққошии динӣ, дунявӣ ва мазмуну мундариҷаи онҳо мебошанд. Дар ҳар як катиба иштироки шахсони таърихӣ зикр ёфтааст.

САВОЛҲО:

1. Шаҳрҳои замони Сосониён аз ҷанд қисм иборат буданд?
2. Шаҳрҳо чӣ хел сохта мешуданд?
3. Шопури I кадом шаҳрҳоро сохта буд?
4. Дар шаҳрсозӣ кадом масолеҳи бинокориро истифода мебуданд?
5. Қасри Ширин чӣ гуна буд?
6. Дар Токи Бӯстон дар кадом мавзӯ расмҳо қанда шудаанд?
7. Катибаҳои замони Сосониён чӣ аҳамият доранд?

§ 11. ФАРҚИЯТҲОИ ДАВЛАТДОРИИ СОСОНИЁН АЗ ГУЗАШТАГОНИ ХУД. АҲАМИЯТИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН ДАР ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН-ЭРОНИЁН

Сосониён ба сари ҳокимият омада, тарзи идораи давлатро низ тағйир доданд, ки аз шакли корбарии Ҳахоманишиён ва Ашкониён фарқ мекард.

1. Ардашери аввал аз таҷрибаи Ашкониён фаҳмид, ки дар миқёси кишвар барои ҳимояи давлат дини ягона лозим аст ва он бояд такягоҳи ҳокимият шуда тавонад. Барои ҳамин, Сосониён дини зардуштӣ - дини аҷдодиашонро дини умумидавлатӣ эълон намуданд. Мубади мубадон, баъди шоҳ, шахси дуюм ҳисобида мешуд. Ба мубади мубадон фармон доданд, ки боқимондаҳои Авесторо чамъ оварда, ба сурати китоб дарорад ва ойини маздаясно дар чорҷубаи он амал намояд. Муғон аз ҳамаи андозҳо озод буданд ва ташвиқоту тарғиботи дини зардуштиро дар миқёси давлати Сосониён, аз ҷумла дар он вилоятҳое, ки аҳолиашон пайравони динҳои масеҳӣ, калдонӣ ва ибронӣ буданд, зиёд мекарданд. Шоҳон ташаббус нишон дода, дар минтақаҳои масеҳинишин маъбадҳои оташ месохтанд. Сабаби асосии ҷангҳои ғулони Сосониён бо румиён ҳамин низоъҳои динии масеҳиён бо зардуштиён буданд.

Барои мисол, мо Арманистонро меорем. Бештари арманҳо дар асл ориёӣ мебошанд, аммо аз сабаби дини масеҳӣ доштан, дар лаҳзаҳои муносиб бар зидди давлати Ашкониён ва Сосониён баромада, тарафи румихоро мегирифтанд.

Тавре ки зикр карда будем, дар замони Ҳахоманишиён ва Ашкониён дини Зардушт ойини давлатӣ эълон нашуда буд. Дар замони Ҳахоманишиён ва Ашкониён ҳамаи динҳо баробар буданд ва дар маъбадҳои онон ҳама ибодат мекарданд. Шоҳони ҳахоманишӣ ва ашконӣ ҳамаи динҳоро ҳимоят мекарданд, аммо дар вазъиятҳои мушкили ҷангӣ масеҳиён ба тарафи румиён мегузаштанд ва ба муқобили эрониён мечангиданд. Ардашери I ин ҳолатро ба инбат гирифта, ойини маздаясноро пуштибонӣ намуд ва ба ин восита дини зардуштӣ такягоҳи устувори давлат гардид. Ин дурустии сиёсати шоҳони сосониро нишон медиҳад, зеро маздаясно ойини миллии ҳамаи халқҳои ориёӣ буд ва ҳамаи русуми одати зиндагии мардум аз халиҷи Порс то марзи Чин дар асоси ин дин сурат мегирифт ва бешубҳа, ҳимояи он аз ҷониби давлат, пеш аз ҳама, ба манфиати давлат буд, чунки ҳучуми бегонагон бо дини бегона ҳамаи мардуми маздаяснопарастро вомедошт, ки ба ҳимояи дини давлати худ бархезанд. Зеро манфиатҳои дину давлат як буданд ва аз ҳамин ҷиҳат дини зардуштӣ баҳои давлати Сосониёро таъмин мекард.

2. Ардашер, ҳамчун сиёсатмадори дурандеш, фаҳмид, ки лашкари кироя баҳои давлатро таъмин карда наметавонад, зеро зархаридон аз касе пули бештар гиранд, хидмати ӯро ба ҷо меоранд, яъне қодири хиёнатанд. Манфиатҳои давлативу миллии барои зархаридон арзише надоранд. Ардашер бо дарки ин сабаки таърихи аз тоҷикон-эронӣ дастаи муназзами фидоӣ ташкил дод, ки дар замони Ҳахоманишиё низ вучуд дошт. Ин дастаи фидоӣ дар вақтҳои мушкилтарин ба ёрӣ фиристода мешуд. Дастаҳои фидоиро ҷирик мегуфтанд.

Дар замони Ашкониё дастаҳои фидоӣ ба муқобили пиёдагони румӣ хуб ҷангида натавонистанд. Пиёдааскарҳои румӣ дар ҷангҳои тан ба тан нисбат ба тоҷикон-эронӣ хеле бартарӣ нишон доданд. Бинобар ин, дар замони Шопури I лашкарро ба ҷангҳои тан ба тан тайёр намуданд ва бар румӣ пируз омаданд.

Ҳамин тавр, лашкари Сосониё дар назария ва амалия бар сипоҳи румӣ ғолиб буд. Сосониё бо румӣ 16 маротиба ҷангиданд: 4 маротиба ғолиб муайян нашудааст, 3 маротиба румӣ ва 9 маротиба тоҷикон-эронӣ ғалаба ба даст овардаанд.

Дар замони Анушервон дастаи фидоӣ ба сипоҳи асосӣ ва доимии шоҳаншоҳӣ табдил ёфт. Лашкари доимоамалкунанда ва касбӣ беҳатарӣ ва амнияти давлатро таъмин мекард.

3. Дар замони Сосониё давлати мутамарказе ба вучуд омад, ки ҳамаи вилоятҳо ба он итоат менамуданд. Сарварони вилоятҳоро шоҳаншоҳ таъин мекард. Дар саросари мамлакат мардум мувофиқи даромади худ андоз мебардохтанд.

Низомии давлатӣ дар замони Сосониё нисбат ба замони Ҳахоманишиё ва Ашкониё беҳтар буд. Бисёр вазоратҳое, ки дар он давра ташкил шуда буданд, баъдан дар замони арабҳо сохтори онҳо мавриди истифода қарор гирифтанд.

4. Давлати Сосониё дар тӯли 400 соли мавҷудияти худ барои тамаддун ва фарҳанги миллии мо пояҳои устувор гузошт. Бештар расму одатҳои тоҷикон-эронӣ, ки дар замони Ҷамшеду Фаридун бо обурани динӣ вучуд доштанд, дар замони Сосониё, мутобиқи Авесто, ба доираи расмӣ дароварда шуданд. Либоспушӣ, занонаварӣ, намози панҷвақта, покии бадан, покии вичдон, ростқавлӣ ва ростгӯӣ, ҷавонмардӣ, меҳмоннавозӣ, ифтихори милли-озодмардӣ ва ғайра, эҳтироми волидону пирон, ободонии ватану кишвар, ҷашнҳои пуршукӯхи Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргон, донишандӯзӣ, машқҳои варзишӣ, аз ҷумла аспасварӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ, хулоса, паҳлавонӣ ба урфу одати умумимиллӣ табдил ёфтанд.

Дар замони Сосониё санъатҳои шахрсозӣ, меъморий, рассомӣ, ҳайкалтаҷрошӣ, наққошӣ бо хусусиятҳои миллии

пайваста тараққӣ карданд ва имрӯз ҳам боиси ифтихори фарҳанги миллий ва ҷаҳонӣ мебошанд.

5. Дар ин давра забони ҳаттӣ-китобии паҳлавӣ дар саросари Тоҷикзамин забони умумидавлатӣ ва динӣ (аз ҷумла Авесто, Занд) буд, ки онро диндорон аз Осиёи Сағир то Хутан меҳонданд ва пайравӣ мекарданд. Забони паҳлавӣ ва ойини маздаёсно барои тамоми тоҷикон-эронӣён як буд ва вай дар умумияти ҷамъиёи миллии мо нақши пайвандгариро мебозид.

Сабаби асосии инқирози давлати бузурги Сосониён он буд, ки баъди Анушервон шоҳи сиёсатмадору хирадманде сари қор наомад. Хусрави Парвиз ба ҷанги 27-солаи худ бо румӣён ва маишатҳои бемаънӣ, ки дар онҳо ҳазорон одамон ба муфтахӯрӣ ва айшу ишрат машғул буданд, иқтисодиёти мамлакатро хароб ва мардумро аз худ дур сохт. Бисёр вилоятҳо аз сулҳи ҳукумати марказӣ истифода бурда, худро мустақил эълон карданд. Бисёр наздикони шоҳ аз фориғболии ӯ истифода бурда, ғани шуда, даъвои давлатро соҳиб шудан мекарданд. Баъди Хусрави Парвиз дар Тоҷикзамини Ғарбӣ шоҳе пайдо нашуд, ки мамлакатро сарварӣ ва дар лашқар ва ҳукумат тартибу интизом ҷорӣ намояд. Аз сӯиқасдҳо ва кушторҳои дарборӣ, парокандагӣ ва бемадории давлати Сосониён душманони дерина - румӣҳо ва тозииён хуб истифода бурданд.

САВОЛҲО:

1. Ойини маздаёсно баъди давлатӣ шудан чӣ аҳамияте касб кард?
2. Чаро динро таъягоҳи давлат ва давлатро пуштибони дин мегуянд?
3. Чаро Ардашер артиши кироҷро ба мунтазам табдил дод?
4. Марказонидани сохтори давлатиро чӣ тавр мефаҳмед?
5. Ҳиссагузори Сосониён дар илму фарҳанг аз ҷиҳати иборат буд?
6. Сабабҳои вожгунии давлати Сосониён кадомҳоянд?

БАХШИ 2

Боби III ТОЧИКОН-ЭРОНИЁНИ ШАРҚИ ДАР АСРҲОИ III-VIII

§ 12. КУШОНИЁНИ КУЧАК ДАР АСРҲОИ III-IV

Ахбори сарчашмаҳои ҷинӣ (хитӣ). Дар Тоҷикзамини Ғарбӣ дудмони Сосониён замоне ба арсаи таърих омад, ки давлати Портҳо дар Ориён Ғарбӣ ва давлати Кушониён дар Ориён Шарқӣ рӯ ба таназзул ниҳода буданд. Яке аз сабабҳои камқувват шудани империяи Кушониён дар асри III ба шохигарии алоҳида тақсим шудани он буд. Аз сарчашмаҳои хатӣ, махсусан ҷинӣ, ба хубӣ бармеояд, ки давлати бузурги Кушониён дар байни бозмондагони ин хонадон бахш шуд. Дар ин давра Сугд, Хоразм, Фарғона ва Қошғару (Кашғар) Хутан алоҳида шуда буданд.

Вақте ки Ардашер ва Шопур ба Тоҷикзамини Шарқӣ лашкар кашиданд, дар марзи шарқии худ муқобилияти ҷиддӣ надидад ва то ба Кобулу Пишовур (Пашкабур) омаданд.

Баъди вафоти Кушоншоҳ Васудайв, соли 223, дар Кушоншаҳр подшоҳе пайдо нашуд, ки ин давлати бузургро дуруст идора намояд. Дар замони подшоҳии Васудайв ба Кушониён аз дарёи Хоразм то Ҳиндустони Марказӣ ва аз Систон то марзи Чин итоат менамуданд. Дар он замон дар ҷаҳон чор империя бузург: Рум (Рим), Порт, Кушон ва Чин вучуд доштанд. Аз ин ҷаҳор империя дутоаш дар сарзамини ориёӣ (тоҷикон) вучуд доштанд, яъне тоҷикон-эрониён соҳиби ду давлати бузург буданд. Давлатҳое, ки минбаъд дар қаламрави ин ду империя ба вучуд омаданд - Сосониён ва Ҳайтолиён сарзаминҳои дар дасти ин ду империя бударо барқарор карда натавонистанд.

Марказгурезие, ки дар давлати Кушониён дар нимаи асри III сар шуд, дар натиҷаи лашкаркашиҳои Сосониён як қисми вилоятҳои шарқиро ба давлати худ ҳамроҳ намудан, боз бештар гардид. Аз эҳтимол дур нест, ки дар ҳамин давра вилоятҳои Фарғона, Чоч, Сугд ва Хоразм ба дасти хиёниҳо мегузаранд. Дар вилоятҳои соҳили чапи Ому дудмони кидориҳо пайдо мешавад, ки аслан аз Кушониён буданд. Сабаби ба сари қудрат омадани кидориҳо шояд он буд, ки дар охири асри III вилоятҳои шимолии Кушоншаҳр ба дасти хиёниҳо, ки баъд бо номи Ҳайтолиён машҳур мешаванд, мегузаранд. Гузаштани Сугд, Хоразм ва баъдтар тамоми сарзаминҳои соҳили ростии Омударё

ба хиёниҳо, Кушониёни Кучакро мачбур менамояд, ки марказро ба Балх ва аз он ҷо ба Синду Ҳинд баранд. Маркази Кушониёни Бузург дар Бағлон ҷой дошт. Ҳукмронии дудмони кидориҳо 100 сол давом кард ва онҳо ба номи Кушониёни Кучак машхуранд. Онҳо лақаби Кушониёни Кучакро барои он гирифтанд, ки ҳокимияти худро дар тамоми Кушоншаҳр барқарор карда натавонистанд. Ҷӣ тавре ки дар баҳши Сосониён нақл намудем, дар Ориёзамини Ғарбӣ ба ҷои давлати Портҳо давлати Сосониён арзи вучуд кард. Дар ҳудуди давлати Кушониҳо - дар Ориёи Шарқӣ ду давлат: кидориҳо ва хиёниҳо-Ҳайтолиён ба вучуд омаданд. Кидориҳо сарзаминҳои соҳили ҷапи рӯи Ому ва хиёниҳо ҳудуди ростии онро ба итлоати Бадахшон дароварданд.

Дар солномаи ҷиноӣ гуфта мешавад, ки ҷӯиҳо дар натиҷаи фишори қабилҳои жуван-жуван маркази давлати худро ба шаҳри боло-Балх оварданд. Баъд Кушоншоҳи баҳодур аз кӯҳҳои бузурги Ҳиндукӯҳ гузашта, панҷ шохигарии он ҷоро мутеи худ сохт ва дар он ҷо аз тилло ва нуқра сиккаҳо бо номи Кидоркушоншоҳ баровард. Сиккаҳо бо хати бараҳманӣ буда, дар як рӯи онҳо расми шох ва дар рӯи дигар акси мичмари оташ кашида шудааст. Мувофиқи гуфтаи сиккашиносон, ин пулҳо дар солҳои 390-430 дар ноҳияҳои ҷануби Ҳиндукӯҳ бароварда шудаанд.

САВОЛҲО:

1. Ҷаро империяи бузурги Кушониён пароканда шуд? Сабаби онро гӯед.
2. Ҷаро Кушониёни асрҳои IV ва V-ро Кушониёни Кучак номидаанд?

§ 13. ХИЁНИҲО-ҲАЙТОЛИҲО

Сиёсати берунии Ҳайтолиҳо дар асрҳои IV-V. Тавре ки қаблан зикр карда будем, дар адабиёти таърихӣ Хиёниҳо ва Ҳайтолиҳо ду қавми алоҳида дониста шудаанд, ки нодуруст аст. Хиёниҳо ҳамон Ҳайтолиҳо мебошанд ва баробари Кидориҳо дар шимолии Кушоншаҳр ба майдони сиёсӣ омадаанд. Мувофиқи ривояти муаррих Аммиан Марселлин соли 346 шӯҳи Сосониён Шопури II ба муқобили Хиёниён ва Евсенҳо-Кушониҳо лашкар мекашад. Кушониҳо бо Хиёниҳо ба вилоятҳои Марв ва Гургон таҳдид мекарданд. Дар ин ҷанг Шопур бо Хиёниҳо ва Деҳиҳо, ки худро мустақил эълон карда буданд, сулҳ мебандад. Мувофиқи ин шартнома соли 359 Хиёниҳо ҳамроҳи дастаҳои Сосониҳо шаҳри Суриёи Амитро забт намуданд. Аммо дар ин ҷанг писари шӯҳи Хиёниҳо-Гурумбод, ки ҷавони хеле зебо буд, ҳалок мешавад.

Сарчашмаҳои ҷиноӣ хабар медиҳанд, ки Ҳиёниҳо (хунҳо) ҷор насл мешавад, ки мулки Сугдро дар тасарруф доранд, яъне аз нимаи асри III милод.

Яке аз муаррихони арманӣ Е. Вардапат менависад, ки шоханшоҳ Яздигурди II ба сарҳадҳои шарқии давлати худ лашкар кашида, дар рустоҳои дарёи Гургон аз болои Ҳиёниҳо ғолиб омад ва шоҳи онҳо Ҷолро кушт ва мулкашро ба тасарруфи худ гирифт.

Дар ҳамин давра Сосониён Тирмиз ва Ҷағониёнро низ гирифтанд ва дар Тирмиз маъбади бузурги ойини буддоӣ вучуд дошт, онро хароб намуданд. Аммо дар ин давра аз дудмони Ҳиёниҳо-Ҳайтолиҳо қувват гирифта, на танҳо соҳилҳои рости Ому, балки соҳилҳои чапи онро гирифта, маркази давлати худро ба Кундуз мекӯшонанд ва тамоми Бохтар – Тахористонро ба тасарруф медиароранд. Вақте ки Яздигурди II солҳои 453-454 ба марзҳои шарқӣ лашкар кашид, аз ҷониби Ҳайтолиҳо шикаст хурд. Ҳайтолиҳо дар шаҳру деҳоти Хуросон харобкориҳо намуданд. Ҳамин тавр, ҷангҳои шоҳи сосонӣ Яздигурди II Фирӯз (457-484) дарозмуддат буданд. Ҳатто Фирӯз бо ёрии ҳайтолиён соҳиби тахту тоҷи шоҳӣ мешавад. Вай барои ин кӯмак ба Ҳайтолиён Тахористонро медиҳад. Вақте ки Фирӯз тахту тоҷро ба даст овард, хост заминҳои ба Ҳайтолиҳо додашро баргардонад ва бо онҳо ҷангро сар кунад. Мувофиқи ривояти муаррих Табарӣ, Фирӯз бо Ҳайтолиён аҳд баста буд, ки дар Шарқ бо онҳо ҷанг намекунад ва марзи ҳар ду давлат бурҷи сохтани Баҳроми Гур хисоб мешавад.

Аммо вай аз ин ваъда пушаймон мешавад ва пинҳонӣ ба марзи шарқӣ лашкар оварда, сутуни сарҳади сохтани Баҳроми Гурро дар 50 фил баста, ба даруни хоки Ҳайтолиҳо меорад. Ҳайтолиҳо аз ин кори Фирӯз огоҳ шуда, дар сари роҳи лашкари ӯ хандак канда, болои онро бо алафу буттаҳо ҷунон устодона мепушонанд, ки кас гумонбар намешавад. Фирӯз бо писаронаш ва як қисми лашкараш дар ин ҷоҳ меафтанд.

Аскарони Ҳайтолиҳо, ки дар камин нишаста буданд, ба ҳучум гузашта, ба дастаҳои Сосониён шикасти саҳт медиҳанд ва Фирӯзу писаронашро асир мегиранд. Дар ин ҷанг Фирӯз бо пулу моли зиёд худро наҷот медиҳад ва ба ватанаш бармегардад. Баъди ҷанд вақт боз ба ҷанг меояд ва боз асир мешавад. Ин дафъа товони ҷангро 30 ҳаҷир бори нукра дод ва иловатан ваъда кард, ки дигар бо Ҳайтолиён ҷанг нахоҳанд кард. Аммо дар ҳазина 30 ҳаҷир бори тангаи нукра ёфт нашуд, бинобар ин, писараш Кубодро гарав монда, ба Тайсафун бармегардад ва ваъда медиҳад, ки хоҳарашро ба зании шоҳи ҳайтоли Ахушнавоз мефиристад ва дигар ҷанг намекунад.

Расми 11. Давлати Ҳайтолиён дар асри IV – VI.

Мувофиқи ин шартнома, Марв ва тамоми ноҳияҳои Тахористон ба Ҳайтолиён мегузаранд ва Сосониён дар муддати ду сол товони чанг медиҳанд.

Ба гуфтаи муаррихи румӣ Приск Панни, зани фиристодаи Фирӯз на хоҳари ӯ, балки канизи ӯ будааст. Аз ин фиребкориҳои Фирӯз шоҳи Ҳайтолиён – Кунха ба ҳашм меояд, аммо сир бой намедиҳад. Вай низ меҳоҳад Фирӯзро фиреб диҳад ва ба ӯ мактуб навишта, хоҳиш менамояд, ки барои омӯхтани назария ва амалияи чанг барои сарбозони ҳайтолӣ устодон фириштад.

Фирӯз 300 нафар донандагони назарияи чангро аз ашрофи Порс ба назди Ҳайтолиён мефириштад. Ҳайтолиён як қисми онҳоро кушта ва қисми дигарро маъҷуб намуда, назди Фирӯз бармегардонанд ва мегӯянд: «Ин аст подоши фиреби шумо».

Ин ҳодиса сабаби чанги сеюми Ҳайтолиён бо Сосониён мешавад. Дар ин чанг Фирӯз кушта ва бисёр русто ва шаҳрҳои Сосониён ғорат ва хароб мешаванд. Сосониён дар тӯли чанд сол товони чанг медиҳанд. Дар ин давра, дар Порс тангаҳои нуқра ба забони ҳайтолиён сикка зада мешаванд. Ин тангаҳо ба замони подшоҳии Балаш (484-488), Кубод (488-531), аввали ҳукмронии Хусрави I (531- 579) рост меоянд. Ин сиккаҳо ба он

далолат мекунанд, ки дар ҳамин солҳо Сосониён ба Ҳайтолиён боҷ меоданд.

Ба Давлати Ҳайтолиён ҳамроҳ кардани Ҳиндустон ва Хутан. Дар асри V ба давлати Ҳайтолиён тамоми вилоятҳои Осиёи Миёна: Ҳафтрӯд, Исфаноҷоб, Фарғона, Истаравшан, Сугд, Хоразм ва Тахористон, инчунин Зобул, Кобул ва Синд дохил мешуданд. Баъди галаба бар Сосониён Ҳайтолиён бо мақсади ба тасарруф даровардани тамоми сарзаминҳои Кушониёни Кучак ба Ҳиндустон лашкар кашиданд. Онҳо соли 460 бо империяи Гуптҳои Ҳинд чангида, воридаи Гандҳор шуданд. Азбаски Ҳайтолиён зардуштӣ буданд, ибодатгоҳҳои буддоиро хароб менамуданд ва ғорат мекарданд. Маҳз дар ҳамин давра ибодатгоҳи Гансило ва Гандҳо хароб шуданд. Солҳои 490-515 шоҳи Ҳайтолиён-Тораман ба Гуптҳо шикаст дода, Синд, Рачистон, водии Чамму ва Гангро гирифт.

Аммо ғуруҳе, ки Ҳиндустонро гирифта буданд, худро мустақил эълон намуда, бо хати Ҳиндӣ сиккаҳо мебароранд. Баъди вафоти Тораман, вориси ӯ-Михркуло (515-544) шаҳри Сагал-Сиёлкутро маркази давлати худ интихоб намуд. Ин бузургӣ дер давом накард. Қувваҳои яқояи Ҳиндӣ ба Михркуло шикаст доданд ва бисёр вилоятҳоро боз пас гирифтанд.

Ҳайтолиён дар як вақт ба Хутан дохил шуда, онро низ ба империяи худ ҳамроҳ намуданд. Байни солҳои 493-508 вилоятҳои Қошғар ва Турфон ба итоати Ҳайтолиён даромаданд ва бо ин роҳ тамоми қабилҳои ориёӣ ин диёр ба як давлати бузургӣ тоҷикӣ дар Шарқ муттаҳид гардиданд.

Асри V, нимаи аввали асри VI давраи бузургии ҳукумати Ҳайтолиҳо аз Ҳироту Систон то Тибету Чин ва аз дарёи Хоразм то Ҳиндустони Марказӣ доман паҳн карда буд. Ҳудуди вай аз ҳудуди давлати Кушониёни Бузург бештар буд. Маркази давлат дар аввал шаҳри Бомӣ буд. Давлати Ҳайтолиён марказонида шуда буд, сиккаҳои он намуди сиккаҳои Сосониёро доштанд. (Расми 11).

САВОЛҲО:

1. Ҳиёниҳо бо Ҳайтолиён чӣ муносибат доштанд ва чаро муаррихони қадим онҳоро қавмҳои ҷудо ҳисобиданд?
2. Дар замони кадом шоҳон давлати Ҳайтолиён пурзӯр буд?
3. Дар замони кадом шоҳони сосонӣ ва Ҳайтоли чангҳои шадид рӯй доданд?

§ 14. ПАЙДОИШИ ХИЁНИҲО-ХАЙТОЛИЁН. НАЖОД ВА ВАТАНИ ОНҲО

Мо дар дарси гузашта дар бораи онҳо каме нақл карда будем, аммо дар бораи пайдоиш, ном, ватан ва нажоду забонашон акнун мухтасаран ҳарф мезанем.

Аз таърихи синфи 5 медонед, ки ориёӣҳо ба ду ғурӯҳ: кишоварзон ва чорводорон тақсим шуда буданд. Кишоварзон худро ориёӣ ва чорводорон туронӣ меномиданд, яъне туронӣ лақаби чорводорони ориёнажод буд. Мувофиқи навиштаҳои авестой, турҳо сахронавард буда, диёнатӣ офтобпарастӣ, бутпарастӣ ва бисёрхудой доштанд. Зардушт бо онҳо ҷангида, ба ҷаҳтопарастӣ даъват кардааст, аммо турҳо ба ин даъват бо силоҳ ҷавоб медиҳанд. Аз ҳамон замонҳои дуродур зиддияти байни турҳо ва ориёӣҳо оғоз меёбад.

Вожаи ҳаюн дар Авесто бо шаклҳои ҳаюн, ҳаююна ва дар паҳлавӣ ҳиюн ва дар тоҷикӣ-форсии нав хиёнӣ шудааст.

Ҳамаи ориёнажодҳо, аз ҷумла юҷиҳо, хиёниҳо (ҳайтолиҳо) ва сугдҳо бо номҳои ҳу, хун ва гун ёд мешаванд. Вожаи гун, ҳу ва хуни ҷиной аз хиёни Авестой гирифта шуда, маънои пешво, сарвар, волонажодро дорад.

Азбаски ин вожаҳо дар талаффузи лаҳҷаҳо ва овозҳои ҷиной, аврупой ҳарҳела навишта шудаанд, боиси баҳсу мунозираҳои зиёд гардидаанд. Кушониён, Хиёниён (Ҳайтолиён) аз нажоди турҳо, сақоӣҳои ориёнажод буданд.

Олимони туркшинос юҷиҳо ва ҳайтолиҳоро ба туркони муғулсурат нисбат доданӣ мешаванд, аммо ин даъво далел надорад. Аввалан, кофтукови ёдгориҳои ҳавзаи рӯдҳои Амур, Енисей, Об, ки ғӯё ватани туркон ин ҷойҳо мебошад, нишон медиҳанд, ки аҳолии асосӣ аз ҳазораҳои панҷуми пеш аз милод сар карда, то асрҳои III- IV милод аврупоисурат, яъне ориёнажод будаанд. Тадқиқот дар атрофи дарёи Хоразм, Олтой ва дигар ноҳияҳои Осиёи Марказӣ гузаронида ба он далолат менамоянд, ки турксуратон танҳо дар асри V ба ин ҷойҳо омадаанд. Ҳамин тавр, юҷиҳо, ки дар асри II п.м. ва хиёниҳо дар асрҳои III-IV м. ба сарзаминҳои Бохтару Сугд омада будаанд ва ҳамроҳашон турк надоштаанд. Маводи симошиносӣ низ шаҳодат медиҳад, ки дар қаполи (қосаи сари) кушониён ва ҳайтолиён омезиши туркӣ-муғулӣ вучуд надорад. Дар расмҳои боло сиккаҳои кушониён, хиёниҳо-ҳайтолиҳо, деворнигораҳо ва ғайра, ки ба замони ин дудмонҳо тааллуқ доранд, омезиши муғулӣ нест.

Дар баъзе сарчашмаҳо гуфта мешавад, ки хиёниҳо сафеду сурх буданд. Дар бораи хунҳои сафед муаллифи румӣ Прокопийи Кесарӣ чунин навиштааст: «Ҳайтолиёно «хунҳои сафед» меноманд, аммо онҳо ба хунҳое, ки мо медонем, - яъне

Расми 12. Турки ба
Точикзамин омада.

муғулсуратон ҳеч иртибот надоранд, зеро кишвархояшон ҳамхудуд намебошанд ва наздик ҳам нестанд. Ҳайтолиҳо монанди хунҳо кучӣ нестанд. Онҳо аз замони қадим дар заминҳои ҳосилхез сукунат доранд. Онҳо сафедпӯст ва симон зебо доранд ва хуни ваҳшӣ надоранд ва дар итлоати як подшоҳ намебошанд ва давлати қонунӣ доранд ва монанди румӣён ва форсҳо адолатпарваранд».

Ҳамин тавр, муаррих Кесарӣ ҳайтолиҳоро аз хунҳои муғулнаҷод ва кучӣ, ки дар нимаи аввали асри VI м. то ба сарҳади Рум расида буданд, нағз мешинохтааст ва онҳоро хунҳои ваҳшӣ ва бебез гуфтааст. (Расми 12).

Далелҳои забонӣ низ дар бораи турк набудани Кушониён ва Ҳиёниёну Ҳайтолиён мавҷуданд. Аввалан, шӯҳони кушонӣ, кидорӣ,

ҳиёнию ҳайтоли ҳама номҳои ориёӣ ва ҳатто зардуштӣ доранд. Дуюм, ахбори хаттӣ, ки аз ҳиёниҳо боқӣ мондаанд, ғувҳои медиҳанд, ки забони онҳо ба ғуруҳи забонҳои Ориёи Шарқӣ мансуб аст.

Дар ин ҷо ҳайтолиҳоро хун гуфтани Прокопийи Кесарӣ сабаб дорад, ин лақаби таънаомези Сосониён нисбат ба Ҳайтолиён намебошад. Яъне Ҳайтолиён дар гузашта чун кучӣ буданд ва бефарҳанг ҳисоб мешуданд, аммо дар замони Прокопий онҳо бумӣ, бофарҳанг ва соҳибдавлат буданд. Дар бораи мавҷудияти хунҳои сурхрӯй мо низ маводи зарурӣ дорем. Дар расмҳои аз Афросиёб ёфташуда сафирони Чағониён ҳузур доранд, ки якеро рӯи сафеду дигарашро рӯи сурх аст. (Расми 13).

Далелҳои забонӣ низ дар бораи турк набудани Кушониён ва Ҳиёниёну Ҳайтолиён мавҷуданд. Ҳамин тавр, даъвои туркпарастон дар бораи ин ки ючиҳо, ҳиёниҳо-ҳайтолиён турканд ва ё ҳамроҳашон туркон буданд, ҳеч далел ва асосе надорад.

Дар бораи ватани аслии ючиҳо ва ҳайтолиён ҳаминро қайд кардан мумкин аст, ки онҳо пеш кучӣ (чорводор) буданд ва дар саҳроҳои Тӯрон, яъне атрофи дарёи Хоразм, заминҳои Олтой, Қазоқистон, Қирғизистони имрӯза ва дигар ҷойҳо, аз ҷумла Бадахшон, зиндагонӣ доштанд ва дар охири ҳазораи якум ва аввали ҳазораи дууми м. бахши зиёди онҳо ба зиндагонии бумӣ шуруъ карданд. Баъди Кушониёни Бузург онҳо ба сари қудрати

сиёсӣ омаданд. Бояд тазаққур дод, ки Кушон ва Ҳайтол номи дудмони онҳо мебошад. Дар Авесто онҳо Тур ва Ҳиён ном доранд.

САВОЛҲО:

1. Дар бораи пайдоиши Ҳиёниҳо-Ҳайтолиҳо чӣ гуна бахсу мунозираҳо вуҷуд дорад?
2. Қиёфҳои антропологии Ҳиёниҳо чӣ гуна будааст?
3. Ҳиёниҳо бо кадом забон гап мезаданд?
4. Чаро олимони туркшинос ва туркпараст Ҳиёниҳоро турк меноманд?
5. Туркони ба кадом наҷод дохил мешаванд?

§ 15. ШАҲРҲОИ МАРКАЗИИ ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚИ ДАР АСРҲОИ IV-VIII

Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки гуё дар асрҳои III-IV м. дар сохтори ҷомеаи гуломдорӣ таназзули иқтисодиву сиёсӣ ба вуҷуд меояд, ки боиси шӯришҳо ва ҳаробии шаҳрҳои он замон мегардад.

Аммо омӯзиши шаҳрҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои охир нишон дод, ки шаҳрҳои марказии Сугд-Самарқанду Бухоро, Фарғона-Ахсикат, Бохтар-Балх, Марғуш-Марв, Хоразм-Фирчунин ҳаробиро аз сар нагузаронидаанд. Модоме, ки шаҳрҳои марказӣ ҳаробиро надида бошанд, пас ивази сохти гуломдорӣ ба сохти деҳқонӣ-феодалӣ бо роҳи осоишта сураат гирифтааст ва дар ин бора дар дарсҳои аввал сӯҳбат шуда буд.

Яке аз сабабҳои таназзул, паст шудани сифати зарфсозӣ мебошад. Зарфҳои замони Кушониён хеле зариф ва бо ранги сурхи баланд оро ёфта буданд. Зарфҳо дар асрҳои V-VIII сифатан аз зарфҳои кулолии асрҳои I-III милод паст меистанд. Қовишҳои бисёрсола дар ҳаробаи Панҷакент исбот намуд, ки сабаби асосии пасти сифати зарфҳои ин замон, пеш аз ҳама, ба зиёд шудани аҳоли ва истеҳсоли зарфҳо алоқаманд аст, яъне баробари афзудани миқдор, рангу бор, сифати ороиш додан ва пухтани онҳо коҳиш меёбад. Аммо дар давраҳои минбаъда ҳам миқдор ва ҳам намудҳои гуногуни зарфҳо меафзояд. (Расми 14).

Муҳимтарин ҳодисаи Тоҷикзамини Шарқӣ дар асрҳои IV-VIII ин афзоиши миқдори шаҳро мебошад. Яке аз сабабҳои зиёд шудани шаҳро осоиши тӯлонӣ ва раванқу ривоби иқтисодӣ буд. Дар муддати 500-700 соли ҳукмронии дудмонҳои Кушониён ва Ҳайтолиён мардумони тоҷик оромона зистанд ва дар шаҳро деҳот хоҷагии кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандӣ, тичорати дохилию хориҷро таракӣ доданд.

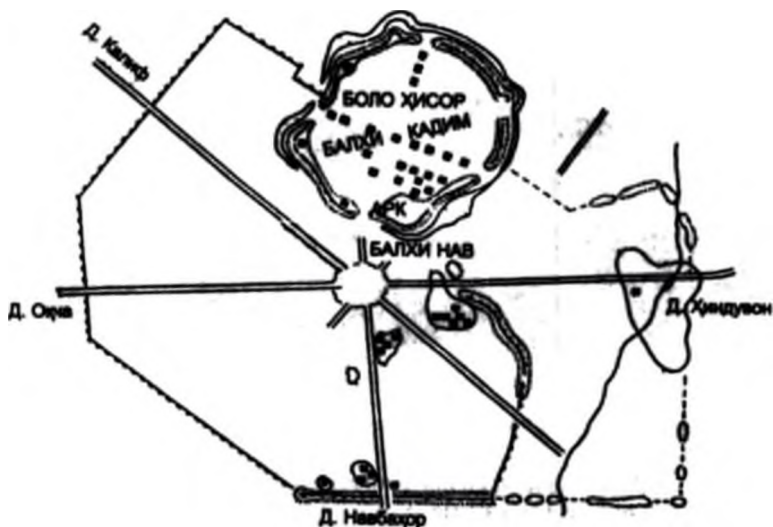
Расми 14. Хурмаҳои замони Ҳайтолиён аз ш. Панҷакент.

Дар охири асри VI давлати Ҳайтолиён ба ҳуҷуми туркон аз Шарқ ва Сосониён аз Ғарб тоб наоварда, пароканда шуд. Марв, Истаравшан, Фарғона мустақил шуданд.

Шаҳрҳои Бохтар-Тахористон. Дар Тахористон дар асрҳои VI-VII зиёда аз 35 шоҳигарӣ ба вуҷуд омада буд, ки ҳар яки он шаҳри марказии худро дошт, ки барои равнақи рустоҳои худ нақши калон мебозид. Аммо чун пештара Балх калонтарин шаҳри Бохтар - Тахористон ба ҳисоб мерафт. Дар ибтидои асрҳои миёна яке аз биноҳои бохашамати Балх ибодатгоҳи маздаёснийён Навбахор ном дошт ва мубадони он аз тоҷикони маҳаллӣ - Бармакийён буданд. Ибодатгоҳ берун аз девори шаҳристон ҷой дошта, масоҳати зиёдро ишғол мекард. Гунбазу деворҳои ибодатгоҳ бо сангҳои қиматбаҳо оро ёфта буданд. Арки даромад 100 газ баландӣ (50 м) дошт, парчами болои он гуё аз Тирмиз намоён буд. Дар замони Кушониён ва Ҳайтолиён Балх марказии давлат буд ва дар атрофи он девори ғимоявӣ сохта буданд. Шаҳр аз диж, шаҳристон ва раборт иборат буд. (Расми 15).

Дар замони Ҳайтолиён Толиқон маркази дуҷум ба ҳисоб мерафт. Вакте ки туркон Толиқонро гирифтанд, маркази давлат ба Бомӣён кӯчид ва то омадани арабҳо давом дошт.

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ, Қобул шаҳри калон буд ва шохони он то асрҳои VIII-IX исломро қабул накарда, мустақилона ҳукумат меронданд. Вилоятҳои Қобул, Зобул, Ҳирот, Марварӯд, Бодғис ва Бадахшон дорои садҳо шаҳри обод буданд. Мутаассифона, ягон шаҳри асрҳои IV-VIII аз ҷониби бостоншиносон тадқиқ нашудааст.

Расми 15. Нақшаи топографии Балх.

Тирмиз шаҳри бандарӣ ҳисоб мешуд, масоҳати он 400 га заминро ишғол менамуд. Шаҳр аз диҷ ва шаҳристон иборат буд. Тирмизшоҳон шаҳр ва рустоҳои атрофи идора менамуданд. Тирмиз шаҳри дуҷуми Чағониён буд, ки бозорҳои рӯпӯш, дӯконҳои ғалла ва ғушги арзонтарин дошт. Дар водии Ҳисор шаҳрҳои Регар, Ҳамоварон (Шаҳринав), Шумон (Ҳисор), Андигон (Ваҳдат), Кумедиён (Кофарниҳон), Вошгирд дар Файзободи имрӯза, Дарбанд дар дуруҳаи Дарвозу Рашт, Ғурканд - маркази рустои Рашт, Хумӣ - маркази Дарвоз, Рушон, Ваҳон ва Шугнон вучуд доштанд.

Дар минтақаи Хатлон 7 шаҳр вучуд дошт, ки калонтарини онҳо Ҳулбак - маркази Хатлоншоҳон ва Мунк (Ховалинг) буданд.

Дар водии Ваҳш шаҳрҳои Лавканд (дар ҷои Қӯрғонтеппа) ва Ҳеловард (дар ноҳияи Чалолитдини Румии имрӯза) ҷой доштанд. Дар Кубодиён низ шаҳрҳои Биз, Сукор, Айваҷ ва ғайра амал менамуданд. Маркази ноҳия шаҳри Биз (бузург) буд бо 4 дарвоза.

Бостоншиносон маркази шохигарии Ваҳш шаҳри Ҳеловардро тадқиқ кардаанд. Шаҳр аз қасрҳои шохнишин - диҷ ва шаҳристон иборат аст. Дар диҷ толорҳои бузург барои ҳар ғуна маросимҳо, чашнҳо, қабули меҳмонҳо, ибодатгоҳҳои дини маздаёсно, буддой, утокҳои дукабата барои истиқомат ва ғайра ҷой доштанд. Диҷ дар болои таҳкурсии поҳсагӣ хишти сохта шуда, бо девори ғимоявии баландиаш 16 м, роҳрав барои тирандозон, тиркашҳо, бурҷҳои тирандозӣ таъмин буд.

Д. Кеш

Чўғариз

Расми 16. Нақшаи Самарканди қадим, ки онро рассом П.Д. Воронкин таҷдид кардааст.

Гирди дижро наҳри пуроби паҳнояш 20-30 метра муҳофизат мекард.

Аз диж то ба шаҳристон бар сутунҳо пуле сохта буданд, ки хангоми хатари ҷанг гирифта мешуд ва душман ба диж ворид шуда наметавонист.

Шаҳрҳои Сугд. Маркази Сугд шаҳри Самарканд буд ва расман бояд ҳамаи рустоҳо ба шоҳи Сугд итоат менамуданд, аммо дар амал ҳар як русто шоҳи худро дошт ва ба ҳукумат итоат намекард.

Дар асрҳои IV-VIII Самарканд яке аз бузургтарин шаҳрҳо ҳисоб мешуд. Вай масоҳати зиёда аз 400 га заминро фаро мегирифт ва аз диж, шаҳристон ва раборт иборат буд. Шаҳр махсусан дар асрҳои V-VIII рӯ ба тараққи мениҳад. Девори ғимоявии шаҳр бурҷҳои тирандозӣ дошт. Баландии девор зиёда аз 20 м ва паҳнояш дар поён то 16 м буд. Дар гирдогирди девор роҳравҳо барои тирандозон вучуд доштанд. Шаҳрро хандаки бузурги обдор ихота менамуд. Аз болои хандақ аризни бузург мегузашт, ки шаҳрро бо об таъмин менамуд. Шаҳр хеле устувор буд ва арабҳо барои ишғоли он моҳҳо дар атрофи девори он камин гирифта ҷангидаанд. Дар дохили шаҳр боз ду девори дигари ғимоявӣ вучуд доштанд, ки аз ин ду девор гузаштан лозим меомад.

Расми 17. Порчаҳо аз маросими тоҷгузории шоҳи Суғд.

Дар девори шахр чор дарвоза бо номҳои дарвозаи Чин, Бухоро, Кеш ва Балх вучуд доштанд. Дар дарвозаҳо масофаи роҳи байни Самарқанд ва бурҷҳои офтоб навишта шуда буданд. (Расми 16).

Самарқанд калонтарин маркази маъмурӣ, динӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳунармандӣ, савдои дохилӣ ва хориҷӣ буд. Ба ривояти таърихӣ, шахр кӯчаҳои тоза, обҳои равон, сардобаҳо, меҳмонхонаву ҳаммомҳо, биноҳои боҳашамати дуқабата ва сеқабата, қасрҳои бошукӯҳ, маъбадҳои оташ ва ғайра доштааст. Бостоншиносон дар шахристон бинои боҳашаматеро тадқиқ намуданд, ки дар девори яке аз толорҳо маросими тоҷгузории шоҳаншоҳи Сугд-Ваҳуман нақш ёфтааст. Дар маросим меҳмонҳо аз мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла дабирони шоҳи Чағониён иштирокдоранд. Тадқиқоти ин расм нишон медиҳад, ки дар он маросим шахсони таърихӣ ширкат варзидаанд.

Мутаассифона, на ҳамаи бахшҳои ин асар боқӣ мондаанд, вагарна мо маросими тоҷгузории шоҳи Сугдро бо тамоми ҷузъиёташ мефаҳмидем. Аммо ҳар он чӣ боқӣ мондааст, сарчашмаи нодире барои таърихи халқи тоҷик мебошад. Дар расм сафирон-чиноӣҳо, туркон, ҳиндуҳо, кореӣҳо ва чағониён кашида шудаанд.

Қимати ин асари нодир боз он аст, ки дар домани сарварони ба тоҷгузорӣ даъватшуда суҳанронии онҳо дар назди шоҳ навишта шудааст, бинобар ин, тадқиқи ин шоҳасари расмони сугдӣ аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Арзиши дигари ин асар аз он иборат мебошад, ки дар он намоёндагони халқҳои гуногун бо сару либос ва намуди таърихӣ худ тасвир ёфтаанд, ки ба ҳалли бисёр масъалаҳои этникӣ мадад мерасонанд. (Расми 17).

Тадқиқоти ин шоҳасар нишон дод, ки ҳамаи расмҳои дар деворҳои Самарқанд (Афросиёб) ва Панҷакент кашидашуда навиштаҳои тафсири доштанд.

Мутаассифона, натиҷаи кӯшишҳои солҳои охири ин қаср ҷоп нашудаанд ва умедворем, ки баъди ҷоп шудани ин шоҳасар мо дар бораи тоҷгузории шоҳони пеш аз исломи тоҷикони Сугд маълумоти бештар ба даст меоварем. Рассомони самарқандӣ, бешубҳа, дар ҳунари тасвирнигорӣ аз рассомони панҷакентӣ устодтар будаанд. Ин бартариро мо дар соҳаҳои ҳунармандӣ мушоҳида карда метавонем. Самарқанд маркази савдои байналхалқӣ буд. Дар бозору кӯчаҳои он тоҷирон ба забонҳои ҳиндӣ, ҷинӣ, тибетӣ, туркӣ, румӣ ва ғайра ҳарф мезаданд ва сугдиёни зиёде буданд, ки бо ҳамаи ин забонҳо тарҷумонӣ мекарданд.

САВОЛҲО:

1. Чаро дар давраи мазкур сифати зарфсозӣ коҳиш ёфт?
2. Сабаби тараққии шаҳрҳо чӣ буд?
3. Шаҳрҳои калонтарини Тоҷикзамини Шарқӣ кадомҳо буданд?
4. Дар ноҳияи шумо кадом шаҳрҳои қадима вучуд доранд?

§ 16. ПАНЧАКАТ НАМУНАИ ШАҲРҲОИ АСРҲОИ V-VIII

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ Панҷақати асрҳои V-VIII ягона шаҳрест, ки ҳаматарафа тадқиқ шудааст ва намунаи барҷастаи шаҳри ибтидои асрҳои миёна ҳисоб меёбад ва аз ин лиҳоз, дар бораи он мухтасар маълумот медиҳем. Панҷақат шаҳри ягона аст, ки 60 сол боз мунтазам бо сарвари бостоншиносони машҳур Ю.Якубовский (1946-1954), А.Белинский (1954-1978) ва Б.И.Маршак (1978-2008) то имрӯз омӯхта мешавад. Дар натиҷаи ҳафриёти тӯлонӣ маълумоти нодире дар бораи таърихи шаҳрҳои асрҳои IV-VIII ба даст омадааст.

Мувофиқи маълумоти аз Панҷақати қадим ба дастовардаи бостоншиносон, шаҳр аз диж, шаҳристон, работ ва қабристон иборат будааст.

Диж ё диж ҷои истиқомати шоҳ ҳисоб меёфт, аммо дар он на танҳо хонаҳои истиқоматӣ, балки толорҳои зиёд барои маросимҳои дарбор, маҷлису қабули меҳмонҳои дохилӣ ва хориҷӣ кушода шудаанд. Дар қасрҳои шоҳи Панҷақат 4 толори бузург: якум, барои қабули диндорон, ки дар вай меҳроби оташи муқаддас мавҷуд аст; дуҷум, барои тоҷирони дохилӣ ва хориҷӣ; сеҷум, барои кишоварзон ва ҷаҳорум, толори бузургтарин барои маҷлису қабули ҳамаи табақоти ҷомеа вучуд дошт. Дар он толор дар девори ҷанубӣ суфа барои тахти шоҳӣ сохта шудааст, ки нисбат ба дигар суфаҳо баланд аст, дигар суфаҳои атроф зинадор мебошанд. Ҳар кас мувофиқи вазифаю мақоми иҷтимоии худ дар толор ҷой дошт ва ҳақ надошт, ки дар ҷои дигар нишинад.

Девор, сутун ва дару пӯшиши толорҳо бо расму наққошиҳо ба мавзӯҳои гуногун аз ҷумла, Рустамнома, Сиёвушнома, Афросиёбнома, корномаҳои бузургони ориёиҳо-тоҷикон, Ҷамшед, Фаридун, Сиёвуш ва ғайра бахшида шудаанд.

Дар қасрҳои Панҷақат ғайр аз ин утокҳои истиқоматии дастан шоҳӣ, дабистон барои кӯдакони шоҳ ва дарбориён, ибодатгоҳ, дафтари девон ва ғайра ҷой доштанд. Ҳамин тавр, диж як шаҳри шоҳӣ, таҷассуми давлату сарват ҳисобида мешуд. Диги Панҷақат дар замони Кушониён дар лаби чашмаи бисёр

лазизу мусаффо, дар яке аз чойҳои хушманзар ва мафтункунанда қарор дошт. Дар девори яке аз толорҳои асри VI дар назди чашма манзараи шикори шоҳ ба ғусфандҳои кӯҳӣ акс ёфтааст. Ин манзараи шикори шоҳони сосониҳо дар Токи Ширин ба ёд меорад. Охири шоҳи Панҷакат Деваштич даъвогари салтанати тамоми Сугд буд. Дар замони ӯ Панҷакат ба яке аз шаҳрҳои ободтарини на танҳо Сугд, балки тамоми Тоҷикзамин табдил ёфт. Агар ҳуҷуми арабҳо онро ҳароб намекард, вай шаҳри бузург мешуд.

Шахристон. Он аз маҳалҳо иборат буд. Дар ин ҷо бостоншиносон маҳаллаи бузургро ҳафриёт карданд, ки дорои даҳҳо биноҳои истиқоматии одамони давлатанд, миёнаҳол ва камбағали шаҳр мебошад. Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки ғӯё дар шаҳр аҳоли вобаста ба моликияти худ дар маҳалҳои ҷудогона мезистанд. Ҳафриёти Панҷакат нишон дод, ки ин ақида дуруст нест. Шаҳрвандон новобаста аз мансубияти иҷтимоӣ якҷоя мезистанд. Дар ҳар маҳалла хонаҳои бошукӯҳи давлатмандон, миёнаҳолон ва қабағалон вомехӯранд.

Албатта, дар баъзе шаҳрҳо одамон вобаста ба касбу кор мезистанд. Масалан, дар баъзе шаҳрҳо, маҳаллаи кулолон, заргарон, мисгарон ва ғайра вучуд доштанд.

Дар ҳар маҳаллаи Панҷакат бозор, ибодатгоҳ ва раиси маҳалла вучуд дошт. Маҳалла як ҷузъи шаҳр буд ва маркази ҷамъиятии худро дошт.

Дар Панҷакат бинои боҳашамате толорҳо, утокҳои гуногун, пешайвон, ҳавлӣ ва ҳавз дошт. Ҳар ду бино паҳлӯ ба паҳлӯ сохта шуда, бо девори ҳавлӣ аз якдигар ҷудо мебошанд.

Ин ибодатгоҳҳо, хонаи ҳудоён, Бағистон ном доранд. Дар онҳо ҳайкалҳои ғариштагон ва ҳудованди бузурги авестой ҷой доштанд. Дар яке аз биноҳо ибодатгоҳи оташи муқаддас мавҷуд аст.

Сугдиён дар ибодатгоҳҳои худ, ки хонаи ҳудоён ном дошт, ҳайкалони ғаришта ва ҳудованди бузургро нигоҳ медоштанд ва ба онҳо сачда мекарданду намоз мегузориданд. Нақшаи ибодатгоҳҳои Панҷакат барои намоиши ҳайкалон муносиб аст. Ҷониби шарқии он девор надорад ва ба сӯйи офтоб нигарон сохтаанд, яъне барои рушноии офтоб ибодатгоҳро бо пешайвон сохтаанд, то ки дар рушноии офтоб ҳайкалон хуб намоён бошанд.

Ҳайкалони аз тилло, нукра, биринҷ, латун ва сангу ҷуб сохташуда бо сару либос ва зеварҳо оро ёфта, ба монанди инсонии зинда буданд.

Мувофиқи ривояти Наршахӣ, шоҳи Бухоро сола як бор дар майдони ибодатгоҳи ҳудоён меистод. Дар ин рӯз касоне, ки

бутҳои шикаста доштанд, онҳоро нав менамуданд. Ин анъана аз замони хеле қадим то омадани ислом вучуд дошт. Худои бадӣ Аҳриман ва Заҳҳок низ ҳайкал доштанд. Сугдиён ба онҳо низ сачда менамуданд, то ки ба одамон бадӣ накунанд. Ғайр аз ин, дар ҳар маҳалла ибодатгоҳи маҳаллӣ вучуд дошт. Давлатмандон дар хонаҳои худ ибодатгоҳ доштанд ва ба маъбади маҳалла ё шаҳр нарафта, он ҷо намоз меҳонданд. Дар рӯзҳои Наврӯз дар ҳавлии ин ибодатгоҳҳо ҳайкалҳои кӯхнаи худоёнро иваз менамуданд.

Шаҳри Панҷакат бузург набуд, вай ҳамагӣ 13 га замин дошт. Шаҳр ду дарвоза дошт, ки кӯчаҳои марказӣ бо онҳо пайваст буданд. Як дарвоза дар девори шимолу шарқӣ ва дигаре дар девори ҷанубӣ ҷой доштанд.

Панҷакат дар асоси нақшаи меъмрон сохта шуда буд. Биноҳои шаҳр аксаран дуқабата ва ҳатто сеқабатаи балкони равшандор буданд. Биноҳо аз поҳса ва хишти хом сохта шудаанд. Пушиши онҳо ҷубӣ ва баъзан гунбазӣ аст. Меъмронии шаҳр тамоми ҷоида ва анъанаҳои биносозиро медонистанд ва дар асоси онҳо амал мекарданд. Бештари биноҳои шаҳр ба давлатмандон нисбат доранд. Ҳамаи биноҳо меҳмонхонаи боҳашамат доранд ва деворҳо бо мусаввараҳо ва ҷубҳои қандакорӣ оро ёфтаанд.

Чунин ба назар мерасад, ки дар Панҷакати асрҳои IV-VIII бенавоён набудаанд, мардум серу пур мезистаанд.

Шаҳр кӯчаҳои тоза ва баъзан сангфарш дошт, шаҳрро бо кубурҳо аз об таъмин менамуданд. Шаҳр дорои дӯконҳои савдо, хунаремандӣ, кулолӣ, мисгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, тангабарорӣ, расомӣ, наққошӣ ва ғайра буд.

Атрофи шаҳрро девори ғимоявии баландиаш 16 м ва паҳниаш 12 м бо бурҷҳои тирандозӣ ва тиркашҳою роҳравҳои тирандозӣ иҳота менамуданд.

Шаҳри беруна - работ дар шимолу шарқӣ ва ҷанубӣ берун аз девор ҷой дошт. Хонаҳои берун аз девор замини наздиқавлигӣ доштанд. Дар миёни онҳо хонаи устои шишарез, шаробкаш ва ғайра вучуд доштанд.

Қабристон. Дар масофаи 300 – 400 м дуртар дар теппаҳои ҷанубии шаҳр фарвартиқҳо-гӯрхонаҳои оилавӣ ё авлодии шаҳриён сохта шуда буданд. Дар ин фарвартиқҳо сугдиён устухонҳои тоза мурдаҳои худро дар танбарҳо-устухондонҳои гилии пухта нигоҳ медоштанд.

Тоҷикон заминро муқаддас меҳисобиданд ва «мурда онро ҳаром мекунад» – гуфта ҳасадро дар даҳма - дар ҷои атрофаш девору тағаш санг мегузоштанд. Вақте ки устухонҳо аз ғӯшт тоза мешуданд, онҳоро оварда дар фарвартиқҳои оилавӣ мегузоштанд. Ҳамин анъана дар тамоми шаҳрҳо вучуд дошт.

САВОЛҲО:

1. Барои чӣ Панҷакат мавриди омӯзиши ҳаматарафан бостоншиносон қарор гирифтааст?
2. Шаҳр аз чанд қисмат иборат аст?
3. Чаро дар атрофи шаҳрҳо девор месохтанд?
4. Барои чӣ ҳамаи хонаҳои Панҷакат меҳмонхона доштанд?
5. Сӯғдиён ба кадом дин эътиқод доштанд?
6. Сабаби ба фарвартиқҳо гузоштани устухони мурдаҳо дар ҷист?

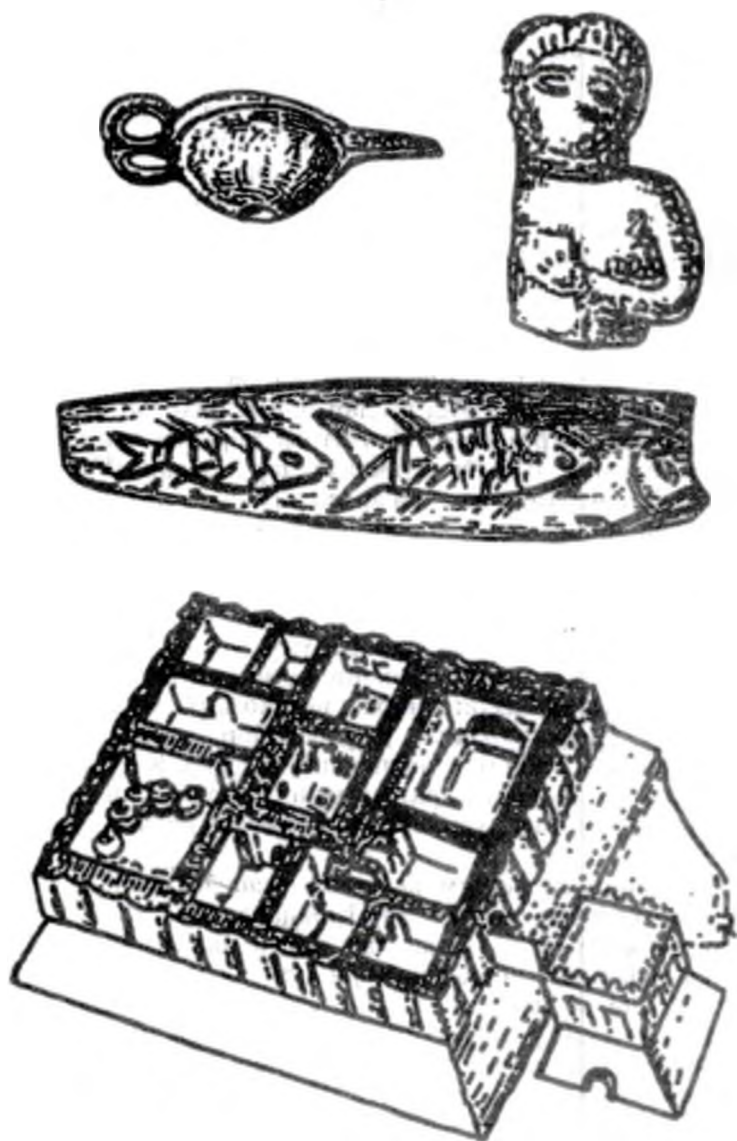
§17-18. ШАҲРҲО

Шаҳрҳои Марв. Дар вилояти Марв, дар асрҳои III-VIII, даҳҳо шаҳри бузург аз қабилҳои Нусай, Марваруд, Сич, Бобак, Фашан ва ғайра вучуд доштанд, аммо бузургтарини онҳо маркази вилоят – шаҳри Марв буд. Масоҳати он зиёда аз 300 га заминро дар бар мегирифт. Шаҳр аз диж, шаҳристон ва работ иборат буд.

Шаҳр то истилои араб дар ҷои ҳозираи Габрқалъа воқеъ буд. Атрофи шаҳр бо девори ғимоявӣ ихота шуда, ҷаҳор дарвоза дошт. Дар болои дарҳо расми ғариштаи шамшердор акс ёфта буд. Ғариштаро пуштибони шаҳр меҳисобиданд. Марв маркази сарҳадӣ, маъмурӣ, ҳунармандӣ ва тиҷоратии Сосониён ба шумор мерафт.

Марзбони Марв яке аз шахсони бонуфузи дарбори Сосониён буд. Қабатҳои асрҳои IV-VIII милодии Марв омӯхта нашудаанд. Танҳо дар маҳаллаи қулолон тадқиқи гузаронида шудааст, ки аз ҳунари баланди онҳо шаҳодат медиҳад. Марв баъди истилои арабҳо ба маркази Хуросон табдил ёфт. Арабҳо берун аз Марв лангар заданд ва аз ин ҷо ба забт намудани вилоятҳои Мовароуннаҳр машғул шуданд.

Шаҳрҳои Хоразм. С.П.Толстов – яке аз мутахассисони маъруфи таърихи Осиёи Марказӣ чунин ривоят пешниҳод карда буд, ки дар натиҷаи таназзулоти соҳти ғуломдорӣ, ҳамаи шаҳрҳои он давра хароб шудаанд. Шаҳрҳои нав ҳамчун қишқҳои деҳқонӣ-феодалӣ ба вучуд меоянд ва минбаъд дар атрофи он тараққӣ мекунанд. Ин фикр, аз як тараф, дуруст бошад, аз тарафи дигар хатост, зеро на ҳамаи шаҳрҳои давраи ғуломдорӣ дар давраи таназзулот хароб шуда буданд ва ҷи тавре ки қаблан зикр карда будем, аксари онҳо дар асрҳои минбаъда тараққӣ карда, ба шаҳрҳои бузург табдил ёфтаанд. Танҳо маркази Хоразм шаҳри Фир ба таназзул дучор меояд, аммо он ҳам сабаб дорад. Аввал он ки Хоразмшоҳон дар асри IV м. маркази давлати худро ба шаҳри Каёт мекӯчонанд. Ҳаёт дар Фир то асри V давом мекунад, аммо баъди маркази шохиро аз он ҷо

Расми 18. Бозёфтаҳо аз хафріёти Хоразм.

бардоштан, бисёр дарбориён, ки бузургони мамлакатро ташкил мекарданд, ба Каёт кӯч мебанданд, ки боиси хароб шудани Фир мегардад. Албатта, сабабҳои дигар низ буданд.

Шаҳри Каёт дар соҳили Ҷайхун ҷой дошт ва дар вақти истилои арабҳо чун яке аз шаҳрҳои бузург ёд мешавад.

Лекин дар асри X рӯди Ому маҷрои худро иваз мекунад ва Каётро хароб месозад.

Бояд тазаққур дод, ки шаҳрҳои ибтидои асрҳои миёнаи Хоразм омӯхта нашудаанд. Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои ҳафти ва археологӣ, дар ин давра дар Хоразм шаҳрҳои Даргон, Саффар, Кардаранкат, Замахшаҳр, Ардаҳушмисан, Миздиккан, Урганҷ, Ардаҳива ва ғайра арзи вучуд доштанд. (Расми 18).

Шаҳрҳои Истаравшан. Дар қадим Истаравшан як бахши Суғд ба ҳисоб мерафт. Аммо дар ибтидои асрҳои миёна ҳамчун кишвари мустақил бо подшоҳони алоҳида ёд мешавад. Подшоҳони Истаравшан унвони афшинро доштанд.

Дар ибтидои асрҳои миёна дар Истаравшан даҳҳо шаҳрҳои хурду калон вучуд доштанд ва дар байни онҳо Зомин, Собод, Куркат, Вағкат (Ўротеппа), Навкат ва маркази давлати шаҳри Бунҷакат буданд. Шаҳри Бунҷакат дар ноҳияи Шаҳристони кунунӣ ҷой дошт. Тадқиқотҳои археологӣ бо сарвари академик Н.Неъматов нишон медиҳанд, ки шаҳри Бунҷакат дар асри V м. пайдо шуда, то истилои муғул маркази Истаравшан будааст.

Шаҳр аз диҷ, шаҳристон ва работи калон иборат аст. Имрӯз харобаи диҷ бо номи қалъаи Қаҳқаҳа - I-III маъруф аст. Ҳафрийёт нишон дод, ки қалъаи Қаҳқаҳа - I, ки масоҳати 5 га заминро ишғол менамояд, макони истиқомати афшинҳо буд. Дар ин ҷо бостоншиносон хонаҳои истиқоматӣ, хочағӣ, динӣ ва ҳабсхонаро кашф карданд. Дар дарбор якчанд толорҳои маросимӣ бо деворҳои мунаққаш кашф шуданд. Қаср ва шаҳр аз ҷониби арабҳо сӯзонида гӯраш шудаанд. Дар замони ободии он биноҳо, дару сутун ва пушиши он бо санъати баланд ҷандакорӣ шуда буданд.

Наққошон ва рассомони тоҷик пеш аз дини ислом дар мавзӯҳои гуногун асарҳо меофариданд. Онҳо дар девори қасрҳои шохӣ, пеш аз ҳама, дар бораи қаҳрамоноҳои халқи тоҷик ба муқобили аҷнабиён, қорнамоҳои Рустам, муборизаи қувваҳои бадӣ бо некӣ ва ғайраҳо сабт кардаанд. Дар девори толорҳои порчаҳои расмҳои шахсони шахидшударо ёфтанд, ки дар бораи мавзӯҳои маъмур нақл менамоянд. (Расми 19).

Бостоншиносон дар дари даромади толори бузург тахтаи нимсӯхтаи нимдоирашаклро ёфтанд. Вай се метр дарозӣ, як метру чилу се сантиметр паҳно ва даҳ сантиметр ғафсӣ дорад. Ин тахта болои дари даромадро оро меод. Ҳошияи ин тахтаи

Расми 20. Кохи шоҳони Истаравшан дар Бунҷакат.
Барқароркардаи меъмор С. Хмелнитский.

нимдоираро арк бо 17 доира оро медихад. Дар дохили доираҳо ду савор дар ҳолати мубориза ва як нафар мачрӯҳ ё мурда дар пеши пой аспон тасвир шудаанд. Ҷанговарон дар либоси ҷангӣ бо шамшеру сипар харбу зарб доранд. Токи арк ба се бахш тақсим шудааст. Азбаски бисёр узвҳои муҷассама боқӣ намондаанд, дар бораи мазмунӣ он чизӣ муайяне гуфтан мушкил аст. Як чиз равшан аст: ин шоҳасар дар бораи муборизаи некӣ бо бадӣ ҳикоят мекунад. Ин амали кандакорони истаравшанӣ қорест нодир. Вай бо тамоми қоидаҳои банду бастӣ мувозинатӣ ва санъати баландтарини тасвирий офарида шудааст. Чунин асарҳои ҷовидонаи гузаштагон боиси ифтихоранд.

Дар яке аз деворҳо расми модагурги ду тифлро сина меодагӣ пайдо шуд. Тадқиқоти дар ин бахш бурдаи Н. Неъматов нишон дод, ки афсонаи модагурге, ки ба тифлони асосгузори Рим (Ромул ва Рим) шир медихад, баромади шакли ориёӣ ва ҳинду аврупоӣ дорад.

Дар ҳаробаи қасрҳои дуҷуми подшоҳони Истаравшан Қаҳқаҳа - II толорҳо, утокҳои истиқоматии оличаноб кашф шуданд. Дар роҳрави ин қаср аз қабати дуҷум ба яқум 70 қаполи (устухони) сари бошандагони қалъаро ёфтанд, ки дар вақти муҳориба бо арабҳо ҳалок шудаанд. (Расми 20).

Шаҳрҳои Фарғона. Фарғона ба монанди Суғд яке аз вилоятҳои бузургу ғаниӣ тоҷикон буд. Адабиёти замони

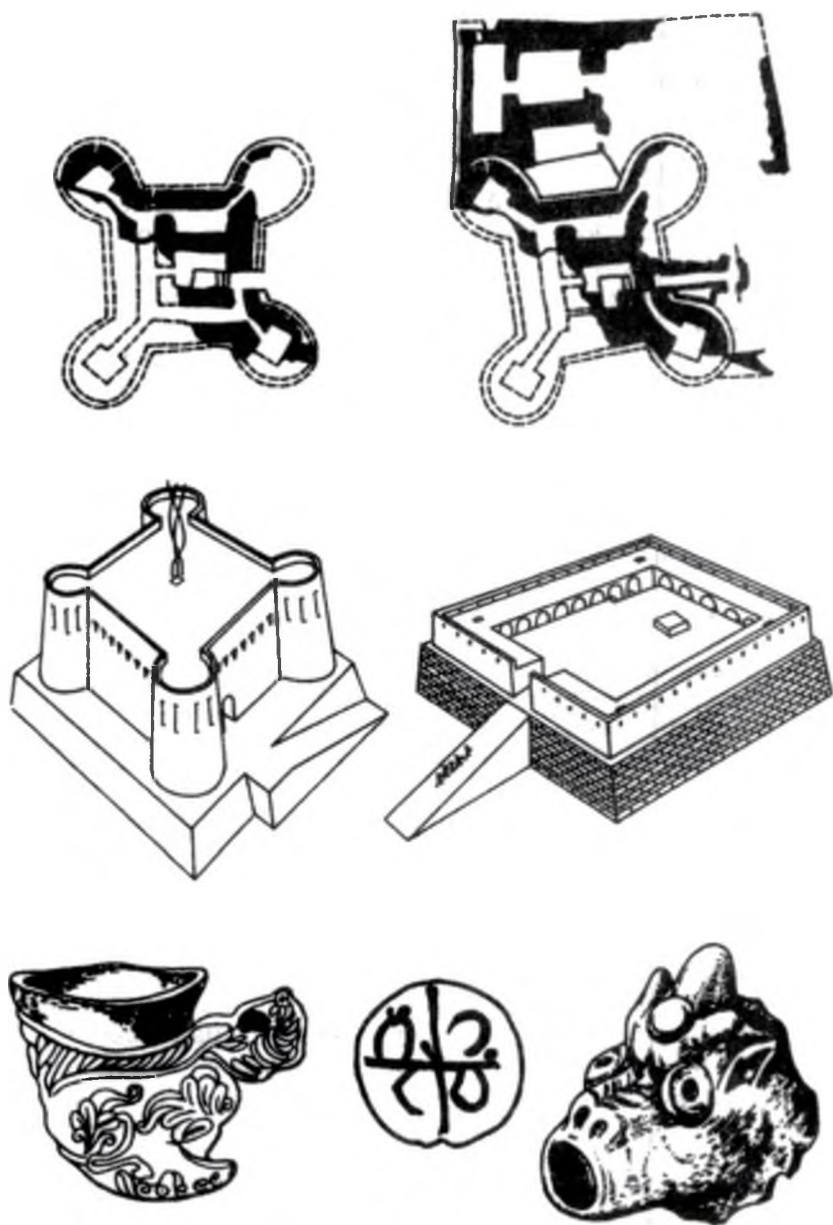
Расми 21. Кӯшки шоҳони Фарғона дар Косон.

Сомониён зиёда аз 40 шаҳри Фарғонаро ном бурдаанд, аммо шаҳрҳои ибтидои асрҳои миёна кам омӯхта шудаанд ва аз ҳамин сабаб миқдори онҳоро намедонем.

Бисёр шаҳрҳои Фарғона ба монанди Хваканд (Кӯканд), Риштон, Хучанд, Марғиён (Марғелон), Андуқон (Андиҷон), Канд (Конибодом), Аспара (Исфара) ва ғайра машҳур буданд. Маркази Фарғона шаҳри Аҳшикат буд, ки дар лаби рӯди Аҳшо (Сир) ҷой дошт. Шаҳр дар замони истилои мугул хароб гардид.

Тадқиқоти археологӣ нишон медиҳад, ки шаҳр дар асрҳои III-II п.м. пайдо шуда, замони истилои араб яке аз шаҳрҳои бузурги замон буд. Шаҳр маркази ихшидҳо-подшоҳони ин диёр, маркази бузурги тичорати дохилӣ ва хориҷӣ, динӣ, ҳунармандӣ ба ҳисоб мерафт ва баъди Самарқанд дар ҷои дуҷум меистод. Шаҳр дорои диж, шаҳристон, работ буд. Ҳафрии шаҳр нишон дод, ки вай ҳале ободу хушраам ва покиза буд. Оби нушоӣ бо кубурҳо ба воситаи каналҳои зеризаминӣ аз хишти пухта сохта ба аҳоли дода мешуд. Шоҳони Фарғона дар Косон қасрҳои тобигона доштанд, ки ҳале маъруф буд. (Расми 21).

Фарғонагиро мурдаҳои худро дар танбарҳои найӣ ва дахма мегурониданд. (Расми 22). Хучанд бо гирду атрофаш яке аз шаҳрҳои бузурги Фарғона ҳисобида мешуд. Номи Хучанд дар ҳуҷҷатҳои аз кӯхи Муғ ёфташуда дар шаклҳои Кучанд, Кучон вомехурад, номи ҳозираи Хучанд шакли тағйир ёфтаи вожаи

Расми 23. Маъбадҳои оташ, ки аз Бинкент
(Тошканд) асрҳои V-VIII м. ёфт шудаанд.

«кӯчон» мебошад. Калимаи «кӯчон» аз калимаҳои «кӯчӣ», «кӯчидан» гирифта шудааст. Шояд дар замонҳои хеле қадим дар ин ҷо кӯчиён мезистанд ва ба мурури замон ба деҳа ва шаҳр табдил меёбад. Шаҳр таърихи беш аз 2500-сола дорад ва аз шаҳрҳои қадимтарини дунё мебошад.

Шаҳрҳои Чоч. Сарчашмаҳои ибтидои асрҳои миёна аз шаҳрҳои Чоч исм намебаранд. Сарчашмаҳои ҷуғрофии замони Сомониён номҳои зиёда аз 40 шаҳро овардаанд, ки ҳамаи ин номҳо ориёӣ-тоҷикӣ мебошанд.

Тадқиқоти археологӣ дар шаҳрҳои Чоч нишон дод, ки аксари онҳо дар асрҳои III-II п.м. пайдо шуда, дар давраҳои минбаъда раванг ёфтаанд.

Яке аз шаҳрҳои бузурги Чоч харобаҳои Канкаи имрӯза мебошад. Ин шаҳр дар масофаи 70 км аз Тошканд ба сӯи шимол ҷой дорад ва масоҳати зиёда аз 350 га заминро ишғол кардааст. Вай дорои диги масоҳаташ 1 га, шаҳристони 200 га ва работи зиёда аз 100 га мебошад. Шаҳр хеле мустаҳкам буд. Дар диҷ маъбади оташ, утоқҳои истиқоматӣ, толорҳои қабулгоҳ ва ғайра мавҷуд буданд. (Расми 23).

Мувофиқи ахбори Фирдавсӣ, шаҳри Канка дар замони Фирдавсӣ шаҳри бузург буд, наздик ба марзи ҷорводорони турк ҷой дошт ва образи Ғангдиҷи Афросиёбро ифода менамуд.

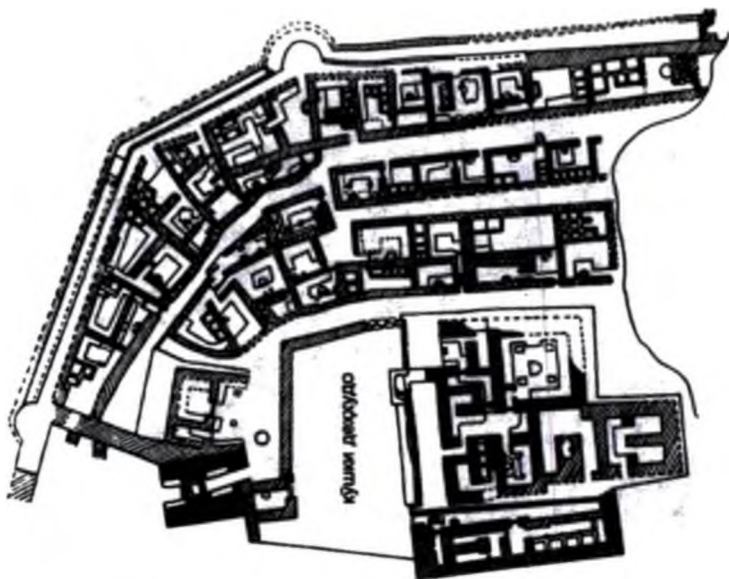
САВОЛҲО:

1. Шаҳрҳои марказии вилоятҳои Тоҷикзамини Шарқиро номбар намоед.
2. Шаҳр аз чанд қисм иборат буд?
3. Диҷ чӣ гуна буд ва дар он кӣ мезист?
4. Ғангдиҷи Афросиёб дар кучо будааст?

§ 19. ДЕҲАҲО ДАР АСРҲОИ IV-VIII

Микдори деҳаҳо нисбат ба шаҳрҳо даҳчанд зиёд буданд, аммо аз сабаби хурдӣ онҳо бештар хароб шуда, то замони мо нарасидаанд. Ҷустуҷӯи археологӣ дар Болооби Зарафшон нишон дод, ки дар ибтидои асрҳои миёна дар ин мулк зиёда аз 200 деҳаҳои хурду калон арзи вучуд доштанд. Дар водии Сугд шумораи онҳо аз 1000 зиёдтар, дар Истаравшан 400 буданд. Микдори деҳаҳо дар дигар вилоятҳо маълум нест, аммо тадқиқоти бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки шумораи онҳо хеле зиёданд.

Деҳаҳо дар ҷойҳои баланд ва мушкилгузар қарор дошта, аксаран, дар атрофии худ девори ғимоявӣ бо бурҷу тиркашҳои

Расми 24. Нақшаи деҳаи ҳафриётшудаи асрҳои VII-VIII-и
Гардани Ҳисор (Мадм).

барои тирандозӣ муҷахҳаз доштанд. Сабабҳои дар баландихо, ҷойҳои беоб ва мушкилгузар сохтани деҳа ва кӯшкҳо набудани давлати мутамарказонида, ки марзҳоро аз тохтутозҳои бодиянишинони турк, ки дар асрҳои VI-VII дар Осиёи Марказӣ пайдо шуда буданд, нигоҳ дорад. Ҳар деҳа ва шаҳр бояд аз ҳучумҳои ногаҳонӣ худро муҳофизат менамуд. Ин вазъият то ташаккули давлати Сомониён ва суҳанони Исмоили Сомонӣ: «То ман зиндаам, бораи (девори) Бухоро ман бошам» давом кардааст. Вақте ки давлати бузурги тоҷикон аз ҷониби дудмони Сомониён ташаккул ёфт ва беҳатарии шаҳру деҳот таъмин гардид, деҳаҳо ба ҷойҳои ҳамвор ва бо об таъмин куч бастанд ва дар маҳалҳои кунунӣ қарор ёфтанд.

Гардани Ҳисор (Мадм). Ҳушбахтона, дар қуҳистони Суғд, дар назди деҳаи Мадми ноҳияи Паргар (Фалгар) деҳаи асрҳои VII-VIII мелод ҳафриёт шудааст. Ин деҳа дар ҳуччатҳои аз Қуҳи Муг ёфтшуда бо номи Мадм зикр мешавад. Ҳоло ҳаробаи ин деҳа Гардани Ҳисор ном дорад. Барои ин Гардани Ҳисор меғоянд, ки дар поёни он қалъае ҳаст бо номи Ҳисори Мадм. Гардани Ҳисор ягона деҳаи тоҷикони Суғд аст, ки дар Осиёи Марказӣ хуб боқӣ монда ва аз ҷониби муаллифи ин китоб пурра ҳафриёт шудааст. (Расми 24).

Расми 25. Кандакорихо дар болор ва марзахо аз Гардани Ҳисор

Гардани Ҳисор дар сари баландие дар рохи корвонгарди кадим воқеъ мебошад. Деҳа аз ду бахш - қаср, ҷои нишасти деҳхудо ва деҳотиён иборат мебошад. Қасрҳои деҳхудо дар болои бунёди дузинадор, ки сеяки деҳаро ишғол менамуд, сохта шудааст. (Расми 27).

Бунёд нақши салибиро дошта, зинае, ки дар болои он бинои асосӣ сохта шудааст, 4 м баландӣ дорад. Қаср ду қабат утокҳо дошт. Дар қабати якум толори ба андозаи 64 метри мураббаъ, маъбади оташ ва боз чанд хонаҳои истиқоматии бошукӯҳ ҷой доштанд. Қабати боло хароб шуда, утокҳои он то замони мо нарасидаанд. Деворҳои қаср ва хонаҳои он аз поҳса ва хишти хом сохта шудаанд. Толор 4 сутун ва пӯшиши ҳамвор дошт. Сутун ва болорҳои толор бо нақшаҳои гуногун ороиш доштанд.

Деворҳои толор ва маъбадҳо ба монанди деворҳои қасрҳои Панҷакат бо расмҳои ба мавзӯи таърихӣ бахшида оро дода шуда буданд. Аз боҳашаматии қаср ҷӯбҳои сӯхтаи пурнақш гувоҳӣ медиҳанд. (Расми 25).

Гирдогирди девори толорро суфаҳо оро медиҳанд. Дар суфаи марказӣ ҷои тахти қадхудо боқӣ мондааст.

Дар зинаи поёни ҳавлӣ ва утокҳои хочагӣ ҳаммом ва ҷои зисти хизматгори буд. Дар зинаи боло, дар дари даромад ба толор ва утокҳои дигар пешайвони сутундор ҷой дошт. Қасрро аз хонаҳои деҳа девор ва дарвоза ҷудо менамуд.

Дар деҳистон 22 хонаи аз як дар то панҷ дар утокдор ҳафр шудааст. Кулбаҳои кишоварзони камбизоат аз як хонаи

начандон калон иборат буда, он ба қисмҳо тақсим мебошад. Масалан, дар роҳрав, дар самти пеш, дар тӯли девор оташдон, танӯр ва суфачае барои деғу табақ ва дигар анҷомҳои хурду хӯрок, дар миёнаҷо суфаи калон барои нишастан ва хӯрду хоб, дар бахши сеюм ҳамбаҳо барои ғалла ва захираҳои хӯроқӣ ҷой доранд. Ҳамбаҳо бо ғаж андова шудаанд, то ки муш ғалларо набарад. Андоваи ғажӣ натавонад барои муҳофизат аз мушон истифода мешуд, балки вай ғалладонаро пок ва хушк нигоҳ медошт.

Хонаҳои дутоқа яке барои ошхонаву анбор ва дигаре барои хӯрду хоб истифода мешуданд. Ҳамин тавр, ҳамаи утокҳо таъйиноти худро доштанд.

Як бахши хурди деҳа ба ҷарӣ фуру рафтааст. Ба ҳисоби тахминии мо дар деҳаи Мадми рустои Парғар дар аввали асри VIII 30-35 оилаи кишоварз мезистанд. Ба осонӣ муайян метавон кард, ки кадом хонаҳо ба давлатмандон, миёнаҳолон ва камбағалон тааллуқ доранд. Дар Гардани Ҳисор ду маъбади ба бузургдошти оташ мутааллиқ вучуд дошт, ки ба мардум хизмат мерасониданд. Дар маъбадҳо мубадони маздаяснопарасти хизмат мекарданд ва ба мардум дар корҳои динӣ ёрӣ медоданд. Хона ва кӯчаҳои деҳа хеле поку тамиз буданд. Дар деҳа ҷорворо нигоҳ намедоштанд. Тамоми молу гов аз деҳа дур, дар наздикии об оғил доштанд.

Хонаҳои деҳа аз санг ва хишти хом сохта шуда буданд. Хонаҳо мувофиқи нақшаи меъмор бино ёфтаанд.

Аз тарафи шарқу шимол деҳаро ҷарии касноғузар ва аз ҷанубу ғарб девори Ҳимоявӣ бо тиркашҳо иҳота менамуд. Дар даруни девори Ҳимоятӣ роҳрави тирандозӣ вучуд дошт. Бошандагони деҳа ба душман аз болои девор ва роҳрав тир мекушоданд.

Ҳамаи мардуми деҳа аз дарвоза ворид мешуданд ва берун мерафтанд. Дарвоза аз ду қабат хона иборат буд, ки дар онҳо посбонон менишастанд.

Бозёфтҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки бошандагони деҳа ба ғайр аз кишоварзӣ ҷорводорӣ, ба ҳунармандӣ, махсусан кулолгарӣ, бофандагӣ, оҳангарӣ низ машғул буданд.

Мадм дар рустои Парғар яке аз деҳаҳои ободтарин буд ва дар он Ҳуваб-амири ин диёр мезист. Деҳаи Қум, ки дар масофаи 5 км аз Мадм ҷой дорад, маркази ноҳия буд ва беҳуда нест, ки Деваштиҷ соли 721-722 пойтахти худ Панҷакатро партофта, ба ин ҷо меояд. Арабҳо аз қайи Деваштиҷ меоянд ва ин деҳаҳоро месӯзонанд ва хароб мекунанд.

Дар деҳаи Қум ҷои истиқомати шохӣ ва ҳазинаи хӯроқвории шох Деваштиҷ ҳафр шудаанд.

Як деҳаи асрҳои VII-VIII милод бо номи Яқфарсанг дар Хоразм, дар Истаравшан деҳаҳо бо номи Қарабулоқ ва Теппаи Сар ҳафриёт

шудаанд, ки аз чихати сохтор монанд ба деҳаи Мадми Сугд мебошанд. Аммо ҳеч як деҳаи асрҳои V-VIII ба монанди Гардани Ҳисор тамоман таҳқиқ нашудаанд. Барои ҳамин, мо ҳамчун намуна деҳаи асрҳои V-VIII Мадм (Гардани Ҳисор)-ро овардем.

САВОЛҲО:

1. Деҳаи Мадм дар кучо чой дорад?
2. Барои чӣ мо онро ҳамчун намунаи деҳаи ибтидои асрҳои миёна ба китоби дарсӣ дохил намудем?
3. Аҳамияти ин деҳа дар таърих аз чӣ иборат аст?
4. Дар деҳа чӣ барои таърих ёфт шудаанд?

§ 20. КЎШКҲО

Дар адабиёти таърихӣ дар бораи кӯшкҳои пеш аз истилои араб маълумоти фаровон мавҷуд буда, аз ҷониби бостоншиносон низ ҳафр шудаанд.

Яке аз олимони маъруфи замони Шӯравӣ С.П.Толстов пешниҳод намуда буд, ки шаҳри пеш аз истилои араб аз кӯшкҳои деҳқонон - феодалон иборат буд. Аммо қовишҳои 50-солаи бостоншиносон дар ҳаробаи шаҳри Панҷакат нишон доданд, ки биноҳои шаҳр аз хонаҳои одамони камбағал, миёнаҳол, қасрҳои давлатмандон, бозору дӯконҳо ва ибодатгоҳи динӣ ва ғайра иборат мебошанд. Яъне фикри С.П.Толстов дар бораи он ки биноҳои шаҳр танҳо аз кӯшкҳо иборат буданд, иштибоҳ будааст.

Лекин дар шаҳр ва берун аз он кӯшкҳои одамони давлатманд, аз ҷумла деҳқонон ҳеле зиёд буданд.

Ривояти Наршахӣ. Дар бораи кӯшкҳои давлатмандони Бухоро Муҳаммад Наршахӣ чунин нақл менамояд: «Қутайба ибни Муслим ба Бухоро даромад ва Бухороро бигирифт. Аҳли Бухороро фармуд то як ними хонаҳо ва молу замини худро ба арабон бидиҳанд. Қавме буданд дар Бухоро, ки эшонро кашкашон гуфтандӣ ва эшон мардумоне буданд бо ҳурмат ва қудрат ва манзаланат ва дар миёни аҳли Бухоро эшонро шарафи зиёд будӣ ва доранда будӣ. Онҳо хона ва анҷоми худро ба арабҳо гузоштанд ва худ берун аз шаҳр рафтанд ва 700 кӯшкҳо бино карданд. Дар гирди кӯшкҳо ба ҷокарон ва ҳешон ҷой сохтанд ва бӯстонҳо обод карданд». Кӯшкҳо дуқабата буданд ва дар болои бунёди хишту поҳсагӣ қарор доштанд. Мо яқинан мисол аз кӯшкҳои ҳафрийтшуда меорем.

Дар Хоразм кӯшке ҳафр шудааст бо номи Тешиққалъа. (Расми 18).

Тешиққалъа дар болои бунёди маҳрутмонанди 7 метр баландӣ дошта сохта шудааст. Бунёдро аз поҳса гузоштаанд. Кӯшк

дорои 10 утоқи гуногунҳачм, аз ҷумла, як толор бо суфаи каён, дар самти рост утоке бо ҳамбаҳо барои хӯрокворӣ, дигар утоқҳо барои зисту хӯрду хоб вучуд доштанд. Кӯшк дуқабата буд, вале аз хонаҳои қабати боло осоре ба гайр аз зина боқӣ намондааст. Деворҳои берунии Кӯшк тиркаш доштанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар боми қабати дуҷум камингоҳи дандонадор вучуд дошт. Дар гирдогирди кӯшк девори ғимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ сохта буданд. Дар дари даромадгоҳи кӯшк утоқҳо барои сарбозон ва дигар пешхизматон сохта буданд. Азбаски кӯшк дар ҳамворӣ ҷой дошт, девори ғимоявии вай хеле устувор буд.

Кӯшкҳои Таҳористон. Кӯшкҳои зиёд дар Таҳористон ҳафр шудаанд ва яке аз онҳо харобае бо номи Ҷӯймаликтеппа мебошад. Албатта, дар гузашта номаш дигар буд. Номи Ҷӯймаликтеппа ба хароба мардум додаанд. Вай 30 ба 30 м дарозӣ ва паҳноӣ дошта, дар болои баландие сохта шудааст. Кӯшк ба асрҳои V-VIII милод нисбат дорад, аммо дар вай дар даврони пасин низ зиндагонӣ кардаанд. Девори ғимоявӣ ва девори берунии аксари утоқҳо боқӣ намондаанд. Қабати дуҷум тамоман аз байн рафтааст. Дар кӯшк зиёда аз 30 ҳуҷраи гуногунҳачм вучуд доштаанд. Дар қабати якум толори 4 сутуна бо суфаи каён ҷой дошт.

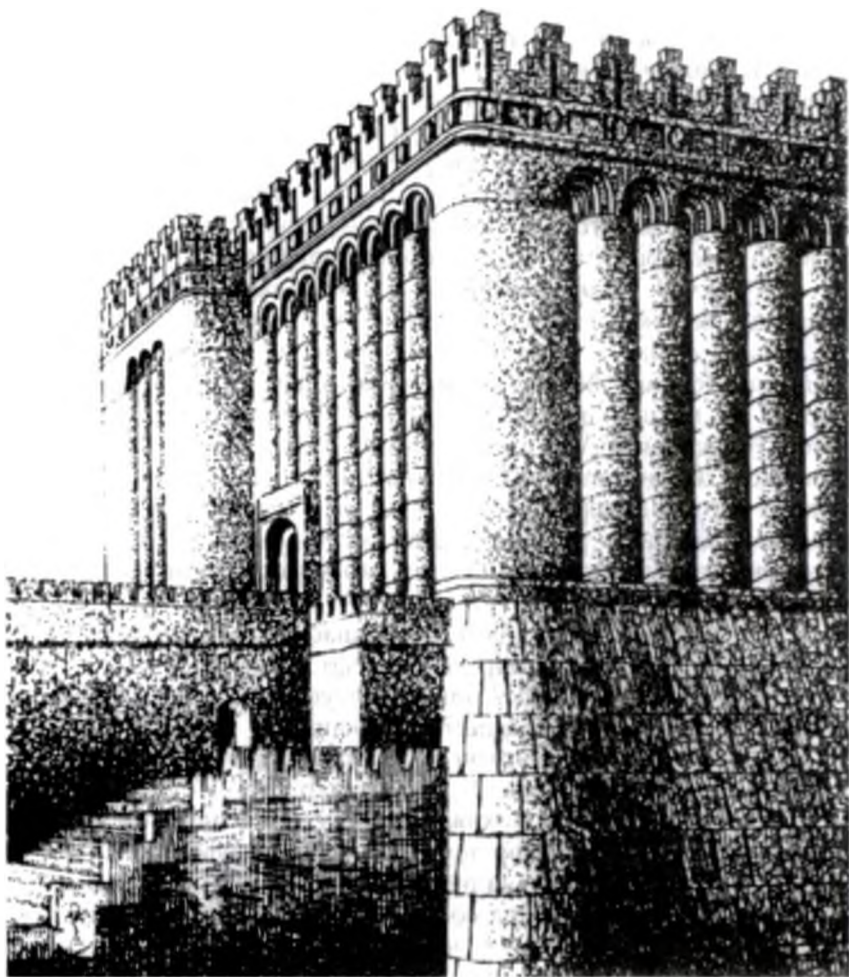
Дар гирдогирди толор барои нишастан суфа сохтаанд. Дар толор ҷӯбҳои нимсӯхтаи пур аз нақш ёфт шудаанд.

Дар марзаҳои шифт, болору сутунҳо расмҳои барҷастаи одамон ва шояд ғариштаҳо кашида шуда будаанд. Ҷӯймаликтеппа яке аз қасрҳои бисёр бошукӯҳи замони худ буд.

Кӯшкҳои Истаравшан. Кӯшкҳои дигар дар Истаравшан бо номи Ўртақўргон дар ноҳияи Шаҳристон - маркази асрҳои миёнагии ин вилоят ҳафр шудааст. Мутаассифона, на ҳамаи ёдгори кофта шуд. Аммо аз рӯи сохтор ба Тешикқалъа монанд буд. Кӯшк дар болои теппа сохта шуда, аз ду қабат иборат аст. Биноҳои асосӣ, аз ҷумла 2 толори чорсутуна, ки дар яке аз онҳо меҳроби оташи муқаддас вучуд дорад ва дигаре хонаи гунбазӣ, ки пешайвон ва суфаи дузинадор дар рӯ ба рӯи дари даромаддошта, ба ақидаи мо маъбад буд, ҳафр шудаанд. (Расми 19).

Кӯшк ҳавлӣ дошта, дар он хонаҳои истиқоматӣ ва хоҷагӣ барои хизматгорон ва наварон ҷой доштанд. Атрофи кӯшкро девори ғимоятӣ бо бурҷҳо ва тиркашҳо ихота менамуд.

Кӯшкҳои Варахша. Дар ноҳияи Суғд кӯшкҳо хеле зиёд таҳқиқ шудаанд, аммо бехтарин намунаи онҳо қасрҳои берун аз шаҳрии бухорхудоҳо дар Варахша мебошад, ки дар болои бунёди хишти поҳсагӣ сохта шудааст. Бино дуқабата будааст,

Расми 26. Қушки Варахша. Барқароркардаи меъмор В. Нилсон.

вале танҳо як бахши хучраҳои поён кофта шудаанду халос. Утоқҳои поён, ки бештар аз 10-тои онҳо ҳафр шудаанд, равоқбандианд ва борхона, анбор ва амсоли инҳо будаанд. Хонаҳои қабати боло боқӣ мондаанд, аммо тахмин меравад, ки дар қабати дуюм утоқҳои беҳтарин, аз ҷумла толорҳои қабулу нишасти бухорхудот ҷой доштаанд.

Расми 27. Мухри шох Деваштич бо симои ӯ.

Деворҳои берунаи диж ё кӯшк хеле бохашамат будаанд. Онҳо аз похсаи пайваст ба шакли навсутун сохта шудаанд. Қисмати болои деворҳо дандонадор буданд ва ҷои камингоҳ доштанд. Ба диж зинаи васеи бисёрзина мебурд, ки хеле бошукӯҳ буд. (Расми 26).

Дари даромад ва намои қасрро хеле бодабдаба сохтаанд. Дар ин ҷо як арки бузург ва ду арки хурд вучуд доштанд. Арқҳо болои сутунҳои бузург қарор гирифтаанд. Дар намоҳои паҳлугии арки бузург расми барҷастаи фариштаи Хушатр, ки рамзи давлат аст, ҷой дорад. Намоҳои арқҳои паҳлугӣ низ бо нақшу нигорҳои рамзӣ оро доштанд.

Дар паҳлуи диж боз қасрҳои тобистонаи бухорхудот ҳафр шудааст, ки дорои даҳҳо утокҳои гуногун, аз ҷумла толори бузурги як баҳши калонаш кушода, маъбади оташ ва ҷойҳои хӯрду хоб ва маишат вучуд доштанд. Деворҳои толори бузург бо андоваи ғафси ғай ва расмҳои барҷастаи фариштагон, паранда ва рустаниҳои шифобахш, аз ҷумла хум, оро ёфта буданд.

Дар девори маъбад расмҳои одамони филсавор, шикори бабрҳо, мубадон бо мичмар ва ғайра акс ёфтаанд.

Кӯшкҳои Варахша яке аз шохасарҳои меъморӣ ва санъати тасвирии тоҷикони Сугд буда, дорои аҳамияти бузурги таърихӣ мебошад.

Чунин кӯшкҳои қасрҳои бошукӯҳ дар асрҳои IV-VIII ҳазорҳо буданд, ки аз санъати баланди меъморӣ, сохтмонӣ ва фарҳанги бузурги гузаштагонӣ мо шаҳодат медиҳанд.

САВОЛҲО:

1. Дар бораи кӯшкҳо олимони чӣ ақида доранд?
2. Дар кӯшкҳо киҳо мезистанд?
3. Боҳашаматӣ ва миқдоран зиёд будани кӯшкҳо аз чӣ шаҳодат медиҳад?

Боби IV

СОХТОРИ ДАВЛАТӢ ВА ИҚТИМОИИ ТОЧИКОНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ III-VIII

§ 21. СОХТОРИ ДАВЛАТӢ

Дар ин давра дар сохтори ҷомеа ва давлатдорӣ тоҷикон дигаргуниҳои иқтимоӣ ва сиёсӣ ба вуҷуд меоянд. Пеш аз ҳама, ҷамъияти ғуломдорӣ ба ҷамъияти деҳқонӣ табдил меёбад.

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ аввалин давлати деҳқонӣ ба замони дудмони Ҳайтолиён нисбат дорад, ки асрҳои IV-VII милодро дарбар мегирад. Деҳқонон - заминдорони бузург дар замони ғуломдорӣ низ буданд, аммо асрҳои IV-VIII онҳо аксариятро ташкил менамуданд. Ғуломон низ вуҷуд доштанд, аммо бештари мардум озод ва ба тарзи батрак кор мекарданд ва ин вазъият аз ахбори муаррих Наршаҳӣ хуб бар меояд.

Дар солҳои 70-уми асри VI баҳши Турон ба дасти қабилаҳои туркзабон мегузарад. Ин туркҳо бештар аз туркҳои ориёнаҷод, ки дар болооби рӯдҳои Об, Енисей ва Олтою Казокистони кунунӣ зиндагонӣ мекарданд, иборат буданд. Вожаи турк низ аз калимаи «турак» гирифта шуда, номи авлоди Фаридун аст. Туркҳои Тоҷикзамини Шарқиро забт намуда, бештар аз турко ва камтар аз мугулҷеҳраҳои ҳарлук иборат буданд. Дар китобҳои таърихи пешин ҳамаи онҳоро ба мугулнаҷодон нисбат додаанд, ки дуруст нест. Туркҳои омада аслан кӯчӣ, саҳронавард буданд. Ғуруҳҳои, ки ба Қошғар (Қашғар) рафтаанд, ҳокимияти сиёсиро соҳиб шуда, давлате бо номи Ҳокония ташкил доданд. Онҳо дар давлатдорӣ анъанаҳои маҳаллии тоҷикиро истифода бурдаанд.

Аввалин давлати деҳқонӣ дар Тоҷикзамини Шарқӣ давлати Ҳайтолиён буд, аммо дар бораи сохтори идоравии он маълумот ҳале кам аст. Бинобар ин, то кунун дар таърихи халқи тоҷик дар бораи сохтори идоравии Ҳайтолиён чизе навишта нашудааст, аммо сарчашмаҳои сӯғдӣ нишон додаанд, ки тарзи давлатдорӣ Ҳайтолиён ба монанди Кушониён ва Сосониён буд. Дар навбати худ Кушониён усули портҳо ва Сосониёнро истифода мебарданд, чунки ҳамаи ориёӣҳо - тоҷикон аз Шарқ

то Фарб тарзи идоравии якхела доштанд ва таърихи он ба Авесто мерасад.

Худуди давлати Ҳайтолиён ва Кушониён васеътар буд. Дар ибтидо подшоҳи онҳо ба монанди Кушониён бағғуӣ ном дошт, аммо вақте ки тамоми Тоҷикзамини Шарқиро гирифтанд, унвони шоҳро қабул карданд. Дар вилоятҳои давлати Ҳайтолиён шоҳони маҳаллӣ бо лақабҳои гуногун амал мекарданд. Масалан, сарвари Сугд ва Фарғона унвони ихшид (сарбоз), Бухоро - бухорхудот, Чағониён - чағонхудот, Дарвоз, Бадахшон, Хоразм, Гур, Ғузгон, Кобул - шоҳ, Истаравшан-афшин (соҳиб), Марв - марзбон, рустоҳо ва деҳаҳо - катхудот (соҳиб) ва ғайра гуфта мешуданд. Аслан Ҳайтолиён лақаби шерро доштанд. Шоҳони Хатлон ва Бомиён, ки аслан аз ин дудмон буданд, унвони шери Хатлон ва Бомиёноро доштанд. Шер ва боз (боша) рамзи авлодии Ҳайтолиён буданд ва дар сиккаҳо ва тоҷи онҳо акси гов, ки аз авлоди турҳо буданро ифода мекард ва дар парчамашон акси шер кашида шуда буд.

Соҳтори давлати Ҳайтолиён. Мо гуфтем, ки давлатро шоҳи бузург идора мекард. Вилоятҳо шоҳони гуногун доштанд. Шоҳони вилоятҳои калон, аз ҷумла Сугд, Фарғона ва Хоразм расман ба ҳукумати марказӣ итоат менамуданд, аммо соҳтори идоравии худро доштанд. Дар ибтидо маркази давлати Ҳайтолиён шаҳри Толиқон, баъд Диж - Қундузи кунунӣ, баъд Балх буд. Баъди он ки охири асри VI бахши Тахористон ба дасти туркон гузашт, марказ ба Бомиён мекӯчад ва харобаи он имрӯз бо номи шаҳри Ғулғула машҳур аст.

Пас аз шоҳ шахси дуюм Фрамандар (фармондор) ҳисоб мешуд. Фармондор вазифаи сарвазирро иҷро менамуд. Вай вазоратхоро дар ихтиёр дошт. Дафтари калони дабирон бо сарвари дабирпат амал мекард. Дабирон ҳукуки зиёд доштанд. Онҳо маслиҳатгари шоҳ буданд. Сафирҳо, дипломатҳо, қосидҳо - ҳама аз дабирон таъйин мешуданд. Дабирпат амалан вазифаи вазири корҳои хориҷиро анҷом медод. Баъдтар ба ҷои фармондор сарвазир пайдо мешавад. Фармондор ҳамаи дахлу харчи давлатро назорат мекард.

Дар шаҳристони Панҷакат бинои бошукӯҳе ҳафр шуд, ки аз он муаллифи ин китоб 47 дона мӯҳр ёфт, ки аз гили пухта сохта шудаанд. Ин мӯҳрҳо навиштаҷот ва расмҳои гуногун, аз ҷумла асп, наргум (қӯшқори ғӯсфанди қӯҳӣ) ва ғайра доштанд. Ҳар як мӯҳр ба ҳуччатҳои соҳаи махсусе гузошта мешуд. Масалан, мӯҳри аспдор дар ҳуччатҳои марбут ба хариду фурӯши асп, аспдорӣ, асппарварӣ ва ғайра истифода мешуд. Дар ин бино шояд вазорат-девоне ҷой дошт ва ё худ фармондор мезист.

Дар сохтори давлатӣ вазоратҳо-деворҳо нақши муҳим мебозиданд ва шоҳ ба воситаи онҳо мамлакатро идора мекард.

Ба девони лашкар хангоми ҷанг шоҳ ё вазир роҳбарӣ менамуд. Сохтори лашкар аз сарфармондеҳ (сипаҳбат), сипаҳсолор ва сархангҳо ба монанди ҳазорпат, садпат, даҳпат ва ғайра иборат буд. Девони динро мағупат, ё мубади мубадон идора мекард ва мубад, хирбад ва муғон дар итоати ӯ буданд. Девони боч яке аз девонҳои бонуфуз ба ҳисоб мерафт. Гумрук низ ба он итоат мекард. Ҳамчунин девонҳои дармонпат (тандурустӣ), датбарпат (додғустарӣ) ва ғайра вучуд доштанд.

САВОЛҲО:

1. Дар замони Ҳайтолиён кадом вазоратҳо мавҷуд буданд?
2. Дабирӣ чӣ гуна вазифа буд?
3. Чӣ гуна мӯрҳо дар ҳуҷчатҳо зада мешуданд ва чаро дар мӯрҳо расмҳои гов, гусфанд, асп ва ғайраро мекашиданд?
4. Вожаи деҳқон аз қадим чӣ маъно дошт ва ҳоло киро деҳқон мегӯянд?

§ 22. НАМУДҲОИ ЗАМИНДОРӢ

Замин дар тамоми давраи замонҳо ба ду бахш тақсим мешуд: заминҳои шахсӣ ва умумӣ - давлатӣ (обшинавӣ). Ба заминҳои шахсӣ заминҳои қорам дохил мешуданд, ки шахс давраи замон соҳиб шуда, минбаъд аз авлод ба авлод мерос мондаанд. Ба заминҳои умумӣ - давлатӣ қароғоҳҳо, ҷангалҳо ва заминҳои истифодаи умум дохил мешуданд.

Дар асрҳои IV-VIII дар Тоҷикзамини Шарқӣ шаклҳои гуногуни заминдорӣ вучуд доштанд. Заминҳои давлатӣ се ҳел буданд: яқум, ҳамаи заминҳои ҳудуди мамлакатро аз онҳо давлат меҳисобиданд. Барои он ки аз ҷониби давлат муҳофизат мешуданд ва мардум ба давлат андоз меоданд.

Дуҷум, заминҳои қорами давлатӣ - боғи киштзорҳо, ки дар натиҷаи мусодираи давлат аз душманони он ба даст омадаанд. Даромади ҷунин заминҳо ба хароҷоти умумидавлатӣ, маоши ҳарбӣ ва кормандони давлатӣ сарф мешуд.

Сеҷум: заминҳои шахсии шоҳ, ки даромади онҳо барои хонаводаи шоҳ сарф мешуд.

Ғайр аз ин, шоҳ ва одамони давлатманд дар ихтиёри худ деҳаҳо ба заминҳои қорам доштанд, ки як қисми даромади онҳо ба хазинаи шоҳ ва соҳибонашон меомад. Масалан, муаррих Наршаҳӣ навиштааст, ки бештари заминҳои воҳа ба деҳаҳо ба Бухорхудот (подшоҳи Бухоро) нисбат доштанд ва мардуми онҳо қадевар ва хизматгорони ӯ ҳисобида мешуданд. Заминҳои шахсӣ бештар дар дасти давлатмандон, қамтар миёнаҳолон ва ҳеле қам дар дасти қамбағалон буданд.

Замини ичора. Ба ин бахш заминҳои боғот, корвонсарой, меҳмонсарой, кохҳо, дӯконҳо ва ғайра дохил мешуданд, ки соҳибонашон онҳоро ба ичора дода, даромад мегирифтанд. Шакли ичора додан хеле тараққӣ карда буд. Аз замин сар карда, то хона, меҳмонхона, иморатҳои гуногун, олотҳои истеҳсолӣ, аз қабилӣ дос, сипор, охани ҷуфт, гов, асп, хар ва ғайра ба мӯхлатҳои муайян ба ичора дода мешуданд. Чизҳои ичорадодашуда мувофиқи нарху арзишашон расман бо ҳуччату мӯҳр ба расмият дароварда мешуданд. Дар ҳуччат шахсони дахлдор ва шохидон имзо мегузоштанд.

Пардиз ва боғҳо. Одамони давлатманд, шохон боғи ҳайвонҳои ваҳшӣ доштанд, ки атрофаш ихота буд ва дар он ҳайвонҳо озодона мегаштанд, афзониш меёфтанд ва шикор карда мешуданд. Дар пардизҳо ва чорбоғҳо қасру боргоҳ ва хар гуна биноҳои истиқоматӣ, хочагӣ, аз ҷумла барои парвариши гову мол ва боғоти меваҳои гуногун вучуд дошта, яке аз сарчашмаҳои даромад ба ҳисоб мерафтанд.

Замини ибодатгоҳҳо. Ибодатгоҳҳои динӣ замини кишт, боғот ва қасру боргоҳҳо доштанд. Замини ибодатгоҳҳо аз ҳисоби заминҳо ва манзилҳои қасоне, ки меросхӯр надоштанд, мувофиқи васияти соҳибонашон ба маъбад баҳшида мешуданд. Чунин ҳодисаҳо хеле зиёд буданд ва аз ҳисоби онҳо ибодатгоҳҳо соҳиби мулкҳои бузурги сардаромад мегаштанд.

Ибодатгоҳҳо хеле сарватманд буданд. Дар ибодатгоҳи худоён ҳайкалони худоён ва фариштагон, ки аз тилло, нукра, мис ва ҷӯб сохта шуда буданд, вучуд доштанд. Ҳайкалҳо, ба монанди одамон, сару либоси қимат ва ҷавохирот доштанд. Арабҳо танҳо аз бинои худоён дар Самарқанд аз ҳайкалҳо 150 ҳазор мисқол зар гирифта буданд.

Мағупат дар мамлакат шахси сеюм ба ҳисоб мерафт. Вай сарвари дин буд.

Намудҳои истисмор ва андоз. Мо дар бораи бухорхудот нақл карда будем, ки заминро деҳаҳои зиёд дошт ва мардумони деҳаҳо қадевар ва хизматгори ӯ буданд. Ин ривоят маънои онро дорад, ки мардумони деҳаҳо дар заминҳои шохӣ, деҳқонӣ кор мекарданд ва аз се ду баҳши ҳосилро ба бухорхудот меоданд ва як баҳши онро барои зиндагии худ истифода мебуданд. Қасоне, ки дар чунин заминҳо кор мекарданд, побанди хоҷаи худ буданд ва ҳуқуқи ҷои дигар рафтан надоштанд. Қадевар-деҳагӣёён озод буданд, аммо аз сабаби он ки барои рӯзгузаронӣ замини кофӣ надоштанд, маҷбур буданд, ки дар замини давлатманд кор кунанд.

Бешубҳа, одамоне буданд, ки тамоман замин надоштанд ва маҷбур буданд, ки заминро аз заминдор ба ичора гиранд ва мувофиқи шарту шароити он кор кунанд.

Мувофиқи сарчашмаҳо, кадеварҳо дар як ҳафта аз се як ҳиссаи вақти худро дар қори сарвари деҳа сарф мекарданд, яъне дар як ҳафта ду рӯз барои сарпарастии худ бемузд қоре анҷом медоданд. Қорҳои маҷбури низ вучуд доштанд. Ба чунин қорҳои маҷбури сохтани деворҳои ҳимоявии атрофи шаҳр деҳот, қадани канал ва ҷӯйҳои обёрӣ, сохтани пулҳо ва дигар иншоотҳои умумидавлатӣ дохил буданд, ки дар онҳо бештар одамони бесоҳиб, бекас ва беҳимоя зӯран қор фармуда мешуданд.

Аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ маълум аст, ки чанд навъи гуломон (барда) мавҷуд буданд, ки дар хона, замин, ғаллаю рамаи давлатмандон қор мекарданд ва ҳеҷ ҳуқуке надоштанд.

Дар қомеи табақоти асрҳои IV-VIII озодагон ва мугон аз андоз озод буданд. Дигар ҳамаи табақаҳо андоз медоданд. Ду намуди андоз: пулӣ ва ҷинсӣ-моли маъмул буд. Аз деҳот андози моли, ҷинсӣ, яъне аз зироатҳо-гандум, ҷав, нахӯд, аз мевачот-май, меваҳои хушк, аз ҳайвонот-гов, гӯсфанд, пӯст ва ғайра меситониданд.

Ҳунармандон, савдогарон ва қасоне, ки бо пул сару қор доштанд, андози пулӣ - дирҳам медоданд. Як дирҳам ба 3,36 г. нуқра баробар буд. Ғайра аз ин, боз андози сарона вучуд дошт, ки ҳамаи мардони дорои қувваи қорӣ медоданд. Миқдори пули андози сарона маълум нест.

Ҳамин тавр, аз овардаҳои боло маълум мешавад, ки қомеа ба сарватмандон, миёнаҳолон, қамбағалон ва гуломон тақсим мешуд. Деҳқонон-заминдорони бузург, сипаҳсолорон, мубадон, савдогарони қалон худро аз наҷоди олитабор меҳисобиданд ва аз андозҳо озод буданд, ба вазифаҳои давлатӣ таъйин мешуданд, дар хонаҳо ва қасрҳои бошукӯҳ мезистанд. Табақаҳои поён вобаста ба дороии худ рӯз меғузарониданд. Табақаи поёни мардум ва гуломон дастнигари давлатмандон буданд ва зиндагии ҳеле қашшоқона доштанд. Аз ин қост, ки дар баъзе ноҳияҳо шӯришҳои заҳматқашон ба муқобили худотҳо сар мезаданд. Яке аз қалонтарин исёнҳои қамбизоатон шӯриши Абруӣ буд. Мувофиқи ривояти Наршахӣ, деҳқонони бузурги Бухоро, аз қумла бухорхудот Ҳамук ба мардум ситам қарданд ва молу мулки онҳоро гирифтанд ва онҳоро ба хизматгори худ табдил доданд. Мардум бо сарвари Абруӣ шӯриданд ва деҳқонони бузургро ронданд ва Абруӣро подшоҳ намуданд, аммо ӯ муддате ҳуқмронӣ қард ва ба беадолатӣ даст зад. Мардум ба дод омаданд ва ба деҳқонони пешинаи худ мактуб навишта, онҳоро даъват қарданд, ки боз оянд, қунки ситами Абруӣ аз қад гузашт. Мардум ин дафъа ба муқобили Абруӣ бархостанд ва ӯро сарнагун қарданд. Деҳқонони пешин бармегарданду боз заминро об ва қадевар ва хизматгори худро соҳиб мешаванд. Ҳамин тавр, мардуми бечораҳол боз ба асорати соҳибони пешини худ меафтанд.

САВОЛҲО:

- 1. Дар он замон чанд намуди заминдорӣ буд ва онҳо аз якдигар чӣ фарқ доштанд?**
- 2. Кадом намудҳои истисмор дар он давра вучуд дошт?**
- 3. Кадом намуди андозҳо мавҷуд буданд?**
- 4. Шӯриши Абрӯӣ чӣ гуна шӯриш буд ва чаро ӯ сарнагун шуд?**

§ 23. ҲУНАРМАНДӢ ВА САВДО

Кулолӣ. Кулолӣ дар ин асрҳо яке аз соҳаҳои тараққиқардаи ҳунармандӣ ба ҳисоб мерафт. Дар шаҳрҳо кулолон хеле саршумор буданд, зеро талабот ба зарфҳои гилин хеле зиёд буд. Зиёдшавии намудҳои гуногуни зарфҳо ба паст шудани сифати онҳо оварда расонид. Ин пастшавии сифати зарфҳо баъзе олимон ба таназзули сохти ғуломдорӣ ва саршавии ҷомеаи деҳқонӣ вобаста медонанд, аммо тадқиқот дар шаҳри Панҷакати бостонӣ нишон дод, ки ин ақида асос надорад. Паст шудани сифат, намуд ва рангу бори зарфҳо ба зиёд шудани истехсоли онҳо вобаста мебошад. Яке аз сабабҳои афзудани намуди зарфҳо ин талаботи мардум ба онҳо буд. Дар ин давра, махсусан, намудҳои гуногуни хурма, нимхурма, хурмача барои ширу ҷургот (мост) ва равған, коса, шохкоса, нимкоса, косача, пиёла, табак, нимтабак, табакча, хум, нимхум, хумча, кӯза, нимкӯза ва кӯзача, майдаста ва ғайра пайдо мешаванд. (Расми 28).

Мисгарӣ ва оҳангарӣ. Дар ин давра зарфҳои мисин аз қабилӣ ҷом, дег, коса, ҷароғпоя, табак, лаълӣ ва ҳар гуна ашёи зинатӣ зиёд мешаванд. Зарфҳои майдаста, коса, ҷомҳои заррин ва нуқрагин вучуд доштанд, ки аз онҳо давлатмандон истифода мебарданд. Олотҳои истехсолӣ: дос, табар, теша, каланд, оҳани ҷуфт, афзори ҷангӣ, шамшер, ханҷар, корд, пайкон ва ғайра аз оҳан сохта мешуданд.

Заргарӣ. Бозёфтҳои археологӣ ва расмҳои рӯйидеворӣ (деворнигораҳо) нишон медиҳанд, ки санъати заргарӣ хеле раванқ ёфта буд. Давлатмандон - зану мард гушвор, ангуштарин, бозубанд, гарданбанд, тоҷҳои тилло ва нуқрагунӣ аз сангҳои қиматбаҳои нигиндор доштанд. Занҳо сару либоси худро бо зару зевар оро медоданд. Табакаи ашроф либосҳои қиматбаҳо пушида, оро доданро дӯст медоштанд. Мувофиқи ривояти Наршахӣ, маликаи Бухоро Хутахотун кафшҳои бо ҷавохирот ороёфта дошт, ки арзиши онҳо ба хирочи як вилоят баробар меомад.

Расми 28. Зарфҳо аз Панчакати қадим.

Бофандагӣ. Дар ин давра санъати бофандагӣ хеле пеш рафт. Тоҷикон матоъҳои симин (парча), зарринро (зарбофт) дар Самарқанд, Марв, Балх, Нишопур мебофтанд ва аз онҳо давлатмандон либос медӯхтанд. Шоҳибобӣ, аз ҷумла, ҳарири сабз, сурх, рангин, дебо, симгун шӯхрати ҷаҳонӣ доштанд. Матоъҳои пахтагини гуногун бофта мешуданд, ки ҳам арзон ва ҳам шинам буданд. Аз матоъҳои пахтагин бештар мардуми миёнаҳол ва камбағал истифода мекарданд. Аз бозёфтҳои археологӣ бармеояд, ки дастгоҳҳои бофандагии матоъҳои пахтагин, пашмӣ, омехтаи пашму пахтагӣ, абрешиму пахта дар ҳама деҳаҳо вучуд доштанд. Иттиҳодияи бофандагон ба вучуд омада буд, ки дар он садҳо нафар кор мекарданд.

Чармгарӣ. Яке аз соҳаҳои ҳунармандӣ буд, ки даромади калон меовард. Дар он замон чарм дар соҳаҳои гуногуни зиндагӣ, аз ҷумла, истеҳсоли пойафзол (каفش, махсӣ, мӯкӣ), зин, лачом ва афзори асп, хар, уштур, дар сохтани олоти ҳарбӣ (сипар, камонгулак, камарбанд, манҷаник), олоти мусикӣ (даф, дойра, таблак, рубоб ва либосҳои гуногун (пӯстин, камзулҳои чармини ҳарбӣ, варзишӣ) истифода мекардид. Барои иҷрои ин амал ҳавзҳои калони рангубори кемухтгарон вучуд доштанд, ки дар он даҳҳо одамон, аз коргари оддӣ то устоҳои гуногун иштирок мекарданд.

Гилембобӣ. Гилем, палос, чакман бофтан ва намадмолӣ хеле раванқ дошт. Дар соҳаи гилембобӣ ва палосбобӣ устохонаҳои калон вучуд доштанд, ки гилемҳои рангоранг ва сергул мебофтанд. Дар гилемҳо расми паҳлавонон, ромишгарон, саҳнаҳои шикор, муҳорибаҳои ҷангӣ ва ғайра акс меёфтанд.

Аз матоъҳои пашмӣ бофтани чакман, махсусан кандиз - либоси болопӯши саворагон дар фаслҳои хунук хеле машҳур буд. Ин либоси анъанавии ориёӣён ва тоҷикон буд. Ҳоло кандиз дар байни мардуми Қафқоз боқӣ мондаасту бас.

Савдои дохилӣ ва хориҷӣ. Савдо дар сарзамини тоҷикон дар ҳама давраи замон чизи даромаднок ба шумор мерафт ва мардум ба он таваҷҷӯҳи зиёд доштанд. Аз ривоят ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ маълум аст, ки ҳунармандон чизҳои сохтани худро озодона дар бозор ба фуруш мебароварданд ва аз ҳисоби моли фурухтаи худ зиндагӣ мекарданд. Дар бисёр вилоятҳои калон пул (танга)-ҳои мисӣ, нуқра ва тилло сикка зада мешуданд ва дар муомилот ба кор мерафтанд.

Тангаҳои мисӣ дар бозори дохилии вилоят, тангаҳои тилло ва нуқра дар муомилоти байналхалқӣ - ҷаҳонӣ истифода мешуданд. Дар муомилоти байни вилоятҳо бештар тангаҳои нуқра мувофиқи вазнашон кор мефармуданд. Дар Тоҷикистони Шарқӣ се намуди тангаҳо: тилло, нуқра ва биринҷиро сикка мезаданд. Аммо дар муомилот танҳо

дирхамҳои нукра ва пулҳои биринҷӣ истифода мешуданд. Тангаҳои нукраи шохони сосонӣ-Фирӯзи I (солҳои 459-484) ва Варахрани V (солҳои 420-438) дар Бухоро ва баъд тамоми Суғд паҳн шуда буданд. Дар болои онҳо мичмари оташ бо нишони Бухоро ва расми шоху навиштаҷоте, ки ному унвони шохро ифода мекард, сабт шудаанд.

Тангаҳои мисӣ дар дохили вилоят дар муомилот буданд ва дар онҳо номи худованди шаҳр навишта мешуд. Масалан, дар болои тангаҳои Панҷакат номи ғариштаи сарпарастӣ шаҳр ва рустои он Нанахудо навишта шудааст. Модархудо Нан пуштибони шаҳри Панҷакат ва атрофи он ҳисобида мешуд.

Аз ривоятҳои таърихӣ маълум аст, ки савдогарон кӯдакони худро аз хурдӣ ба омӯхтани хату савод ва ҳисоб вомедоштанд. Падару модар ба кӯдакони худ забонҳои хориҷӣ ва сухани ширин гуфтанро меомӯзонданд, то ки онҳо бо суханони ширин харидоронро мафтун карда тавонанд. Меғӯянд, ки дар вақти ба дунё омадани кӯдак бар забонаш асал мемолиданд, то ки ширинзабон шавад ва дар дасташ тангаи тилло мемонданд, то ки пулёбу сарфакор шавад.

Дар ҳамаи шаҳрҳои калон дар як ҳафта як бор бозори умумӣ ташкил мешуд, ки дар он мардуми гирду атроф харидуфурӯш мекарданд. Ба ривояти олими тоҷик Абурайҳони Берунӣ суғдиҳо дар як моҳ як бор дар як шаҳр бозори калон ташкил мекарданд, ки вай 7 рӯз давом меёфт.

Тоҷикон ғайбаттарин савдогарони ҷаҳон буданд. Онҳо ба Шарқи Дур, Чину Ҷопон, Ҳиндустон ва Русу Рум (Рим) ба тичорат мерафтанд. Маҳз онҳо ташкилкунандаи Роҳи Бузурги Абрешии буданд.

Мувофиқи ривоятҳои хаттӣ, порсҳо, бохтариҳо, хоразмиҳо ва суғдиҳо бо қорвонҳои худ ними ҷаҳонро тай карда буданд. Дар Чин дар шаҳри императории Хинян чор маъбади оташ ва маҳаллаҳои тоҷикон-эронӣ буданд. Мавҷудияти чор маъбад дар маркази Чин далели он аст, ки дар он ҷо тоҷикони зиёд доимо зиндагӣ ва мувофиқи урфу ойини худ амал мекарданд.

Савдогарони тоҷик ба чинӣ шишасозии рангаро дар асри V омӯзониданд. Санъати аз ангур май тайёр карданро ёд доданд. Дар Чин ва Ҷопон аспони афсонавии зоти Фарғона ва Хатлон хеле арзиши зиёд доштанд. Савдогарони тоҷик ба Чин матоъҳои пахтагин, меваи хушк, аз ҷумла мавизи ангур, боз, сӯзаниҳо ва канизони навозанда ва раққосаҳо мебурданд. Аз Чин шохӣ, чинӣ, доруҳо меоварданд.

Тоҷирони тоҷик тарҷумон ва паҳнкунадагони дини буддой дар Чину Ҷопон, Корея ва Муғулистон буданд, яъне онҳо донандаи забонҳои чинӣ, ҳиндӣ ва корейӣ ҷопонӣ буданд.

Точирон аз он мамлакатҳо шоҳӣ, мушк, чинӣ ва ғайра меоварданд. Точирони тоҷик ба мамлакати славянҳо дар Шимол, дар Ғарб то ба Испониёву Итолиё мерафтанд, матоъҳои гуногуни абрешимӣ, пахтагӣ, сангҳои қиматбаҳои лочвард, фируза, лаъл, навшодир, заъфарон мебурданд.

Дар ҳар як ноҳия як чизи нодире истехсол мегардид ва ба савдои умумичаҳонӣ бароварда мешуд. Масалан, аз водии Зарафшон аз кӯҳҳо навшодир, аз Ҳисор заъфарон, аз Бадахшон лаъл, аз Хатлон аспҳои саворӣ, аз Бохтар уштур, аз Сугд парча, аз Бухоро чома, аз Чоч камонгулак, аз Истаравшан шамшеру корд, аз Фарғона аспҳои даванд, аз Хоразм муинаҳо ва ғайра ба савдои ҷаҳонӣ мебароварданд.

Муаррих Табарӣ менависад, ки вақте арабҳо соли 722 бо шӯришчиёни Сугд дар Хуҷанд меҷангиданд, аз Шарки Дур 400 нафар савдогар бо молҳои қиматбаҳо омаданд. Арабҳо молу чизи онҳоро гонат карда, ҳудашонро куштанд. Шаҳри Пайканди Бухоро шаҳри савдогарон буд. Вақте ки арабҳо онро гирифтанд, ҳамаи мардон дар савдои хориҷа буданд.

Дар шаҳр як нафар одам барои ҷони худро харидан 200 туп шохии намуди ҳарир ба арабҳо пешниҳод кард. Арабҳо аз дорویی ӯ дар ҳайрат монда, ӯро кушта, молу мулки ҳамаи шаҳрро гонат мекунанд. Мардуми тоҷик-эронӣ нисбат ба арабҳо даҳчанд зиндагии хубтар доштанд, арабҳо на ба хотири паҳн намудани дин, балки барои ганӣ шудан меҷангиданд.

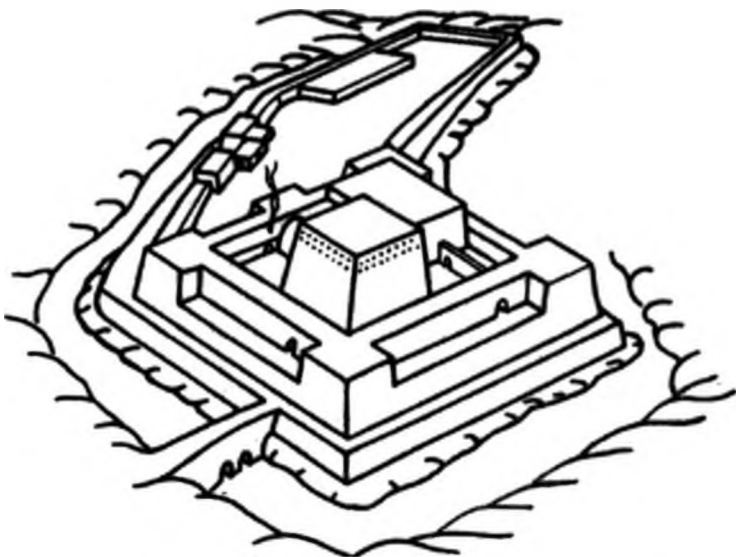
САВОЛҲО:

1. Дар бораи зарфҳои хум, нимхум, хумча, кӯза, хурма чӣҳо медонед?
2. Чаро пеш ҳамаи косою табақ аз ғили пухта сохта мешуданд?
3. Заргарон кадом зеварҳоро месохтанд?
4. Кадом намуди матоъҳо бофта мешуданд?
5. Точирони тоҷик ба Чину Чопон кадом намуди молҳоро барои савдо мебурданд?

§ 24. САНЪАТ

Санъати меъморӣ. Тоҷикон ханӯз дар асрҳои III-V милод тамоми шаҳру деҳотро аз рӯи нақшаи тартибдодаи меъморон месохтанд. Ҳангоми сохтани шаҳрҳо сатҳи замин, яъне кӯҳ, теппа, пастхамӣ, дарёю рӯдҳо, дарахтзору кабудизор намудани онҳо, заминчунбӣ, омадани сел ва кӯчидани талу теппаҳо ба назар гирифта мешуд. Дар сохтани шаҳру деҳот амният ва аз об таъмин намудани одамонро ба ҳисоб мегирiftанд. Азбаски замони деҳқонӣ замони парокандагӣ буд, ҳар деҳа ва ҳар шаҳр

барои беҳатарии худ атрофи шаҳро деҳаро бо девори ғимоявӣ
иҳота менамуд ва мардум аз дарвозаҳо даробаро мекарданд.

Расми 29. Кӯшкҳои деҳқон дар ноҳияи шаҳри Бинокат (Тошканд)

Шабҳо даровозаҳоро мебастанд ва посбонҳо бегонагонро
даромадан намендонд.

Асрҳои III-VIII замони кӯшкҳои деҳқонӣ ном дорад. Заминдорони бузург дар ҷойҳои зиндагибоб кӯшкҳои боҳашамат месохтанд, ки дорои дахҳо толор, хонаҳои кӯрду хоб, хазина, саиҳона, посбонхона, хизматгориҳона буданд. Аксари кӯшкҳо бинои дукабата ё секабата мебошанд. Атрофи кӯшкҳо девори ғимоявӣ ва бурҷҳои тирандозӣ дошт. Дар қабати аввал толорҳои меҳмонпазирӣ, утоқи хочагӣ, ошхона ва ғайра ҷой доштанд. Дар қабати дуюм хонаҳои хоб ва истироҳат, дидбонгоҳ ҷой гирифта буданд. Аз қабати якум ба сеюм ба воситаи зинаи хишти ва арқуш рафтумад мекарданд.

Деворҳои ҳуҷраҳои истиқоматӣ полкони (балкон) ва тиреза доштанд. Девори ҳуҷраҳои қабати дуюм ва сеюм аз синҷдевор иборат буд. Масолеҳи ҷуӣ - шохпул, болор, сутун, дар ва тирезаҳо кандакорӣ шуда буданд. Деворҳо бо чанд қабат расмҳои ранга зинат ёфта буданд. Кӯшкҳо, касрҳои шохӣ бо тамоми қоидаву қонунӣ нақшаҳои меъмории сохта шудаанд. (Расми 29).

Се намуди пӯшиш истифода мегардид: якум, пӯшиши гунбазӣ, ки аз хишти хом сохта мешуд. Чунин биноҳо нақши чоркунҷаи баробарпахлу дошта, чандон бузург нестанд. Дуюм,

пӯшиши нимдоирагӣ ё гахворапӯш. Чунин пӯшиш низ аз хишти хом сохта мешуд. Сеюм, пӯшиши ҳамвор, ки ба воситаи шохпул ва болору васса месохтанд ва аз болояш хок мерехтанд. Пӯшиши ҳамвор хеле фаровон истифода мешуд. Деворҳо хиштӣ, похсагӣ ва сангӣ буданд. Деворҳои сангинро бештар дар ноҳияҳои кӯхистон месохтанд. (Расмҳои 30, 31).

Санъати тасвирий. То истилои араб ва интишори ислом дар санъати тасвирий расми одамон хеле маъмул буд. Девори қасрҳо ва хонаҳои одамони давлатманд бо расмҳо, ҳайкалҳо ороиш меёфтанд. Дар деворҳо расмҳои паҳлавонони халқӣ: Рустам, Исфандиёр, ҷангномаҳои онҳо, шикори подшоҳон дар тугайзорҳо ба оху, ҳукҳои ваҳшӣ, ҷангҳои гурӯҳ-гурӯҳ, танбатан, кабули меҳмонҳо, тоҷгузории шоҳон ва ғайра қашада мешуданд.

Масалан, дар девори яке аз қасрҳои Панҷакенти қадим шикори ғусфандони кӯҳӣ аз ҷониби шох ва дарбориён акс ёфтааст. Ин шикор дар Пардизи шоҳони Сугд мегузарад. Одамон ғусфандҳоро ба сӯи подшоҳ меронанд. Атрофи Пардиз шиг гирифта шудааст. Подшоҳу ёронаш тир кушода ғусфандҳо, аз ҷумла наргумеро зада афтондаанд.

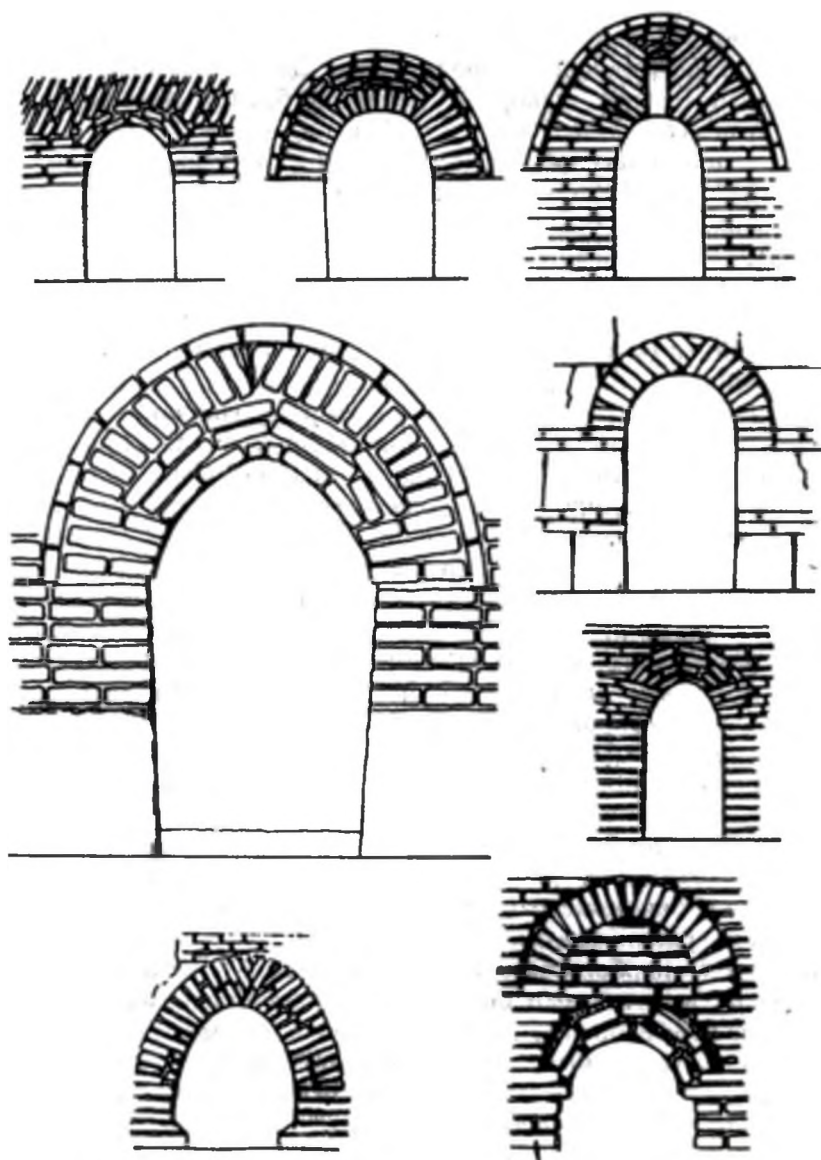
Тавре дар боби шаҳри Самарқанд нақл шуд, дар девори яке аз қасрҳои асри VII милод маросими тоҷгузории шоҳаншоҳи Сугд Ваҳуман акс шудааст. (Расми 32).

Дар маросими тоҷгузорӣ сафирони Кориё, Чин, Ҳиндустон ва ноҳияҳои гуногуни Тоҷикзамин бо сару либоси хоси халқи худ ширкат доранд. Дар миёни сафирон намоёндагони Ҷағониён (аз водии Ҳисор), ки расми онҳо дар муқоваи китоб оварда шудааст, ҳузур доранд. Ҳамроҳи сафирон тӯҳфаҳои гуногун, аз ҷумла уштурон, ғозҳо, аспон, канизон, матоъҳои қиматбаҳо ва ғайра мушоҳида мешаванд.

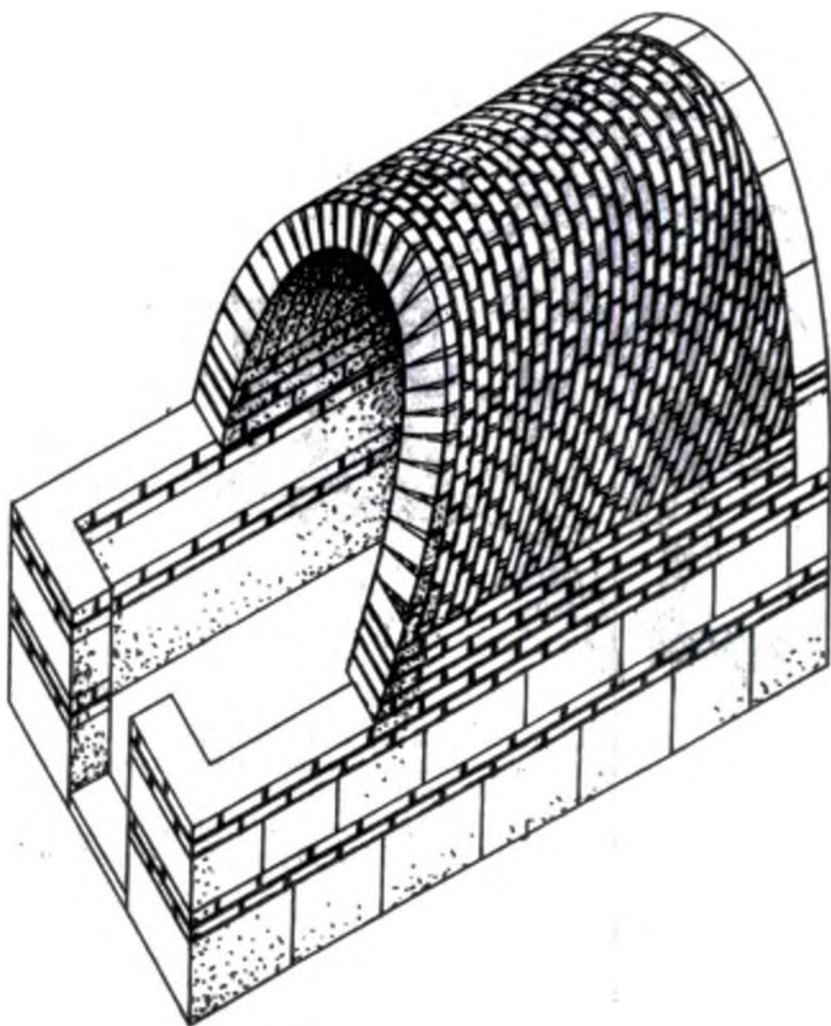
Дар токи 36-метраи Буддои Бомиён, марбут ба асрҳои IV-V милод, расми аз осмон омадани аввалин диновари ҷаҳон - Зардушт ба дарбори Гуштосп акс шудааст. Мувофиқи ривояти таърихӣ, Зардушт аз пеши Худованд ҳангоми нисфирӯзӣ, дар вақти аз хоб бедор шудани шох ногаҳон ворид мешавад.

Дар дасти пайгамбар мичмари оташи фурошон ва ҷубчаҳои барсам ва сару либоси пешвои дини худофиристода мебошанд. Рассоми тоҷик ин ривоятро аз Авесто ба қалам овардааст. Дар асрҳои IV-VIII дар Тоҷикзамини Шарқӣ мактабҳои гуногуни рассомӣ вучуд доштанд, ки як гурӯҳи онҳо ривоятҳои таърихиро тасвир мекарданд. (Расми 33).

Дар ин давра дар биноҳои давлатмандон, аз ҷумла шоҳон, бо андоваи ғачин нақшунигорҳои аҷибу ғариб қанда шудаанд.

Расми 30. Намудҳои арк дар сохтмонҳои асрҳои III-VIII м.

Расми 31. Намуди пушиши нимдавра ё равоқӣ.

Расми 32. Порчае аз акси тухфаҳои маросими тоҷгузории шоҳи Сугд
Ваҳуман аз деворнигораҳои Самарқанди қадим

Нақшо расмҳои рустай, буттаҳо, гулҳои гуногун, расми барҷастаи ҳайвонҳо, аз ҷумла кабки дарӣ, гулфар (боша) ва ғайраро инъикос менамоянд.

Ҳайкалсозӣ. Яке аз хунарҳои машҳур ҳайкалсозӣ буд. Тоҷикон аз тилло, нуқра, биринҷ, сангҳои қиматбаҳо, ҷӯб ва гил ҳайкалҳои худоён, фариштагон, паҳлавонон, ниёгонӣ бузургӣ худро месохтанд ва бо асарҳои беҳтарин маъбадҳо, қасру боргоҳҳо ва хиёбону кӯчаҳои шаҳро оро меоданд. Мо дар дарси гузашта гуфтем, ки дар Самарқанд (маркази Сугд) қасре буд бо номи хонаи худоён ва дар он ҳайкали худованди бузург Ахура Маздо ва фариштагони он нигоҳ дошта мешуданд.

Ҳайкалҳо бо сару либос ва зеварҳо оро меёфтанд. Арабҳо омаданду ҳайкалҳоро берун оварданд ва сару либос, ҷавохирот, тиллою нуқраи дар онҳо бударо канданд ва мучассамаҳоро оташ заданд. Дар ибодатгоҳҳо маҳсули садсолаҳои ҳайкалталошони мо нигоҳ дошта мешуд. Арабҳо ёдгориҳои бисёрасраи санъати тасвирии моро нобуд сохтанд.

Расми 33. Омадани Зардушт аз осмон бо мичмар ба дарбори Гуштосп.

Расми 34. Ҳайкали ҷубини Худо
Митро-Ахуро асри V мелод.

Ҳайкалҳои тиллову нуқраро об намуда, барои худ ганимат қарданд. Ривоят мекунанд, ки дар Регистони Самарқанд ҳайкалҳои аспон, ушгурон, наргумҳо, таккаҳои бузҳои кӯҳӣ, буққаҳо дар ҳолати мубориза бо якдигар гузошта шуда буданд. Касе, ки онҳоро аз дур медид, гумон мекард, ки онҳо зиндаанд ва бо якдигар мечанганд. Ин ҳайкалҳо зеби шаҳр буданд. Арабҳо ин ҳайкалҳоро қанда нобуд сохтанд.

Дар Сугди Марказӣ, дар Иштихон маъбади Худованди офаридгор вучуд дошт. Дар назди он дар пояи баланде ҳайкали Ахура Маздо аз тилло сохта шуда буд. Ҳайкал аз масофаи дур намоён мегафт. Арабҳо даҳҳо чунин ёдгориҳои қадими таърихиро харобу гора

намуданд. (Расми 34)

Ҳайкалттарошони тоҷик дар кӯҳҳои Бомӣён марбут ба дини буддӣ ҳайкалҳои 54 ва 36 метр ва даҳҳо ҳайкалони гуногунҳаҷми Буддо ва дигар қоҳиноро сохтанд, ки аз санъати баланди ин мардум шаҳодат меоданд. Имрӯз дар осорхонаҳои Осиёи Марказӣ даҳҳо ҳайкалҳои аз биринҷ, санг, тилло, нуқра ва ҷӯб сохтаи Буддо вучуд доранд, ки маҳсули дастӣ мучассамасозони гузаштаи мо мебошанд.

Санъати мусикӣ. Мусикӣ дар ҳаёти гузаштагони мо нақши бузург дошт. Дар ин давра олоти мусикии барбат, ҷанг, уд, қарнай, сурнай, рубоб, най, дунай, дойра, табл, таблак, думбра, тор ва гайра вучуд доштанд.

Ҳеҷ яке аз маросимҳо, идҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада, Тиргон ва тӯй ва бе суруд ва мусикӣ намегузаштанд. Ҷӣ тавре дар бораи мусикии дарбори Сосонӣён гуфтем, Борбад барои ҳар як рӯзи сол як суруд эҷод қарда буд.

Сарчашмаҳои ҷинӣ нақл менамоянд, ки дар дарбори императорони онҳо даҳҳо гурӯҳи раққосону навозандагон аз Сугд, Фарғона, Бохтар, Чоч, Хатлон, Дарвоз ширкат менамуданд. Мусиқанавозони маҳаллии ҷинӣ бо рашк ба ҳунармандони мо

менигаристанд ва кӯшиш менамуданд, ки дар дарбор пайдо нашаванд, аммо ба санъати баланди мусиқӣ ва рақсии онҳо императорон таваҷҷӯҳи хоса доштанд ва онҳоро меҳмони гиromӣ меҳисобиданд.

Дар замони ҳукмронии император Суянаун зани ӯ Рокшон рақси тоҷикӣ меомӯхт. Раққосон бо куртаҳои ҳарири сабз ва остинҳои парчагин, танбон (шорвор), мӯзаҳои сурх ба майдон баромада, рақси Гирдбодро моҳирона иҷро мекарданд. Малика дар зер садои най ва дойра ин рақсро меомӯхт. Чавонони ҷочӣ бо мӯзаҳо рақси паронро моҳирона иҷро мекарданд. Яке аз раққосон дар болои кӯраи ҳаракаткунанда мераксид ва бо чолокии худ ҳамаро мафтун мекард.

Мақомҳои тоҷикӣ ба монанди «Оҳанги аз қафас озод шудани боша», «Шино бо усули аждаҳо», «Қуи сарсабз» ва ғайра дар дарбор иҷро карда мешуданд ва дар байни ҳалқ низ маъмул буданд. Мусиқии тоҷикон дар Чини асрҳои III-VIII милод нуфузи бузург дошт ва бисёр оҳангҳо ва олоти мусиқии тоҷикӣ бо олоту навоҳои чинӣ омезиш ёфтаанд.

Санъати мусиқӣ ва рақсии тоҷикон дар олами ислом низ таъсиру нуфузи бузург дошт. Машшоқон, раққосони тоҷик, ки дар замони истило асир буданд, дар дарбори халифаҳои араб хунарнамой мекарданд.

Рақсу суруд ва оҳангҳои мотамӣ ва ғамангез низ вучуд доштанд. Барои иҷрои рақсҳои мотамӣ либоси сиёҳу сафед, ё кабуду сафед вучуд дошт, ки хунармандон онро пушида, дар зер садои дойра ва най мераксиданд. Сурудҳои мотам дар рӯзҳои март ва гуселонидани майит ба қабристон дар рӯзҳои ёдбуди арвоҳҳо – рӯзи Наврӯз иҷро карда мешуданд.

Бисёр оҳангҳои имрӯзаи Шашмақом дар он замонаҳо вучуд доштанд ва онҳоро машшоқони касбӣ ба нота дароварда, иҷро менамуданд. Асарҳои фаровони мусиқӣ вучуд доштанд, ба монанди «Ойини хурсанддех», «Траникнамак» (Китоби сурудҳо) ё «Таронаном», «Хусравони роч» (сурудҳои Хусравонӣ) ва ғайра. Дар замони пеш аз ислом тоҷикон фариштаи ҳомиву сарпарастии ромишгаронро доштанд ва расми ин фаришта бо асбоби уд дар яке аз деворҳои қасрҳои давлатмандони Панҷакенти қадим ёфт шудааст, номи ин фаришта Ромиш аст. Доштани фариштаи мусиқӣ гувоҳӣ бар он аст, ки мусиқӣ дар урфу одати тоҷикон муқаддас ва навохтани он савоб будааст. (*Расми 35*).

Сарулибос. Либоси ҳар ҳалқ ба ҳудаш хос буда, дар он хусусиятҳои миллий, эстетикӣ, ҳиҷобӣ, чугрофию иқлимӣ, динӣ, дорой ва нодорӣ ва маданияи он таҷассум меёбанд. Либоси инъикоси вазъи иҷтимоӣ, этники ва таърихии ҳалқ мебошад. Азбаски тоҷикон яке аз ҳалқҳои қадими ҷаҳонанд ва ҳама сохторҳои иҷтимоиро аз сар гузаронидаанд, либоси онҳо ба

монанди таърихашон рангоранг буда, вобаста ба давру замон ва мухити зист таъйиру такмил ёфтааст.

Гайр аз ин, дар ҳар давру замон фасонпӯшон (мӯдпӯшон) буданд, ки ба сару либоси замони худ таъйироти ҷузъӣ медаварданд, аммо азбаски либоси ҳар халқ хусусиятҳои миллӣ дорад ва нигоҳдорандаи хулқу одоби он мебошад, фасонҳои замонавӣ дар он таъйироти ҷиддӣ ворид карда наметавонистанд ва ҷорҷубаи он аз аср ба аср боқӣ мемонд.

Ҳамин тавр, либоси давраи ибтидои асрҳои миёнаи халқи тоҷик нисбат ба либоси замони ғуломдорӣ, ки дар он таъсири фарҳанги Юнон мушоҳида мешавад, фарқ мекунад. Либосҳои асрҳои IV-VIII-ро аз рӯи расмҳои деворҳои Панҷакати қадим, Афросиёб, Варахша, Хоразм, Балаликтеппа, Дилбарзин, Бомӣён, Шаҳристон, Қизили Хутан, Кубо ба хубӣ барқарор кардан мумкин аст. (Расми 36).

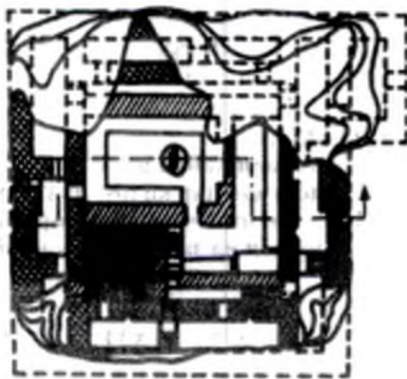
а) Либоси мардона. Мардон куртаи дарозу кушоди то зону мепӯшиданд, ки ҷокии курта аз китфи рост бо тугма ё гиреҳбанд маҳкам мешуд. Ин намуди куртаҳо то рӯзгори мо дар байни тоҷикони қӯхистон вучуд доштанд. Ҷокии куртаҳои кӯдакона ва ҷавонон ҳам аз китфи рост ва ҳам аз пеш буд. Танбони (эзор) мардон ба монанди танбони анъанавии кунунӣ буд.

Либоси рӯй гуногунтар буд. Мувофиқи анъана, дар зимистон ҳама ҷома мепӯшиданд ва намуди он бе таъйир то имрӯз омадааст. Дар ҳавои борон ва барф саворагону ҷупонон чакману кандиз мепӯшиданд, ки ҳам остини мепӯшидагӣ ва ҳам остини ороишӣ дошт. Кандизҳо, одатан, либоси саворагон буданд, ки остини онҳо дар паҳлу ё китфҳо дӯхта мешуд. Барои ҷанг, шамшер задан дар ду паҳлуи кандиз ҷои дастхоро баровардан дошт. Кандизҳо дар болои сина гиреҳбанд ё садафи гиребонхоро ба ҳам пайваस्तкунанда низ доштанд.

Либоси кандиз имрӯз дар байни тоҷикон боқӣ намондааст. Лекин кафқозиҳо то имрӯз аз он истифода мекунанд. Либоси рӯйи мардони давлатманд камзули дарози пешчок буд. Вай вобаста ба дорони одамон аз парча, зарбофт, шохии гулдор дӯхта мешуд. Камзӯлҳо, одатан, мувофиқи тарҳи бадани пӯшанда буридаву дӯхта мешуданд. Дар Сугд, Фарғона, Истаравшан, Ҷоч камзӯлҳо дугиребона ва бегиребон дӯхта мешуданд. Дар Бохтар - Тахористон, Хоразм, Марв онҳо якгиребона ва бегиребон

буданд. Гайр аз камзӯлҳои дароз боз нимкамзӯлҳо буданд. Ҳамаи либосҳои боло аз паҳлу ду ҷок доштанд.

б) Қаллапӯшҳои мардона. Қаллапӯши анъанавии тоҷикон қулоҳи нӯгтез буд. Мубадон, мӯйсафедон тӯпии мудаввар (ба монанди шабмонак, арақчин) мепӯшиданд. Дар фаслҳои гармо дар гирди сарашон тасмаҳои гуногун аз матоъҳои қимат мебастанд. Дар маросимҳои тантанавӣ ба сар тоҷҳои гуногун

Расми 36. Нақши кушки Балаликтеппа ва деворнигораҳои он.

мегузоштанд. Мӯйсари мардон бештар то китфҳо дароз буд, вобаста ба синну сол, яъне аз чил боло риш ва бурут мемонданд.

в) **Пойафзол.** Се намуди пойафзол мавҷуд буд: чорукӣ нугаш ба пушти по гардонда, махсиҳои кӯтоҳсоқ ва муза. Чорук, махсӣ ва музаҳо бо ҷӯроб ва пойтоба пушида мешуданд.

г) **Либосҳои занона.** Либосҳои занона намудҳои бештар доштанд. Аз расмҳои деворнигораҳо, ҳайкалча бармеояд, ки намудҳои гуногуни куртаҳои занона вучуд доштанд. Масалан, куртаҳои домандор мавҷуд буданд. Камзӯли чунин куртаҳо то миён остиндароз буд. Куртаи боло тарҳи баданро тақрор мекард. Доманҳо гуногун буданд: аз миён поён васеъ мешуданд ва то ба замин мерасиданд. Доманҳо парпари амудӣ, парпари уфуқӣ ва ғайра буданд. Куртаҳои яклухт то зону ва то сури эзорҳои дароз доштанд. Ҷокии куртаи духтарҳо аз пеш буд ва бо пешаки гулдузӣ пушонида мешуд. Бачаҳо миёни худро мебастанд. Миёнбандҳо тасмаи чармин ва латтагӣ буданд. Либоси рӯ аз камзӯли дароз, нимкамзӯл, камзӯли беостин, кандизиҳои занонаи кӯростин иборат буданд.

Ҳамаи занҳо эзори борик ва кушодпocha доштанд. Пойафзоли занҳо аз кафш, махсӣ ва муза иборат буд. Мӯи занҳо бештар дароз буд, онро ду ё чаҳорҷуфта бофта, дуторо ба пеш ва дуторо ба қафо мепартофтанд. Духтарҳои ҷавон торақ ё кокул мебофтанд. Майдабофии мӯй барои ҷавондухтарон ҳос буд ва онҳо бо кокулҳо худро оро медоданд. (Расми 37).

Занҳои давлатманд мӯйҳои худро бофта, дар гирди сар, болои сар ё паси сар чамъ намуда, бо рӯймол пушонида, бо зеварҳо ё тоҷафсарҳои гуногун оро медоданд. Қаллапушҳои занон ва тарзи ороиши мӯй хеле гуногун буданд ва ҳама бо зеварҳо ороиш доштанд.

САВОЛҲО:

1. Санъати ҳайкалсозӣ чӣ гуна буд?
2. Рассомон дар кадом мавзӯҳо асар меофариданд?
3. Кадом оҳангҳои мусиқиро Борбад эҷод карда буд?
4. Мардон ва занон чӣ гуна либос доштанд?

§ 25. ЧАНГАФЗОРҲО (АСЛИҲА)

Ба асоси деворнигораҳои ёдгориҳои қадим, махсусан Панҷакент, метавон намуди силоҳҳои давраҳои қадимро барқарор намоем.

Силоҳҳои асосии чангӣ инҳо буданд: **Шамшер**и онвақта дарози борик ва нӯгтез буд. Дастаи онро ба шакли мор месохтанд. Онро дар ғилофҳои ҷубину чармини бо пардаҳои аз маъданҳои биринҷ, тилло ва нукра ородода нигоҳ медоштанд.

Шамшер дар камарбанд аз тарафи чап овезон мешуд. Шамшерҳо аз оҳан сохта мешуданд. Шамшерҳои беҳтаринро дар ноҳияи Марсамандаи Истаравшан сохта, аз он ҷо ба тамоми ноҳияҳо мебурданд.

Камонгулак. Камонгулакро аз чанд ҷуби сахт ва лаппишдор бо хуми гов пайваст месохтанд ва зеҳи он низ аз рӯдаи гов буд. Камони беҳтаринро дар Чоч месохтанд ва ба тамоми ноҳияҳои атроф мебурданд. Камон низ дар ғилоф нигоҳ дошта мешуд. Тири камон пайкон аз оҳан ва думи он аз камиш ё навдаи бед тайёр карда мешуд. Тири пайкон се паҳлӯ дошт ва дар нӯғаш захр мемолиданд. Дар баҳши ҷубини он пари паранда низ пайваст мекарданд, то ки дур ва рост парвоз намояд.

Тирҳо дар тирдон нигоҳ дошта мешуданд ва дар китфи ҷанговар меистоданд.

Найза. Яке аз силоҳҳои машҳур найза буд, ки аз ҷуби дароз бо оҳани ханҷармонанд дар нӯғаш сохта мешуд. Ғайр аз найза боз силоҳи найзамонанде буд, ки жубин (жупин, зубин) ном дошт. Жубин дастаи кӯтоҳ дошт ва нӯғаш ба монанди найза тез буд. Жубинро аз қафои душман партоб медоданд.

Ханҷар. Ханҷари дудама яке аз силоҳҳои маъмулӣ ва дӯстдоштаи ҳарбӣён ва умуман ҳамаи озодагон ва мардон буд. Ханҷар, одатан, дароз буд ва дар ғилоф дар пеши бар, дар тасма овезон нигоҳ дошта мешуд. Дастаи ханҷар низ ба монанди дастаи шамшер шакли ҳайвони дарандаро дошт.

Гурз ё Шашпар. Яке аз силоҳҳои маъмулӣ гурз ҳисобида мешуд. Гурзро бештар аз маъдани оҳан месохтанд ва болои он аз сеқунча ё барҷастагӣҳо иборат буд, ки дар вақти зарба задан дар сипар ё бадан захм мегузошт. Гурзҳои шашпаҳлӯ ё шашпар низ буданд, ки онҳо бо паҳлӯҳои тези худ ҷои зарбаро мебуриданд. Паҳлавонони номӣ гурзи говсар доштанд. Умуман, якчанд намуди гурзҳо мавҷуд буд.

Сипар. Сипарҳо ду намуд доштанд: тухмшакл ва мудаваар. Онҳоро аз тахта тайёр карда, аз болояшон пусти хоми говро мекашиданд. Дар болои сипар ҷорто қуббаи доирашакли оҳанӣ шинонда мешуд. Шашпар ё гурз бар ин қуббаҳо бармехӯрд ва сипарро аз шикастан ё бурриши шамшер нигоҳ медоштанд.

Мо дар дарси гузашта ёдовар шудем, ки либоси ҷанговарон аз ҷавшан, зирех ва тоскулоҳ (хӯд) иборат буд, ки паси сари ҷанговарро муҳофизат менамуд.

Ҷангҳо танбатан сурат мегирифтанд, яъне ду паҳлавон ба майдон мебаромаданд ва бо гурз ё шамшер ҷанг мекарданд. Ҷангҳои гурӯҳӣ бо сипару найза ва шамшер ба амал меомаданд. Ҷангҳои омехта низ буданд. Силоҳи асосии деворшикан манҷаниқ буд, ки бо тирҳои сангӣ деворро мешикофт. Дар шаб зери девор суроҳӣ мекофтанд ва ба воситаи он деворро мегардонданд. Қўзаҷаҳои нафтдорро дар гиронида дар ҷойҳои

Расми 37. Либосҳои чавонон ва кӯдакон. Барқарорнамудаи либосшинос профессор Г. Майтдинова.

чӯбини дарвозаҳо истифода мебарданд ва баъди сӯхтани дарвоза ба дохили шаҳр роҳ кушода мешуд.

Умуман, силоҳи тоҷикони шарқӣ аз рӯи сифат ба силоҳи дигар ноҳияҳо мувофиқ меомад. Хизмати ҳарбӣ меросӣ ба шумор мерафт, ки дар дарбори шох иҷро мешуд. Микдори лашкари шох зиёд набуд. Дар вақти ҷанг деҳқонзодагон аз ноҳияҳо гирд меомаданд ва лашкари асосиро ташкил менамуданд. Лашкар аз пиёдагон ва саворон иборат буд.

САВОЛҲО:

1. Кадом силоҳҳои ҷангӣ маъмул буданд?
2. Либосҳои ҷангӣ кадомҳоянд?
3. Кадом усулҳои ҷанги қадимро медонед?

§ 26. МАКТАБ ВА МАОРИФ. ЗАБОН ВА АДАБИЁТ

Мактаб ва маориф. Тоҷикон - сӯғдиҳо, марвиҳо, бохтариҳо, хоразмиҳо ва дигарон аз қадим алифбои худро доштанд ва бештари мардум босавод буд. Алифбои онҳо дар асоси ҳамон алифбои авестиини оромӣ сохта шуда буд ва фақат мутобиқи лаҳҷаҳои худ баъзе ҳарфҳо - овозҳои нав илова карда буданд. Ба забонҳои портӣ ва сӯғдӣ нисбат ба забонҳои бохтарӣ ва хоразмӣ бештар адабиёти хаттӣ боқӣ мондааст. Забони портиён забони пахлавӣ ё форсии миёна ном дорад ва бо ин забон дар замони Сосониён Авесто ва дигар асарҳо навишта шудаанд. Авесто китоби динии ҳамаи тоҷикон буд, бинобар ин, онро ҳамаи мардумони Тоҷикзамини Шарқӣ медонистанд, ҳарчанд дар ибтидои асрҳои миёна тарҷумаи Авесто ба забони сӯғдӣ вучуд доштааст. Мо қаблан гуфта будем, ки як бахши шаҳриён ба савдои дохилӣ ва беруӣ машғул буданд ва онҳоро аз қудакӣ хату савод меомӯзонданд. Сарчашмаҳои ҷинӣ хабар медиҳанд, ки бошандагони Самарқанд қудакони худро аз панҷсолагӣ ба хондан ва навиштан водор месозанд ва то 20-солагӣ ба ин кор шугл меварзанд.

Қудаконро аз синни 7-солагӣ ба дабистон мебарданд ва 8 сол таҳсили умумӣ мекарданд. Ғайр аз ин, мактаби олӣ бо номи дабиристон мавҷуд буд, ки дар он интихобан одамон дохил мешуданд ва ихтисоси шоирӣ, муаррихӣ, дабирӣ-дипломатӣ, мунаҷҷимӣ, тиббӣ ва ғайра мегирифтанд.

Пеш аз он ки қудаконро ба мактаб фиристанд, одоби кушть бастанро қайд менамуданд ва баъд ӯро ба дабистон мебарданд. Азбаски ҳамаи мардумони ориёнаҷод як дин ва ойин доштанд, одоби кушть бастан ё камарбанди муқаддас бастан шарт буд.

Дар яке аз танбарҳои сугдӣ маросими куштӣ бастанӣ писараке акс шудааст, ки падару модар ба вай аспӣ зину афзордоре тӯҳфа кардаанд. Ин маросим хеле бошукӯҳ мегузашт. Аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ ва умуман паҳлавонӣ вазифаи ҳар як мард буд.

Дар дабистонҳо аз забон, адабиёт, ҳисоб, илми табиатшиносӣ, дину мазҳаб, одоби давлатдорӣ, меҳмоннавозӣ, савдо, тиб, назария ва амалияи ҷангӣ дарс мегуфтанд. Бачаҳоро дарси аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва ғайраҳо меомӯзониданд. Дарс дар маъбадҳо мегузашт ва муаллимон аз мубаддон буданд. Мубаддон дониши ҷамаҷониба доштанд.

Дар мактаб, аслан, духтарон ва писарони давлатманд меҳонданд, аммо ҳуҷҷатҳои аз кӯҳи Муғӣ ноҳияи Парғари кӯхистони Сугд ёфтшуда нишон медиҳанд, ки бештари мардум дар деҳаҳо саводи хуб доштанд. Ариза, забонхат, иҷоранома, никоҳнома, мактубҳои дипломатӣ, ҳуқуқӣ, додситонӣ, сиёсӣ, тоҷирӣ ва ғайра ба забони раво ва босаводона навишта шудаанд.

Дар он замонҳо коғазӣ навиштан хеле қимат буд, бинобар ин, талабагон дар тахтаҳои ҷӯбин, сафолпораҳо, пораҳои ҷарм, ҷӯбҳои бед, пустилох менавиштанд. Қаламро аз най (қамиш) месохтанд ва дар навиштан бештар аз ранги сиёҳ истифода мекарданд. Дар Панҷакент дар пораи зарфи сафолӣ алифбӯи сугдиро ёфтанд, ки он машки талабае мебошад. Алифбӯи сугдӣ дорои 23 ҳарф буд.

Дар қалъаи кӯҳи Муғ 74 ҳуҷҷат ёфтанд, ки онҳо бо хату забони сугдӣ дар коғазҳои ҷиноӣ, ҷарм ва ҷӯбҳои аз пустилох тоза кардаи бед навишта шудаанд. Ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ки барои шӯҳи Сугд Деваштиҷ навишта шудаанд, хеле хушхат буда, мӯҳру имзои шӯҳро доранд.

Мактуб ва ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ҳуқуқӣ барои шӯҳ дар коғазҳои аз Чин овардашуда навишта шудаанд. Андозҳои аз деҳаҳои гуногуни ноҳияи Парғар гирифта, дар дастаҳои ҷӯби бед навишта шудаанд.

Забон ва адабиёт. Дар адабиёти таърихӣ забоншиносон, махсусан мутахассисони рус, кӯшидаанд, ки ҳарчӣ бештар аз якдигар фарқи калон доштани забонҳои Тоҷикзамини Шарқиро нишон диҳанд. Аммо сарчашмаҳо ин гуфтаҳои олимони имрӯзро рад мекунанд.

Масалан, ҷуғрофи ҷунонӣ Страбон, ки дар ибтидои асрҳои милод зистааст, менависад, ки номи ориёӣ ба ҷамаи халқҳо: порсҳо, модҳо, бохтариҳо, сугдиҳо, хоразмиҳо тааллуқ дорад. Халқҳои ин мамлакатҳо ба як забон ҳарф мезаданд ва забони онҳо аз якдигар бо лаҳҷаҳо фарқ мекунад. Ҳамин фикрро солномаҳои ҷинӣ нисбат ба забони халқҳои номбаршуда таъкид менамоянд. Бинобар ин, тафовути байни забонҳои портӣ, сугдӣ,

хоразмӣ ва бохтарӣ калон набуд. Гуяндагони онҳо якдигарро бе тарҷумон мефаҳмиданд.

Гайр аз ин, забони динии ҳамаи халқҳои номбаршуда забони Авесто буд, ки вай ба забони форсии миёна - паҳлавии портӣ навишта шуда буд ва онро ҳамаи маздаёсноӣён медонистанд. Забони давлатии Кушониён ва Ҳайтолиён забони дарӣ - тоҷикӣ буд ва онро ноҳияҳои Осиёи Марказӣ хуб медонистанд.

Забони давлатӣ-тоҷикӣ (дарӣ) забони гуфтугӯи ҳамаи шахриён буд ва онро забони аҳли Бохтар меноманд ва бо он сугдиён хеле хуб балад буданд ва беҳуда нест, ки бори аввал соли 707 дар Бухоро аҳли Сугд намозро ба забони тоҷикӣ-дарӣ хонданд, чунки онҳо арабиро намедонистанд. Аз ҳамон давраҳо сар карда, огози намоз ба забони тоҷикӣ мебошад.

Ба ҳамаи наздикии ин забонҳо нигоҳ накарда, забонҳои бохтарӣ, хоразмӣ, сугдӣ, сако-хутанӣ мувофиқ ба гуишхояшон алифбои худро доштанд ва бо ин алифбоҳо асарҳои илмӣ, адабӣ навишта мешуданд.

Забон ва адабиёти сугдӣ. Солномаҳои чинӣ нақл менамоянд, ки дар Сугд ба забони сугдӣ китобҳои зиёд, аз ҷумла солномаҳои таърихӣ ва нучумӣ, тиббӣ ва ҷуғрофӣ мавҷуданд. Ба забони сугдӣ аз дигар забонҳо китобҳои динӣ, аз ҷумла буддой, насронӣ ва дунявӣ тарҷума шуда буданд ва онҳоро мардум мехонданд. Ба забони сугдӣ аз хиндӣ асари машҳури «Панчатантра», ки баъд устод Рудақӣ онро бо номи «Калила ва Димна» ба шеър гардонидаст, тарҷума шуда буд.

Мувофиқи нақли Наршахӣ, дар Сугд дostonҳо дар бораи қорнаомонҳои Сиёвуш ва Рустаму Сӯҳроб ва Исфандиёр вучуд доштанд. Дар бораи достони паҳлавонии Рустам баъзе порчаҳо, махсусан дар хусуси гирифтани Рахш ва мубориза бо девҳо ба дасти мо расидаанд. Дар бораи муборизаи Рустам бо девҳо гуфта мешавад, ки вай девҳоро шикаст дода, гурезон мекунад ва аз қафояшон меравад. Девҳо қалъае доштанд хеле мустаҳкам ва дар он пинҳон мешаванд. Дар атрофи қалъа марғзоре будааст, ҷои хеле зебоманзар ва Рустамро хуш меояд. Аз Рахш мефурояд, зини онро гирифта, болишг мекунад ва хоб меравад. Рустам хоби паҳлавонӣ мекард, яъне хобаш якчанд рӯз давом меёфт. Девҳо мебинанд, ки Рустам хоби паҳлавонӣ кардааст, лашкари бузурге аз ҷинҳо тартиб медиҳанд ва сӯи Рустам меоянд. Замину осмон торик мешавад ва барфу борони шадид меборад, аммо Рустам бедор намешавад. Девҳо мецоҳанд Рахшро гиранд, лекин вай онҳоро зада мекушад ва пеши соҳибаш омада, ўро бо пойҳоиш сумбак зада бедор мекунад. Рустам либоси аз пусти шер доштаи худро пушида, бо шамшер ба ҷанг мебарояд ва лашкари аз мору қадум, дарандаю ҷарандаҳо сохтаи девонро мекушад ва онҳоро дуюмбора шикаст медиҳад.

Аз деворнигораҳои Панчакати қадим маълум мешавад, ки сугдиҳо ҳамаи дostonҳои Рустамро, аз ҷумла ҷангҳои ўро бо деви Сафед хуб медонистанд. Забони сугдӣ забони мардумони Ҷоч, Фарғона ва Истаравшан ҳисоб мешуд.

Забони хоразмӣ. Хату алифбои хоразмӣ, ба монанди алифбои сугдӣ, оромиасос буд ва микдори ҳарфҳо низ баробар буданд. Осори хати хоразмӣ нисбат ба сугдӣ ҳеле кам боқӣ мондааст. Олими ҳамадони тоҷик Абурайҳони Берунӣ, ки ҳамзамони Абӯалӣ ибни Сино буд, менависад, ки арабҳо ҳамаи осори хаттии хоразмиро бо мардуми босавадаш набуд сохтанд, то ки хоразмиён илму фарҳанги ба забони модариашон бударо фаромӯш созанд. Мо доир ба хату саводи хоразмиён аз ҳуҷҷатҳои хаттиё, ки дар натиҷаи кӯшишҳои археологӣ аз Хоразм ба даст омадаанд, маълумот пайдо намудем. Ҳуҷҷатҳои аз қасрҳои Тупроққалъа ёфтшуда нишон медиҳанд, ки забону адабиёти хоразмиён ба забону адабиёти сугдиён ҳеле наздик будааст.

Забон ва адабиёти Бохтариён - Тахориён. Дар бораи забону адабиёти Бохтариён - Тахориён маълумот бештар мебошад. Сарчашмаҳои ҷиной ва ҷунонӣ менависанд, ки ба забони бохтарӣ аз ҳамаи забонҳои Тоҷикзамини Шарқӣ адабиёт бештар буд. Аммо, мутаассифона, дар бораи забони Бохтариё асрҳои IV-VIII милод маълумот ҳеле кам боқӣ мондаанд. Аз ривоятҳои таърихӣ маълум мешавад, ки то истилои Искандари Мақдунӣ дар Бохтар хати оромиасос амал мекард. Дар замони давлати Юнону Бохтар алифбо ва забони ҷунонӣ ҷорӣ мешавад. Дар замони Канишкаи Бузург боз забони бохтарӣ, вале бо хати ҷунонӣ ҷорӣ мешавад. Аз қатъи Работак, ки дар бораи он дар синфи 5-ум, дар бахши таърихи Кушониёни Бузург нақл кардем, маълум мешавад, ки забони бохтарӣ забони давлатии Кушониён ва Ҳайтолиён буда, дар қаламрави давлати онҳо забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Аз эҳтимол дур нест, ки забони дарӣ ҳамон забони давлатӣ-расмӣи Кушониён ва Ҳайтолиён мебошад ва дар замони истилои араб ва баъдан бо номи дарӣ-форсӣ маъруф мешавад.

Тадқиқоти бostonшиносӣ нишон медиҳанд, ки дар замони Кушониён дар баробари хати ҷунонӣ хати бохтарӣ амал менамуд. Дар замони Ҳайтолиён хати бохтарӣ хати ҷунониро иваз мекунад. Алифбои бохтарӣ аз 24 ҳарф иборат буд ва аз рост ба чап навишта мешуд. Аз ривоятҳои таърихӣ бармеояд, ки забони бохтариён дар арафаи истилои араб дарӣ-тоҷикӣ буд ва ба ин шеърӣ «Аз Хуталон омадия, -Ба рӯ табох омадия» шаҳодат медиҳад.

Забон ва адабиёти хутанӣ-сақой. Далелҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки вилояти Синсизяни Чини кунунӣ таърихан яке аз ноҳияҳои ориёнишин ва минбаъд Тоҷикзамин будааст ва мардуми он қoшғариҳо, қуҷониён, хутаниён, турфониҳо, хумӣ, ёркандиҳо ва дигар ноҳияҳои ин диёр баробари пайдо шудани

ному забони тоҷикӣ ҳамоҳанги дигар бахшҳои Тоҷикзамин шуданд. Дар ин марзи шарқии Тоҷикзамин унсурҳои фарҳанги халқҳои ҳамсоя - чиниён, тибетиён, ҳиндувон ва туркон низ ворид шуда, омезишро ба вучуд овардаанд, аммо то асрҳои VI-VII милод, то замони истилои туркон забони асосии мардуми ин диёр лаҳҷаи забонҳои ориёии хутанӣ-сакоӣ буд. Забонҳои бадахшонӣ ба ғурӯҳи забонҳои хутанӣ-сакоӣ дохил мешаванд. Дар ноҳияҳои гуногуни Хутан осори хатгӣ на танҳо бо забони маҳаллӣ, балки ба забонҳои суғдӣ, монавӣ, портӣ, санскритӣ, буддой ва чинӣ ёфт шудаанд.

САВОЛҲО:

1. Кадом намуди дарсҳо дар дабистонҳо ҷорӣ буданд?
- Фарқи дабистон аз дабиристон дар чист?
2. Ба забони суғдӣ кадом ёдгориҳо боқӣ мондаанд?
3. Фарқияти забонҳои Тоҷикзамини Шарқӣ дар чӣ буд?
4. Дар Бохтар кадом намуди хатҳо истифода мешуд?
5. Саводноқӣ дар кадом дараҷа буд?

§ 27. ДИНҲО ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ

Зардуштӣ-зурвонӣ. Дини аҳли кишварҳои Тоҷикзамини Шарқӣ – Суғд, Хоразм, Бохтар – Тахористон, Фарғона, Чоч ва Хутан зардуштии зурвонӣ буд. Зардуштияи зурвонӣ аз дини зардуштии Тоҷикзамини Ғарбӣ каме фарқ дошт. Дар зардуштияи замони Сосониён Ҳурмуз – Ахура Маздо Худованди офаридагори аз ибтидо то охир мебошад ва Аҳриман ҳамчун қувваи офаридагори бадӣ абадӣ нест ва фанопазир аст.

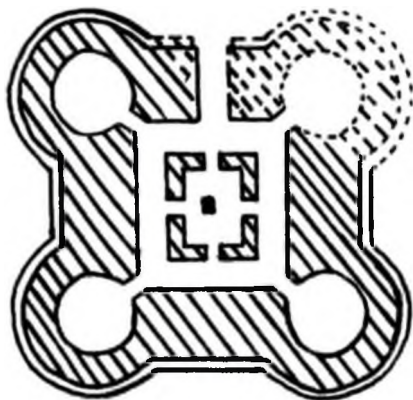
Дар дини Зардуштияи зурвонӣ ё зурвония Зурвон Худованди замон аст ва падари Ҳурмуз ва Аҳриман ба ҳисоб меравад. Ривояте аст: вақте ки замин ва осмон ситорагон набуданд, фазо буд ва Худованди замон – Зурвон дар тӯли 1000 сол рӯзаю намоз кард, то ки барои ӯ фарзанде бо номи Ҳурмуз пайдо шавад ва дунёро биофарад. 1000 сол гузашт, аммо Ҳурмуз пайдо нашуд. Зурвон дар дили худ гуфт: «Ман беҳуда ин қадар тоату ибодат кардам, Ҳурмуз пайдо намешавад». Дар ин вақт маълум шуд, ки дар вучуди Зурвон ду гавҳар пайдо мешаванд: Ҳурмуз барои тоату ибодат ва Аҳриман барои гумони бад кардани Зурвон. Баъди он ки Зурвон фаҳмид, ки ду писар таваллуд мешаванд, ба худ қарор дод: касе, ки аз онҳо пеш ояд, ӯро подшоҳи олам мекунам. Ҳурмуз қувваи рӯшноӣ буд ва пешомадро медонист. Ин фикри падарро ба Аҳриман накл кард. Аҳриман паҳлуи модарашро дарронд ва пеши падар омад ва гуфт: «Ман писари шумо ҳастам».

Расми 38. 1. Митро-Ахуро.
2. Захҳок.

Зурвон гуфт: «Ту писари ман нестӣ, аз ту бӯи марг, вайронӣ, харобӣ, бадӣ, торики меояд». Дар ин ҳолат Ҳурмуз нурафшон меояд ва Зурвон мегӯяд: «Мана, ин писари ман аст ва уро шоҳи ҷаҳон, офарандаи заминро замон ва ҳаёт таъйин кардем». Пас Аҳриман гуфт: «Шумо магар ваъда надода будед, ки касе пеш ояд, уро шоҳи офариниш таъйин мекунам?» Зурвон, ноилоҷ, барои вафои ваъдаи худ Аҳриманро ба муддати 9 ҳазор сол баробари Ҳурмуз шоҳ эълон мекунад ва мегӯяд, ки баъди анҷоми ин муҳлат Ҳурмуз аз нав офаринишро дигар мекунад ва бадихои туро аз байн мебарад.

Баъди аз падар фармони офаринишро гирифтани Ҳурмуз ва Аҳриман ба сохтмони дунё шурӯъ менамоянд. Ҳурмуз дар муддати се ҳазор сол олами рӯҳиро меофарад. Дар се ҳазори дуҷум олами ҷисмониро, яъне заминро бо тамоми мавҷудоташ, аз меофарад ҷумла аввалин инсон – Каёмард ва аввалин ҳайвон – Говмардро. Вақте ки Аҳриман аз дунёи торикии худ ба боло назар кард, офаринишҳои Ҳурмузро дид, ба ғазаб омад ва лашкари марговари худро фиристод, ки дар ҷамаи офаринишҳои он олудагӣ, яъне маргро ворид кунад.

Расми 39. Маъбаи оташ дар ёдгории
Октеппа аз чониби бостоншинос
А. Пулодов ҳафриёт шудааст.

Аз ин ҷост, ки Хурмуз ҳаёт офарид ва Аҳриман ба муқобили ӯ марг. Хурмуз рӯз офарид, Аҳриман шабро ба муқобили ӯ сохт. Ҳамин тавр, ҳамаи чизҳои хуб, ҳаётбахш, лозима, муфидро Хурмуз месозад ва ҳамаи унсурҳои бадиро ба муқобили онҳо Аҳриман пайдо мекунад. Ин вазъият дар тӯли 9 ҳазор сол давом мекунад. Баъди ин дунёи дугонагӣ, духудой (Некӣ ва Бадӣ) ба поён мерасад. Ва Хурмуз – Ахура Маздо олами бемаргро аз нав бунёд менамояд.

Аз таҳлили сарчашмаҳои хаттӣ ва археологӣ маълум мешавад, ки дини мардуми Тоҷикзамини Шарқӣ аз қадим зурвонӣ буд. Дар Зурвония мавҷудияти ду Худованди баробарқувва – Некӣ ва Бадӣ шинохта мешаванд. Мардумон ба Худои Некӣ барои офаринишҳои муфидаш намоз мегӯянд ва ба Худованди Бадӣ низ сачда мекунанд, барои он ки ба рӯзгори онҳо зарар наорад. Зурвониҳо мегуфтанд: «Мо зардуштии асил ҳастем» ва ҳамаи урфу одатҳои ойини ӯро ба ҷо меоварданд. Яке аз фарқиятҳои дини тоҷикони шарқӣ аз ғарбӣ дар он буд, ки дар Тоҷикзамини Шарқӣ ҳамаи фариштагони авестой, аз ҷумла Хурмуз, ҳайкалҳо доштанд ва онҳоро дар маъбади худоён нигоҳ дошта, парастид мекарданд. Аз ҳамин сабаб, мусулмонон онҳоро мачус, бутпараст ва оташпараст зикр кардаанд ва ба моҳияти дини гузаштагони мо сарфаҳм нафтаанд.

Тоҷикони шарқӣ гумон мекарданд, ки дар ҳайкалҳои худоён ва фариштагон қувваи рӯҳие аз онҳо ҷойгир аст ва ба одамони ҳокӣ мадад мерасонад.

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои ҷиной, дар Суғди Марказӣ, дар Иштихон ҳайкали тиллоии Худованди бузургдаст – Хурмуз мавҷуд буд, ки ҳама ӯро мепарастиданд. Ҳайкал хеле бузург буд ва аз масофаи дур намоён мешуд ва мардумон аз аспон пиёда шуда меомаданд. Ҳар рӯз дар назди ибодатгоҳи он 5 ушгур, 10 асп ва 100 гӯсфандро қурбонӣ мекарданд. Баъзан шумораи қурбониовардагон то ба 1000 мерасид ва гӯшт аз хӯрдан кам намешуд.

Дар дини Зардуштияи суннатӣ ба ҳайкалҳо ва худованди бадӣ сачда намуданро гуноҳ меҳисобанд. Аммо дар Зурвония ин урфият раво мебошад. Дар ҳама ойинҳои зардуштӣ урфиятҳои сугдиҳо, фарғонагиҳо, чочиҳо, хоразмиҳо ва бохтариён мувофиқ ба дастури китоби Авесто иҷро мешуданд. (Расми 38).

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ ба монанди Ғарбӣ се маъбади оташи муқаддас Баҳром (оташи шохӣ), Михрбарзин (оташи кишоварзон) ва Фаранбағ (оташи мубадон) бо маъбадҳоиашон вучуд доштанд ва мардумон бузургдошти онҳоро ба ҷо меоварданд. Панҷ вақт намоз гузорида, куштӣ бастан, мурдари дар дахма гузоштан, поси хотири арвоҳро доштан ва ғайра чун суннати ҳамаи зардуштиён иҷро карда мешуданд. (Расмҳои 39, 40).

Дар адабиёти таърихии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла таърихи бисёрчилдаи халқи тоҷик «Тоҷикон»-и устод Б.Ғафуров чунин ақида маъмул аст, ки ғӯё дар Тоҷикзамини Шарқӣ тоҷикон дини муайяне надоштанд.

Як ғуруҳи онҳо оташпарасту бутпараст, ғуруҳе буддопараст, сеюм монипарст ва ҳатто насронӣ буданд.

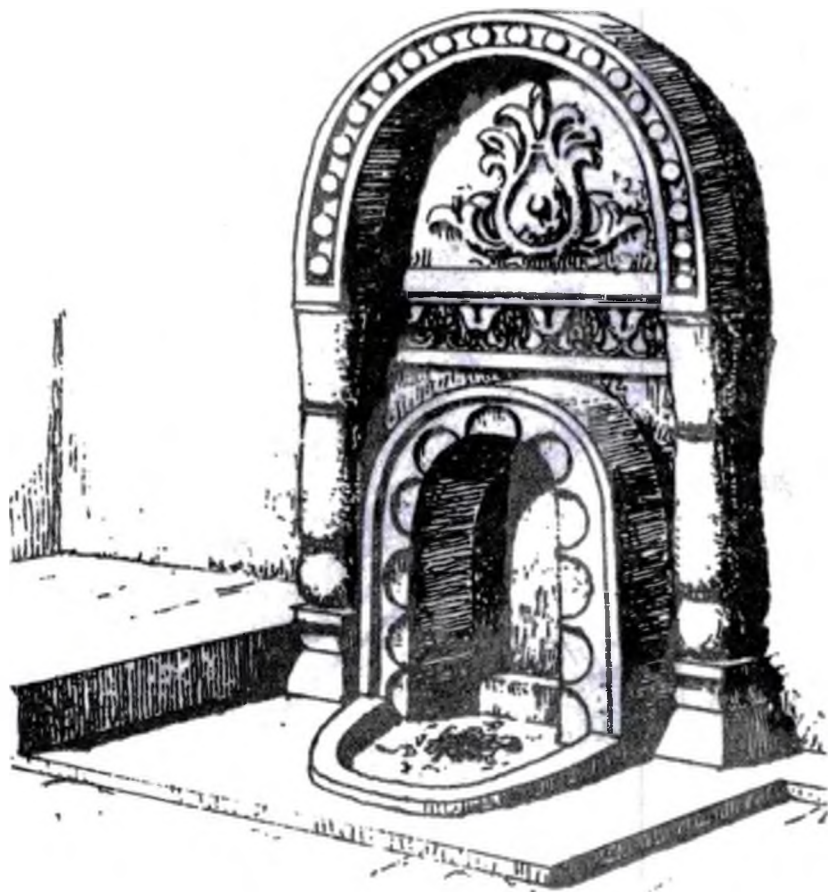
Ин ақидаҳо барои он вучуд доштанд, ки дар бораи дини мардуми бумии Осиёи Марказӣ асари тадқиқотии махсусе набуд.

Ҳоло чунин асар аз ҷониби муаллифи ин китоб таълиф ёфта ва исбот мешавад, ки тоҷикони пеш аз исломӣ як дин доштанд ва он ҳам зардуштии зурвонӣ буд.

Дини буддой. Яке аз динҳои, ки дар Тоҷикзамини Шарқӣ паҳн шуда буд, дини буддой ба ҳисоб меравад. Ғӯё дар Бохтар дар замони Кушонӣён буддоия хеле раванқ меёбад ва ибодатгоҳҳои қадими зардуштӣ – маъбади оташи шаҳри Балх ба дайри буддой табдил дода мешавад. Маъбади оташро ба дайри буддой табдил додан аз ҳақиқат дур аст, аммо дар Балх дар замони истилои арабҳо дар наздикии маъбади оташ – Навбаҳор хонаи худоёни авестой буд, ки онро дайри буддой нодуруст номидаанд. Соҳибони он – оли Бармак аз тоҷикони маҳаллӣ буданд. Шояд дар бахшҳои тоҷикнишини ба Ҳиндустон наздик як қисми одамон ба дини буддой ғаравида бошанд.

Дар Тирмиз маъбади дайри буддой вучуд дошт. Мардуми бумӣ (тоҷикон) дар симои Буддои ҳиндӣ Худованди бузурги худи Аҳура Маздори мегиданд.

Аз сабаби он ки дар дини буддой ҳайкалсозӣ ва расмкашӣ хеле маъмул аст ва ҳамаи ғайолияти Буддо аз рӯзи таваллуд то ба дараҷаи бемарғӣ расидан бо ҳайкалу расмҳо тасвир шудааст ва ба зурвония хеле шабоҳат дошт, мардуми оддӣ онро бо дини зардуштӣ як дониста, Буддори ба ҷои Хурмуз ва фариштагони маздаясно парастид кардаанд.

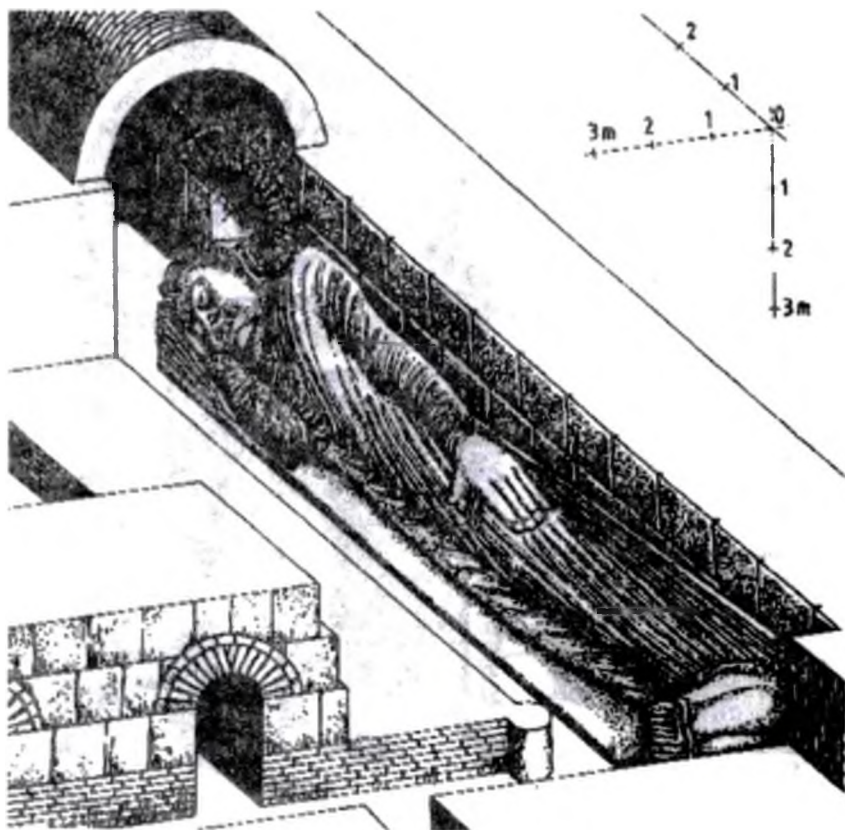

Расми 40. Меҳроби оташ аз Гардани Ҳисор, намуди барканда.

Ин яке аз сабабҳои бештар паҳн шудани буддоия дар Бохтар ва Хутан мебошад.

Бисёр даирҳои буддой, насронӣ, ки дар шаҳрҳои тичоратӣ ёфт шудаанд, дар назди работҳо, даирҳои румӣ ва Ҳиндӣ арзи вуҷуд доштанд ва ба мардуми савдогари худ хизмат мекарданд.

Дар работҳо одамони мамлакатҳои зикршуда мезистанд ва мувофиқ ба дини худ тоату ибодат мекарданд. Пайдо шудани чунин ибодатгоҳҳо маънои онро надорад, ки мардуми маҳаллӣ насронӣ ва ё буддой шуда буданд. (Расми 41).

Расми 41. Ҳайкали Буддо аз Ачинатеппаи назди Қўргонтеппа.

САВОЛҲО:

1. Дини зардуштии тоҷикони шарқӣ аз дини тоҷикони ғарбӣ чӣ тафовут дошт?
2. Зурвония чӣ гуна оин буд?
3. Сабабҳои паҳн шудани буддизм дар Тоҷикистони Шарқӣ чӣ буд?
4. Марказҳои калонтарини бутпарастӣ дар қучоҳо буданд?

§ 28. ВАРЗИШ

Маълумоти умумӣ. Пайғамбар ашу Зардушт таълим медод: «Тани солим – ақли солим», яъне баданро солим нигоҳ доштан зарур ва шарт аст, зеро танҳо ба ақли солим ва кори солим тани сихат қодир аст. Аз ин лиҳоз, маздаясноӣ ба шустушӯӣ, тарбияи бадан ва варзиш аҳамияти калон медоданд. Ҳаминаш басанда аст, ки дар ойини маздаясно касоне, ки намоз меҳонанд, ҳар рӯз панҷ маротиба тамоми сару бадани худро мешӯянд. Аз ин ҷост, ки дар шаҳри Балх – маркази динии ориёӣ-тоҷикон 1000 гармоба шабу рӯз амал мекарданд. Гармоба дар ҳар хонадон низ буд. Дар ойини маздаясно поки амри Худованд ва ифлосӣ ҳислати аҳриманӣ ҳисобида мешавад.

Таълимоти Зардушт мағлубиятро наменпазирад, вай аз умматон бар зидди қувваҳои аҳриманӣ, бадӣ ва душманӣ муборизаи беамонро бурданро талаб мекунад. Барои ҳамин, инсон бояд бо бадани солим ва ақли солим бо нерӯҳои бадӣ мубориза барад.

Аз ин ҷост, ки дар урфияти гузаштагони мо-ориёӣ ҳар гуна бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ (спортӣ) ҷорӣ буданд.

Тирандозӣ. Мард, пеш аз ҳама, муҳофизи ватан, муборизи истиклолият ҳисобида мешуд. Аз ҳамин сабаб, вақте ки дар хонадон писар таваллуд мешуд, тирандозии номиро даъват менамуданд ва ӯ тире ба сӯи осмон мекушод ва падару модар шукронаи тирандозии нави ба дунё омадаро менамуданд.

Тирандозони ориёӣ душманро ба тарсу ҳарос меандохтанд. Қаноти тирандозон дар тамоми ҷангҳои ориёӣ бар ҷунониён голиб буд.

Ориёӣҳо (сақоӣҳо) аз синни 8-солагӣ, аз айёми ба дабистон рафтани бачаро аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва тирандозӣ меомӯхтанд ва ин кор то ба воя расиданиаш давом меёфт. Дар вақти ҷанг бо лашкари Искандари Мақдунӣ дастаҳои Спитамон рӯ ба гурез меоварданд ва ҷунониҳо гумон мекарданд, ки инҳо шикаст хӯрданд ва аз дунболашон асп медавонданд. Ҳамин ки қувваи дунболгир аз лашкари асосӣ дур мешуд, дастаҳои Спитамон онҳоро тирборон ва нест менамуданд.

Амалиёти гурезчанг яке аз роҳҳои душманро парешон ва нест намудани ориёӣ-тоҷикон буд. Дар този асп баргаштан ва ба душмани аз дунбол омада тирӣ беҳато задан, вазифаи ҳар як ҷанговари ориёӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар ойини маздаясно ғариштаи тирандозон Ораш ном дошт. Шумо таърихи онро дар синфи панҷ хондаед. Дар расмҳои қадим расме ҳаст, ки гӯё шоҳ Баҳроми Гур охуро дар ҳолати дав тир зада, як пой ва як гӯши онро ба ҳам дӯзонидаст. Ин ривоят аз маҳорати баланди тирандозии гузаштагони мо шаҳодат медиҳад. (*Расми 42*).

Ривоятҳои зиёди таърихӣ вучуд доранд, ки гуё яке аз шартҳои духтарон ба шавҳаршавандагони худ бо тир нишон задан буд. Чунин мусобиқаҳо дар рӯзи иди Наврӯз дар майдони ҳукумати баргузор мешуданд. Довталаб бо як тир тангаи тиллоӣ дар нишон бударо мезад. Ин ривоят низ аз мактаби тирандозии гузаштагони мо гувоҳӣ медиҳад.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ мавзӯи шикор бо шерон, палангон, гургон ва охувон хеле маъмул аст. Шикор ин вақтхушӣ набуд, шикор ин маҳорати тирандозии худро сайқал додан, баҳодурӣ ва ҷолоқӣ нишон додан буд. Шикор ин раванги донишу биниши ҷангиро ифода мекард.

Аспсаворӣ. Шумо медонед, ки ориёӣҳоро ромкунандаи асп, гов ва уштур меҳисобанд. Онҳо паҳнкунандаи аспҳои ромшуда ва ғойтун дар Шарқу Ғарб буданд. Яъне ташкилкунандаи лашкари саворагон мебошанд. Аз ин рӯ, дар Авесто табақаи болои шоҳонро (лашкарӣёнро) табақаи саворагон меномиданд. Савораи хуб шаъну шарафи ориёӣ-тоҷикӣ буд.

Падари таърих Ҳеродот навиштааст, ки ориёӣҳои зану мард савори хубанд. Дар ойини маздаясно асп ҳайвони муқаддас ба шумор мерафт. Ориёӣҳо аспро гӯр мекарданд ва гӯшташро намехӯрданд. Аспи хуб барои ҷанговар қувваи ғалабаовар ва наҷотовар ҳисобида мешуд. Беҳуда дар урфияти тоҷикон намегуянд: «Зани хуб ва аспи хуб мардро бузург менамоянд».

Ориёӣҳо-тоҷикон аз синни 7-8 солагӣ, аз айёми камарбанди муқаддас бастан ба аспсаворӣ шурӯъ менамуданд ва савори моҳир буданд. Савора бояд дар болои асп шамшерзанӣ, гурззанӣ, найзазанӣ, жупинзанӣ ва тирандозиро хуб ёд гирад. Барои ҳамин, бозиҳои ҳарбӣ ва варзишӣ ба монанди пойга, бузқашӣ, ҷавгонбозӣ хеле раванг доштанд. Савор дар ҳолати дави асп бояд аз монёҳои зиёд мегузашт ва нишонро соҳиб мешуд.

Муборизаи тан ба тан. Пеш ҷангҳо бештар бо муборизаи ду ҷанговар сар мешуданд. Онҳо бо якдигар найзазанӣ, шамшеру гурззанӣ мекарданд. Баъд аз он ки ин силоҳҳо бекор мешуданд, даст ба камари якдигар мезаданд ва ҳар кӣ аз болои зин ба замин зада мешуд, мағлуб ҳисобида мешуд.

Агар ин мубориза давомнок мешуд, аспон зону бар замин мезаданд ва паҳлавонон ҳар ду пиёда муборизаро давом медоданд. Онҳо барои ғолибият усулҳои гӯштинро истифода мебарданд. Каси ҷисман боқувват ғолиб меомад ва ҳарифро ё мекушт ё ба асирӣ мегирифт.

Бинобар ин, дар рӯзгори ошоишта ҷавонон усулҳои ҷангро ба воситаи гӯштингирӣ ёд мегирифтанд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва расмҳои деворинӣ ёдгориҳои бостонӣ маълум мешавад, ки ду

намуди гӯштингирӣ вучуд дошт. Гуштини аз камари якдигар гирифтанд ва бардошта ба замин хобондан. Пахлавонон мӯкӣ, эзори чармини аз зону боло ва калтачаи беостии аз миён боло доштанд. Гуштин дар майдон бо иштироки тамошогарон ва довар мегузафт. Бо чунин усул Рустам бо Исфандиёр ва Сӯҳроб мубориза бурда буд. Расми чунин гӯштин дар деворнигораҳои Панҷакат боқӣ мондааст. (Расми 43).

*Касе, к-ӯ ба гӯштӣ набард оварад,
Сари меҳтаре зери гард оварад.*

(Фирдавӣ)

Чунин гӯштин ҳоло дар байни тоҷикони водии Зарафшон ва Сир бо номи «Кураш» маъруф аст. Гуштини тарзи дуком бо номи «Ҳалуқӣ» дар байни тоҷикони ҷануби Шӯҳрат дорад.

Ин намуди мубориза бештар дар ҳолати ҷангҳои умумӣ, ҳусеӣ ва нобаробарии қувваҳои истифода мешуд. Ҳарифи камқувват рақибӣ зӯрманди худро бо ҳилаҳои найранг ба замин мезад.

Дар байни ориёӣҳо-тоҷикон мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ аз деҳаҳо сар карда, дар ҳама шаҳрҳо ва вилоятҳо гузаронида мешуданд. Пахлавонони довталаб дар рӯзҳои Наврӯз дар пойтахт гирд меомаданд ва пахлавони солро муайян менамуданд. Дар таърих Рустам унвони «Ҷаҳонпахлавон»-ро дошт. Дигар пахлавонҳо аз ҷумла Сӯҳроб, Исфандиёр унвони пахлавони ҷаҳонро надоштанд.

Пахлавони сол дар рӯзи Наврӯз омада, дар сари мизи зиёфат меистод ва интизори довталаб мешуд. Довталаб омада, ба дастархон даст мезад. Даст задан маънои пахлавонро ба мубориза даъват намудан буд.

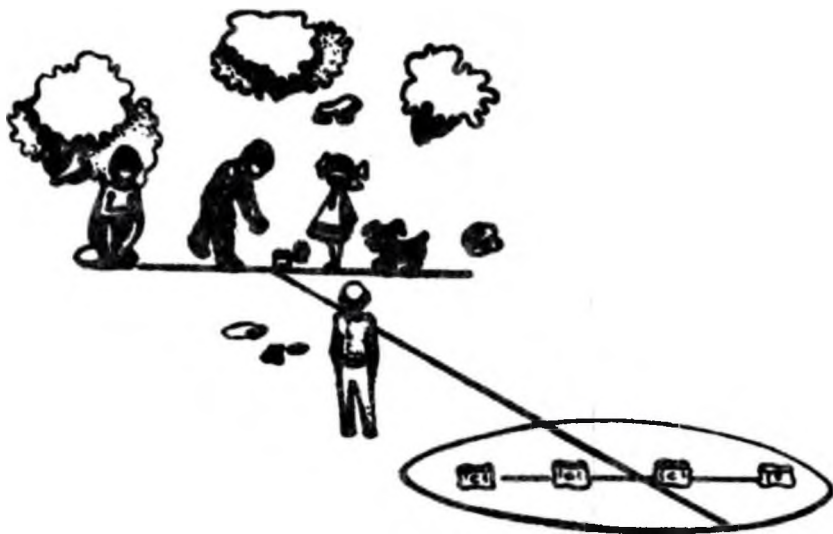
Мубориза то ба мағлуб шудани яке аз онҳо давом мекард. Голиб – пахлавони сол дар ҳудуди мамлакат эълон мегардид. Чунин пахлавонҳо дар деҳа, шаҳр, русто ва даҳпат – вилоятҳо низ буданд.

Бучулбозӣ аз бозиҳои қӯдакони қадимӣ мебошад. Бучулҳои калшуда, сӯрохшуда дар қабрҳои ҳазораҳои III-II п.м. пайдо мешаванд. Ин бозёфтҳои нишон медиҳанд, ки бозии бучул ҳанӯз дар ҳама замонҳо вучуд доштааст.

Бучулбозӣ намудҳои гуногуни бозиро дарбар мегирифт; бучулҳое, ки аз паҳлу соида шудаанд, барои бозии «Ҳарболо» истифода мешуданд. Ҷӣ тавре ки маълум аст, бучул ба пук, ҷук ва ҳару асп тақсим мешавад ва ҳар паҳлуи боло гаштани он нақши муайян дорад. Масалан, агар асп ҳезад, соҳибӣ он ҳамаи бучулҳои ҷук бударо мегирад; агар ҳар ҳезад, бучулҳои пук бударо мебарад. Бучули пук бучули ҷук бударо тир мезанад ва агар вай пук гардад, ӯро мегирад.

Расми 43. Аз деворнигораҳои Панҷакати қадим.
1. Ракси голибиятӣ.
2. Куваозмоии Рустам бо Сухроб.

Расми 44. Бучулбозии намуди давра.

Ҳамин тавр, бучулбозӣ ҳеле мураккаб ва шавқовар мебошад.

Намудҳои гуногуни бозии он ба монанди: «Дойра», «Кушак», «Чорпой», «Зангӯл» ва ғайра дар байни мардуми Дарвоз ва Кӯлоб то имрӯз боқӣ мондаанд. (Расми 44).

Шатранҷ - Шохмот. Яке аз бозиҳои калонсолон буд. Дар адабиёти таърихӣ мардуми дарбор зану мард ба ин бозӣ рағбат доштанд ва онро бозии шохону донишмандон меномиданд.

Донаҳои шохмот дар ёдгориҳои таърихӣ аз замонҳои ҳеле қадим аз асри IV пеш аз милод вомехӯрданд ва нишонаи он мебошанд, ки мардуми ориёӣ (тоҷик) таърихи бисёрсолӣ шохмотбозии худро дорад.

Дар замонҳои қадим бозии нард ҳеле маъмул буд. Донаҳои нард бо рақамҳои 1 - 6 аз устухони фил, сангҳои сиёҳ ва сангҳои кимат ҳеле зиёд ёфт шудаанд, ки ба замони портҳо ва Кушониён нисбат доранд. Шояд бозии нард на танҳо дар болои миз, балки дар майдон бо донаҳои калон низ ривож дошта бошад.

САВОЛҲО:

1. Кадом намуди машқҳои ҳарбӣ дар рӯзгори ориёӣҳо ва тоҷикони қадим ривож доштанд?
2. Аспаворӣ дар ҳаёти ориёӣҳо кадом нақшо мебозид?
3. Бозиҳои кӯдакона ва калонсолон кадомҳоянд?

БАХШИ 3

Боби V ЗУҲУРОТИ ИСЛОМ

§ 29. ГУСТАРИШИ ИСЛОМ

Вазъи Тоҷикзамини Ғарбӣ дар арафои истилои араб. Баъд аз Хусрави Парвиз дар Тоҷикзамини Ғарбӣ подшоҳе аз дудмони Сосониён пайдо нашуд, ки давлатро хифз намояд ва аз парокандагӣ наҷот диҳад ва манфиатҷӯии дарбориёро сарқуб кунад. Қубоди II (Ширӯя) баъди Хусрави II ба тахт нишаст ва ба куштори авлоди Сосониён даст зад ва дахҳо меросталабони тахтро нобуд сохт, то ки рақибе надошта бошад. Аммо баъди ним сол худӣ ӯ вафот ёфт. Ҳамин тавр, аз оли Сосон, ки зиёда аз 400 сол ҳукумат дошт, танҳо чанд зан бо кӯдакони хурд боқӣ монданд. Муддати салтанати Қубод зиёда аз ду сол буд.

Баъди Қубод писари ӯ – Ардашер, ки 7-сола буд, вориси тахт эълон шуд. Дар ин муддат қабилҳои ҳазар Арманистон ва Гурҷистонро ғорат карданд. Лашкаркаш Шаҳрбароз, ки дар замони Хусрави II нуфузи зиёд дошт ва дар замони Қубод аз дарбор дур шуда буд, бо императори Византия забон як намуда, бо ёрии ӯ тахту тоҷро (соли 630) соҳиб мешавад.

Дар ин вақт дар Хуросон шохзодае бо номи Хусрав, ки гуё набераи Қубоди I буд, ба даъво бархост. Дар Тайсафун низ ашрофон шӯриш бардоштанд ва сарвари забткор – Шаҳрбароз ва тарафдорони ӯро куштанд. Заминҳои Осиёи Сағир, Миср ва ғайра ба румиён гузаштанд. Дар ҳамин вақт Хусрави III, ки дар Хуросон бо ёрии туркон даъвогари тахту тоҷ буд, ба қатл мерасад.

Баъди Шаҳрбароз ва Хусрави III, набераи Хурмузи IV ва баъди ӯ Чавоншер – писари Хусрави Парвиз ба тахт нишастанд (229-230). Пасон Бӯрондухт – духтари Хусрави Парвизро ба тахт нишонданд ва ӯ чун дид, ки аз ӯҳдаи идораи мамлакат намебарояд, баъди як сол панҷ моҳ ба истёфо рафт. Баъд Гуштасп – набераи Хурмузи IV ба тахт нишаст ва баъди ӯ Озардухт – духтари Хусрави Парвиз, ҳохари Бӯрондухт, Хурмузи V – набераи Хусрави Парвиз дар Нисибин худро шох эълон дошт ва то соли 631 подшоҳӣ кард. Баъд чанд муддат сарбозон сарварӣ карданд. Ҳамин тавр, аз соли 630 то 632 12 нафар ба тахт нишастанд. Ҳамаи ин ҳодисаҳо далели парокандагӣ ва нооромии мамлакат мебошанд.

Соли 632 Яздигурди III-ро, ки набераи Хусрави Парвиз меҳисобиданд, ба тахт нишонданд. Ва аз сабаби он ки модараш

аз сиёхпӯстон буд ва даъвогари тахту тон набуду дар Истахр мезист, ўро накуштанд. Азбаски вориси дигаре аз оли Сосон намонда буд, бо маслиҳати аъёну ашроф марзбони Хуросон - Рустам уро ба тахт шинонда, хомии ӯ мешавад.

Дар ҳамин вазъияти вазнин дар Чанубу Ғарбии мамлакат давлати наве бо номи **Хилофати араб** сар бардошт. Давлати Яздигурд ба монанди бемори аз беморхона баромада, мӯҳточи тарбия, гизогири ва рушду камол буд. Бисёр вилоятҳои Шимолу Ғарбӣ, аз ҷумла Арманистон, Гурчистон, Осиёи Сағир, Бобул, Миср, Яман ва ғайра ба тасарруфи румихо гузашта, ба хазина андоз намедоданд. Вилоятҳо худмухтор шуда буданд ва ба ҳукумати марказӣ дуруст итоат намекарданд. Ҳукумати марказӣ бар онҳо қувваи идора надошт. Вазъияти Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ дар арафаи ҳуҷуми аҷнабиёни тозӣ чунин буд:

1. Дар дини маздаёсно ба вучуд омадани мазҳабҳои зиёд: **монавия, зуровония, каюмарсия, мачусия, беҳофария** ва ғайра, ки беш аз 15 адад буданд. Онҳо байни худ муҳолиф буданд ва ба ягонагии миллату кишвар ҳалал мерасонданд.

Ғайр аз ин, дар дохили мамлакат динҳои насронӣ, буддоӣ ва ғайра амал мекарданд. Махсусан, тарафдорони дини насронӣ муддати зиёд ба румихои масеҳӣ ёрӣ медоданд ва дар паст шудани иқтидори давлат нақши манфӣ мебозиданд. Баъди низои Маздак мавқеи Зардуштия суст шуда буд.

2. Низоъҳои дарборӣ сабаби дар ду сол ивазшавии 12 шоҳаншоҳ гардиданд. Ин ҳолат худсариҳои аъёну ашрофи вилоятҳо, нобасомонҳои кишвар ва муҳолифати байни дарбору лашкарро ба вучуд овард.

3. Лашкариён чанд сол маош намегирифтанд ва майли ҷанг қардан надоштанд. Интизом аз байн рафт. Сарлашкарони бовафою донишманд кам монда буданд.

4. Мамлакат таи ҷанги 24-солаи худ бо Рум (Византия) на иқтидори иқтисодӣ ва на ҳарбӣ дошт. Мардум зери бори андозҳои гарон азоб мекашиданд ва эътиқоде нисбат ба ҳукумати сосонӣ надоштанд.

5. Арабҳо аз носозихони давлату дарбори Сосониён хуб воқиф буданд. Онҳо медонистанд, ки лашкари шоҳ Яздигурд иқтидори пешинаро надорад. Дар чунин вазъият лашкари касбии арабҳо ба Тоҷикзамин-Эронзамин ҳуҷум овард.

Сарзамини Арабистон дар остонаи зуҳури ислом. Сарзамини Арабистон бахши нимҷазираест, ки дар чанубу ғарбии Осиё қарор дорад. Аз шарқ онро Халиҷи Форс, аз чануб уқёнуси Ҳинд ва аз ғарб Дарёи Сурх ихота мекунанд. Арабистон сарзамини хушк ва сӯзон аст, ки дар он борон хеле кам меборад ва бештари хоки онро биёбонҳо ташкил медиҳанд. Яман дар чанубии мамлакат яке аз бахшҳои ободтарин ва сабзу хуррам ба

шумор меравад. Қисми ғарбии Арабистон кӯҳҳои наҷандон баланд дорад ва он бахши Ҳичозро ташкил мекунад.

Ин ҷо низ ободу хуррам аст ва шаҳрҳои Маккаю Мадина дар ин ҷо ҷой гирифтаанд. Шаҳриҳо ба тиҷорат ва саҳронавардон ба ҷорводорӣ машғул буданд. Дар арафаи зуҳури ислом арабҳо ба қабилаҳо тақсим шуда, байни якдигар муборизаҳои хунин мебуданд. Қабилаҳои кӯчӣ тез-тез ба шаҳрҳо ҳучум мекарданд. Бо истифода аз ин парокандагӣҳо давлатҳои тоҷикӣ-эронӣ ва румӣҳо мамолики Арабистонро ба тасарруф дароварда, аз онҳо андоз мегирифтанд.

Ақонд ва ахлоқи арабҳо пеш аз ислом. Дар байни арабҳо пеш аз ислом оӣинҳои гуногун вучуд доштанд. Теъдоде аз онҳо ба оӣини яҳудӣ, бахше ба насронӣ ва маздаясно мегаравиданд. Аксарияти арабҳо бутпараст ва ниёпараст буданд. Ҳар қабила бути авлодии худро дар ибодатгоҳи Каъба нигоҳ медошт. Арабҳо табиатан сангдilu бераҳм буданд ва ба роҳзанӣ ва қатлу ғорати якдигар машғул буданд. Яке аз бераҳмонатарин одати онҳо зинда ғуронидани духтарони худ ба шумор меравад. Онҳо ба ин восита қаҳру ғазabi ниёгонро паст кардан меҳостанд. Яъне агар ягон офат ба сари оилае меомад, гумон мекарданд, ки он ғазabi арвоҳи гузаштагон аст. Аз ҳамин сабаб, духтари худро қурбонӣ мекарданд, то ки ғазabi онҳо фуру нишинад.

Дар арафаи зуҳури ислом муносибатҳои иҷтимоӣ хеле тезутунд шуда буданд. Чангҳои тӯлонӣ байни қабилаҳо, тохтутози саҳронавардон ва ба харобазор табдил додани заминҳои қорам, кам шудани даромади замину савдо боиси норозигии табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ мегардиданд.

Зарурати ташкил додани давлати ягонаи арабӣ ба миён омад, то ки зиддиятҳои қабилавиро аз миён бардорад ва ба чангҳои авлодӣ ва қабилавӣ хотима бахшад. Барои ташкили давлати ягона дини ягонаи умумиарабӣ лозим буд, то ки мардумро дар доираи як ақидаи ба ҳама мақбул гирд оварад. Айнан дар ҳамин ҳолат ғуруҳи ҳанафия пайдо шуданд, ки бисёрхудоиро танқид намуданд, мардумро ба ибодати худои ягона – Аллоҳ даъват мекарданд. Маркази ин даъвоҳои шаҳри Макка буд. Макка шаҳри бузурги тиҷоратӣ ва сиёсии арабҳо ба шумор мерафт. Дар ин ҷо маъбади бузургтарини бутҳои арабҳо ҷой дошт, ки онро ғуё Иброҳими пайғамбар асос гузоштааст. Макка маркази муттаҳидшавии сиёсӣ ва назариявии ақидаҳои дини ислом гардид.

Дар ҳамин вазъият Худованд ба ҳазрати Муҳаммад ваҳй фиристод, ки мардумро ба қабули дини нав – дини ислом даъват намояд. Ҳазрати Муҳаммад 17 моҳи рабеъулаввали соли 570 дар Макка дар оилаи Абдулло ва Амина ба дунё омадааст. Падараш пеш аз таваллуди пайғамбар, ҳангоми сафари тиҷоратӣ, дар

Яман вафот мекунад ва сарпарастии ӯ ба бобояш Абдулмуталлиб мегузарад. Абдулмуталлиб фарзанди Ҳошим – раиси қабилаи Қурайш буд. Ҳазрат 5 сола буд, ки модараш низ фавтид ва бобояш Абдулмуталлиб ҳам баъди 2 сол аз дунё чашм пушид. Сарпарастии Муҳаммад ба амакаш Абитолиб гузашт. Чавонии ҳазрати Муҳаммад дар Макка гузаштааст ва мардум ӯро барои росткорӣ ва одоби ҳамидааш дӯст медоштанд. ӯ дар чавонӣ ба ситамдидагон ва бенавоён кӯмак менамуд ва ӯро Муҳаммади амин меномиданд. Дар синни 25-солагӣ сарвариин қорвони зани сармоядор – Ҳадичаро ба ӯҳда мегирад ва ба Шом (Сурия) меравад.

Қорҳояш барор мегиранд ва ба Ҳадича хонадор мешавад ва Фотимаи Заҳро аз ин никоҳ таваллуд меёбад. Ҳазрати Муҳаммад танҳо зикри Худо ро ба ҷо овардан ва дар бораи ӯ фикр қарданро дӯст медошт. Ба ғоре дар кӯҳи Ҳиро мерафт ва тоату ибодат ба ҷо меовард. Дар ҳамин ғор Худованд ӯро ба пайғамбарӣ баргузид. Дар он вақт пайғамбар 40 сол дошт. Худованд ӯро хидоят намуд, ки ба муқобили бутпарастӣ, бисёрхудовандии мардуми Арабистон мубориза барад ва онҳоро ба шинохтани худованди яккаю ягона – Аллоҳ таъоло даъват намояд.

Аввалин қасоне, ки ба пайғамбар имон оварданд, ҳамсараш Ҳадича ва ҳазрати Алӣ ибни Абитолиб (амақбаҷаи ҳазрати Муҳаммад) буданд. Пайғамбар дар се соли аввал ба тарзи пинҳонӣ таблиғи дини ислом намуд. Баъд аз Худованд амр шуд, ки дар ибтидо ҳешу табор ва наздикони худро ба ислом даъват намо ва сипас ба даъвати ошқоро баро. Пайғамбар эълон дошт, ки қасе аввалин шуда Худои яккаю ягона – Аллоҳро бишносад, ӯ қонишини ман хоҳад шуд. Ҳазрати Алӣ аввалин шуда, дини Исломо қабул намуд ва то охири умри пайғамбар ҳамроҳи вай буд.

Азбаски ҳазрати Муҳаммад бо дастури Худованд амал мекард, дини овардаи ӯ аз дини Мӯсо ва Исо фарқ дошт. Дини Мӯсо махсуси яҳудиён буд ва Исо писари Худо ҳисобида мешуд. Дар ислом Худованд зану фарзанд надорад. ӯ офаридгори Замину Осмон ва қулли мавҷудоти рӯйи Замин мебошад. Ин ақида исломо аз дигар динҳо бартарӣ бахшид. Исломо тамоми мардуми арабро муттаҳид сохт ва ақидаҳои гуногуни динӣ, сиёсӣ, иқтисодиро як намуд ва халқи арабро ташаккул дод. Вожаи ислом ба маънии худро ба Худо супоридан мебошад.

Пайғамбар дар Мадина. Маъбади бузургтарини Арабистон Каъба дар дасти ашроф ва диндорони бутпараст қарор дошт, ки аз он даромади қалон мегирифтанд. Мувофиқи таълимоти Муҳаммад, Худо хона ва ҷой надорад, бутҳо Худо шуда наметавонанд ва бояд онҳоро шикаст. Аз ҳамин сабаб, аён

ашрофи Макка ба муқобили ақидаи пайгамбар баромаданд, ба ӯ фишорҳо оварданд ва ӯ мачбур шуд, ки Маккаро тарк намояд. Соли 622 милодӣ Муҳаммад бо ёронаш ба шаҳри Ясриб рафт. Дар ин ҷо ҳам муборизаи динӣ байни ду қабилаи пурзӯр чараён дошт. Пайравони пайгамбар рӯз то рӯз меафзуданд. Мардум ба таълимоти Муҳаммад рӯй меоварданд ва дини ӯро қабул менамуданд, ҷангҳои қабилавӣ анҷом меёфтанд. Бинобар ин, ба Ясриб омадани пайгамбар оғози ҳукумати исломӣ ба шумор меравад. Шаҳри Ясриб номи Мадинагуннабиро мегирад ва соли 622 милодӣ, ки ҳазрати Муҳаммад аз Макка ба Мадина хичрат кард, дар ислом оғози солшумории мусулмонӣ ба ҳисоб меравад.

Аввалин коре, ки пайгамбар дар Мадина анҷом дод, ин буд, ки масҷид сохт ва ҳамаи мусулмононро баробару бародар эълон кард. Мусулмон бо мусулмон бояд ҷанг накунад ва бо сулҳу салоҳ зиндагонӣ ба сар барад. Ин шиор ба мардум хеле мақбул омад. Муҳаммад бо яҳудиёни ҳамсоя низ сулҳ баст ва зиндагонии орому осударо таъмин кард.

Ислом мардумони Мадинаро муттаҳид сохт ва онҳоро ба муқобили золимон ба мубориза хонд. Ақидаи «ҳамаи мусулмонон баробаранд» ба мардуми оддӣ хеле мақбул афтод, аммо давлатмандон онро наменпазируфтанд ва мехостанд Муҳаммад ва тарафдоронашро нобуд созанд.

САВОЛҲО:

1. Зарурияти ба вуҷуд омадани дини ислом ва пайгамбари онро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Чомеаи арабҳо дар арафои пайдо шудани ислом чӣ гуна буд?
3. Арабҳо то ислом чӣ гуна дин доштанд?
4. Чаро дини ислом ғалаба кард?

§ 30. ҲАЗАВОТ

(ҷанги мусулмонон ва муҳолифини онҳо)

Ҷанги Бадр. Дар соли дуҷуми мустақилияти ислом байни лашкари Абусуфёни Макка ва дастаҳои Мадина ҷанг рух медиҳад. Лашкари хуб мусаллаҳи Абусуфён ба пирӯзии комил бовар доштанд. Лашкари исломро Муҳаммад, Алий ва Ҳамза сарварӣ менамуданд. Дар ин муҳориба исломиён қаҳрамононҳо нишон дода, бар лашкари Макка ғолиб омаданд, бисёр душманони ислом кушта шуданд, асир афтоданд. Ин ғалаба шӯҳрати Муҳаммад ва маҳорати лашкаркашии ҳазрати Алиро дар тамоми Арабистон паҳн кард. Макка барои қасоси ин

шикаст тайёри дида, бо лашкари 3000-нафара ба Мадина ҳучум кард.

Чанги Уҳуд. Соли сеюми ҳичрӣ, мутобик ба соли 624, мушрикони Макка бо сипоҳи хеле хуб мусаллаҳ ба сӯи Мадина рафтанд. Муҳаммад баъди машварати сарони лашкари худ бо 1000 нафар ба пешвози онҳо баромад, аммо Абдуллоҳ ибни Абӣ аз чанги кушод тарсида, бо баҳонаи муҳофизати шаҳри Мадина бо 300 нафар чудо шуда пас мегарданд.

Микдори лашкари ислом 700 нафар монд. Дар доманаи кӯхи Уҳуд ҳар ду сипоҳ сар ба сар шуданд ва ин чанг дар таърих бо номи газавоти Уҳуд машҳур аст. Муҳаммад мавқеи хуби чангиро интиҳоб кард ва роҳи аз пушт омадану зарба заданро бо 50 нафар баст. Дар чанги рӯерӯӣ мусулмонон бо ҷунон мардонагӣ мечангиданд, ки Абусуфён аз тарс рӯ ба гурез ниҳод. 50 нафари муҳофизи чангӣ гумон карданд, ки чанг тамом шуд ва барои ба даст овардани ғанимат ба сӯи қароргоҳи Абусуфён рафтанд. Абусуфён ин вазъиятро дида, баҳше аз лашкарро барои зарба задан аз пушти исломиён фиристод ва ин боиси талафоти лашкари ислом гардид.

Дар байни шаҳидон амаки Муҳаммад – Ҳамза низ буд. Дар ин чанг Муҳаммад як дандонашро аз даст дод ва захм бардошт. Бо вучуди ин, дар ин чанг исломиён ғолиб омаданд ва маккиён сулҳ хостанд. Мувофиқи ин сулҳнома, Макка ҳамчун шаҳри муқаддаси тамоми арабҳо, аз ҷумла мусулмонон ба шумор меравад. Мусулмонон метавонанд ҳар сол ба ин ҷо омада, хонаи Каъбаро тавоф кунанд. Дини ислом дини маккиён низ эътироф гардид.

Ҳаҷ барои ҳамаи мусулмонон шарт аст. Ин шартнома ба ҳазрати Муҳаммад ва тарафдорони ӯ имконият дод, ки ҳар сол ба Макка оянд ва бо тарғиби ислом нуфузи ашрофи Маккаро, ки чандон мусулмон набуданд ва даромади ибодатгоҳро соҳибӣ мекарданд, суғат намояд. Муҳаммад сиёсати давлатии мустаҳкам, пурзӯр ва дину ҳудои ягонаро пеш мебард ва рӯз ба рӯз нуфузаш меафзуд. Муҳаммад ва тарафдоронаш мегуфтанд: «Худо ягона аст ва Муҳаммад фиристодаи ӯст, ҳама бояд дар иттиқоди ӯ бошанд, зеро вай аҳкоми Аллоҳро ба амал меорад. Касе, ки аз ин фармон сар печад, гунаҳгор ба ҳисоб меравад».

Дар назди Муҳаммад шӯрое амал менамуд, ки аз ҳамсафону шогирдони наздики ӯ иборат буд ва иродаи пайғамбарро иҷро мекард. Муҳаммад сарвари ягонаи дин ва давлат буд. Ӯ сарвари лашкар низ ба шумор мерафт. Лашкари ислом аз ихтиёриёни қabilaҳо ташкил меёфт ва ҳар қabila дастаи ҷудогонаро ташкил медод. Пайғамбар қоидаву қонунҳои

ягонаро чорӣ карда буд, ки риояи он хатмӣ буд. Моли меросӣ аз насл ба насл мегузашт, дуздонро даст мебуриданд. Вай мухофизати ҳаёт ва моли мӯминонро кори муқаддас меҳисобид.

Ҳамаи ин чорабиниҳо дар ҷомеаи нобасомони арабҳо обрӯӣ пайгамбар ва дини исломро зиёд мекард.

Чанги Хандак. Дар соли 5-уми ҳиҷрат қувваҳои якҷояи Арабистон иборат аз 10 ҳазор нафар, ки онҳоро аҳли Макка фароҳам оварданд ва яҳудиёнро низ дар бар мегирифт, барои торумори мусулмонон ба сӯи Мадина ҳучум карданд.

Пайгамбар бо асҳоби худ ба машварат нишаст ва Салмони Форсӣ маслиҳат дод, ки дар самти қушоаи Мадина хандаки васеъ қанда шавад, зеро ҳавфи ҳучум танҳо аз ҳамин тараф аст. Дигар самтҳои шаҳро кӯҳпораҳо мухофизат мекунанд, душман танҳо аз тарафи шимол ҳамла оварда метавонад. Пайгамбари ислом ин пешниҳодро пазируфт. Ҳангоме ки сипоҳиёни Макка ба Мадина расиданд, хандаки бузургро диданд ва ҳайрон монданд. Онҳо баъди чандин рӯз дар он тарафи хандак истодан, кӯшиданд, ки аз хандак гузаранд. Ҳазрати Алӣ ба сӯи онҳо рафт ва якҷанд нафари номдори онҳоро қушт ва боқимондаашон боз ба он сӯи хандак баргаштанд. Хандак имконияти ҷангкунон гузаштани микдори зиёди душманро маҳдуд сохт. Дар ин вақт тӯфоне бархост, ки ҳаймаҳои аҳли Макка ва муттаҳидини онҳоро қанд ва парешонӣ дар лангаргоҳи онҳо афканд. Бахше аз онҳо ба муҳосира афтоданд.

Баъди ҷанги Хандак обрӯӣ ва қудрати мусулмонон боз ҳам фузунтар гардид. Пас маккиён ба сулҳ омаданд, ки мувофиқи он мусулмонон метавонистанд ба зиёрати хонаи Худо раванд. Пайгамбар 10 сол тавонист ба таблиғи дини ислом пардозад ва онро на танҳо дар Арабистон, балки дар кишварҳои ҳамсояи наздик ҳам таблиғ кунад.

Фатҳи Хайбар. Ойини ислом рӯз ба рӯз қувват мегирифт, микдори мусулмонон дар Арабистон бештар мешуданд ва ин душманони онҳоро ғазабноктар мекард. Ба ислом рӯ овардани арабҳои пайрави ойини яҳудӣ, яҳудиёнро ба ҳашм меовард. Бинобар ин, онҳо ба муқобили мусулмонҳо мубориза мебуданд. Махсусан, яҳудиёни Хайбар пайгамбари исломро маҷбур сохтанд, ки ба муқобили онҳо лашкар кашад ва ҳисори онҳоро муҳосира намояд. Дар ин ҷанг ҳазрати Алӣ қаҳрамонӣ нишон дод. ӯ дарвозаи Хайбарро қанд ва қалъаро фатҳ намуд.

Фатҳи Макка. Баъди ду соли сулҳ, душманони пайгамбар, ки дар Макка буданд, паймоншиканӣ карданд ва мусулмонон ба сӯи онҳо лашкар кашиданд ва шаҳро музофоти Маккаро гирифтанд. Пайгамбар ба ҳамаи мардум амонӣ бахшид.

Пазирони ислом ва асосҳои он. Солҳои баъд ҳазрати Муҳаммад барои густариши ислом дар байни аҳли Макка ба шарҳу эзоҳи сураҳои Қуръон дар байни мусулмонон шугл варзид. Ҳамаи мусулмонон бояд бинои мусулмониро, ки бар панҷ навъ аст, риоя намоянд: 1. Калимаи Шаҳодат аст, ки **ашҳаду ан лоилоҳа иллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳу**. 2. Панҷ вақт намоз гузоридан. 3. Рӯзаи моҳи рамазон доштан. 4. Закоти мол додан. 5. Таовфи хонаи Каъба кардан. Таовфи хонаи Каъба ва закот додан бар касоне фарз аст, ки имконият дошта бошанд.

Вожаи Қуръон маънои бо овоз хондани матнҳои муқаддасро дорад. Дар аввали солҳои 30-юми садаи VII пайгамбар мекушид, ки ба суи Рум равад ва исломро ба шимол густариш диҳад, аммо ин кор муяссар нашуд. Вай 28 моҳи сафари соли 11-уми ҳиҷрӣ дар синни 63-солагӣ аз олам ҷашм пушид.

Пайгамбар дар рӯзгор оддитарин шахс буд. Аксари рӯзҳо рӯза мегирифт ва шабҳо намоз меҳонд. Зиндагии ӯ дар камоли содагӣ мегузашт. Болои бӯрӯ ва барги хурмо меҳобид. Физояш бештар нони ҷав ва чанд дона хурмо ва гоҳе нону об буд. Покиву покизагиро дӯст медошт ва риоя мекард. Шустани дандонҳо, бинӣ ва баданро шарт медонист. Бо тамкини тамом сухан мегуфт. Ҳеҷ гоҳ забонаш бо сухани нодуруст ва дашином олуида намешуд. Дар иҷрои адолат ба ҳеҷ кас кӯтоҳӣ ва сустӣ надошт. Нисбат ба занон меҳрубон ва кӯмакрасон буд. Падари ғамхор ва ҳамсари меҳрубон, барои ҳамаи мӯъминон бародари дилсӯзу ғамхор буд. Аммо баъди вафоти ҳазрати Муҳаммад байни ёрони наздики ӯ барои идора намудани хилофат талоше пайдо шуд. Дар аввал Абубакрро халифа интихоб намуданд. Баъди ӯ хилофат ба Умар ва Усмон гузашт.

Гуруҳи тарафдорони Алӣ мегуфтанд, ки Алӣ дар зиндагии расули Худо ҷонишини аввали ӯ буд ва аз хонадони пайгамбар, яъне писари амакаш ва домодаш мебошад ва имомат ба ӯ тааллуқ дорад. Абубакр бар хилофи дини ислом халифа шудааст. Вақте ки Алӣ баъди кушта шудани Усмон ба сари хилофат омад, тарафдоронаш меҳостанд ҳокимиятро меросӣ намоянд, аммо ӯро куштанд ва хилофат ба Умавиён гузашт ва интихобӣ будани халифа барҳам хурд. Дар натиҷа ислом ба ду гуруҳ: шиаҳо – тарафдорони имомати меросии Алӣ ва авлоди ӯ ва сунниҳо – тарафдорони имомати интихобӣ тақсим шуд.

Таълимоти дини Ислом дар асоси сураҳои Қуръон тартиб ёфтааст. Сураҳои Қуръон суханони парвардигоранд, ки ҳамчун дастур дар байни солҳои 610-632 дар Макка ва Мадина ба ҳазрати Муҳаммад нозил шудаанд.

Қуръон аз 114 сура иборат аст. Сураҳо ба оятҳо тақсим мешаванд ва миқдори онҳо аз 6204 то 6660 мерасад. Сураҳо дар

замони пайгамбар ва дар қайди ҳаёт будани ду халифаи аввал ба шакли пароканда вучуд доштанд ва мураттабу китоб дар замони халифагии Усмон шуданд. Бояд тазаккур дод, ки дар ин муддат мазмун ва мундариҷаи Қуръон тағйир наёфтааст. Қуръон тағйирнопазир аст.

Дар ислом Худо ягона ва Муҳаммад фиристодаи ӯст. Худованд 99 ном дорад, ки ҳар кадоми ин як сифати ӯро ифода менамояд. Масалан, Аҳрор – ягона, Қодир – қудрат, Қаҳҳор – ҳама корхоро метавонистагӣ, Сомеъ – ҳамаро мешунидагӣ, Розик – ризқдиҳанда, Ғафур – бахшанда мебошад.

Шариат. Ислом ба монанди дигар динҳо қоида ва қонунҳои худро дорад. Асоси ҳуқуқҳои шариатро қонунҳои худовандӣ ташкил менамоянд. Инсон ҳуқуқи қонунбарорӣ надорад. Қонун эълон намуданро танҳо худованд метавонад. Касе даъвои қонунбарорӣ менамояд, гунаҳкор ҳисобида мешавад.

САВОЛҲО:

1. Зарурияти пайдо шудани ислом дар нимҷазираи Арабистон дар чӣ буд?
2. Сабабҳои ба зудӣ паҳн шудан ва қувват гирифтани ислом дар чист?
3. Муҳаммад чӣ гуна шахсият буд ва сабабҳои дар муҳорибаҳо ғолиб омадани ӯ дар чист?
4. Қуръон чӣ гуна китоб аст?
5. Сабабҳои ба мазҳабҳои сунӣ ва шиа тақсими шудани ислом кадоманд?

§ 31. ЧАНГҲОИ ИСТИЛОГАРОНАИ АРАБ ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ҒАРБӢ

Чанги Занҷир. Дар солҳои 633-634 Ҳолид ибни Волид ба сӯи марзҳои Сосониён лашкар кашида, то ба халиҷи Форс расид ва Хурмузи марзбонро ба қабули ислом хонд. Хурмуз ин таклифро напазируфт ва кор бо чанги танбатани сарлашкарон ва кушта шудани Хурмуз анҷом ёфт. Баъд лашкари арабҳо ба лашкари тоҷикон-эронӣ ғолиб меояд. Ин чангро **Чанги Занҷир** номиданд, зеро пойи баъзе лашкариён бо занҷир баста шуда буд, то ки аз чанг нагурезанд. Ҳолид ба дунболи лашкари Сосониён тохт, аммо дар ин муддат ба лашкари Сосониён кӯмак омад ва чанг тӯл кашид. Лашкари тоҷикон-эронӣ ба ғалаба наздик буд, ки арабҳо кӯмак гирифтанд ва чанг идома ёфт. Лашкари Сосониён аз арабҳои кироя ва тоҷикон иборат буд. Ҳолиди

газаболуд қасам ҳурд, ки то аз хуни тоҷикон-эронӣён пур шудани майдон аз ҷанг даст намекашад ва ниҳоят ӯ ғолиб омад ва соҳили рости Фуротро гирифт ва ба шаҳри Фирӯз расид, ки дар марзи румиҳо ҷой дошт. Акнун Холид бо румиҳо ҷанг сар кард ва тоҷикон-эронӣён ба кӯмаки румиҳо омаданд, аммо футуҳот насиби мусулмонон гардид.

Ҷанги Пул. Мусулмонон баъди ғалабаҳои марзӣ ба ҷанги дохили ватани мо шурӯъ намуданд. Шох Яздигурди III сарвари лашкарро ба Рустаи Фаррухзод – волии Хуросон дод. Рустам бо фармондеҳии Баҳмани Дарозабрӯй лашкар орошт. Вақте ки лашкари Баҳман ба назди Бобул омад, арабҳо аз қанқҳо пул сохта, Фуротро гузаштанд. Лашкари тоҷикон-эронӣён филҳои ҷангӣ доштанд, ки аспони араб аз онҳо рамида, соҳибони худро аз задухӯрд дур мекарданд.

Арабҳо пиёда мечангиданд. Абӯубайд – сарлашқари араб ба фили сафед ҳамла бурда, онро захмӣ сохт. Фили ҳашмгин ўро зерӣ по кард ва бикушт. Ҳамин тавр, бисёр арабҳо кушта шуданд. Аммо арабҳо фарёд мезаданд, ки ё ҳама кушта мешавем, ё ғалаба мекунем. Сарлашқари араб ҳавфи тамоман аз даст додани лашкари худро фаҳмида, бахшero барои таъмир ва муҳофизати пул фиристод ва худ муҳорибаро давом дод. Вақте ки пул таъмир шуд, арабҳо бошироб ақиб ништаданд. Дар ин ҷанг арабҳо 4 ҳазор ҷангӣ талаф доданд, зеро баъди он 3 ҳазор боқимонда аз пул гузашта, 2 ҳазор сӯи Мадина рафтанд. Баҳман меҳост лашкари арабро таъкиб кунад, валекин хабар оварданд, ки дар Тайсафун шӯриш бархостааст. ӯ шитобон ба пойтахт баргашт. Ин ҳолат ба арабҳо имкон дод, ки лашкар фароҳам оварда, ба ҳучуми навбатӣ тайёри бинанд. Ин ғалабаи аввалин ва охири тоҷикон-эронӣён дар ҷанги тулонӣ бар арабҳо дар сарзамини мо буд. Муноқишаҳо ва нооромии дарбор ба сарлашқарон имконияти ҷангиданро надод. Сарлашқари араб Мусанно, баъди шикаст дар Ҷанги Пул, дар наздикии Куфа лашкар гирд овард ва ба ҷанги нав пардохт ва бо талафоти калон пеш мерафт, аммо ӯ аз захми дар Ҷанги Пул бардоштааш вафот кард. Дар ин вақт арабҳо аз ҷангҳои Шом фориг шуда, сипоҳи 30 ҳазор нафараи худро бо сарвари Саъди Ваққос ба сӯи Тоҷикзамин – Эронзамин сафарбар намуданд.

Умар пеш аз ҳучум ба дарбори Сосонӣён 12 нафар сафиронро фиристод. Шох онҳоро ба ҳубӣ пазиroy кард ва аз онҳо мақсадашонро пурсид. Онҳо гуфтанд: «Ё мусулмон шавед, ё қизя диҳед». Яздигурд дар ҷавоб бо ҳақорат ба онҳо гуфт: «Шумо мардумоне ҳастед, ки сусмор меҳӯред, бачаҳои худро мекушед» (то ислом баъзе арабҳо духтарони худро зинда гӯр мекарданд). Сафирон ҷавоб доданд: «Мо фақир ва гурусна будем, аммо Худо ба мо ёри дод ва мо бо шамшер ғани шудем.

Холо ки бо шамшерем, ҳокимият бо мост», яъне имрӯз пурзур ҳастем ва бо шумо ба зӯри шамшер сухан мекунем. Умар фарсудагии давлати Сосониёро хуб медонист ва мағрурона барои масҳара ва ба иззати нафси шоҳ расидан, сафиронро фиристода буд.

Чанги Қадисия ва тасарруфи Тайсафун. Ин чанг соли 636 дар деҳаи Қадисияи назди Карбало рух дод. Чанг 4 рӯз давом ёфт. Рӯзи аввал бартариро филҳои сипохи Сосониён соҳиб шуданд, зеро аспони арабҳо аз филҳо метарсиданд ва соҳибонашон дуруст муқобилият нишон дода наметавонистанд. Рӯзи дуюм арабҳо кӯмак гирифтанд ва лашкариёни савораи тоҷикон эрониро шикаст доданд ва сарбозони зиёде кушта шуданд.

Рӯзи сеюм арабҳо бо ҳилаву найранг чашмони филҳоро бо найза кӯр карданд ва филҳо бо сипохи соҳибони худ чангиданд ва бесарусомониҳо оварданд. Шаб арабҳо ба дастаҳо тақсим шуда, ба сипохи Сосониён шабохун зада, талафоти зиёде оварданд.

Рӯзи чаҳорум тундбоде бархост ва ҳоку чанге ба сӯи лашкари тоҷикон-эронӣ овард ва мардумро бесаранҷом сохт. Арабҳо аз ин лаҳза истифода бурда, ба ҳучум гузаштанд ва дили лашкарро парешон сохтанд. Лашкари тоҷикон бо душман далерона мечангид. Арабҳо кӯмак мегирфтанд, аммо ба сипохи эронӣ ёрие намерасид. Қувваҳо нобаробар шуданд ва чанг бо ғалабаи аъроб ба поён расид. Тоҷикон-эронӣ дар ин чанг дирафши Ковиёро аз даст доданд. Навиштаанд, ки дирафш ба ҷавоҳири зиёд ораста буд, ки ба арзиши хирочи як мамлакат (200000 туман) баробарӣ мекард.

Умар барои ин ғалаба ба сипохи худ ду моҳ истироҳат дод. Баъд аз ин арабҳо ба забти минтақаҳои байни рӯдҳои Дачла ва Фурот шуруъ намуданд.

Яздигурд сулҳ пешниҳод кард, ки мутобиқи он заминҳои он тарафи Дачла ба дастии арабҳо мегузаштанд, аммо Саъди Ваққос ин пешниҳодро напазируфт.

Азбаски арабҳо барои гузаштан аз Дачла кишгӣ месохтанд ва дар ин боб таҷриба надоштанд, ин кор вақти зиёдро гирифт, аммо Яздигурд барои муқобилият бо онҳо ҷорae наҷуст ва ҳамин ки арабҳо ба соҳили Дачла наздик омаданд, шоҳ роҳи гурезро пеш гирифт ва ба Хулвон рафт. Арабҳо тобистони соли 637 бе муқобилияте ба Тайсафун – маркази давлати Сосониён даромаданд.

Онҳо аз шукӯҳ ва ҳашамати маркази тоҷикон-эронӣ ғарбӣ дар ҳайрат афтоданд. Аксари арабҳо тиллоро намешинохтанд ва кофурро намак мепиндоштанд. Онҳо тахти тилло, ҷавоҳирот ва ғанимати зиёде ба Умар фиристоданд. Ҳар як сарбози араб ғанимат бурд. Арабҳо бахше аз аҳолии Тайсафунро куштанд ва бахшero ба ғуломӣ бурданд, шаҳрро сӯзонданду ба харобазор табдил доданд.

Арабҳо соли 637 тамоми Байнаннаҳрайро гирифта, дар он ҷо ду лангар сохтанд, яке дар Куфа - дар гарби рӯди Фурот ва дигаре дар Басра - дар резишгоҳи рӯди Дачла. Ин ду лангар ба шаҳр табдил ёфта, дар юриш ба Тоҷикзамин чун пойгоҳи асосии арабҳо хидмат мекарданд.

Чанги Чалуло. Саъд баъди ғорати пойтахти Сосониён меҳост Яздигурдро дунболагирӣ намояд, аммо Умар ба ӯ маслиҳат дод, ки тобистонро дар Мадоин гузаронад. Баъди чанде Саъд дастур гирифт, ки Яздигурд дар Хулвон ба ҷамъоварии сипоҳ машғул аст. Ба ӯ набояд чунин имконият дод. Бинобар ин, Саъд бо 12 ҳазор аскар роҳи Хулвонро пеш гирифт ва дар муҳориба ғолиб омад. Арабҳо ғанимати зиёд, аз ҷумла 100 ҳазор аспи зотӣ ба даст дароварданд ва лашкару умарои худро бо беҳтарин аспон таъмин карданд. Баъди ин ғалаба Саъд меҳост боз Яздигурдро таъкиб намояд, аммо Умар ба ӯ маслиҳат дод, ки ноҳияҳои Загросро фатҳ намояд. Саъд ба ишғоли шаҳрҳои Форс сар кард ва муқобилияти саҳт дид. Дар ин ҷанг ҳокими Хузистон арабҳоро шикаст дод, аммо аъроб ин сарзаминро дубора гирифтанд ва Шушро муҳосира карданд, ки фатҳи он баъди 18 моҳ ба онҳо муяссар гардид. Ин ҳодисаҳо дар соли 640 сураат гирифтанд.

§ 32. ҶАНГҲОИ ОХИРИН ДАР ТОҶИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИНИ ҶАРБӢ

Чанги Наҳованд. Ин охири ҷанги Яздигурд бо арабҳо буд. Вақте ки арабҳо ба истилои Байнаннаҳриён сарғарм буданд, Яздигурд ба ғирдоварии лашкар пардохт ва аз тамоми вилоятҳои ба дасти аъроб нагузашта ёрӣ талабид. Арабҳо аз ин ҳодиса хабар ёфта, лашкаре бо сарвари Нӯмон ибни Макрон ба ёрии Хулвон фиристоданд.

Ҷосусони Нӯмон хабар доданд, ки Яздигурд бо лашкараш дар Наҳованд мавҷеъ гирифтааст. Нӯмон бо 30 ҳазор аскар ҳаракат кард. Навиштаанд, ки лашкари Яздигурд миқдоран бар душман бартарӣ дошт ва дар кӯҳсоре камин гирифта буд. Он лашкар арабҳоро тирборон мекард, аммо арабҳо ба лашкари Яздигурд талафот расонида наметавонистанд.

Нӯмон ин ҷангро бенатиҷа донист ва роҳи фиребро пеш гирифт. Ӯ овоза паҳн кард, ки зӯраш дигар ба ҷанг намерасад, ҳуҷука надорад ва халифа низ вафот кардааст. Бинобар ин, ба сӯи Мадоин бармегардад. Сарлашқари Яздигурд – Фирӯзон ба ин овозаҳои дуруғ бовар намуд. Вай аз майдони ҷанг рафтани арабҳоро дида, гумон бурд, ки онҳо шикаст хӯрдаанду

мегурезанд. Аммо арабҳо бо ин ақибнишинӣ меҳостанд лашкари Фирӯзонро аз камингоҳ берун оранд ва ба ӯ ногаҳонӣ ҳучум кунанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Вақте ки лашкари Сосониён аз камингоҳ баромада, ба таъқиби арабҳо пардохт, арабҳо ногаҳон баргашта, ба сафҳои лашкари Фирӯзон зарба заданд ва таъқиб намуда, талафоти бузург расониданд.

Ҳамин тавр, ҷанги Наҳованд, ки соли 642 (21 ҳиҷрӣ) ба вуқӯъ пайваст, бо торумори лашкари Яздигурд анҷом ёфт.

Забти ноҳияҳои боқимондаи давлати Сосониён. Баъди ҷанги Наҳованд, Яздигурд аввал ба Исфакон, баъд Кирмон ва аз он ҷо ба Систон ва Балху Марв фирор кард. Мамлакат бесоҳиб монд. Муҳофизати ноҳияҳо ба ихтиёри сарварони маҳаллӣ афтод. Маҳалҳо ҳар кадом алоҳида ба муқобили арабҳо ҷангиданд, аммо дастаҳои хурд дар муқобили қўшуни зиёду касбии араб истодагӣ карда натавонистанд. Бинобар ин, аз соли 642 то 644 арабҳо вилоятҳои Ҳамадон, Рай, Қум, Кошон ва Озарбойҷонро ба осонӣ ба ихтиёр дароварданд ва аз мардум андози гарон гирифтанд. Истаҳр соли 648 бо арабҳо шартнома баста, бо 2 млн дирҳам таслим шуд, аммо баъди чанде мардум шӯриданд ва арабҳо шаҳрро хароб намуда, 40 ҳазор мардро кушта, занон ва кӯдаконро ғулом карданд. Танҳо соли 649 арабҳо забти сарзамини Порсро ба охир расониданд ва ба сӯи Хуросон ба дунболи Яздигурд бароманданд. Соли 650 Систонро гирифта, ба вай 1 млн дирҳам товони ҷанг бастанд.

Мувофиқи ривояти Табарӣ, Яздигурд дар вақти дар Балх буданаш ба назди ҳокони турк ва ихшиди Сугд сафирҳо мефиристанд ва ёрӣ мепурсад, аммо сафирон бенатиҷа баргаштанд. Баъди гирифтани Систон Яздигурд ҳудаф ба назди ҳокон рафта, бо ӯ ва ихшиди Сугд муборизаи якҷояро мепазонад ва ҳамроҳи дастаҳои онҳо ба Балх меояд. Вақте ки ба Балх наздик мешаванд, сарлашқари араб Аҳнаф ба тарафи Марварӯд ақиб менишинад. Дастаҳои муттаҳидон аз дунболи ӯ мераванд ва дар тангие вомахӯранд. Мавқеи арабҳо хуб буд.

Аз тарафдорони Яздигурд гурӯҳи ками туркон, ки ба пеш рафта буданд, кушта шуданд. Ҳокон ин ҳодисаро фоли бад таъбир кард ва иттифокчиён ба Балх баргаштанд. Арабҳо низ бо сарвари Ҳорис ибни Нуъмон дар қалъае паноҳ гирифтанд. Яздигурд барои овардани хазина ба Марв рафт. Аммо байни ӯ ва ҳамроҳонаш низоъ бархост. Ҳамроҳонаш намехостанд, ки ӯ ба назди ҳокон ва аз он ҷо ба Чин равад. Ҳамроҳон гуфтанд, ки мо хазинаро ба арабҳо медиҳем ва дар ватани худ мемонем. Кор ба ҷанг анҷомид. Тарафдорони шоҳ шикаст хӯрданд ва боқимондаи онҳо аз ҷониби аскарони араб кушта шуданд. Марзбони Марв аз қабули шоҳ рӯй тофт ва шоҳи гурезон шаб дар осиеба паноҳ бурд. Осиеббон либосҳои киматбаҳои ӯро

дида, шабона шоҳро кушт ва либосҳояшро гирифт ва мурдаашро ба рӯдхона партофт. Касоне, ки хазинаро ҳамроҳ доштанд, онро ба Аҳнаф супориданд ва ба хонаҳои худ бозгаштанд.

Ин ҳодиса соли 651 ба **вукӯъ** пайваст. Бо ҳамин, подшоҳии 425-427 солаи дудмони Сосониён фочиянок ба охир мерасад ва Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ ба дасти аҷнабиёни биёбонгард мегузарад.

Кӯшишҳои охири намояндагони сосонӣ барои бақои салтанат. Сарнагунии дудмони Сосониён ханӯз маънои маглубияти халқро надошт. Ҳар ноҳия ба тарзи худ бо арабҳо мубориза мебуд ва кӯшиши аз зулми онҳо озод шуданро дошт.

Аз таърихномаҳо бармеояд, ки баъди вафоти Яздигурд писари ӯ **Фирӯзи III** дар Тахористон худро шоҳаншоҳ эълон мекунад ва ба гирд овардани сипоҳ мепардозад ва аз шоҳи Тахористон кӯмак мегирад. Соли 661 давлати Чин туркҳоро дар марзи худ шикаст дода, мулки озодшударо ба **Фирӯз** месупорад ва онро Давлати тоҷикӣ меномад. Ҷои ин давлат ё шоҳигарӣ маълум нест. Гумон меравад, ки ин давлат дар ноҳияи Қашғару Хутан ҷой дошт, зеро мардуми ориёнажоди маҳаллии ин диёр худро тоҷик меномиданд ва **Фирӯз** дар ҳамин ҷо давлати тоҷикии худро сохта буд. Тақдири ин давлат низ маълум нест. Баривояте, соли 683 **Фирӯз** ба Чин, ба назди император меравад ва ҳуб пазиroy мебинад ва он ҷо вафот мекунад.

Писари ӯ **Ниниш** (шояд **Нарсӣ** бошад) ба ҷои вай менишинад ва ба Тахористон омада, кӯшиши лашкар ҷамъ овардан мекунад, аммо қораш бенатича мемонад. Ӯ ба дарбори чиниён бармегардад. Дар солномаи соли 722 аз шахсе бо номи **Пушонии** хурӣ ёд мешавад, ки худро шоҳи Эрон номидааст. Ин шахс шояд аз бозмондагони **Фирӯз** бошад.

Натичаи забткориҳои арабҳо дар Тоҷикзамини Ғарбӣ. Таҷовузи ҷониён ба мамлакат ва тамаддуну фарҳанги мо таъсири нисбӣ ва рӯякӣ дошт. Гурури ватанпарварии ориёӣ онро ба зудӣ аз байн бардошт. Ҷониён дину ойини худро ба зӯрӣ ҷорӣ накарданд, баръакс, ба дину ойинҳои мо назари нек доштанд. Арабҳо баробари вурӯд ба сарзамини мо ҳама чизро бе фарқ нобуд месохтанд.

Арабҳо тамаддуни пешқадаму ҳазорсолаи моро нобуд сохта, хату забони худро зӯран ҷорӣ намуданд. Онҳо дину ойини аҷлодии моро аз байн бурда, дини худро бо номи «ислом» қабулониданд. Онҳо аз ҷихати фарҳанг, сохтори давлатдорӣ ҳазорсолаҳо аз мо қафо буданд. Бинобар ин, онҳо заминҳои ободу хурами моро дида, қабоили зиёдеро меоварданд ва онҳоро ин ҷо муқимӣ менамуданд. Дар Хузистон, Хуросон лангарҳо сохта, аҳолии зиёдеро оварданд. Дар шаҳрҳо маҳаллаҳои арабнишин пайдо шуданд. То асри X ҳатто дар Қум

арабҳо беш аз тоҷикон буданд. Забони арабӣ забони ҳукмрон, забони илм ва фарҳанг гардид.

Танҳо баъди пайдоиши дудмонҳои тоҷикии Тоҳириён, Саффориён, Сомониён ва Оли Буя арабҳо бо аҳолии маҳаллӣ омезиш ёфтанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро Ҷанги Занҷир мегуянд?
2. Моҳияти ғалабаи Ҷанги Занҷир барои арабҳо дар чӣ буд?
3. Нақши филҳо дар ғалабаи Ҷанги Пул аз чӣ иборат аст?
4. Чаро тоҷикон-эронӣ аз ғалабаи худ истифода набурданд?
5. Сабабҳои шикасти қушуни Яздигурдро дар ҷанги Қадисия чӣ хел мефаҳмед?
6. Чаро арабҳо ба осонӣ маркази давлати Сосониён шаҳри Тайсафунро гирифтанд?
7. Хатон сарлашқари Сосониён Фирӯзон дар ҷанги Наҳованд аз чӣ иборат буд?

Боби VI ХИЛОФАТИ АРАБ

§ 33. ҲОКИМИЯТИ АРАБҲО

Тоҷикзамини Ғарбӣ дар замони умавӣҳо (661-750). Замони ҳукмронии ҷаҳор халифаи аввал - Абубақр, Умар, Усмон ва Алӣ (632- 661) замони порсӣ ба шумор меравад. Халифа на танҳо сарвари дин, балки сарвари давлат низ буд. Халифа имом буд ва умавӣҳо онро ба меросӣ табдил дода, манфиати табақаи давлатмандонро ҳимоя менамуданд. Дар замони халифаҳо сохти деҳқонӣ раванқ ёфт. Мардум андозҳои зеринро месупориданд:

1. Закоат - аз чорводорӣ, ҳунармандӣ ва савдо, ки ҳаҷми он 2,5 Ҷоизи даромади солонаро ташкил медод.
2. Ушр - аз 10 як ҳиссаи ҳосили замин.
3. Хироч - аз 10 то 50 ҳиссаи даромади солони одамоне, ки дини мусулмониро напзируфтаанд.
4. Сарона ва ҷизя - аз пайравони динҳои дигар - масеҳиён, зардуштиён ва ғайра, ки аз 12 то 48 дирҳам медоданд.
5. Даромад аз ҷангҳо - аз панҷ як ҳиссаи он ба иштирокчиёни ҷанг тақсим мешуд.

То охири асри VII дар қаламрави хилофат тангаҳои нуқраи Сосониён ва тангаҳои тиллои румӣ дар муомилот ривоч доштанд.

Дар замони халифа Абдулмалик (685-705) сиккаҳои мусулмонӣ бо навиштаҷоти «Лоилоҳа иллалоҳу Муҳаммадан расулуллоҳ» ва номи халифа пайдо мешаванд. Пули тилло динор ном дошт ва вазни он 4,25 г буд. Як динор дар ибтидо ба 10 ва баъдҳо ба 12,2% дирҳам баробар буд. Вазни дирҳами нукра 2,97-ро ташкил мекард. То ин давра ҳамаи коргузориҳо ба забони паҳлавӣ сурат мегирифт, дар замони Абдулмалик коргузорӣ ба забону хати арабӣ шурӯъ мешавад.

Мубориза ба муқобили Умавиён. Аъёну ашрофи маҳаллӣ ба арабҳо таслим шуда, бо онҳо забон ёфта, зиндагонии худро ба дину ойини мусулмонӣ мутобик сохтанд, аммо гурӯҳе аз ашроф, шохзодагон ва кишоварзон ба арабҳо сари итоат нафуроварда, мубориза мебарданд. Силсилаи сипаҳбодони Табаристон, Гелон, Дайлам бо арабҳо созишнома баста, хироч медоданд ва истиқлолияти дохилӣ ва дину ойини худро нигоҳ медоштанд.

Пояҳои иҷтимоии умавӣҳо хеле маҳдуд буд. Онҳоро на ҳамаи табақаҳои давлатманди араб тарафдорӣ мекарданд. Умавиҳо бештар ба давлатмандони дар Сурия ва Миср сокиншуда алоқамандӣ доштанд. Аз ин сабаб, тарзи мамлакатдории онҳо дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеа норозигиҳо ба вуҷуд меовард. Ғайр аз бадавиҳо ва кишоварзони араб норозигиҳо дар байни мардуми ғайриараб, махсусан тоҷикон, хеле авҷ гирифт. Умавиҳо ҳукмрониро дар хилофат ба авлодӣ таъдил доданд. Онҳо махсусан ҳешовандони наздики пайғамбари ислом, халифаи ҷорум – Алӣ ибни Абитолибу фарзандони ӯ, амакзодаҳояш, фарзандони Аббосро ба идораи хилофат роҳ надоданд. Дар Макка ва Мадина бисёр пайравони содиқи пайғамбар умавӣҳоро барои ғайриқонунӣ ба хилофат расидан ва аз русуми исломӣ дур шудан айбдор мекарданд. Норозигиҳо дар байни деҳқонони тоҷик-эронӣ низ шиддат ёфт.

Норозигиҳо баъди вафоти халифа Муовия (661-680) авҷ гирифтанд, шӯришҳо бо иштироки табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҷараёнҳои гуногуни динӣ сурат доштанд.

Ҳанӯз дар солҳои 50-уми асри VIII се равиҳои динӣ ташкил шуда буд: тарафдорони исломи суннатӣ, шиаҳо ва хориҷиҳо. Шиаҳо ва хориҷиҳо зидди ҳукумати умавиён ва тарзи давлатдории онҳо буданд. Сунниҳо дар назария ҷонибдори интиҳоби халифаҳо буданд, аммо дар амал онҳо идораи хилофатро меросӣ карда буданд. Шиаҳо гуфтанд, ки халифа - имом бояд меросӣ ва аз авлоди духтару домоди Муҳаммад, яъне аз дудмони Фотима ва Алӣ бошад.

Хориҷиҳо як ҷараёни демократӣ дар ислом ба шумор мераванд. Онҳо мегуфтанд: «Ҳамаи арабҳо ва ғайриарабҳо, яъне тамоми мусулмонон баробарҳуқуқанд ва бояд сохти иҷтимоии ҳамаи мусулмонон якранг бошад. Ҳамаи мусулмонон, сарфи назар аз миллату наҷод, ҳақ доранд, ки дар интиҳоби халифа -

имом ширкат чўянд, номзадии худро барои халифагӣ пешниҳод кунанд». Хориҷиҳо ба аслу насаби имом аҳамият намедоданд. Ба андешаи онҳо, агар имом аз ўҳдаи вазифаи худ баромада натавонад, мебояд ўро ба шахси болаёқаттар иваз намуд.

Агар мусулмонон гуноҳи азим содир кунанд, кофир мешаванд. Азбаски ҳокимияти халифаҳои умавӣ намуди дунявӣ гирифта буд, хориҷиҳо онҳоро ба куфр гунаҳгор менамуданд. Дар аввал хориҷиҳо танҳо аз арабҳо иборат буданд, аммо баъдҳо ба ҳайати онҳо тоҷикон - эронӣени зиёде ҳамроҳ шуда, шўришҳои зиддиумавиёро ҷонибдорӣ менамуданд. Дар ин шўришҳо заҳо низ ғаёлона ширкат меварзиданд.

Шўрише, ки шиаҳо 9 октябри соли 680 дар Карбало созмон доданд, бо ғолибияти дастаҳои ҳукумати ба охир расид. Дар ин шўриш сарвари шўришчиён – Ҳусайн ибни Алӣ кушта шуд. Шўриш дубора дар шаҳри Куфа бо сарвари Мухтор ибни Абубайд сар зад. Шўришчиён тайи 2 сол (685-687) шаҳрро дар дасти худ нигоҳ доштанд.

Шўришҳои калони хориҷиҳо дар Ҳузистону Ироқ низ ба амал омаданд, бахши зиёди Байнаннаҳрайн ва Порсро то ба Кирмон фаро гирифтанд ва аз соли 684 то соли 697 давом ёфтанд. Шўришҳо аз ҷониби Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф бераҳмона сарқўб гардиданд. Ҳаҷҷоҷ одами хеле бераҳм буд. Ў дар Куфа 11 ҳазор касро кушт. Дар муддати 20 соли ҳукмронияш 130 ҳазор нафар одамони муҳолифи сиёсати ӯ ба қатл расиданд. Дар рузи марги вай дар ҳаёбонаҳои хилофат зиёда аз 50 ҳазор нафар мардон ва 30 ҳазор нафар занон маҳбус буданд.

Ҳаҷҷоҷ кишоварзонро дар сохтмони каналҳо, роҳҳо, қалъаю қасрҳо маҷбуран қор мефармуд. Одамони мусулмоншударо ба ҷизя супоридан маҷбур менамуд. Қасоне, ки аз андоз ва ҷизя қарздор буданд, дар гарданашон тахтаҳои сурбӣ овезон мекарданд. Дар охири ҳукмронии халифаҳои умавӣ хироч аз болиғон бо зўрию ситам ситонда мешуд. Ин ҳодисаҳо боиси аз нав сар задани шўриши шиаҳо бо сарвари Зайд ибни Алӣ мегардад. Хориҷиҳо бо сарвари Заҳҳок ибни Қайс дар Байнаннаҳрайн солҳои 644-647 шўриш мекунанд, ки тамоми Ҳузистон ва Порсро фаро мегирад. Дар ин шўриш зиёда аз 120 ҳазор одам иштирок доштанд.

Сарнагунии хилофати Умавиён. Дар ҷорӣи аввали асри VIII боз як иттифоқи зидди Умавиён ташкил ёфт, ки онро Аббосиён сарварӣ менамуданд. Маркази он Куфа буд. Тарафдорони он меғуфтанд, ки хилофатро ҳеҷ кас, ба ҷуз авлоди Муҳаммад, ҳаққи сарварӣ надорад. Ҳамаи беадолатиҳо, андозҳои вазнин ва қонуншиканиҳо дар олами ислом аз ҷониби халифаҳои умавӣ содир мешаванд. Агар авлоди Муҳаммад ба сари хилофат биёяд, беадолатиҳо аз байн мераванд. Ин даъвати зидди Умавиён, ки ранги мазҳабӣ дошт, дар олами ислом ҷонибдорони зиёд пайдо

кард. Ба он ҳамаи қувваҳои зидди Умавиён пайвастанд. Қувваҳои муқобили ҳилофат дар Хуросон низ гирд омаданд ва дар кори барҳам додани ҳукумати Умавиён нақши ҳалқунанда бозиданд. Ин қувваҳоро писари часури ҳалқи тоҷик-эронӣ Абумуслим роҳбарӣ мекард.

У 9 июни соли 747 байрақи сиёҳ ва оташи зидди Умавиёро дар Марв фурузон кард. Ба дастаи ӯ ҳамаи шоҳу гадои тоҷикон ва арабони норизо ҳамроҳ шуданд. Абумуслим дар назди Тус, Гургон, Наҳованд ва рӯди Зоб лашкари Умавиёро торумор сохта, ба дарбори ҳилофат наздик омад. Халифа Марвони II ба Миср гурехта, дар он ҷо кушта шуд. Соли 750 намояндаи Аббосиён Абулаббоси Саффоҳ ба тахти ҳилофат нишаст.

САВОЛҲО:

1. Дар Тоҷикзамини Ғарбӣ, дар замони ҳилофати Умавиён, кадом намуди андозҳо вучуд доштанд?
2. Сабабҳои ихтилофи байни арабҳо барои имомат дар ҷӣ буд?
3. Ҷараёнҳои зидди Умавиён ва муборизаи онҳо барои ҳилофат ва характери динии ин ҳаракатҳо ҷӣ гуна буд?
4. Ҷаро Абумуслим дар ҷангҳои зидди ҳилофати Умавиён ба пирӯзӣҳо ноил гардид?

Ташкили ҳилофати Аббосиён. Сиёсати Умавиён дар қаламрави ҳилофат норозигӣҳои зиёдеро ба вучуд овард. Шӯришчиён бо сарвари Абумуслим хонадони умавихоро сарнагун сохтанд ва Аббосиёро ба сари қудрати сиёсӣ ва динӣ оварданд. Ҳанӯз моҳи ноябри соли 749 дар шаҳри Куфа қувваҳои зидди Умавиён дар масҷиди ҷомеъ Абулаббоси Саффоҳро имомхалифаи қулли мусулмонон эълон карда буданд. Моҳи январӣ соли 750 Аббосиён расман идораи тамоми олами исломро ба даст гирифтанд ва то соли 1258 ҳукм ронданд.

Аввалин халифаҳои аббосӣ- Саффоҳ (750-754) ва бародари ӯ Мансур (754-775) маркази ҳилофатро аз Сурия ба Бағдод кӯчониданд. Бағдод аслан сарзамини тоҷикнишин буд ва дар наздикии Тайсафун - пойтахти Сосониён ҷой дошт.

Аббосиҳо, ки бо дастгирии бевоситаи оммаи мусулмонон ба сари қудрат омада буданд, ба ваъдаҳои худ вафо накарданд. Абумуслим ва ёронаш умеди зиёд доштанд, ки Аббосиён барои ҳалқ сабукиҳо медиҳанд. Аббосиҳо ин корро накарданд. Онҳо аз баланд шудани обрӯи Абумуслим тарсида, ўро соли 755 ба дарбор даъват намуда, ноҷавонмардона ба қатл расонданд.

Бо вучуди он ки Аббосиён Абумуслиро ҳоинона куштанд, аз нуфузи давлатмандони тоҷик-эронӣ дар олами ислом саҳт тарсида, мачбур шуданд, ки бо ашрофи маҳаллӣ (тоҷикон) ҳамкорӣ

намоянд. Шумораи тоҷикон дар дарбор ва қушуни хилофат хеле зиёд буд. Зикр карда будем, ки Бағдод шаҳри тоҷикнишин буд ва онро марказ интиҳоб намудан ба манфиати арабҳо набуд. Халифаҳои аббосӣ ба идораи давлати худ шоҳзодагони тоҷикро ҷалб менамуданд. Онҳо аркони давлати худро ба монанди аркони давлати Сосониён сохта, сарварии онро ба тоҷики Балх-Бармак супориданд. Бармакиён дар муддати 50 сол вазирии Аббосиёно ба ӯҳда доштанд. Сарвазир ҳамаи қорҳои давлатиро идора менамуд, яъне сохтори давлати Аббосиён нимтоҷикӣ ва нимарабӣ буд. Дар замони Аббосиён забону хати арабӣ дар тамоми қаламрави хилофат расман қорӣ мешавад. Хилофат ба давлати мутамарказ табдил ёфта мустаҳкам мешавад. Забону хати арабӣ аҳамияти байналмилалӣ пайдо мекунад. Тамаддуни исломӣ пайдо мешавад ва минбаъд хеле раванқ меёбад.

Муносибатҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикзамин-Эронзамин дар асрҳои VIII-IX. Дар замони Аббосиён низоми заминдорӣ ривож меёбад ва бештари заминҳо ба дасти деҳқонон мегузаранд, яъне онро тарзи заминдорӣ деҳқонони бузург номидан равоост.

Дар ин давра чандин навъи заминдорӣ вучуд дошт:

1. Заминҳои давлат. Заминҳои давлатӣ ҳамаи заминҳо, қӯҳ, об, қӯл, дарё, хулоса, ҳамаи ҷизҳои дар ҳудуди хилофат мавҷудро дарбар мегирифт. Давлат барои муҳофизати онҳо аз ҳуҷуми хориҷиён андоз мегирифт.

2. Заминҳои шахсии шоҳон ва халифа, ки ба иҷора дода мешуданд ва даромади онҳо ба ҳазинаи оилавии шоҳ ворид мешуд.

3. Заминҳои давлатӣ, ки аз шахсони гунаҳгор мусодира мешуд. Даромади ин заминҳо ба ҳазинаи умумии давлат ворид гашта, барои нигоҳдории девонҳо ва ё лашкар ба харҷ мерасид.

4. Заминҳои масҷид, ки онҳо низ ба иҷора дода мешуданд ва даромади онҳо барои имомон харҷ мешуд.

5. Дар ин давра як намуди нави заминдорӣ пайдо мешавад, ки бо номи иқтоъ ва иқтоъдор маълум аст. Ин заминест, ки бо деҳоту боғоташ мувофиқи хизмат ба дарбориён, сарлашқарон дода мешуд. Халифа метавонист ҳаҷми онро кам ё зиёд кунад, ё онро гирифта ба каси дигар диҳад. Андози иқтоъ ба соҳиби он - иқтоъдор дода мешуд. Иқтоъ, асосан, ба моли меросӣ табдил меёфт. Бисёр мулкҳои Тоҷикзамин чун иқтоъ ба арабҳо дода шуда буданд. Масалан, дар вилояти Қазвин 500 нафар лашқариёни араб иқтоъ доштанд ва ба ин роҳ бисёр сарбозони араб ба заминдорони бузург табдил меёфтанд. Аз заминҳои давлатӣ, вақф, иқтоъ андоз намеситониданд. Аз мулкҳои шахсии мардум хирочи даҳяк мегирифтанд. Аз заминҳои хонадони Аббосиён низ ба давлат андоз намедоданд.

Аҳволи кишоварзон вазнин буд. Шахсоне, ки андоз мегирифтанд, худсарона онро аз будаш бештар меситониданд. Ҳосилро аз будаш беш ҳисоб намуда, миқдори андозро зиёд

менабуданд. То омадан ва ҳисоб кардани андозгирон ҳосилро аз замин ё дарахт гирифтани намегузоштанд. Кор ба ҷое мерасид, ки ҳосили киштаҳо дар замин талаф меёфт ва кишоварзон маҷбур мешуданд, ки барои ба даст овардани иҷозати ҷамъоварии ҳосил ба андозгирон пора диҳанд.

Ҳодисаҳои пешакӣ харидани ҳосили киштзорону боғот вучуд дошт. Дар шаҳрҳо ҳунармандони озод, ки ба як иттиҳодия дохил буданд, аз меҳнати ғуломон истифода мебуданд ва ғуломон мебоист ҳаррӯза ба соҳибони худ 1 дирҳам аз маҳсули қорашон меоданд. Ғуломон дар қорҳои хона низ васеъ истифода мегардиданд. Қорҳои хонаро ғуломону қанизон иҷро мекарданд. Истифодаи меҳнати ғуломон, баъди истилои арабҳо, раванг гирифт.

САВОЛҲО:

1. Аббосиёро кӣ ба сари ҳилофат овард?
2. Онҳо ба шӯришгароне, ки ҳилофатро гирифта дода буданд, чӣ сабукиҳо доданд?
3. Аббосиён ҷаро Абумуслимо куштанд?
4. Иштибоҳи Абумуслим аз чӣ иборат буд?
5. Шумо кадом намудҳои заминдориро медонед?
6. Иқтисодӣ чӣ гуна заминдорӣ буд?
7. Истифодаи меҳнати ғуломро чӣ гуна мефаҳмед?

Боби VII ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ ТУРКУ АРАБ

§ 34. ИСТИЛОИ ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ АЗ ҶОНИБИ ТУРКОН

Дар асри VI дар Олтой иттиҳоди бузурги қабилаҳои турк ва туркзабонон ба вучуд меояд ва ин қабилаҳо дар як муддати кӯтоҳ ба ғарб ва ҷануб паҳн мешаванд. Гурӯҳи ба ғарб рафта то ба соҳилҳои дарёи Охсиён ва Кимерия мерасад ва халқҳои аврупоисимо, аз ҷумла, ориёнажодони сармат ва аланро ба итоат оварда, бо онҳо омезиш ёфта, қиёфаи муғули аслии худро аз даст медиҳанд. Лекин туркон забони худро нигоҳ медоранд ва онро ба дигарон қабул мекунонанд. Гурӯҳе, ки ба Осиёи Марказӣ ҳуҷум оварда буд, сақонҳои ҳудуди Туронро (Қазоқистон, Қирғизистон ва Қашғару Хутан) мегиранд ва бо турҳои ориёӣ омезиш меёбанд ва қиёфаи худро низ тағйир медиҳанд ва дар ин ҷо низ забони туркӣ ҷорӣ мешавад.

Мо аз таърихи синфи 5-ум медонем, ки аввалин қабилаҳои туркӣ ба заминҳои Олтой ва Болооби рӯди Енисей омада, бо турҳои сайнии авестӣ омешиш ёфтанд ва номи турро бо шакли турк қабул карданд ва турҳо, дар навбати худ, забони туркиро пазируфтанд ва аз ин пас ҳамчун турк амал карданд. Азбаски туркҳо, ғайр аз ном, бисёр урфу одати турҳо, аз ҷумла бузургдошти оташ, асп, шер, гург ва ривоятҳои аз авлоди Афросиёб буданро қабул карданд, хангоми забти вилоятҳои сақоинишини Осиёи Марказӣ муқобилияти сахте надиданд, зеро онҳо ҳамчун авлодони Афросиёб амал мекарданд.

Сақоиҳо дар вақти истилои туркҳо аз шохигариҳои хурд иборат буданд ва пароканда мезистанд ва ба муқобили қувваи бузурги туркҳо истодагарӣ карда наметавонистанд. Масалан, яке аз қайҳои турк соли 555 дарёи Ғарб, яъне Хоразмро мегирад, Мухон Истам ном дошт. Мухон-Мугон исми сақоиҳои тур аст ва Истам низ аз истодани тоҷикӣ гирифта шудааст, яъне туркҳои ба Осиёи Марказӣ дар ибтидо омада бештар тур буданд. Онҳо вақте ки атрофи дарёи Хоразмро гирифтанд, дар ин ҷо сақоиҳои зироаткору чорводор мезистанд, ки дорои даҳҳо деҳу шаҳр буданд ва дар таърих бо номи қанғуҳои маълуманд. Аз таърихи синфи 5 медонем, ки дар қадим давлати бузурги турҳо ташкил ёфта буд. Аммо ба мурури замон турҳо бумӣ шуда, дар байнашон парокандагӣ ба вуҷуд меояд ва хангоми истилои туркҳо қайҳои алоҳида иқтидори муқобилият ба лашкари бисёрҳазораи туркҳоро надоштанд.

Аммо дар Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ туркҳо ҳокимияти худро танҳо дар Хутан ташкил карданд ва маркази он шаҳри Қашгар (Қошгар) шуд. Аз ин пеш ҳамаи ноҳияҳо зери дасти Ҳайтолиён қарор доштанд ва солҳои 494-496 ду бор дар Шимолии Хумӣ ва Кучон ба туркон шикаст доданд. Дар он вақтҳо туркҳо бо номи қабилаҳои Жуван-жуван амал мекарданд. Дар ҳуҷуми солҳои 60-уми асри VI қувваи бузурги туркҳо иштирок дошт. Давлати Ҳайтолиён дар қанғҳои зидди Сосониён суст гардид. Сосониён бо туркҳо иттифок баста, меҳостанд Ҳайтолиёнро аз байн баранд ва на танҳо аз андози вазнини онҳо халосӣ ёбанд, балки мулкҳои Тахористон ва ҳатто бахши соҳили рости Омуро ба даст оварданд. Подшоҳи Сосониён – Хусрави Анушервон бо ҳокони турк дар бораи амалиёти якҷоя ба муқобили Ҳайтолиён шартнома мебандад ва ҳатто духтари худро ба ҳокон медиҳад. Шоҳи ҳайтоӣ – Ғотифар ба гирдоварии лашкар мепардозад. Фирдавсӣ, дар ин бора мегӯяд:

Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,

Силоҳу синаҳ хост ганҷу дирам.

Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,

Зи ҳар сӯ синаҳ андар овард гирд.

Маркази давлати Ҳайтолиён - Кундуз буд. Аввалин чанг бо туркон дар Пайканди Бухоро оғоз ёфт. Гумон меравад, ки бахше аз лашкари Ҳайтолиён бо Сосониён меҷангид:

*Бухоро нур аз гурзу купол буд,
Ки лашкаргаҳи шоҳи Ҳайтол буд.
Бишуд Ғотифар бо сипоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оварида гурӯҳ.
Ба чанг андар омад зи ҳар сӯ сипоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

(Фирдавӣ)

Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, духтари шоҳи Эрон ба никоҳи хоқон - Санҷибу даромад ва яке аз шартномаҳои хешовандӣ аз байн бурдани давлати Ҳайтолиён ба ҳисоб мерафт.

Бинобар ин, Ҳайтолиён дар ин чанг танҳо монданд, ҳатто сугдиён ба онҳо ёрӣ надоданд. Қувваҳои якҷояи муттаҳиддин бар Ҳайтолиён голиб омаданд. Зоҳиран, Ғотифар аз қувваи якҷояи душманон тарсида, ба сӯи қухистони Сугд, Насаф ва Нахшаб ақиб менишинад ва чанг дар соли 565 дар ин ноҳияҳо сурат мегирад. Ғотифар дар ин чанг ҳалок мегардад ва боқимондаи Ҳайтолиён шоҳи Чағониён - Вағонишро сарвари худ эълон мекунанд, ки ӯ худро тобеи Хусрави Анушервон меҳисобид. Марзи Сосониён ва Ҳоконият рӯди Ому таъйин мегардад. Сугдиҳо дар ин чанг худро бетараф ҳисобида, расман ба итлоати туркон даромаданд, лекин амалан мустақил буданд. Ҳайтолиён Хутан, Ҳафтрӯд, Чоч ва Сугдро аз даст дода бошанд ҳам, аммо Чағониён, Рашт, Воштгирд, Хуталон, Бадахшон ва Бомиёно то Кобулу Ҳинд дар даст нигоҳ доштанд.

Дар охириҳои асри VI ва аввалиҳои асри VII дар байни ҳуди туркон муборизаи дохилӣ шурӯъ мешавад, аммо тоҷикон барои аз дасти туркон озод намудани мамлакати худ кӯшише накарданд. Соли 581 шоҳи Ҳайтолиён ба муқобили туркон ба чанг бархост, аммо аз рафти он огоҳие нест. Ҳамин қадараш маълум аст, ки туркон шоҳигарии дар Чағониён, Ҳатлон ва Тоҷикон бударо барҳам дода, ба ҷои он ҷағу ташкил медиҳанд.

Туркҳо Сугду Тахористонро аз худ ҳисобида, ба Порс лашкар мекашанд, аммо аз ҷониби Баҳроми Чубина шикаст мебаранд. Аз сабаби нооромиҳои дарбори Сосониён, Баҳроми Чубина аз таъқиб ва тамоман рондани туркон аз ҳудуди Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ даст мекашад. Туркҳо дар аввали асри VII барои дар Варорӯд мустаҳкам намудани мавқеи худ тасмим мегиранд. Онҳо солҳои 605- 606 баъди забти вилояти Чоч шоҳи онро кушта, ба ҷояш Доле Фучжи ном шахсро мегуздоранд. Туркҳо бо Сугд чанг карда наметавонанд, зеро дар ин вақт иттиҳоди сугдиён вучуд дошт, ки хеле пурзӯр шуда буд

ва барои онро нигоҳ доштан ҳокони турк - Дотоу (576-603) духтари худро ба ихшиди Самарқанд ба занӣ медиҳад.

Ҳокон - Тун Шеху (618-630) мекушад то дар Сугд намояндаи худро барои гирифтани андоз нишонад, аммо ин кор ба ӯ даст намедихад. Тун Шеху дар Кундуз (маркази Ҳайтолиён) писари худ - Дудошадро чабгу таъйин мекунад, ки то омадани арабҳо ҳукумат меронад. Дар Сугд баъди вафоти Тун Шеху сугдҳо намояндаи ҳоконро аз кишвар ронданд. Ҳамаи вилоятҳои Сугд ба итоати хонадони ихшид гузаштанд. Соли 657 Ҳоконии гарбӣ ба қисмҳо ҷудо мешавад ва хатари забти вилоятҳои Вароруд аз байн меравад.

Вақте ҳоконии турк ташкил ёфт, забону хати сугдӣ забону хати расмии давлати онҳо эълон шуда, то тартиб шудани хати руӣ (асри VIII) давом кард. Хати руӣ дар асоси хати сугдӣ аз ҷониби сугдҳо тартиб дода шуда буд. Ин ҳодиса барои он руҳ медиҳад, ки дар заминҳои забтнамудаи туркҳо дар Осиёи Марказӣ аҳолии асосӣ аз тоҷикони сугдзабон (сақонҳо) иборат буд. Ҳамин тавр, дар арафаи истилои араб заминҳои Турон, ки ба он гирду атрофи дарёи Хоразм, заминҳои имрӯзаи Қазоқистон, Қирғизистон ва Қашғару Хутан ворид буданд, дар дасти туркон монданд.

САВОЛҲО:

1. Ҳучуми туркҳо ба Осиёи Марказӣ кай оғоз ёфт?
2. Туркҳо аз қадом қабила иборат буданд?
3. Байни турку тур чӣ муносибате ҳафт?
4. Чаро туркҳо забони сугдиро забони давлатии худ эълон карданд?
5. Алифҳои туркҳо чӣ ном дошт ва дар асоси қадом алифбо тартиб ёфта буд?

§ 35. ТОҶИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР АРАФАИ ИСТИЛОИ АРАБ. ХОРАЗМ ДАР АРАФАИ ИСТИЛО

Ривояти таърихӣ дар бораи шоҳони Хоразм. Хоразм яке аз вилоятҳои қадимтарини мамлакати мо буд ва номи он дар бахшҳои қадимтарини Авесто ба шакли *хворамзӣ* вомехӯрад, ки маънои замини офтобиро дорад. Дар арафаи истилои араб дар ин ҷо сулолаи шоҳони маҳаллӣ бо номи офриғидҳо сарварӣ мекарданд. Мувофиқи ривоятҳо, шоҳони Хоразм аз авлоди Сиёвуш будаанд, аммо аз сабаби он ки арабҳо ҳамаи сарчашмаҳои марбути шоҳони ин диёрро сӯзониданд, мо имрӯз дар бораи ин сарзамини ориёнишин маълумоти ночиз дорем.

Дар ин боб олими машхури тоҷик – Абурайхон Берунӣ, ки фарзанди Хоразм аст, менависад, ки 980 сол пеш аз зуҳури Искандар Сиёвуш писари Кайковус ба ин ҷо омад ва ба давлатдории Хоразмиён асос гузошт. Ин аънаи давом кард то замони подшоҳии Офриг, ки аз наҷоди Кайхусрав буд. Мардум Офригро мегуфтанд, ки ба Хоразм некӣ намеорад, ҷӣ тавре ки Яздигурд ба Порс некӣ карда натавонист. Баъди Офриг писари ӯ подшоҳ шуд ва дар соли 615 исқандарӣ бинои сохт дар пушти қасрҳои шӯҳони Хоразм бо номи Фир.

Ин диҷ дар қанори шаҳр буд ва аз хишту гил сохта шуда, се девори ҳимоявӣ дар ғирдоғирди он сохта буданд ва бурҷҳо, тирқашҳо ва дарвозаҳо устувор қарда, деворҳо ҳар яке аз диғаре баландтар буданд. Қасрҳои Фир аз масофаи 10 мил (20 км) намеён мешуд. Дар замони истилои араб ин қаср обод буд, аммо баъд Чайхун маҷрои худро диғар қарда, онро фуру мебарад.

Ҳангоме ки пайғамбари ислом зуҳур қард, дар Хоразм Арсомсӯх-писари Бузғор писари Ҳомқарӣ, писари Сиёвуши Сихр писари Азвочвор писари Асқачмӯғ писари Сакҳасак писари Бағра писари Офриг подшоҳ буд.

Вақте ки ҳоразмиён бори дуюм аз ислом рӯй ғардонданд, Қутайба ибни Муслим ба онҳо ҷазоҳои сахттаринро раво дид ва Асқачмӯғи Асқачворро шӯх таъйин қард ва ҳар қасеро, ки хати ҳоразмӣ медонист, аз дами шамшер ғузаронид. Ва онон, ки аз ахбору иттилоот миёни худ тадрис меқарданд, эшонро низ ба дастаи пешин мулҳақ сохт. Бад - ин сабаб таърихи Хоразм тавре пӯшида монд, ки пас аз ислом доништини он ғайриимқон ғашт. Аз ин ҷост, ки қовишҳои бостоншиносии яғона сарқашмаи омӯзиши таърихи қадими Хоразм мебошанд. Омӯзиши ёдғорҳои ибтидои асрҳои миёна танҳо дар ноҳияҳои Бургутқалъа тадқиқ шудаанд. Дар ин ҷо як шаҳрқай иборат аз диҷ ва шаҳристон ва садҳо қӯшқдеҳаҳо вучуд доранд, ки дар ду тарафи қанал қой ғирифтаанд. Бештари қӯшқҳо аз ду қабат иборатанд. Дар қабати якум хонаҳои равоқбандӣ, ғунбазӣ ва дар қабати дуюм утоқҳои истиқоматӣ, толор ва ғайра қой ғирифтаанд. Қӯшқҳо девори ҳимоявӣ ва тирандозӣ доранд.

Мувофиқи навиштаи Муқаддасӣ, танҳо дар атрофи шаҳри Маздақан 12 ҳазор қӯшқ қой доштаанд. Хоразм аз шаҳр ва рустоҳо иборат буд ва дорои фарҳанги баланди тичоратӣ, қуллоғарӣ, зарғарӣ, ҳайқалтарошӣ ва рассомӣ буд. Аҳолии шаҳру деҳаҳои асосии Хоразм ба қишоварзӣ ва тичорату ҳунармандӣ машғул буданд.

Забон ва русумҳо. Забони тоҷикони ҳоразмӣ яке аз лаҳҷаҳои забони ориёнҳои шарқиро ташқил менамуд ва алифбои худро дошт. Забони ҳоразмиён ба забони сӯғдиён ҳеле

наздик буд. Аз гуфтаҳои Абурайхон Берунӣ бармеояд, ки идҳои хоразмӣ ва умуман ойини онҳо бо сугдиён як будааст.

Масалан, дар яке аз шахрҳои қарнҳои V-VIII м. Хоразм, ки харобаи он имрӯз дар байни мардум бо номи Токқалъа машҳур мебошад, ҳафриёт гузаронида шудааст. Хонаҳо, дару девор, асбобҳои рӯзгор ва ғайра ба чизҳои тоҷикони Сугд монанданд.

Масалан, қовишҳо дар қабристони шаҳри Токқалъа чизҳои наво доданд, ки барои омӯхтани русуми ғуронидани тоҷикони хоразмӣ пеш аз исломӣ аҳамияти бузург доранд. Дар девори устухондонҳо маросими мотам, ғиря қардан, сару рӯйхоро харошидан, мӯйхоро қандан, мушт ба сару сина задан, зорӣ қардан ва ғайра акс шудаанд. Дар маросими сӯғворӣ занҳо ва мардҳо дар либосҳои мотам мебошанд, яъне пеш сугдиён ва хоразмӣ либоси мотам доштанд, ки онро дар рӯзҳои сӯғворӣ мепошиданд. Мо аз сарчашмаҳо медонем, ки либоси мотамро аз матои сиёҳ ва қабуд мепохтанд ва онро танҳо дар рӯзҳои сӯғворӣ мепошиданд. Либоси занҳо аз матои сиёҳ ва сафед похта шудааст. Мурда дар тобут хобидааст ва ҳешовандонаш дар ғирди он рост ва нишаста нола мекунад.

Дар баъзе устухондонҳо расми дари бихишт қаша шудааст. Навигарии дигаре, ки аз маводи ғуритони Токқалъа ба даст омад, ин маълум шудани номи аслии устухондонхост. Чӣ тавре ки маълум аст, дар илм онҳо бо номи устудон (сутудон) маъруфанд. Аз қабатҳои ин ёдгори маълум ғардид, ки онҳо танбар ном доштанд. Вожаи танбар ба забонҳои хоразмӣ, сугдӣ ва тоҷикии қунунӣ як маъно дорад: сандуке, ки дар он танро мегузоранд. Боз маълум шуд, биное, ки дар он танбархоро мегузоштанд, фарвартик ном доштааст. Дар танбарҳо навиштаанд, ки ин танбар ва фарвартик аз фалон оила аст. Фарвартик ҷои муқаддас ҳисоб меёфт ва ҳама вақт дар рӯзи Фарвардин дар ин ҷо маросими ёдбуд баргузор мекарданд. Маросими ёдбуди арвоҳ (фарухарҳо) дар рӯзҳои аввали Наврӯз баргузор мешафт.

Ғайр аз ин, хоразмӣ танбархоро ба шакли ҳайкал месохтанд, яъне дар танбарҳо қиёфаи одамони мурда ифода меёфтанд. (Расми 47).

Савдо. Пеш аз истилои араб Хоразм яке аз вилоятҳои мутараққии Варорӯд буд, каналҳои бисёр дошт ва заминҳо ҳама обёрӣ мешуданд ва аз онҳо ҳосили хуб ғирифта мешуд. Замини Хоразм дар ду тарафи рӯди Ому ҷой дошт. Ҳар оила ҳавлӣ бо хонаи дуқабата ва дар ғирду атрофи он заминҳои кишт ва тоқзору богот дошт. Ба воситаи каналҳо ба тамоми шахрҳои мамлакат киштиҳо ҳаракат мекарданд. Хоразмӣ аз тичорат даромади қалон ба даст меоварданд. Хоразмӣ дар тамоми шахрҳои Варорӯд дидан мумкин буд. Онҳо бо қулоҳҳои нӯттезу

Расми 47. Танбарҳо:

1-4 - симон мурдагон, ки дар танбарҳо акс шудаанд;
5 – танбаре, ки қушки хоразмиёро ифода мекунад.

молҳои баландсифати худ дар байни савдогарони дигар ноҳияҳо бартарӣ доштанд. Онҳо дар бозорҳо моҳии шӯру хушк, мӯина, намак, бозҳои шикорӣ ва гуломони саклобӣ (славяний) мефурӯхтанд.

Дар асри VII ба санъати тасвирии Сугд сабки чинӣ, яъне кашидани одамон бо чеҳраи чиниён ва мугулнажодон роҳ меёбад. Аммо дар Хоразм то истилои араб одамонро аврупоисурат мекашиданд.

Хоразм дар муомилот танга - сиккаҳои тилло ва мисии худро дошт. Дар як рӯи тангаҳо расми шоҳон бо тоҷи акси фарғин (боша) ва номи шоҳ, дар рӯи дигар нишони дудмони онҳо сабт мешуд. Расмҳои шоҳон ришдор ва бериш тасвир ёфтаанд. Азбаски бисёр номҳои шоҳони Хоразм дар рӯйхати Берунӣ мавҷуданд, номи онҳо беҳато хонда мешавад. Дар замони истилои араб дар ин ҷо забони нави тоҷикӣ-форсӣ паҳн мешавад ва то асрҳои X-XIV дар ин ҷо сулолаҳои маҳаллии хоразмшӯхӣ ҳукм меронданд.

САВОЛҲО:

1. Хоразмиён ба кадом наҷод нисбат доранд?
2. Дину ойини хоразмиён чӣ гуна буд?
3. Маркази подшоҳнишини Хоразм чӣ ном дорад?
4. Сиёвуш ба шоҳони қадими Хоразм чӣ муносибат дорад?

§ 36. ТАХОРИСТОН ДАР АРАФАИ ҲУҶУМИ АРАБҲО

Ахбори умумӣ. Номи Тахористон дар замони Кушониёнӣ Бузург ҷои номи Бохтарро мегирад. Ин ном дар сарчашмаҳои ҷиной соли 383 чун Тухоло ёд шудааст, яъне мардуме, ки дар асри II п.м. омада, давлати Юнони Бохтарро аз байн бурданд ва худро тахорӣ номиданд. Забоншиносон маънои «тахор»-ро сарсафед маънидод кардаанд, яъне тахорҳо пусти сафед ва мӯйи тиллоранг доштанд.

Худуди Тахористон нисбат ба Бохтар камтар буд. Дар арафаи истилои араб дар ин ноҳия зиёда аз 35 шоҳигарии алоҳида вучуд дошт. Дар ин бора сайёҳи чинӣ - Ҳаютаснак (Союансиан) (солҳои 629-630), ки ба Осиёи Марказӣ омада, бисёр ноҳияҳои Тоҷикзаминро дидааст, маълумот медиҳад. Вай менависад, ки мардуми он ҷо бо Ҳайтолиён омезиш ёфтаанд. Тахористон метавонад 100 ҳазор сарбози ҷангиро ба муқобили душман фиристад. Пахнояш аз дарозияш се бор зиёд аст. Иқлимаш серрутубат буда, либоси мардум аз пахта ва пашм аст.

Алифбои онҳо аз 25 ҳарф иборат буда, шумораи китобҳои онҳо аз сугдиён бештар аст. Дар муомилот сиккаҳои тилло ва нуқраро истифода мебаранд.

Масоҳати пойтахти Тахористон аз Тирмиз ду баробар бузург аст. Вай дар бораи шохигарихи Ҷағониён, Тирмиз, Қубодиён, Вахш, Хуталон маълумот медиҳад. Шоҳи Бомиён аз тоҷикони ҳайтоӣ будааст. Шугнон мамлакати сард аст, либоси мардуми он аз пӯст ва пашм мебошад. Мардуми он гандум, чав, лубиё мекарданд. Забони онҳо аз забони дигар мардуми Тахористон фарқ мекунад. Дар Хатлон аспони бодпо тарбия меёбанд ва хеле машҳуранд, дар ин ҷо кӯҳи бузурги намак мавҷуд аст. Ҳамаи вилоятҳои Тахористон мустақил буда, ба ҳукумати марказӣ, ки дар дасти туркҳо аст, итоат намекунанд.

Кишоварзӣ. Ҳамаи вилоятҳои Тахористон аз ҷониби бостоншиносон тадқиқ нашудаанд, аммо он ҷӣ тадқиқ шудааст, гувоҳӣ медиҳад, ки ҳамаи ноҳияҳо рӯ ба бехбудӣ ниҳода буданд. Масалан, дар водии Вахш, Қубодиён, Шиман, Ҷағониён даҳҳо каналҳои бузург амал менамуданд ва мардум аз замин ҳосили хуби пахта, гандум, чав, лубиё, мош, заъфарон, арзан; аз мевачот - ангур, себ, зардолу, шафтолу, чормағз, олу; аз ползӣ - харбуза, тарбуз, каду ва ғайра ба даст меоварданд. Дар ҳамон вақт ғусфанди зоти Вахш бо дунбаи бузургаш хеле машҳур буд. Имрӯз ин ғусфанд бо номи ҳисорӣ машҳур аст. Шутурони дуқуҳонаи бохтарӣ ва аспони хатлонӣ (хатлӣ) машҳури ҷаҳон гашта буданд. Сарчашмаҳо аз подаву ғаллаю рамаҳои говону ғусфандон ва аспони бисёр хабар медиҳанд, яъне дар ин сарзамин чорводорӣ ва кишоварзӣ хеле раванқ ёфта буд.

Ҳунармандӣ ва тиҷорат. Дар Тахористон лаъл, лочвард, тилло ва нуқраю мис истехсол мекарданд ва аз онҳо асбобҳои ороишӣ, ҳайкалҳои ҳудоён, ғариштагон ва бузургони давлату динро месохтанд. Аз расмҳои деворӣ ба хубӣ маълум аст, ки лашкариён аз чавшан, тоскулоҳ, найза, сипар ва ғайраҳо таъмин будаанд. Зирехи балхӣ, ки дар Балх тайёр карда мешуд, хеле машҳур буд. Расмҳои девории харобаи ёдгории Балаликтеппа нишон медиҳанд, ки намудҳои гуногуни қадаҳ, ҷомҳои тилло, нуқра бо санъати баланди ҳунармандӣ сохта шудаанд. Дар ин давра кулолгарӣ, шишагарӣ, охангарӣ ва ғайра раванқ доштааст.

Яке аз соҳаҳои ҳунармандии тараққикарада бофандагӣ ба ҳисоб мерафт. Дар Тахористон пахта мекоштанд, матоъҳои пахтагини гулдор бофта, аз он ҷо ҷома, курта ва ғайра медӯхтанд, ки хеле шӯҳрат доштанд. Аз расмҳои девори ёдгориҳои Ачинатеппа, Дилварзинтеппа, Балаликтеппа ва ғайра маълум аст, ки занону мардони тоҷики тахористонӣ либосҳои рангоранг мепӯшиданд, ки аз шохӣ ва пахта дӯхта шудаанд. Баъзе либосҳои одамони давлатманд аз парча ва зарбофт дӯхта шудаанд.

Тичорат дар ҳаёти тоҷикони тахористонӣ мавқеи калон дошт. Ҳар шаҳр дорони бозорҳои калону хурд буд, ки аз он ҷо мардумон чизҳои лозимаи ҳудро меҳариданд. Савдогарони тахористониро дар бозорҳои ҷаҳонӣ – Чин, Ҳиндустон ва вилоятҳои дохилӣ دیدан мумкин буд. Дар бисёр шаҳрҳо, тангаҳои сугдӣ мисӣ ёфт шуданд, ки аз доду гирифтӣ сугдиён бо тахористониён далолат мекунанд.

Меъморий. Дар Тахористони асрҳои V-VIII миқдори деҳаҳо ва шаҳрҳо хеле афзуда буд. Шаҳрҳои марказӣ ба монанди Балх, Бомӣён, Қундуз масоҳати садҳо гектар заминро дар бар мегирифтанд. Масолеҳи бинокорӣ дар тамоми шаҳру деҳот аз хишти хоми чоркунҷаи дарозрӯя (50/25/12 см) ва поҳса иборат буд. Ба лой кохи сафеди майдари ҳамроҳ менамуданд. Дар кӯхистон дар сохтмонҳо санг ва лой истифода мешуд. Ҳамаи шаҳрҳо дар атрофи худ девори ғимоятӣ бо бурҷҳо ва тиркашҳо доштанд. Деворҳо то 16 м баландӣ ва дар поён то 14-15 м паҳно дошта, аз ҷониби сарбозон шабу рӯз муҳофизат карда мешуданд. Ҳамаи мардум аз дарвозаҳо мебаромаданд мебаромаданд. Шаб дарвозахоро мебастанд ва ҳеҷ касро даромадану баромадан намонданд. Бо омадани туркон ба Тоҷикзамин ва дар марзҳои шарқӣ ва шимолӣ ҷойгир шудани онҳо хавфи шабохунзаниҳо афзуд. Бинобар ин, ҳамаи деҳа ва шаҳрҳо омилҳои худмуҳофизат доштанд.

Шаҳрҳо аз рӯйи нақша сохта шуда, аз қасрҳои боҳашамати ду- секабатаи шохону шаҳрвандони бой, бозорҳо, маъбадҳо, биноҳои маъмурӣ ва истиқоматӣ иборат буданд ва ба маҳаллаҳо тақсим мешуданд. Қасрҳо, маъбадҳо, биноҳои маъмурӣ дар асоси нақшаи меъморон сохта мешуданд. Техникаи сохтмонӣ ва меъморий хеле раванг дошт. Пушиши биноҳо гунбазӣ, харпушт ва ҳамвор буд. Дар сохтмон ҷӯб, тахта ва хиштҳои пухтаро низ истифода мебарданд.

Санъати тасвирӣ. Расмҳои девори қасрҳои деҳқонӣ ҷагонӣ дар ёдгории Балаликтеппа, маъбади буддоии Ачинатеппа, Қофарниҳонқалъа, Тирмиз ва ғайра нишон медиҳанд, ки Тахористон сабки санъати тасвирии ҳудро дошт, ки аз Сугду Хоразм фарқ мекард. Дар ин ҷо ҳамаи одамони дар расмҳо тасвиршуда аврупоисурат мебошанд, яъне симои мугулӣ ё чинӣ надоранд. Дар яке аз деворҳои қасрҳои Балаликтеппа расми маросими тантанавие акс ёфтааст, ки дар он занону мардони ҷуфт-ҷуфт акс ёфтаанд. (Расми 44).

Онҳо болои гилемча нишаста, дар бар либосҳои қиматбаҳо, дар дастҳо даспона, дар гӯшҳо гӯшвор ва гарданбандҳои тиллоӣ бо сангҳои қиматбаҳо ороёфта доранд. Зану мард чорзону нишаста, дар дастҳо қадаҳи пур аз май дошта, бо якдигар сӯҳбат ороштаанд. Маросим дар вақти гармо баргузор шудааст, зеро дар пушти сари ҳар ҷуфт як хизматгор бо бодбозани бузург ба

соҳибони худ хизмат мерасонад. Расми хизматгорон нисбат ба соҳибони худ ду маротиба хурд кашида шудааст. Пеш ҳамин ҳел қоида буд, ки расми ҳар касро мувофиқи мартаба ва вазифааш дар ҷомеа ва давлат мекашиданд.

Масалан, расми шоҳ аз ҳама бузург, вазир хурдтар, касоне, ки аз вазир вазифаи хурдтар доштанд, боз майдатар кашида шудаанд. Расмҳои ин давра нишон медиҳанд, ки русуми махсуси дар матракаҳо нишастан, яъне тариқи махсуси либос пушидан, нишастан, гап задан, салом додан, хӯрок хӯрдан, қадаҳ гирифтани, нӯшидан ва ғайра бояд риоя мешуд. Санъати рассомӣ ва ҳайкалсозӣ хеле раванқ гирифт. Мактабҳои рассомӣ, ҳайкалсозӣ амал менамуданд, ки дар онҳо кӯдакон таълим мегирифтанд. (Расмҳои 48, 49).

§ 37. КОБУЛ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ АРАБ

Вазъияти сиёсӣ. Дар бисёр вилоятҳои Ҳиндукӯш, аз ҷумла Кобул, то истилои арабҳо ва ҳатто баъдан дар замони Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён шоҳони маҳаллӣ дар сари тахти аҷдодии худ қарор доштанд. Алптегин соли 963 бо қобулшоҳ Чипол ҷангида, ўро сарнагун мекунад, яъне то ҳамин давра қобулшоҳон истиқлолияти худро нигоҳ медоштанд.

Қобулшоҳон дар таърих бо лақабҳои гуногун маълуманд. Онҳо насаби худро аз Қушоншоҳон ва Ҳайтолиён донистаанд. Азбаски ноҳияҳои он тарафи Ҳиндукӯш ба водии Синд наздиканд, робитаҳои маданӣ ва таъсири тамаддуни Ҳинд дар ин ҷо ба хубӣ ҳис мешавад. Ин низ ҳагто дар номҳои қобулшоҳон Қанақшоҳ, Лактурмоншоҳ, Қунучшоҳ ва ғайра ба назар мерасад.

Аз ҳамин лиҳоз, баъзе олимон онҳоро аз бараҳманҳо, баъзе буддоияпараст гуфтаанд, зеро таъсири динҳои буддӣ, бараҳманӣ дар дарбори қобулшоҳон зиёд буд. Қобулшоҳон дар гузашта вилоятҳои Ғазна, Қашмир, Қандаҳор ва ғайраро тобеи худ қарданд ва давлаташон яке аз давлатҳои пурзӯр ба ҳисоб мерафт.

Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ, дудмони қобулшоҳон дар Қашмир садсолаҳо ҳукм рондаанд.

Таърихи ҳукмронии қобулшоҳони пеш аз ислом маълум нест. Абурайҳони Берунӣ 60 номро аз силсилаи шоҳони Қобул меорад, ки аз таърихи дуру дарози онҳо дар ин сарзамин гувоҳӣ медиҳад. Яке аз онҳо Қанақшоҳ буд, ки соҳиби Пишовур ҳисобида мешуд. Вай дар сиккаҳо савори асп ва гов буда, бо номи Сариванқадаива маъруф аст.

Охириин подшоҳи Қобул Лактурмон буд, ки ба мардум ситам қард ва ба ин сабаб қушта шуд.

Расми 48. 1. Деворнигорахо аз маъбадҳои буддоии Ачинатеппа.
2. Кофарнихонтеппа.

Расми 49. Мучассамаҳои гилин аз дайри буддоии Ачинатеппа.

Вазири ӯ аз барахманон – Калар соҳиби тахту тоҷ гардид ва баъди ӯ писараш – Соманд ва аз он пас панҷ насли ӯ пайиҳам дар сари тахт буданд ва охири онҳо – Таручинпол то соли 1035 милодӣ (то болоравии Ғазна) ҳукмронӣ кард.

Яке аз лақабҳои кобулшоҳон Худовияка (ба маънои Худованд - Худодаивака) ҳанӯз дар замони Кушониён маълум буд.

Дар баъзе сиккаҳо номи Саполапатидайва вомехӯрд, ки шакли қадими тоҷикии он сапала – лашкар ва патӣ сарлашкар мебошад.

Ҳамин тариқ, аз рӯи сиккаҳо кобулшоҳон зиёд буданд, аммо то тадқиқоти бостоншиносӣ дар ёдгориҳои қадими ин диёр гузаронида нашавад, таърихи он норавшан хоҳад монд.

Соҳти иҷтимоии мамлакати кобулшоҳон бо соҳти иҷтимоии Тахористон ва Сугду Систон як хел буд. Замину дорой дар дасти деҳқонони бузург қарор дошт. Онҳо дар кӯшкҳои боҳамашат мезистанд. Аҳолии асосиро кишоварзони озод ташкил мекарданд. Дар қорҳои хонагӣ ва хоҷагии мардуми давлатманд аз меҳнати ғулом истифода мебуданд.

Меъморӣ ва санъати тасвирӣ. Ёдгориҳои ибтидоӣ асрҳои миёна дар вилояти Кобул кам омӯхта шудаанд. Яке аз ёдгориҳои нисбатан дуруст омӯхташуда Тали Маранҷон аст, ки ба асрҳои V-VII нисбат дорад. Тали Маранҷон маъбади Буддост, ки аз тахтасангҳо бо санъати баланди меъморӣ бино ёфтааст. Дару девор, арқҳо ва дигар омилҳои меъморӣ дар сабки умумии ҳоси ин давра сохта шудаанд. Дар Тали Маранҷон ва Бомӣён дахҳо ва садҳо ҳайкали хурду калони Буддо ва ғариштагони оӣини он ба даст омадаанд.

Дар Бомӣён дар бағали кӯх ду ҳайкали бузурги Буддо, ки яке 54 ва дигаре 35 м баландӣ доранд, тарошида шудаанд, ки дар дунё аз ин ҳайкалҳо бузургтар ҳайкале нест, вале мутаассифона, моҳи майи соли 2001 ин ёдгориҳои нотақрори ниёгонамонро толибони мутаассиб хароб карданд. Дар Бомӣён дар кӯхе зиёда аз 2000 тоқ – ҳучра қанда шудаанд ва дар ҳамаи онҳо осори дини буддой ба назар мерасад. Мувофиқи ғуфтаи зоирони ҷиноӣ дар ин ҷо ҳайкали сангини ҳобидаи Буддо мавҷуд буд, ки 300 м дароӣ дошт. Ҳоло вай боқӣ намондааст. Ҳайкалҳои Буддо хеле ғуноғун мебошанд. Ҳайкалтавшон ӯро аз тифлӣ то ба худованди абадӣ табил ёфтанаш тасвир кардаанд.

Ҳайкалони вай ҳаҷман аз якҷанд сантиметр то ба 54 м дарозӣ доранд. Таъсири дини буддой дар асрҳои V-VII дар вилоятҳои Кобул, Қандаҳор, Пактиё, Каписо ва ғайра хеле зиёд буд. Дар ёдгориҳои Аҷинатеппа (Қўргонтеппаи Тоҷикистон), ки пеш дайри буддой будааст, ҳайкали аз гил сохтаи Буддои ҳобида пайдо шуд, ки 13 м дарозӣ дорад. Мувофиқи дини буддой, Буддо Худо набуд, вай дар натиҷаи тоату ибодат ба дараҷаи

бемаргӣ расид ва агар ҳар кас тоату ибодати Буддоро ба ҷо биёрад, вай метавонад ба дараҷаи худовандӣ, бемаргӣ – Буддонирван расад.

Бостоншиносон дар яке аз ёдгориҳои асрҳои V-VI бо номи Дилбарзин дар ибодатгоҳи оташ хайкалу расмҳои фариштагон ва дар девор расмҳои одамони барои зиёрат омадари кашф карданд. Зиёраткунандагон аз зану мардҳо иборат буда, либосҳои боҳашамати рангин дар бардоранд. Ҳама дар по муза дошта, дар сар тоҷ ниҳодаанд. Мардон дар миён ханҷар ва дар гарданашон гарданбанди тилло овехтаанд.

Дар яке аз деворҳои маъбад расми сари ду олиҳа боқӣ мондааст. Занҳо хеле зебо буда, яке дар сар тоҷи гавҳарнишон ва дигаре тоскулоҳи киштимонанд дорад. Мӯйҳои онҳо сиёҳи печон, гушвораҳояшон заррини боҳашамати кафасӣ аст. Сару либос ва пойафзоли зиёраткунандаҳо ба деворнигораҳои Тахористон ва Сугд монанд аст.

Дар зери расмҳои навиштаҳое бо хату забони бохтарӣ вучуд доранд, ки то ба ҳол шарҳ наёфтаанд. Бешубҳа, навиштаҷоти мазкур дар бораи маросимҳои дар расм тасвиршуда маълумот медиҳанд. Баъди шарҳу баёни онҳо мазмун ва мундариҷаи расмҳо аниқ мешавад.

САВОЛҲО:

- 1. Чаро кобулшохон унвонҳои алоқаманд бо ойнҳои ҳиндӣ доштанд?**
- 2. Таъсири дини буддӣ дар аввали асрҳои миёна дар вилоятҳои Кобул ва Бомӣ чӣ таъсир буд?**
- 3. Тали Маранҷон чӣ гуна ёдгори аст?**

§ 38-39. СУҒД ДАР АРАФАИ ИСТИЛОИ АРАБ

Ахбори умумӣ. Сугд яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёишарқ-тоҷикист. Дар Авесто бо номи Гава Сугд зикр ёфтааст. Гуё худованд аввалин ҳайвон – Говмардро дар ин сарзамин офарида буд. Маънои калимаи сугд рушнӣ аст. Худуди он дар қадим аз рӯди Ому ибтидо гирифта, дар шарқ ҳамаи вилоятҳои кишоварзии Фарғона ва Чочро дар бармегирифт. Сайёҳи чиноӣ Ҳаютаснак, ки соли 629 ба Сугд омада буд, менависад, ки марзи шарқии он аз рӯди Чу ва ғарбии он дарвозаи оҳанин – қӯҳҳои Бойсун аст, яъне ба Сугд вилоятҳои кунунии Чимкенту Чамбули Қазоқистон, Қирғизистон, вилоятҳои Тошканд, Фарғона, Намангон, Сирдарё, Самарқанду Бухоро ва Қашқадарёи Ўзбекистон ва вилояти Сугди Тоҷикистон ворид мешуданд. Ҳаютаснак Сугд гуфта,

мардуми сугдизабони ноҳияҳои зикршударо дар назар дошт, чунки дар арафаи истилои араб Фарғона, Чоч, Истаравшан давлатҳои алоҳида ва баҳши калони ҳудуди Қирғизистону Қазокистон дар дасти ҳоконии турк буданд. Дар ин давраҳо дар мафҳуми Сугд Фарғона ва Истаравшан ворид буданд.

Хаютаснак менависад, ки Сугд мамлакати ободтарин, зеботарин, сараҳолитарин дар ин диёр мебошад. Мардумони он донишманд, босавод, пурҳунар ва дар савдо моҳиранд. Дар маркази он – Самарқанд аз ҳар ғушаву канори ҷаҳон моли фаровон меояд. Шӯҳи Сугд лашкари пиёдаву савораи шӯҷоъ дорад. Шӯҳ болои тахти заррин менишинад ва ноҳияҳои атроф мутеи ӯянд. Шӯҳ тоҷи заррине бо ҳафт санги қиматбаҳо дорад. Малика мӯйҳои сарашро дар зери тоҷи сараш ҷамъ намуда, бо шӯли заррин мепӯшонад. Либоси мардуми Сугд аз матоъҳои абрешим ва пахта дӯхта мешавад.

Дар диҷ маъбади саравлоди шӯҳони Сугд ҷой дорад ва ҳарсола онро бо иштироки сарварони вилоятҳо бо тантана таҷлил мекунанд. Шӯҳони Сугд баромадашонро аз шӯҳони Кушон мегиранд ва зиёда аз 1000 сол аст, ки ҳукмронӣ мекунанд.

Дар охири асри VI туркон хостанд Сугдро тобеи худ созанд, аммо шӯҳони маҳаллиро сарнагун карда натавонистанд ва баръакс, иттиҳодияи Сугд ба вучуд омад, ки ба он шӯҳони рустои Панҷ, Буттамон (Болооби Зарафшон), Маймурғ, Иштихон, Бухоро ва Кешу Насаф дохил мешуданд.

Шӯҳи Сугд унвони ихшид (сарбоз)-ро дошт, ки маънояш шӯҳи шӯҳон аст. Ихшиди Сугд соҳиби Самарқанд ба ҳисоб мерафт ва ба ӯ ба тариқи «ихшиди Сугд» ва «шӯҳи Самарқанд» муроҷиат менамуданд.

Дар арафаи истилои араб ба иттиҳоди Сугд Бухоро итоат намекард. Дигар вилоятҳо низ мухтор буданд ва ҷӣ тавре ки баъдтар мебинем, ҳар вилоят ва шахр бо арабҳо танҳо меҷангид. Дар арафаи истилои араб Истаравшан давлати алоҳида ва марказаш шахри Бунҷакат (ҷои ҳозираи Шаҳристон) қарор дошт.

Фарғона тамоман давлати алоҳида ба ҳисоб мерафт ва марказаш шахри Аҳсикат буд.

Кишоварзӣ. Таҳлили сарчашмаҳои ҳаттӣ гувоҳӣ медиҳад, ки Сугд дар замони Ҳайтолиён мустақил буда, ҳамчун давлати алоҳида равак меёфт.

Тадқиқоти бостоншиносӣ дар ноҳияҳои Сугд, Фарғона, Истаравшану Чоч нишон доданд, ки дар асрҳои V-VIII садҳо канал, ҷӯй ва корезҳо амал мекарданд ва аз оби онҳо барои кишт, боғот ва алафзорҳо истифода мебуданд. Дар ин давра ғандум, ҷав, мош, бокло, нахӯд, мушунг, арзан, наск, шолӣ, пахта, пиёз, лаблабу, зардак, каду, харбуза, тарбуз, дахҳо намуди зардолу, тут, шафтолу, себ, чормағз, олу ва ғайра мепарвариданд.

Кишоварзон аз 1 гектар замини обӣ то 60 сентенер галла мерӯёниданд, ки қисмеро барои озука ва тухмӣ мегузоштанд ва боқимондари ба бозор мебароварданд. Мева ҷунон фаровон буд, ки онро ба ҳайвонот медоданд.

Яке аз сайёҳони асри X дар бораи Суғд менависад, ки водии Суғд ба монанди як боғи пайваста аст. Агар кас ба баландие баромада, ба он назар афканад, ҳама ҷо киштзор, боғот ва хурраму сарсабз менамояд. Танҳо дар шаҳру деҳот гунбазҳои баъзе биноҳо ба назар мерасад. Суғд бихишти олами ислом аст. Мева он қадар зиёд аст, ки мардум онро ба ҷорпоён медиҳанд, мардум хеле доранда мебошанд.

Хар деҳа мувофиқи заминро об ва обу ҳавояш маҳсулоти кишоварзӣ мерӯёнд ва ба давлат гандум, ҷав, арзан, меваи хушк, ангур, май ва ғайра андоз медод. Гандум, ҷав ва умуман галладонаро дар осиебҳо орд мекарданд. Дар байни ҳуччатҳои суғдӣ дастхате дар бораи ба иҷора додани осиебҳо нақл мекунад.

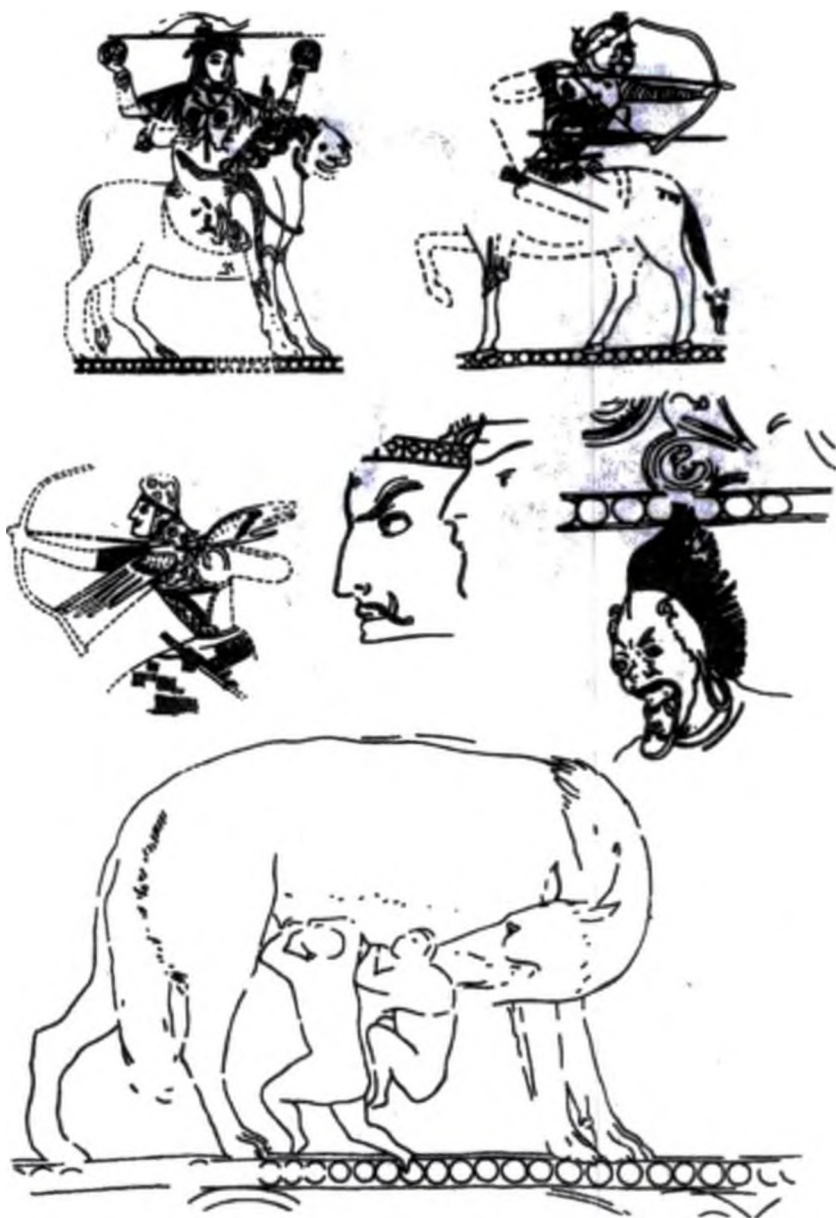
Дар ҳуччат гуфта мешавад, ки «Ман – Моҳиён, писари Дапатшир аз шоҳ Деваштич се осиеби обиро ба иҷора гирифтаам ва ҳар сол ба ӯ 460 кавча орд медиҳам». Як кавча баробари 8 кг аст, пас дар тӯли сол Моҳиён ба Деваштич 3680 кг орд музди иҷора медод. Дар ҳуччат омадааст, ки агар Моҳиён шартнома ро вайрон кунад ва ҳармоҳа музди иҷораро надихад ё додан нахоҳад, бигзор, Деваштич ба шахсони мутасаддии қоидаву қонун фармон диҳад ва ба зурӣ музд ситонанд. Дар назди қонун Моҳиён ва писарони вай ҷавобгаранд. Дар ҳуччат шоҳидон ва шахси ҳуччатро навишта имзо кардаанд.

Тамоми додугирифт, аз ҷумла – додани қарз бо фоиз, бе фоиз, муҳлати додани вай ва ғайра дар асоси қоидаву қонунҳо сурат мегирифтанд, яъне сохтори тартиб додани ҳуччатҳои ҳуқуқӣ хеле таракқӣ ёфта буд.

Китоби юридикӣ буд бо номи **Матикони ҳазор додситон**, ки дар он шарту шароити қарз додан, иҷора гирифтани об, замин, гов, хар, олоти истеҳсоли, мардикорӣ, гарав гирифтани, худро ба иҷора додан ва ғайра сабт ёфтаанд ва дар асоси он дар идораҳои давлатӣ бо иштироки шоҳидҳои дутарафа ва муҳру имзо ҳуччатҳои лозима тартиб дода мешуданд.

Хунармандӣ. Таҳқиқи ёфтаи бостоншиносон ва деворнигораҳои қасрҳо далели онанд, ки хунармандӣ хеле таракқӣ карда буд. (Расми 50).

Суғдиён ғаёлтарин мардуми тоҷик буданд ва онҳо аз замонҳои хеле қадим маъданҳои қӯҳсори Буттамонро истихроҷ карда, аз онҳо мис, тилло, нуқра, оҳан ва ғайраро мегирифтанд. Бинобар ин, дар он ҷо мисгарӣ, заргарӣ, оҳангарӣ хеле раванк ёфта буд. Бостоншиносон қонҳои истеҳсоли тилло, нуқра, оҳан ва мисро дар қӯхистони Суғд, Фарғона, Истаравшан кашф карданд.

Расми 50. Деворнигораҳо аз қасри шохони Истравшан ш. Бунчакат.

Расми 51. Боқимондаи ҷавшан; асои рамзи се оташи муқаддас

Дар арафаи истилои араб сохтани ҷавшан, зирех, тоскулох, шамшер, тир, гурз ва ғайра ривоч ёфта, ба касби асосӣ табдил меёбад. Чизҳои сохтаи ҳунармандони суғдӣ дар бозори ҷаҳонӣ эътибору талаботи зиёд доштанд.

Масалан, дар шаҳри Марсамандаи Истаравшан олоти оҳанӣ, аз ҷумла шамшер, корд, дар Чоч камонҳои чочӣ, дар Фарғона дегҳои мисӣ ва оҳанӣ тайёр карда, ба тамоми мамлакатҳои Ғарбу Шарқ ба савдо мебароварданд. Ҷавшан ва зирехҳои ҷангии суғдӣ то ба Чину Араб шӯҳрат доштанд. Ҷавшану зирех бо фулузоти ранга зебу оро меёфтанд ва бо санъати баланди ҳунармандӣ сохта мешуданд. (Расми 51).

Ҳар як соҳаи ҳунармандӣ ба бахшҳо тақсим мешуд, яъне дар сохтани ашёву асбоб тақсимои меҳнат вучуд дошт. Масалан, барои он ки шамшерро созанд, яке онро ба шакли муайян мебаровард, дигаре дар вай гул мезад, сеюмӣ тез мекард ва ҷаҳорумӣ даста месохту панҷумӣ – ғилоф. Корхонаҳои калони силоҳсозӣ амал мекарданд, ки дар онҳо даҳҳо одамон – мутахассисон машғул буданд. Ин одат дар ҳамаи соҳаҳои

хунармандӣ – мисгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, силохсозӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, чармгарӣ, кандакорӣ ва ғайра амал мекард.

Савдои байналхалқӣ. Сугдиёнро В. В. Бартолд финикиёни Шарқ номидааст. Аз таърихи дунёи қадим медонем, ки финикиҳо аввалин савдогарони Баҳри Миёназамин буданд. Онҳо ихтироъкунандагони ҳисоб ва алифбои оромӣ ба ҳисоб мераванд. Сугдиҳо кашшофони Роҳи тичоратии Абрешим буда, то Мугулистон, Шарқи Дур ва ҳатто Япония рафтаанд. Онҳо ба туркон хондан ва навиштанро омӯзониданд. Дар асоси алифбои сугдӣ барои туркон, мувофиқи хусусиятҳои забони онҳо, алифбо тартиб доданд.

Сугдиҳои савдогар забонҳои туркӣ, ҷинӣ, Ҳиндӣ ва ғайраро хуб медонистанд ва аввалин тарҷумонҳои адабиёти буддӣ ба забони сугдӣ буданд.

Дар роҳи тичоратӣ, аз Тоҷикзамин ба Шарқи Дур ва Чин дахҳо корвонсарой ва маҳаллаҳои тоҷикони сугдизабонҳо ба вучуд омада буданд. Онҳо ба Чин дарахти зардолу, шафтолу ва ангурро бурда, ин меваҳоро дар он ҷо паҳн менамоянд. Зардолу ва шафтолуҳо бо номи «Шафтолуҳои тиллоии Самарқанд» машҳур мешаванд. Паҳн кардани май дар Чин низ ба тоҷикони Сугд тааллуқ дорад.

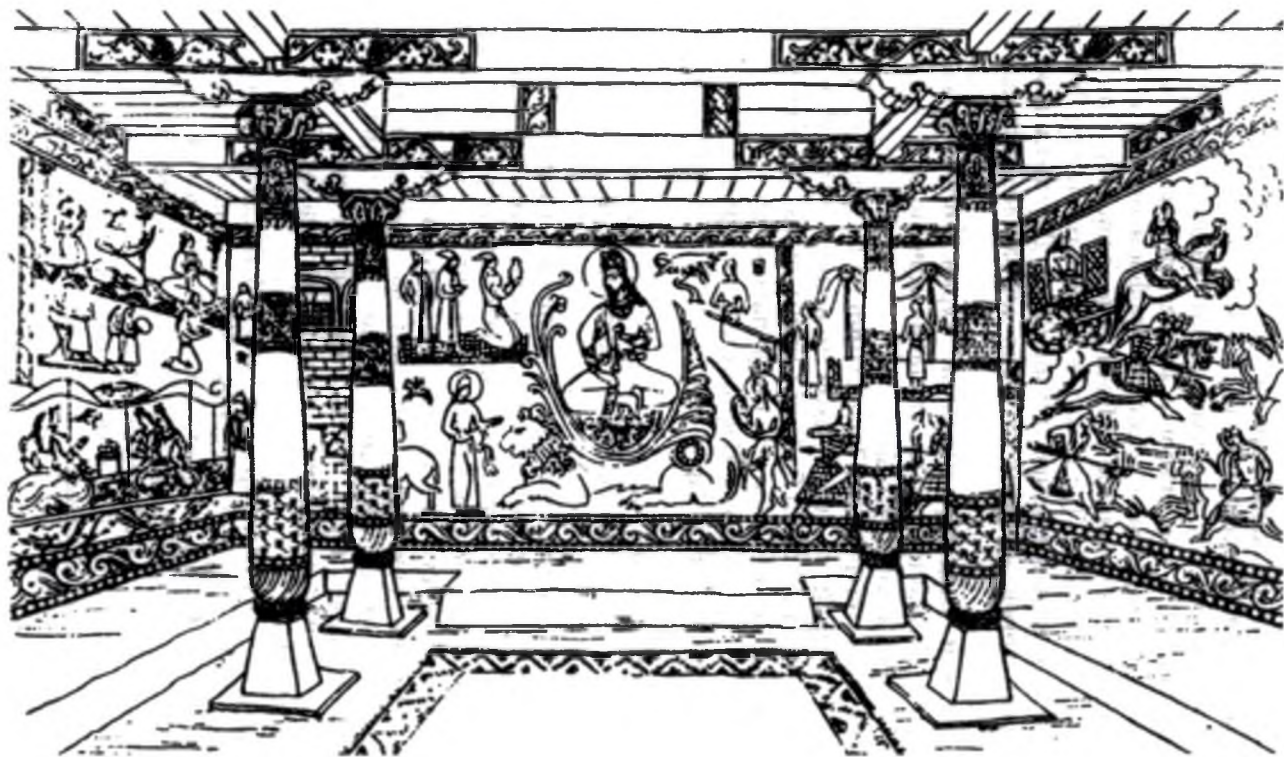
Дар асри V тоҷикон баровардани шишаҳои рангаро дар Чин ба роҳ мегузоранд. Навшодири кӯхистони Сугд ва заъфарони водии Ҳисор, аспони тозии Хатлону Фарғона ба тамоми Шарқи Ҷануб бурда мешуданд. Сугдиҳо кирми пилла ва коғазро аз Чин оварда, истеҳсоли онҳоро дар Тоҷикзамин паҳн мекунанд ва рақибони асосии ҷинӣ дар истеҳсоли матоҳҳои абрешимӣ, коғаз ва фуруши онҳо дар бозори ҷаҳонӣ мешаванд.

Ҳамин тавр, сугдиҳо равандакхандагони Роҳи Абрешим буданд. Молҳои тичоратӣ хеле зиёд ва рангоранг буданд; ҳайвонҳои пурариш, газворҳо, гулҳо, асбобу анҷоми зебу зинатӣ, ҳайкалҳои тилло, нуқра, мармар ва дигар сангҳои қimmatбахш, атриёт ва ғайраро мувофиқи талабот ба бозори ҷаҳонӣ мебурданд.

Савдо на танҳо бо шарқи Ҷануб, балки бо шимол низ хеле густариш ёфт. Дар Киммерия (Қрим) имрӯз ҳам шаҳри сугдиён бо номи Судак боқӣ мондааст. Молҳои шохии истеҳсоли Самарқанду Бухоро, Истаравшану Фарғона дар Қасқоз ва ҳатто Аврупо (Белгия), Норвегия пайдо шудаанд.

Дар муомилоти байналхалқӣ сиккаҳои тилло ва нуқра мувофиқи вазн истифода мешуданд. Тангаҳои тиллоро динор ва нуқраро дирҳам мегуфтанд.

Дар дохили ҳар вилоят дар муомилот тангаҳои мисин ва байни вилоятҳо дирҳамро истифода мебурданд.

Намуди дарунии толори Панчакати қадим, барқарорнамудаи рассом Ю.П. Гремячинова.

Нархи маводи хӯрокаи чандон баланд набуд.

Бинокорӣ, меъморий ва санъати тасвирӣ. Дар бобҳои гузашта мо дар бораи бинокорӣ ва меъморий ба тарзи хеле ҷулоғона нақл карда будем. Масолаҳои бинокорӣ аз қадим поҳса ва хишти хом буд. Дар ибтидои асрҳои миёна хиштиҳои калонро истифода карданд. Аксаран хонаҳои шаҳр дуқабата буданд. Девори қабати якум, ки зиёда аз 1 м паҳно дошт, аз поҳса ва қабати дуюм аз хишти хом сохта мешуд. Қабати сеюм аз хишту ҷӯб қаламкорӣ ё синҷкорӣ мешуд.

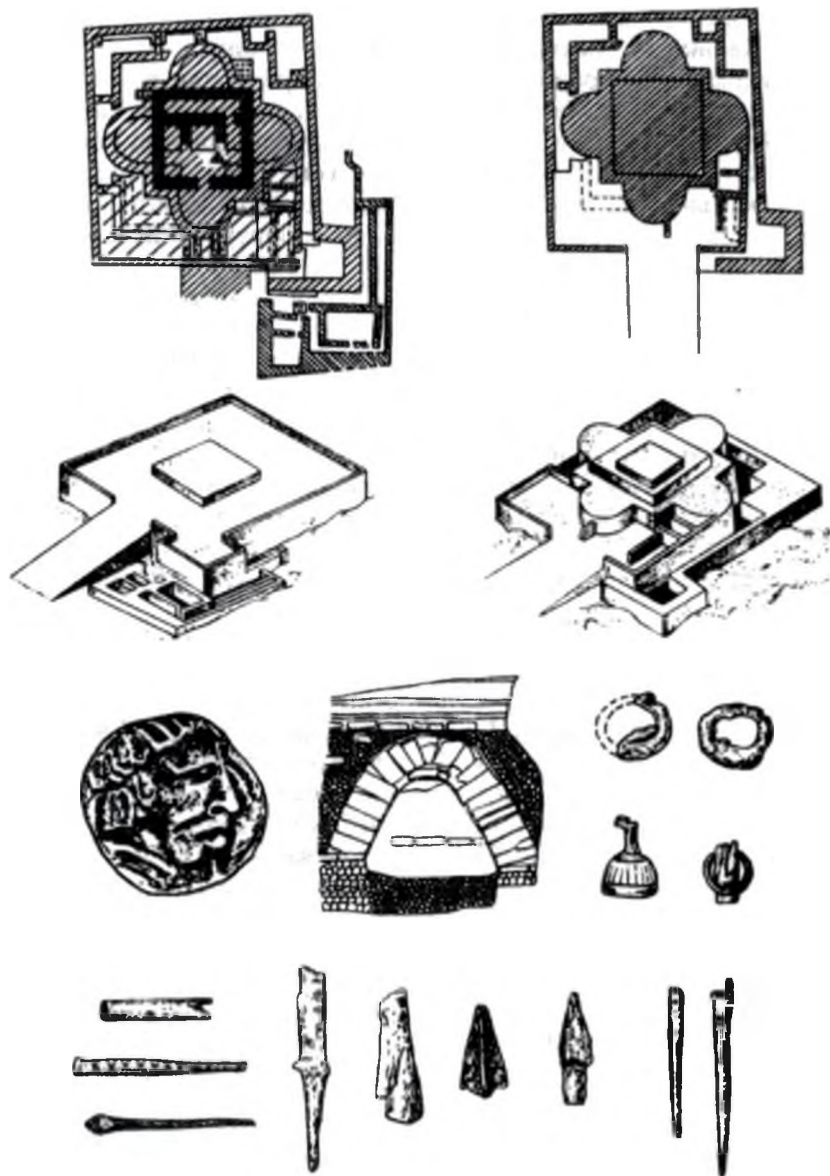
Дар қӯхистон хонаҳо якқабата буда, сангро бештар қор мефармуданд, аммо хишт низ истифода мебарид. Пушии хонаҳои қабати якум дар шаҳр харпуши (равоқи) нимдоира буд.

Хонаҳои бо пушии гунбазӣ, нимгунбазӣ низ зиёд буданд.

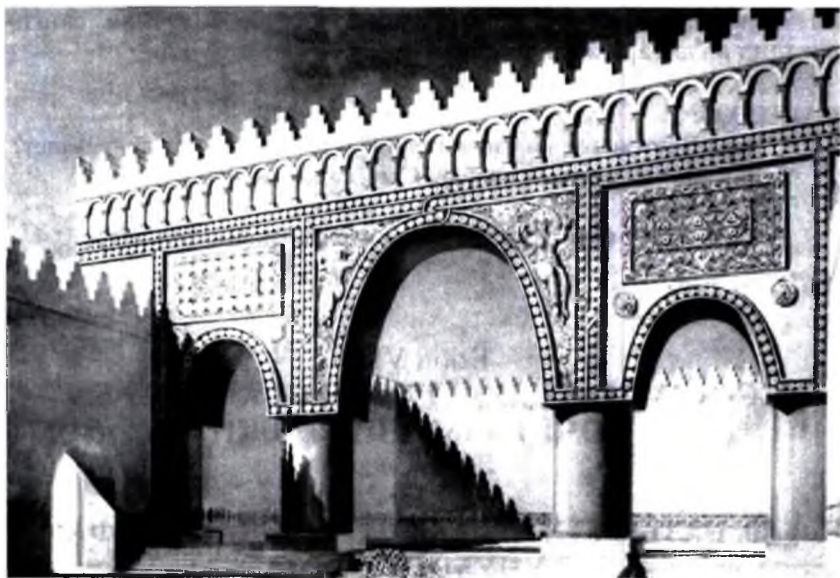
Бештари биноҳои бузург бо ҷӯб пушонида мешуданд. Дари даромад ҷӯбӣ буд. Дарвоза, дарҳои яқтабака ва дутабака маъмул буданд. Яке аз хусусиятҳои меъмории аввали асрҳои миёна, аз ҷумла Сугд, ин сохтмони қушқо ва саройҳои бузургу бохашамат мебошад. Масалан, қушқи Бухорхудотҳо дар Варахша яке аз бузургтарин ва бохашаматтарин биноҳост. Вай даҳҳо хонаи истиқоматӣ ва толорҳои пурушӯх ва таҳхонаҳо дошт. (Расмҳои 52-54).

Сохтмони қасрҳо ба тамоми қоидаҳои меъморий аз тарафи мутахассисон сурат мегирифт. Масалан, Наршахӣ – муаррихи тоҷик, дар бораи сохтмони қасрҳои подшоҳии Бухоро нақл мекунад, ки бинои арқи Бухороро Сиёвуш, писари Қайковус, бино кардааст. Вақте ки ўро бо модархондаш тўхмат мекунад ва аз гулхан гузашта, бегуноҳияш собит мешавад, аз падар ранҷида, ба Турон меояд ва Афросиёб ўро навозиш мекунад ва духтари худ Фарангисро ба ў медиҳад ва подшоҳиро низ ба ў мебахшад. Аммо Сиёвуш пошоҳиро аз ў қабул намекунад ва мегӯяд, ки ба ман замин ҷудо кун ва ман худам барои худ хона месозам, то ки касе ба ман рашк набарад. Афросиёб розӣ мешавад ва Сиёвуш омада, дар ҷои арқи Бухоро барои худ қасре бино мекунад. Аммо бародари Афросиёб – Агарис ба вориси тахти Турон буданаш рашк мебарад ва Сиёвушро назди шох бад мекунад ва Афросиёб лашкаре ба муқобили Сиёвуш мефиристад. Онҳо Сиёвуши бегуноҳро мекушанд ва дар дарвозани Қохфурӯшон ё Гурон гӯр мекунанд.

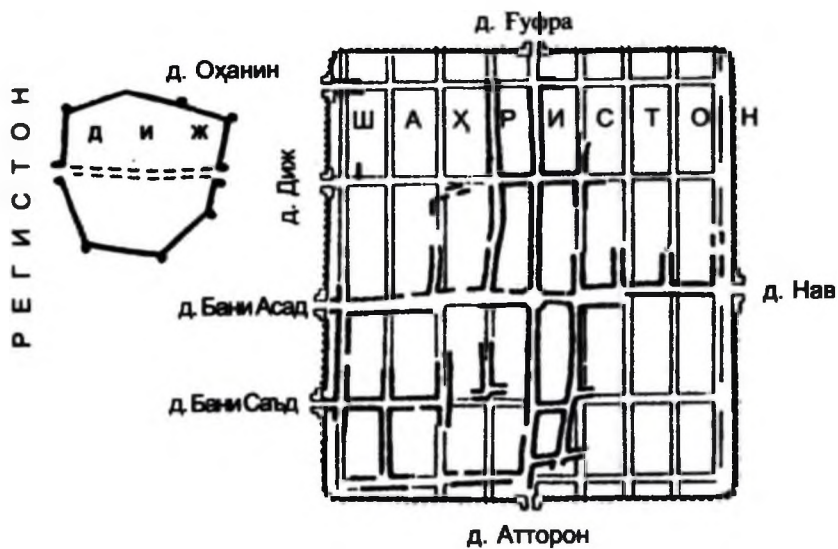
Мардуми Бухоро дар бораи бегуноҳ куштани шохӣ худ – Сиёвуш мусикӣ ва сурудҳои мотамӣ доранд ва онҳоро ҳар сол дар рӯзҳои аввали Наврӯз дар сари қабри Сиёвуш иҷро менамоянд. Ҳисори Сиёвуш солҳои зиёд хароб буд то рӯзгори бухорхудот Бидун. Ў ин ҳисор обод кард ва вай вайрон мешуд. Баъди чандин бор вайрон шудан, бухорхудот олимону меъмороноро даъват намуд ва онҳо тарҳи арқро тартиб доданд,

Расми 52. Ёдгориҳои маздаясноии Бухоро, ки ҳоло дар миёни мардум бо номи Сеталок ва Қизилгир маъруфанд.

Расми 53. Қўшки бухорхудотҳо дар Варахша, асри VIII.

Расми 54. Накши ш. Бухорои асри VIII.

ба монанди ситораҳои ҳафтдодарон болои 7 сутуни сангин сохтанд ва дигар вайрон нашуд. (Расми 54).

САВОЛҲО:

1. Чаро Ҳаютаснак марзи шарқии Суғдро аз рӯди Чу донистааст?
2. Дар арафани истилои араб ба Суғд кадом вилоятҳо дохил мешуданд?
3. Чаро В. В. Бартолд савдогарони суғдро финикиёни Шарк меномад?

Боби VIII **ҲУЧУМҲОИ ҒОРАТҒАРОНАИ АРАБҲО БА** **ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚИ** **Давран якум**

§ 40. ВАЗЪИ СИЁСИИ МИНТАҚА ДАР АРАФАИ **ҲУЧУМИ АРАБҲО**

Аз қаламрави Тоҷикзамини Шарқӣ, ки ба вилояти Хуросони Эрон, Афғонистон, Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Синзяни Чин дохил мешуд, бахшҳои Хуросон ва Марв то солҳои 650-651 ба тасарруфи арабҳо даромада буданд. Дар бахшҳои дигари он даҳҳо шохигариҳои хурду калон вучуд доштанд ва бо якдигар мечангиданд.

Ҳамин тавр, дар вақти ҳучуми арабҳо ягон давлати пуриктидор бо лашкари тавоно вучуд надошт, ки ба муқобили қушуни бузургу касбии арабҳо истодагӣ карда тавонад.

Ҳучумҳои ғоратғаронаи араб ба Бухоро ва Самарқанд. Чунон ки гуфтем, арабҳо бахши Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ – вилоятҳои Хуросон, Марв, Ҳирот ва Систонро ки қузъи қаламрави Сосониён буданд, солҳои 650-651 забт карданд. Онҳо махсусан Марвро ба қароргоҳи бузурги ҳарбӣ табдил доданд. Ба ин ҷо аз Басра ва Куфа 50 ҳазор хонаводаи арабро қучонида оварданд ва минбаъд онҳоро ҳамчун таъяғҳои ҳарбӣ ва ғимоявӣ барои забти Вароруд – Мовароуннаҳр истифода бурданд. Арабҳо, баъди ишғоли Марв, барои забти дигар вилоятҳои тоҷикнишин тайёрии ҷиддӣ медиданд, аммо шохони мо барои ғимояи ватани худ ҳеҷ тадбире намечустанд.

Соли 673 амири Хуросон Убайдуллоҳ ибни Зиё бо лашкари 20 ҳазора ба Вароруд ҳучум овард ва Пайкандро ба муқосира гирифт. Маликаи Бухоро – Хутак турконро ба ёрӣ хонд. Мувофиқи ривояти Балозурӣ, ҳокон бо занаш – Кабатхотун ба Бухоро омад. Ҳучуми бонизому шадиди арабҳо

туркхоро пароканда сохт ва қариб, ки ҳокон асир меафтод. Ҳокон аз хайма саросемавор бо занаш мегурезад ва Кабатхотун як кафшашро напӯшида меравад. Кафшаш бо ҷавохирот зинат дода шуда буд ва арабҳо арзиши онро 200 ҳазор дирҳам гуфтанд.

Арабҳо аз маликаи Бухоро товони гарон гирифта, 2 ҳазор ҷавони ҷангиرو асир гирифтанд. Ҳучуми навбатиро ба Бухоро амири нави Хуросон Сайид ибни Усмон соли 676 сар кард. Маликаи Бухоро ба ӯ сулҳ ва 300 ҳазор дирҳам пешниҳод намуд. Дар ин вақт лашкари шоҳи Сугд бо дастаҳои Кешу Насаф ва туркон омаданд ва малика бо онҳо ҳамроҳ шуд. Қувваи тоҷикон нисбат ба арабҳо хеле зиёд буд, аммо байни сарварони тоҷик ва туркон муноқиша бархост ва онҳо бе ҷанг пароканда шуданд. Сайиди Усмон аз малика 300 ҳазор дирҳамро гирифта, ба сӯи Самарқанд равон шуд. Мувофиқи сулҳи байни Сайид ва Ҳутак, дастаи Бухоро бояд дар ҳучуми Сайид ба Самарқанд ширкат мекард. Сайиди Усмон ба муқобили сармарқандиён як моҳ ҷангид ва ҳар ду тараф талофоти зиёд доданд.

Дар ин ҷанг писари амаки Муҳаммад – Қусам ибни Аббос кушта шуда, Сайид ибни Усмон ва сарлашкараш Муҳаллаб ибни Абдусафр як ҷашии худро аз даст доданд. Сайид ибни Усмон дид, ки Самарқандро гирифта наметавонад, ба сӯи қасрҳои авлодии ихшидҳо рафта, онро муҳосира мекунад. Бояд гуфт, ки ин воситаро ба Сайид кадоме аз ҳоинони маҳаллӣ нишон додааст. Шоҳи Сугд аз оилаи худ ва дигар бузургони Сугд, ки он ҷо пинҳон буданд, тарсида, шаҳрро ба арабҳо таслим намуд. Сайид ибни Усмон 700 ҳазор дирҳам товон ва 40 шохзодаро гаравгон гирифт рафт. Ӯ дар роҳ Тирмизро низ гонат кард. Сайиди Усмон ваъда дод, ки баъди аз Ому гузаштан, деҳқонзодагонро озод мекунад, аммо ӯ ваъдаи ғайбӣ карда, онҳоро ба Арабистон бурда, ғуломи худ кард. Деҳқонзодагон аз ин таҳқири Сайид ба ғазаб омада, ӯро мекушанд ва худро низ ҳалок месозанд.

Мувофиқи нақли муаррих Табарӣ, вақте ки амири Хуросон Сайиди Усмон дар Кеш буд, бародарзодаи шоҳи Хатлон ба наздаш меояд ва ӯро барои забти он даъват менамояд. Амир писари худ – Язид ибни Муҳаллабро бо лашкаре мефиристад. Шоҳи Хатлон Шохбол аз ин воқеа огоҳӣ меёбад. Шабонгоҳ бародарзодаи худро аз лангари арабҳо медуздад ва ба Хатлон бурда мекушад. Модари мактул ба модари Шохбол мактуб навишта мегӯяд: «Ту чӣ сон умед дорӣ, ки Шохбол пас аз куштани писари ман зинда мемонад. Охир ман ҳафт писари дигар дорам, ки онҳо хуни бародари худро мегиранд. Ту танҳо як писар дорӣ ва агар ӯро кушанд, ту танҳо мемонӣ». Модари Шохбол дар ҷавоб навиштааст: «Шер як бача мезояду ҳук – бисёр».

Соли 680 Зиё ибни Салм амири Хуросон таъйин мегардад ва ӯ ба ҳучуми навбатӣ ба Варорӯд тайёри мебинад. Дар ҳамин вақт шоҳони тоҷик дар яке аз шаҳрҳои сарҳадии Хоразм гирд омада, маслиҳат мекунанд, ки бо якдигар наҷанганд ва дар забтқории арабҳо иштирок наменамоянд.

Арабҳо аз ин ҳодиса огоҳ шуда, биноро ба ихота мегиранд ва аз шоҳон пули зиёди гаравгонӣ меситонанд. Шоҳон ба ҷои муттаҳид шудан ва ба муқобили арабҳо муборизаи муташаккилона бурдан, танҳо ба маслиҳат омаданд, ки ҳамроҳи арабҳо ба муқобили мардуми худ наҷанганд. Лекин ҷи тавре ки баъдтар мебинем, ин маслиҳат амалӣ нагардид ва бо даҳолати арабҳо дастаҳои Хоразм ва Бухоро дар фатҳи вилоятҳои Сугди Самарқанд ширкат карданд.

Салм, баъди пули гаравгонро ситондан, Хоразмро мачбур кард, ки баъди товори калон додан, бо ӯ сулҳ бандад. Сипас ӯ ба Самарқанд омада, зимистон он ҷо мемонад ва занаш фарзанде мезояд, ки ӯро Сугдӣ ном мениҳад. Зани Салм зеварҳои зани ихшиди Сугдро ба амонат гирифта, бахше аз онҳоро медуздад.

Салм ҳангоми иқомат дар Сугд ба Хучанд лашкар мекашад, вале ба шикаст дучор меояд. Ӯ соли 681 ба Марв рафта, деҳоти гирду атрофро ғорат мекунад.

САВОЛҲО:

- 1. Шоҳони Тоҷикзамини Шарқӣ ба муқобили арабҳо ҷӣ тадбирҳо ҷустанд?**
- 2. Ҷаро арабҳо аввал ба Бухоро ҳучум оварданд?**
- 3. Ҷавонони гаравгонбурдан арабҳо ҷӣ кор карданд?**
- 4. Ҷаро шоҳони маҳаллӣ дар мубориза ба муқобили арабҳо муттаҳид нашуданд?**

§ 41. ПАЙИҲАМИИ ЗАБТҚОРИҲОИ АРАБҲО ДАР ВАРОРҮД ВА МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН БАРОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Забтқориҳои аъроб дар Варорӯд, баъди амири Хуросон таъйин шудани Қутайба ибни Муслим дар соли 705, ҳусусияти мунтазамӣ мегиранд. То ин давра ҳучумҳои арабҳо ҳусусияти тохтутозии ғоратгарона доштанд.

Мухорибаи Пайканд ва Рометан. Табарӣ менависад, ки соли 705 Қутайба бо лашкари бисёр аз Ому мегузарад ва ба Пайканд ҳучум меоварад. Дар лашкари ӯ дастаҳои Балхӣён ва Ҷағонӣён низ ширкат доштанд. Пайканд дар он вақтҳо шаҳри ободу доро ба ҳисоб мерафт. Аҳолии онро, асосан, тоҷирон

ташкил медоданд ва шаҳр маркази тичоратии Варорӯд ва Шарку Ғарб ба шумор мерафт. Атрофи шаҳр девори бузурги ҳимоявӣ дошт, ки онро «Девори оҳанин» мегуфтанд. Қутайба шаҳрро дар муҳосира гирифт. Бисёр мардони шаҳр дар сафари тичоратӣ буданд ва дар шаҳр, асосан, занон, кӯдакон ва пирон буданд. Ба ёрии пайкандиён лашкарҳои Бухорову Самарқанд омаданд ва арабхоро муҳосира намуднд. Ҷанги шадиде рух дод ва ҳавфи тамоман торумор шудани арабҳо пеш омад. Дар давоми ду моҳ аз Қутайба хабаре ба Ҳаҷҷоҷ нарафт, аммо аз сабаби ихтилофҳои байни сарлашкарони тоҷик дастаҳои онҳо аз майдони ҷанг берун рафтанд ва оқибат шаҳро ба ихтиёри арабҳо гузоштанд. Шаҳр таслим шуд ва арабҳо онро ғорат карданд. Қутайба як дастае он ҷо гузошта, худ ба сӯи Бухоро меравад. Баъди рафтани Қутайба шахриён шӯриш бардошта, дастаи арабхоро мекушанд. Қутайба дубора шаҳрро муҳосира намуд ва боз як моҳи дароз бо манҷаникҳо деворро тирборон кард ва ниҳоят як бурҷи он афтод ва 40 араб зери он монд. Арабҳо бештари аҳолии Пайкандро кушта, шаҳрро дубора ғорат карданд ва оташ заданд. Мегӯянд, ки арабҳо бо занон, кӯдакон ва пирон ҷангида буданд.

Табарӣ навиштааст, ки вақте арабҳо вориди шаҳр шуданд, он қадар ганимат ба даст оварданд, ки ба хирочи мулки Хуросон баробар меомад. Танҳо аз як савдогари кӯр панҷ ҳазор либосвор матои шохии зебо гирифтанд, ки ҳар либоси он ҳазор дирҳам арзиш дошт. Дар миёни ганиматҳо зарфҳои тилло ва нукра хеле зиёд буданд. Аз маъбади шаҳр ҳайкали нуқрагини бузургро гирифтанд, ки ду чашмаш аз гавҳарҳое буд ба бузургии тухми кабутар. Қутайба гуфт, ки гавҳаре ба ин бузургиро ҳаргиз надидааст ва аз мубадон мепурсад, ки ин ҷавохирхоро шумо аз кучо овардаед? Онҳо ҷавоб доданд, ки паррандае овард ва ба боми маъбад гузошт. Мо онҳоро ба чашми худованд гузоштем. Маъбади ғоратшуда хонаи худоён ном дошт ва дар он ҳайкалу муҷассамаҳои худованд, фариштагон ва бузургони ойини маздаёсно гирд оварда шуда буданд.

Арабҳо ҳазинаи аслиҳои шаҳрро ғорат карданд, ки дар он тиру камон, ҷавшану кӯлоҳхӯд, гурз, сипар ва ханҷару шамшери зиёд вучуд дошт. Қутайба тамоми лашкари худро бо силоҳи бехтарин таъмин сохт.

Қутайба баъди Пайкандро хароб кардан, ба сӯи Бухоро лашкар мекашад. Дар Рометан ӯро қувваҳои якҷояи Бухоро, Самарқанд ва туркони ба ёрии омада пешвоз мегиранд. Ҷанги шадид ба амал омад. Лашкари тоҷик арабхоро муҳосира ва ду моҳ тирборон кард. Тоҷикон метавонистанд лашкари Абдурахмон ибни Муслим Боҳилиро тамоман нобуд созанд. Аммо аз сабаби бо як нақшаи умумӣ амал накардан ва роҳбари

ягона надоштан, арабҳо роҳе ёфта, аз муҳосира баромаданд ва ба қувваи асосии Қутайба ҳамроҳ шуданд. Қутайба дид, ки бар тоҷикони Суғд ғолиб омада наметавонад, худуди Бухоро тарк карда, ба Балх меравад. Ҳамин тавр, амалиёти Рометан нишон дод, ки агар тоҷикони Варорӯд яқоя амал кунанд, арабҳо роҳи шикаст дода метавонанд ва бар онҳо ғолиб меоянд.

Қутайба солҳои 707-708 дубора ба Бухоро ҳучум карда, маркази он Нумичкатро гирифт ва дар Бухоро намозро ҷорӣ кард, ки онро ба забони дарӣ – тоҷикӣ меҳонданд, зеро мардум забони арабиро намедонистанд. Сураҳои намозро ба тоҷикӣ тарҷума намуда, мардумро ба хондани онҳо маҷбур месохтанд.

Агарчи ҷангҳои солҳои 706-709 дар Суғд ғолибияти арабҳо муайян накарда буд, подшоҳи Суғд Тархун бо Қутайба сулҳ баст ва ҳукумати арабҳо ба расмӣ шинохт. Суғдӣ аз ин амали подшоҳи худ норозигӣ баён карда, Тархунро ба зиндон партофтанд ва ба ҷои ӯ Ғуракро ба тахт шинонданд.

Муҳорибаи Самарқанд. Тархунро барои мурасокорӣ бо арабҳо сарнагун карда, ба ҷои ӯ Ғуракро шинондани суғдӣ бахонае шуд барои забти Самарқанд – маркази бузургии тоҷикон. Қутайба гуё барои қасоси Тархунро гирифтанд омада буд, на барои забти Самарқанд.

Пеш аз он ки Қутайба ба Самарқанд лашкар кашад, ба Хоразм меравад, зеро дар он ҷо бародари Хоразмшоҳ – Хурзод шӯриши зиддидавлатӣ бардошт, ки мардуми зиёде ба ӯ ҳамроҳ шуданд. Қутайба ба бахонаи ёрӣ ба Хоразм дар фуруш нишондани шӯриш кӯмак мекунад. Хоразмшоҳ бо Қутайба сулҳ баста, худро тобеи арабҳо меҳисобад ва бо як дастаи бузург ҳамроҳи онҳо барои забти Самарқанд меояд. Дар Бухоро дастаи бухорхудо ба лашкари Қутайба ҳамроҳ мешавад.

Ҳамин тавр, Қутайба бо лашкари 20 ҳазора соли 712 ба сӯи Самарқанд омада, шаҳрро дар муҳосира мегирад. Аввал ба шаҳр дастаи бародари ӯ Абдурахмон наздик шуда, дар атрофи девор манҷаник гузошта, онро шабонарӯз тирборон мекунад. Суғдӣ шабонгоҳ ба арабҳо зарба мезаданд. Шаҳр муддати як моҳ дар муҳосира қарор дошт. Сарони он ба подшоҳони Чоҷ ва Фарғона пинҳонӣ мактуб фиристода, ёрӣ мепурсанд, аммо туркҳо нахостанд, ки ба ёрӣ биёянд.

Ҳамин тавр, муҳофизати Самарқанд танҳо бар души ҳуди шаҳриён афтода буд. Баъди як моҳи муҳофизат арабҳо деворро шикаста, ба шаҳр медаворянд ва ҳамаро аз дами тег меғузaronанд. Шоҳ Ғурак сулҳ талабид, аммо Қутайба шарт гузошт, ки мардум шаҳрро тарк намоянд. Самарқандӣ хонаю дар ва молу ҳоли худро гузошта, аз шаҳр берун рафтанд ва дар ҷангалҳо мезишанд. Арабҳо шаҳрро ғорат карданд ва дар он ҷой гирифтанд. Табарӣ – муаррихи тоҷик менависад, ки

Самарқанд ба арабҳо 2 миллион дирҳам ҷарима ва 1000 марди солим, ки дар байни онҳо маъюбе набуд, ба сифати гулом дод. Қутайба фармон баровард, ки ҳар тоҷики суғдие, ки бо худ силоҳ мегирад, ба қатл хоҳад расид.

Худи арабҳо Қутайбаро дашном дода мегуфтанд, ки шаҳри маъруфи ҷаҳонро хароб кард. Баъдтар бо иҷозати Қутайба мардум ба хонаҳои ғоратшуда ва нимвайрони худ баргаштанд. Дар дарвозаҳои шаҳр зану мард тафтиш карда мешуданд ва ҳатто агар касе кордча медошт, кушта мешуд.

Қутайба ибодатгоҳҳои шаҳро ба масҷид табдил меод ва ё хароб мекард. Масалан, дар шаҳр маъбади худоён мавҷуд буд, ки дар он муҷассамаҳои заррин, нуқрагин, мисин, сангин ва ҷубини худоён, ғариштагон ва бузургони ойини маздаёсно, паҳлавонон, шоҳони мардуми Суғд нигоҳ дошта мешуданд. Ҳайкалҳо ба монанди одамони зинда бо сару либос ва ороишҳои нуқра, тилло ва ҷавохирот зинат ёфта буданд. Бисёр ҳайкалҳо таърихи чандинҳазорсоларо аз сар гузаронида, ёдгории беназири халқамон ба ҳисоб мерафтанд. Арабҳо барои зевар ва зару сими онҳо ин ёдгориҳои санъати тасвириро ба майдон бароварда, аз муҷассамаҳои ҷубин зару зеварро канда, худи онҳоро месӯзонданд. Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, Қутайба танҳо аз муҷассамаҳо 250 ҳазор мисқол зар ғанимат гирифт.

Дар Регистони Самарқанд муҷассамаҳои бузурги асп, гов ва шутурҳо вучуд доштанд. ки онҳо дар ҳолати хучум ба якдигар тасвир ёфта буданд. Бинанда гумон мебуд, ки онҳо зиндаанд ва бо якдигар зӯр меозмоянд. Арабҳо онҳоро низ несту нобуд карданд. Зарарҳои ҷонӣ ва моддию маънавӣ, ки лашкари араб ба Самарқанд овард, ба ҳисоби инсонӣ намегунҷид. Қутайба баъди ғалаба бар мардуми водии Суғд ба Чоч ва Хучанду Фарғона лашкар кашид ва бо ғаниматҳои бузург баргашт.

Ҳамин тавр, Қутайба аз зиддияти байни шоҳони тоҷик мохирина истифода мебуд. Ӯ қувваи ҳарбии вилоятҳои забтшударо ба муқобили ноҳияҳои ҷангкунанда истифода бурд. Ғурак ба Қутайба гуфт: «Ту бар ман бо қувваи бародарони худам пируз гаштӣ».

САВОЛҲО:

- 1. Ҷаро самарқандиён мағлуб шуданд?**
- 2. Назария ва амалиян арабҳо дар ин ҷанг чӣ гуна буд?**
- 3. Муҷассамаҳои хонаи худоён барои таърихи халқи тоҷик чӣ аҳамият дошт?**
- 4. Ҷаро Қутайба ибодатгоҳҳои суғдиёро ба масҷид табдил дод?**

§ 42. ЗАБТИ ВИЛОЯТҲОИ ҲИРОТ, ЗАРАНЧ, ҒУР, ЗОБУЛ ВА КОБУЛ

Соли 652 арабҳо бо сарвари Абдурахмон Ҳирот, Заранч ва замини Доваронро гирифта, ба сӯи Ғазна ва Кобул лашкар кашиданд. Дар кӯҳистони ин ҷо арабҳо ба муқобилияти саҳти мардум дучор омаданд. Бо онҳо на дастаҳои деҳқонон, балки тамоми мардон мечангиданд. Аз ин рӯ, арабҳо кӯҳистони Ғур ва Сулаймонияро гирифта натавонистанд ва ба шикаст рӯ ба рӯ шуданд. Аммо водиҳо ба осонӣ ба тасарруфи аъроб мегузаштанд.

Дар замони халифа Волид (705-715) ба арабҳо муяссар шуда буд, ки то водии Синд раванд.

Арабҳо барои гирифтани Кобул аз замони халифа Муовия (661- 690) шуруъ карда, борҳо лашкар кашиданд, аммо натиҷаи дилхоҳ нагирифтанд, зеро мардуми озодидӯсти ин диёр ҳеҷ гоҳ ба душманони аҷнабӣ сари итоат намефуроварданд. Кобулшоҳон дар мавридҳои мушкӣ худро мутеи арабҳо ҳисобида, ҳамин ки қувваҳои асосии арабҳо аз замини онҳо дур мешуданд, тозиҳои боқимондари кушта, худро мустақил эълон мекарданд ва аз додани андоз сар мепечиданд.

Кобулшоҳон ҳатто дар вақтҳои ки худро тобеи халифа меҳисобиданд, итоаташон бо додани андоз маҳдуд мешуд. Онҳо чун пешин дар идораи мамлакати худ мустақил буданд ва мувофиқи расму одати бобоии хеш мезистанд.

Ба ривояти муаррихи араб, Балозурӣ, Абдурахмон ҳисори Кобулро муддатҳои тулонӣ муҳосира кард ва ниҳоят онро гирифт ва ба андоз додан маҷбур намуд, аммо ҳамин ки арабҳо баргаштанд, Кобулшоҳ аз итоат баромад ва дигар андоз нафиристонд. Дар таърихи Систон нақл мешавад, ки Кобулшоҳ марди қавиҷусса ва баҳодур буд ва бо арабҳо ҳудаш мечангид ва бо тег чапу рости арабҳоро мезад. Абдурахмон мебинанд, ки ӯ лашкари мусулмононро то 20 ҳазор бикушт ва ҳеле монда шуда буд ва боз мегашт, Муҳаллабро аз паси ӯ фиристонд ва ӯ аз ақиб найза зад. Найза ҷавшанро даронда, ба пушти шоҳ расид, вале захм зиёновар набуд. Дар охир Кобулшоҳ бо арабҳо сулҳ баст ва ба додани андоз розӣ шуд.

Лашкаркашиҳои арабҳо ба Тахористон. Вилоятҳои наздики Марв аз ҷониби арабҳо ҳеле барвақт забт шуда буданд. Соли 652 Аҳноф – сарлашқари араб ба Марварӯд лашкар кашид ва ҳисори онро муҳосира кард. Бозой – марзбони Марварӯд бародари худ – Моҳакро назди Аҳноф фиристонд ва бо 1000 дирҳам ва боч додан сулҳ пешниҳод кард.

Аммо Ахноф шарт гузошт, ки шумо лашкари арабро ба шаҳр роҳ диҳед, то онҳо бар шумо назорат кунанд ва намоз хонданро ёд диҳанд ва 300 000 дирҳам товони ҷанг диҳед. Шоҳи Марварӯд розӣ шуд. Пас аз ин Ахноф 4 ҳазор лашкари худро ба сӯи Тахористон равон кард. Шохони Балх, Ҷурҷон, Толиқон ва Фороб бо дастаҳои худ ба миқдори 1000 нафар ба муқобили ӯ баромаданд. Ахноф бо лашкари худ бар онҳо голиб омад ва қалъаеро гирифт, ки минбаъд бо номи ӯ - Қалъаи Ахноф машҳур шуд. Ӯ бо мардуми Балху Ҷурҷон бар ивази бочи 400 000 дирҳам сулҳ баст. Ӯ писари амаки худро дар ин ҷо сарвар таъин намуд ва бо 400 аскари араб ва 1000 нафар тоҷик ва сарвари Нӯъмон Боҳилӣ ба муқобили ҳайтолиёни Форобу Кӯҳистон фиристод. Ҳайтолиён арабҳоро шикаст доданд ва онҳо ба сӯи Марварӯд бозгаштанд.

Дар ҳамин сол дастаи араб бо сарвари Умар ба Ҳирот ва Бодғис ҳучум оварданд. Онҳо дар Ҳирот ба муқовимати саҳт дучор шуда, муддатҳои зиёд шаҳрро ба муқосира гирифта, мардумро ба таслим шудан маҷбур сохтанд. Умар бо ҳиротиҳо ба товони 1 миллион дирҳам сулҳ баст. Пас аз он ӯ лашкарашро дар ин ҷо гузошта, худаш ба назди халифа рафт. Мардуми он диёр бо сарвари Корон шӯриданд ва дар Самангон бар лашкари араб голиб омаданд. Арабҳо сӯи Марв гурехтанд. Вакте ки Умар баргашт, бо лашкари 4 ҳазора ба Корон шабохун зад ва аскарони ӯро бикушт ва Коронро асир гирифт.

Хуруҷи Низак ва ташкили Иттиҳоди Фороб, Балх, Марв ва Толиқон. Низак Тархун шоҳи ноҳияи Боддиз буд. Низак аз дудмонҳои қадими қушони буд, ки мувофиқи ривоятҳои таърихӣ бо арабҳо то қушта шуданаш ҷангидааст. Ӯ шоҳи Тахористонро, ки аз туркон буд ва марди сустирода ба шумор мерафт, барои ба арабҳо сари итоат фароварданаш зиндонӣ мекунад. Соли 703 лашкари араб бо сарвари Муҳаллаб қалъаи дастнораси Боддизро муқосираи дуру дароз намуда, Низакро ба таслим шудан маҷбур месозад. Аммо баъди рафтани арабҳо боз худро мустақил меҳисобад. Соли 705 Қутайба ибни Муслим ба Боддиз ҳучум меорад. Низак ба Қутайба шарт гузошт, ки агар ту Боддизро озод гузорӣ, ман мутеи ту мешавам. Қутайба ин шартро пазируфт ва ӯро ҳамроҳи худ ба ҷанги Сугд бурд.

Қутайба дар ҷанг бо Сугд ва шоҳи он – Тархун нисбат ба маҳаллиён бераҳмӣ саҳт нишон дод, ки боиси қазаби Низак нисбат ба арабҳо шуд. Ӯ аз Қутайба ҷудо шуд ва ба Тахористон омад ва ба худ гуфт: «Ин арабҳо мисли сағанд, бо онҳо меҷангед ва таҳқирашон мекунад, аммо барои пул ва ҷиз аз ғуноҳҳои ту

мегузаранд. Барои ҳамин, ман бояд чангам ва онҳоро кушам. Онҳо бар ивази мол аз гуноҳҳои ман мегузаранд».

Солҳои 708-709 Низак ба Балх омада, бо шоҳи он оиди муборизаи яқоя ба муқобили Қутайба маслиҳат мекунад. ӯ ба Хулм, Толиқон ва дигар минтақаҳо рафта, бо шоҳони онҳо масъалаи ташкили иттифоқи зиддиарабиро ба миён гузошт. Чун мавсими зимистон буд, шоҳони тоҷик метавонистанд то баҳор тайёри бинанд.

Ба иттиҳод инҳо ризогӣ доданд: испаҳбади Балх, Бодом - деҳқони Марв, Шаҳрак - деҳқони Толиқон, Тарсал - деҳқони Ҷузҷон. Низак ҳатто ба Кобулшоҳ мактуб навишта, ӯро низ даъват намуд. Кобулшоҳ ба Низак ваъдаи пуштибонӣ дод ва дар сурати нобарории корҳо Ҳимояи оила ва амволи ӯро ба ӯҳда гирифт. Низак пеш аз ҷанг оила ва амволи гаронбаҳои худро ба Кобул фиристод. Қутайба аз қори Низак огоҳ шуд ва бародари худ Абдурахмонро бо 12 ҳазор аскар дар Барукани назди Балх ҷой дод. Ва дар дараи Ғазара дар роҳи Низак посбонҳо ниҳод. Ҳамин тавр, Қутайба пеши роҳи шоҳони маҳаллиро баст ва онҳоро муттаҳид шудан намонд.

Низак дар қалъаи Дугули Бағлон, ки яке аз мустаҳкамтарин қалъаҳои он замон буд, пинҳон шуд. Барои ба қалъа ворид шудан як роҳ буд, ки онро дастаҳои Низак муҳофизат мекарданд. Қутайба дар ин ҷо дармонд. Дар ҳамин вақт шоҳи рустои Рубихон ба назди Қутайба омада, аз ӯ амон хост. Қутайба гуфт: «Ба шарте тӯро амон медиҳем, ки роҳи пинҳонии қалъаи Дуғулро ба мо нишон диҳӣ».

Шоҳи Рубихон роҳи пинҳонии қалъаро ба арабҳо нишон дод ва лашкари араб ногаҳон ба бошандагони қалъа ҳуҷум карданд ва ҳамаро куштанд. Низак аз он ҷо ба Самангон, ба қалъаи машҳури Фитаҷо рафта буд. Қўшуни Қутайба дар тўли ду моҳ дар зери қалъа, дар дарёи Курз истод, аммо фатҳи он муяссар нашуд, зеро қалъа аз ҷаҳор тараф бо қўхҳои касноғузар иҳота буд. Аз зери он руде мегузашт ва роҳи бориқе ба қалъа мерафт ва он аз ҷониби дастаи Низак муҳофизат мешуд. Дар қалъа ҷашмаи об ва заминҳои қорам ва алаф барои ҳайвонот мавҷуд буд. Низак барои худ ва лашкариён хўрок дошт, аммо аз гармӣ ғўштҳо вайрон шуда, лашкариёнро заҳролуд кард.

Қутайба ба назди Низак ошноӣ ӯро бо номи Сулаймон фиристод ва ваъдаи амонӣ ба ӯ ва ёронаш дод. Низак гуфт: «Ман ба Қутайба бовар надорам. ӯ маро мекушад, аммо илоҷе нест». Вақте ки Низак ба назди Қутайба омад, дар атрофи ӯ шоҳони Хатлон-Шоҳбол, Шумону Аҳорун-Тарсалшоҳ ҳузур доштанд. Низак бағуи Таҳористон ва наздикони ӯро асир нигоҳ медошт.

Кутайба онҳоро ба назди халифа фиристод. Кутайба Низак ва ду писари бародарашро дар Искимишти Тахористон бо азоб бикушт. Дар мӯзаи Низак санги қиматбахое ба арзиши хирочи як вилоят буд. Он ба Қутайба расид. Ҳамин тавр, арабҳо ҳамаи шохони маҳаллиро алоҳида-алоҳида тахти фармони худ медароварданд. Баъди ин Қутайба қалъаи Боддизро гонат кард. Аз он дорони зиёд ба даст овард ва ба ҳар сарбоз 800 дирҳам тӯҳфа дод.

Исёни Мӯсо. Мӯсо писари Абдуллоҳ ибни Хозим буд, ки падараш солҳои 651-652, 662 дар Хуросон амири мекард. Ў соли 683 ба муқобили халифа баромада кушта мешавад. Писараш Мӯсо бо тарафдоронаш ба Мовароуннаҳр мегузрезанд ва он ҷо бедодигариҳо мекунанд. Ў ба меҳмониҳои шоҳи Сугд Тархун омада, рӯзи Наврӯз бо яке аз паҳлавонҳои араб дар Самарқанд қувва озмуда, ӯро кушт. Шоҳи Самарқанд аз ин ҳодиса ба ғазаб омад ва ба Мӯсо гуфт: «Агар меҳмони мо намебудӣ, ту ва дастаатро набуд месохтам. Ҳоло тарки мамлакати мо кунед».

Мӯсо бо дастаи худ ба Тирмиз омад ва аз шоҳи он барои истодани муваққатӣ дар шаҳр рухсат пурсид. Тирмизшоҳ онҳоро ҷой дод, аммо онҳо берун рафтан нахостанд. Байни дастаи шоҳи Тирмиз ва Мӯсо ҷанг сар зад ва арабҳо ғолиб омаданд. Дар Тирмиз норозиёни араб аз сиёсати мири Хуросон ҷамъ меоянд ва шаҳрро соҳибӣ мекунанд.

Шоҳи Тирмиз ва ёронаш аз ҳокони турк ёрӣ металабанд. Ҳокон ба онҳо мегӯяд, ки шумо чӣ тавр муборизед, ки 200 араб омада, шаҳрро хонаи шуморо соҳиб шуданд. Баъди ҷанге ҳокон дастае барои онҳо дод ва сӯи Тирмиз равон кард. Вақте ки онҳо ба Тирмиз расиданд, лашкари Ҳайтолиён низ ба муқобили Мӯсо омада буд.

Мӯсо ва тарафдорони ӯро шоҳи Сугд ёрӣ дод ва барояшон дастаи ҳарбӣ фиристод. Аммо байни Мӯсо ва сугдиёни омада дар роҳбарии лашкар норозигӣ ба вучуд меояд ва онҳо бо роҳбарии Собит ном араб аз шаҳр баромада, ба қувваҳои зидди Мӯсо ҳамроҳ мешаванд. Собит аз Кеш, Насаф ва Бухоро низ ёрӣ мегирад. Собитро ҷосусони Мӯсо мекушанд ва сугдиҳо ба ватанашон бармегарданд. Мӯсо соли 690 Тирмизро гирифта, то соли 704 дар дасти худ нигоҳ медорад. Соли 707 амири Хуросон бо сарварии Сайиди Усмон 15 ҳазор сарбоз фиристод. Ба ёри арабҳо лашкари Сугд бо сарварии Тархун ва Тирмизшоҳ низ (бо туркон) омада буданд. Қалъаи Тирмиз дар баландии соҳили Ому ҷой дошт. Шояд дар он замон оби Ому дар назди қалъа кам буд, ки арабҳо аз тарафи руд ва сугдиҳо аз хушкӣ ҳучум оварданд.

Мӯсо бо 8 ҳазор лашкар дар се бахш меҷангид. Вакте ки ӯ аз қалъа баромад, лашкари тоҷикон роҳи бозгашти ӯро буриданд. Мӯсо дар ин ҷанг ҳалок ва тарафдоронаш кушта ва Тирмиз озод карда шуд. Дар ин муҳориба шохони Ҷағониён, Аҳорун ва Шиману Хатлон низ иштирок доштанд.

Ҷангҳои Қутайба дар Шимоли Таҳристон (водии Ҳисор имрӯза). Дар давраи истилои араб дар водии имрӯзаи Ҳисор шохигариҳои зерин вучуд доштанд: Тирмизшоҳ, ки ба он Тирмиз ва атрофи он дохил мешуданд; Қоғиён ноҳияҳои Бойсун ва Шерободро фаро мегирифт; Ҷағониён, миёнаҳои Ҷағонрӯд, яъне Шурҷаву Дехнавро дар бар мегирифт. Ба Аҳорун Регару Шаҳринав ва ба Шиман-Ҳисор, Душанбе ва Варзоб то Роҳатӣ дохил мешуданд, ноҳияи Қофарниҳон бо номи Қумидиён шохигарии алоҳида буд.

Қутайба соли 705 ба Боддиз ва Толиқон лашкар кашид ва то Тирмиз омад. Дар ин ҷо ӯро шохӣ Ҷағониён Тиши Якҷашм пешвоз гирифт ва қалиди тиллоии шаҳри худро ба ӯ ҳадя намуд ва ӯро ба меҳмонӣ даъват кард. Тиши Якҷашм ба Қутайба шикоят кард, ки шохӣ Шиман ба шаҳри мо ҳучумҳои ҳаробиовар мекунад.

Қутайба ба Шиман меояд, аммо шохӣ он бечанг таслим мешавад ва баъд ӯ ба суи Кешу Насаф меравад. Баъди ин ҳодиса Шумон боз аз тобеияти арабҳо мебарояд ва Қутайба дубора барои фатҳи он меояд. Ин ҳодиса баъди таслими Низак соли 703-709 рух дод, чунки шохӣ Шиман дар таърифи қалъаи баланду устувори худ меғӯяд. «Тири арабҳо ҳеҷ гоҳ ба болои диҷи ман парвоз карда наметавонад ва ман аз дигарон ҷӣ камӣ дорам, ки ба арабҳо таслим шавам». Вакте ки арабҳо соли 710 қалъаи Шумонро ба муҳосира гирифтанд, яке аз тирҳои манҷаник омада, бар сари шохӣ Шиман, ки дар курсӣ нишаста буд, зад ва ӯро нобуд сохт. Вай пеш аз марг васият мекунад, ки ҳазинаи тилло ва нуқраи давлатро дар ҷоҳи ҷашмаи дохили диҷ партоянд, то ба дасти душман наафтад. Қасрҳои шохӣ Шиман дар ҷои имрӯзаи қалъаи Ҳисор қарор дошт.

САВОЛҲО:

1. Сабабҳои асосии ғалабаи арабҳо дар ҷӣ буд?
2. Ҷаро шохони маҳаллӣ муттаҳид намешуданд?
3. Аслан, арабҳо бо кӣҳо меҷангиданд?
4. Ҷаро Мӯсо бо 200 савори худ тавонист бар шохӣ Тирмиз ғолиб ояд?
5. Ҷаро шохони тоҷик аз ҳамсоягони худ ёрӣ наметурсиданд ва ба туркон муроҷиат мекарданд?

Боби IX ИСТИЛОИ АРАБ

§ 43. ДАВРАИ ДУЮМИ ЗАБТКОРИҲОИ АРАБҲО ДАР ТОЧИКЗАМИНИ ШАРҚӢ

Аҳволи тоҷикон баъди истилои араб. Арабҳо дар тамоми шаҳру деҳаҳои забтшуда дастаҳои худ ва намояндагони диниро меғузоштанд, то ки ба қорҳои ҳаррӯзаи мардум назорат кунанд. Аслан, давраи якуми забткориҳои араб моҳияти горагарона-таҷовузкарона дошт ва аз омадани Қутайба ибни Муслим шакли мунтазам ва мақсадноки мусулмон қарданро гирифт. Аммо азбаски мамлақати мо хеле паҳновар буд, онҳо ҳаман онро ба якборагӣ ғасб қарда наметавонистанд. Ҳамин ки қувваҳои асосии арабҳо дур мерафтанд, мардум намояндагони онҳоро мекуштанд ва худро чун пештар озод меҳисобиданд.

Қутайба фаҳмид, ки дар шаҳру деҳот аскарони арабро бештар ғузоштан лозим ва ӯ назоратро пурзӯр қард. Бинобар ин, ӯ вақте ки Самарқандро гирифт, бародари худро бо лашқараш он ҷо ғузошт ва ҳукм баровард: «Ба ҳеч бутпараст-оташпараст то вақте ки тамға ба ӯ назананд, руҳсат надихед, ки аз шаҳр берун равад, қасони бетамғаро кушед. Агар дар вақти аз дарвоза даромадан ва ё баромадан аз қасе қордчае ёбед, ӯро бикушед. Ва агар шабонғаҳ пас аз бастани дарвозаҳо қасе биёяд, ӯро бикушед». Арабҳо мамлақати моро горагарона мекарданд ва аҳолии онро ба қабули дини ислом маҷбур менамуданд.

Тавре ки қаблан зикр қарда будем, вақте ки Қутайба ибни Муслим соли 712 ба Бухоро омад ва Бухороро забт қард, аҳли Бухороро фармуд: «Ними хона ва анҷоми онро ба арабҳо бидиҳанд, то ба онҳо рӯзаю намоз ёд бидиҳанд».

Аксари мардум наметавонистанд бо арабҳо якҷо бошанд, хона ва молу манови худро ба онҳо ғузошта, тарки шаҳру деҳоти худ меғуфтанд. Онҳоро барои ин эътирозашон арабҳо мекуштанд. Тоҷик араби дар хонааш ҷойгирфитаро бояд меҳуронд ва нигоҳубин мекард. Қор ба дараҷае расид, ки араб дар хонаи тоҷик соҳибхона ва соҳибхона хизматгор буд. Ҳодисаҳои маҳаллиро аз хонаву замин рондани арабҳо ва онҳоро соҳибшудан пайваста рӯй меод. Аъён ашрофи араб дар вилоят, шаҳр ва деҳаҳои забтшуда бехтарин заминро об, қасру боргоҳро аз худ намуда, аҳолии маҳаллиро маҷбуран дар замини худ беқул қор мефармуданд. Ба мардум андозҳои гарон баста, молу мулкро ба зӯр мегирифтанд. Агар қасе чизи қиматбаҳое дар даст, пой, сар, бадан медошт, онро ба зӯри меҳитониданд. Қасоне, ки исломо қабул надовштанд, ба андозаи зиёд қиза меғуфтанд. Андозҳо хеле зиёд буданд. Аз об, замин, дорой ва ғайра андоз ситонида мешуд.

Иттифоки зиддиарабии Суғд, Чоч ва Фарғона. Кутайба баъди фатҳи Бухорову Самарқанд соли 713 ба Истаравшан, Хучанд ба Фарғона лашкар мекашад. Сарчашмаҳо дар бораи ин ҳучум чизе наменависанд. Танҳо аз ҳучуми ӯ ба Чоч ва Фарғона хабар медиҳанд. Аммо аз сарчашмаҳои бостоншиносӣ ба хубӣ маълум мешавад, ки дар Истаравшан Кутайба кушторҳо таъкил дод. Бостоншиносон дар даромадҳои қаср устухонҳои 50-60 нафар мардон, занон ва кӯдаконро пайдо карданд, ки бошандагони қаср ҳешу табори афшинҳо ва ҷимоятгарони ин қох будаанд. Онҳоро арабҳо баъди таълим шудан ё дар вақти муҳориба куштаанд.

Баъд Кутайба бахши лашкари худро барои забти Чоч ва бахшери худаш ба Хучанд бурд. Дар Хучанд тоҷикон ӯро мардонавор бо тире қамон пешвоз гирифтанд ва муҳориба чандин рӯз давом ёфт. Ниҳоят, ӯ шаҳрро гирифта, қорат намуд ва сӯи Фарғона рафт. Шоҳи Фарғона дар Қосон буд, бо ӯ сулҳ баст ва бо ғанимати зиёд баргашт. Аммо лашкари ба сӯи Чоч рафта аз қониби тоҷикони ин диёр шикаст мехӯрад. Соли дигар худи Кутайба ба Чоч ҳучум мекунад ва то Исфанҷоб меравад.

Аз Чоч ба сӯи Фарғона меояд. Фарғона ба Кутайба писанд меояд ва ин қоро барои худ макони зист қарор медиҳад, зеро бо халифаи навтаъйиншуда – Сулаймон муносибати хуб надошт. Кутайба ба халифа Сулаймон хат навишта, ӯро огоҳ мекунад, ки шохони тоҷик аз ӯ метарсанд ва ӯ исломро дар ин қо пойдор сохтааст. Агар халифа ӯро аз вазифаи амирии Хуросон дур кунад, вай аз итоати ӯ мебарояд. Халифа аз ин хати Кутайба ба ғзаб омада, дар қасди қони вай мешавад. Соли 715 Кутайба бо бародарону писарон ва наздиконаш иборат аз 11 нафар дар Фарғона кушта мешаванд.

САВОЛҲО:

1. Сиёсати Кутайба дар Тоҷикзамин чӣ хел буд?
2. Сиёсати шохони тоҷик дар замони забтқориҳои араб чӣ гуна буд?
3. Қоро халифа Сулаймон Кутайбаро кушт?

§ 44. ҚАНҒҲОИ ОЗОДИҲОҲОНИ ТОҶИКОН ДАР ХУРОСОН ДАР СОЛҲОИ 717-722

Вазъияти сиёсӣ дар арафаи шӯришҳо. Соли 715 Кутайба ибни Муслим дар Фарғона бо ҳешу табораи ба қатл расид. Ин ҳодиса ба шохони тоҷик, ки аз дасти ӯ мағлӯб шуда буданд, имқоният дод, ки боз мустақил шаванд. Шохони аз сиёсати арабҳо норозӣ қоҳ-қоҳ дар ин ё он вилоят ба муқобили арабҳо мешӯриданд ва ғумоштагони онҳоро мекуштанд. Дар солҳои

716-719 дар миёни мардуми тоҷик овоза паҳн шуд, ки гӯё худованд барои арабҳо 100 сол ҳукмронӣ чудо карда будааст ва соли 719 соли охирини мавҷудияти онҳо дар Тоҷикзамин-Эронзамин ба шумор меравад. Дар ин бора мактуби шоҳи Суғд ба императори Чин шаҳодат медиҳад.

Дар мактуб омадааст: «Мо 100 сол боз зери дасти дашиҳо (арабҳо) гирифтorem. Мо дар ин муддат ба муқобили онҳо пайваста дар ҷангем. Аммо қувваи мо басанда нест. Имсол соли охирини ҳукмронии онҳо ба ҳисоб меравад. Агар шумо ва туркон ба ёрии мо биёед, мо онҳоро зада аз мамлақати худ пеш мекунем».

Ривоят кардаанд, ки дар байни арабҳо низ ҷунин овоза вучуд дошт. Ҳамзамон ҳамон соли 719 шоҳи Бухоро (Туғшод) ва Рашт (Ғарм) низ ба императори Чин хат навишта, ба монанди шоҳи Суғд аз ӯ ёрӣ металабанд. Аммо императори Чин ҳеҷ гоҳ ба ёрии тоҷикон наомада буд. Вай меҳост, ки тоҷикон ба муқобили арабҳо ҷанганд ва тамоман суст шаванд. Баъди сустӣ, онҳо ихтиёран ба Хитой ҳамроҳ шуданро металабанд. Аммо императори Хитой хато кард. Арабҳо тамоми Осиёи Марказиро гирифта, ба Хитой таҳдид карданд.

Дар ин вақт ал-Қарроҳ, шахси золиму хунхор, амири Хуросон буд. Мувофиқи фармони халифа қасоне, ки исломро қабул кардаанд, аз андози ҷизя бояд озод мешуданд. Аммо ӯ аз тоҷикони мусулмоншуда низ андози вазнин меситонд. Ин сиёсати ӯ норозигии мардуми тоҷикро ба вучуд овард. Шохони ноҳияҳои норизо дастаҳои худро омода сохта, ба муқобили арабҳои нозир ҳуҷум оварда, онҳоро нест мекарданд ва ба дини пешини худ бармегаштанд. Ҷунин шӯришҳо дар Деҳистон, Ҷурҷон, Табаристон ва Суғд сар заданд.

Вазъият дар Суғд ҳеле мураккаб гардид. Ал-Қарроҳ аз мактуби ба шоҳи Чин фиристодаи Ғурак огоҳӣ ёфт ва хост ӯро иваз намояд. Дар ин вақт писарони Тархун, ки пеш аз Ғурак подшоҳи Суғд буд, дар назди Деваштич - шоҳи Панҷ (Панҷакат) қарор доштанд. Азбаски писарони Тархун хурдсол буданд, масъалаи ба ҷои онҳо Деваштичро шоҳи Суғд таъйин кардан ба миён меояд. Деваштич аз авлоди шохони Суғд, яъне ҳешованди Тархун буд ва ҷӣ тавре ки баъдтар мебинем, бо ёрии Тархун шоҳи Панҷ шуда, яке аз рақибони Ғурак мегардад. Деваштич зоҳиран худро тарафдори арабҳо нишон дода, қушид, ки ҷои Ғуракро бигирад ва ин қор ба ӯ даст медиҳад.

Шӯриши Деҳистон бо сарварию Фирӯз. Мувофиқи ривояти Табарӣ, мардуми Деҳистон аз ислом баргашта, ба дини пешини худ рӯй оварданд. Ба ёрии онҳо туркон бо сардории Сул омаданд. Соли 717 лашкари араб бо сарварию Муҳаллаб-амири Хуросон ва гурӯҳи ашрофзодагони Рог ва Хуросон, ки миқдорашон зиёда аз 100 ҳазор буд, ба шахри шӯрида ҳуҷум

оварданд. Қалъа ба муҳосира афтод. Точикон бо хучумҳои ногаҳонӣ ба арабҳо талафот дода, боз вориди қалъа мешуданд. Арабҳо роҳҳои қалъаро бастанд ва мардум аз гуруснагӣ мачбур шуданд, ки сулҳ талабанд. Мувофиқи ин шартнома, арабҳо ба Фирӯз, ҳешон ва амволи ӯ даст назаданд ва дигар аксари ҳимоягарони қалъаро кушта, қисмеро асир гирифтанд ва қалъаро горат намуданд.

Шӯриши Ҷурҷон ва Табаристон. Баъди ғалаба бар деҳистониён, Муҳаллаб ба Ҷурҷон омад. Ҷурҷониён се маротиба ба муқобили арабҳо ҷангида, бо додани тоvon ба маблағи 100, 200 ва 300 ҳазор дирҳам сулҳ баста буданд. Арабҳо ин сулҳро пазируфтанд. Ин дафъаи ҷаҳорум буд, ки онҳо ба шӯриш омаданд. Ин бор низ онҳо бо лашкари Язид ҷангидан нахоста, ошӣ пешниҳод карданд. Язид Асад ибни Абдуллоҳро он ҷо гузошта, худ сӯи Табаристон рафт. Язид роҳи қалъаро муҳосира кард. Қалъа дар тангҳои кӯҳ ҷой дошт. Испаҳбад, ноилоч, сулҳ талабид ва аз будаиш зиёд супоридани хирочро ваъда дод.

Язид дастаеро бо сарвариин бародараш назди онҳо фиристод. Дар ин вақт дайламиҳо ба ёрӣ омада, арабҳоро аз пушт зарба заданд. Лашкари араб ба тахлуқа афтода, аз тангӣ ба кӯҳпораҳо роҳи гурез мечуст. Шӯришчиён онҳоро бо сангҳо мезаданд ва онҳо аз ҷариҳо афтода мемурданд. Лашкари араб бо талафоти калон ба баромадгоҳи дара ақиб нишаст.

Испаҳбад ба шоҳи Ҷурҷон мактуб навишта, ӯро ба ёрӣ талабид. Ҷурҷониҳо дастаи дар он ҷо будаи арабҳоро кушта, ба ёрӣ омаданд. Язид дастаи худро ба муқобили ҷурҷониён фиристод, аммо онҳо дар кӯҳ сангар гирифта, роҳи омадурафти Хуросонро бастанд ва сипоҳи араб ҳеҷ кор карда натавонист. Язид бо табаристониён сулҳ баста, сӯи Ҷурҷон омада, муддати якҷанд моҳ роҳро банд кард ва бо мушқилиҳои зиёд ба қалъа наздик рафта, аз ҷор девори он оташи бузурге афрӯхт. Бошандагони қалъа диловарона ҷангида, қаҳрамонона ҳалок мешаванд. Ба ривояти Табарӣ, дар ин муҳориба арабҳо 40 ҳазор бошандагони Ҷурҷонро кушта, 5 миллион дирҳам ғанимат ба даст оварданд. Онҳо аз тифлон то пирон ҳамаро аз дами тег гузарониданд, ки чунин бераҳмиро таърих ёд надошт.

Шӯришҳои пай дар пай дар Хуросон ва муқобилияти далеронаи ҷурҷониён арабҳоро саҳт ба ташвиш андохт. Онҳо амирони Хуросонро тез-тез иваз мекарданд, аммо ҳаракатҳои зидди тозиён бештар авҷ мегирифт.

Вазъият дар Сугд. Соли 720 халифа ба ҷои ал-Ҷарроҳ ба амирии Хуросон Абдурахмон ибни Нуъайм ал-Ҳамидиро таъин кард. Дар ин вақт Ғурак бо туркон иттифок баста, ба муқобили арабҳо ба ҷанг мебарояд. Дар ҳамин айём, соли 720 арабҳо Деваштиҷро ихшиди Сугд ва афшини Самарқанд эълон

меунанд. Ҳамин тавр, дар Сугд дуҳокимиятӣ ба вучуд меояд. Ғуракро сугдиён соли 710 ба ҷои Тархун интиҳоб намуданд ва арабҳо низ ӯро эътироф карда буданд. Вай соли 719 ба муқобили арабҳо ҷанг сар кард ва арабҳо аз ӯ норизо шуда, Деваштич - хеши Тархунро ба ҷояш таъйин намуданд.

Деваштич дар ин вақт дар Панҷакат менишаст ва ба муқобили Ғурак ҷанг накард. Ӯ низ баъди унвони шоҳи Сугдро гирифтанд, ба ноҳияҳои гуногуни Мовароуннаҳр, аз ҷумла Хатлон, Ҷоч, Истаравшан, Фарғона ва Ҳамчунин Ҳокон мактуб навишта, онҳоро барои муборизаи якҷоя ба муқобили арабҳо даъват менамояд.

Ҳамин тавр, дар солҳои 20-ум дар Сугд ду лагери зидди арабҳо: яке бо сардории Деваштич ва дигаре бо сардории Ғурак ташкил ёфт.

§ 45. ШҶҶҶҶҶ ШОҲЗОДАҶОНИ СУҒД БО САРВАРИИ ҒУРАК ДАР СОЛҲОИ 719-720

Ба ривояти муаррих Табарӣ, сугдиҳо аз ислом рӯй гардониданд ба дини пешини худ бозгаштанд. Онҳо масҷидҳоро месӯзонданд ва арабҳоро мекуштанд. Намояндаи арабҳо дар Сугд - Шубро ронданд. Амири Хуросон ба ҷои ӯ Сулаймон Абусарӣ яке аз тоҷикони мусулмоншудаи Марвро мефиристад, то мардумро ором гардонад.

Аммо вазъият хеле шиддат гирифт. Баҳонаи ҷанг ҳамин шуд, ки яке аз деҳқонон - шоҳзодаи Сугд меҳоҳад зани араbero аз қабилани боҳилӣ ба никоҳи худ дарорад, аммо арабзан таклифи ӯро наменпазирад. Шоҳзода бо дастани худ қалъаи боҳилиҳоро ба муҳосира мегирад. Туркҳо низ бо сарвари Корсул ба ӯ Ҳамроҳ мешаванд. Арабҳои дар қалъаи Боҳилӣ буда ба ивази 40 ҳазор дирҳам сулҳ металабанд. Дар ин вақт ба ёрии онҳо 4 ҳазор лашкари араб аз Самарқанд меояд. Ин даста дар роҳ як гурӯҳи 300 нафараи турконро мебинад, ки ба сабаби норозигӣ аз лашкари Корсул ҷудо шуда буданд. Туркони хиёнатгар ба лашкари араб Ҳамроҳ шуда, аз вазъияти арабҳои дохилӣ, қалъа ва сипоҳи тоҷикону туркони Корсул ба онҳо маълумот медиҳанд.

Лашкари тоҷику турк аз омадани ёрӣ огоҳӣ ёфта, ба арабҳои дохили қалъа барои таслим то субҳ муҳлат медиҳанд. Дар баробари ин, арабҳои гаравгонро мекушанд ва ба фатҳи қалъа тайёри мебинанд.

Аскарони араб бо сарвари Мусайиб шаб ба туркон шабохун зада, бештари онҳоро мекушанд. Туркони боқимонда мегурезанд. Арабҳо ҳамон шаб асиронро озод карда, сӯи Самарқанд мераванд. Пагоҳӣ, вақте ки сугдиҳо бо туркони

бокимонда чамъ мешаванд, дар қалъаи Боҳилӣ касеро пайдо карда наметавонанд.

Соли 721 Сайд Абдулазиз амири Хуросон таъйин мешавад. Вай шахси раҳмдил буд. Ӯ ба тоҷикон бо тараххум менигарист. Шохони маҳаллӣ аз сустиродагии ӯ истифода мебарданд. Ӯ дар Богчо ном ноҳияи Сугд лангар зада, бо туркону тоҷикон ҷангҳои тӯлонӣ кардааст. Дар яке аз ҷангҳо 50 араб, аз ҷумла Шуб – намояндаи пешини арабҳо дар Самарқанд ҳалок мешаванд. Микдори талафот аз тоҷикон ва туркон бештар буд. Дар ин ҷанг туркон шикасти сахт хӯрда, тоҷиконро дар майдони ҷанг монда мегурезанд. Арабҳо бо фармони амир Абдулазиз ҷангро бас карда, ба қароргоҳи худ бармегарданд. Ин кори ӯ норозигии арабхоро ба вучуд оварда, боиси аз вазифа сабуқдӯш шуданаш гардид. Халифа ба ҷои ӯ Алҳараширо фиристод.

Шӯриш бо сарвари Карзанҷ. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум мешавад, ки ал-Харашӣ одами ҳашмгин ва бераҳм будааст. Халифа ӯро ба муқобили шӯришгарони Сугд фиристода, аз вай талаб мекунад, ки ба кофирон ҳеч раҳм накунад. Дар ин давра Ғурак-шоҳи Сугд ба тарафи арабҳо гузашта, мардумро ба таслим шудан даъват мекунад. Қувваи асосии шӯришгаронро дастаҳои деҳқонони Сугди Марказӣ ташкил мекард. Онҳо ба суҳанони Ғурак гӯш надоданд ва ба сӯи Хучанд равон шуданд. Дастаҳои тоҷикони Сугд зери роҳбарии шохзодагони зерин қарор доштанд: мардумони рустоҳои Фарпай ва Абаргарро Карзанҷ ва Ҷаланҷ, Иштихонро Моҳун ва Собит, Баёркат, Соскат ва Бузимҷонро (1000 нафар) Бошим ва Бағир роҳбарӣ мекарданд.

Мувофиқи мактубҳои Деваштич, шоҳи Фарғона бояд онҳоро ҳамчун иттифокӣ пешвоз мегирифт. Аммо модари Алутар шоҳи Фарғонаро намегузорад, ки ба ҷанг ҳамроҳ шавад. Ӯ ба Алутар маслиҳат медиҳад, ки барои сугдиҳои омада дар Истам номи мавзеи Аспара (Исфара) ҷой тайёр кунад ва бигзор онҳо онҷо раванд.

Алутар муносибати худро бо сугдиён тағйир дода, ба онҳо мактуб менависад, ки ман ба шумо дар водии Аспара ҷой тайёр мекунам ва барои ин корро ба сомон расонидан 40 рӯз лозим аст. Агар дар ин муддат арабҳо шуморо таъқиб кунанд, ман ба шумо ёрӣ дода наметавонам. Сугдиҳо аз ноилоҷӣ ба ин шартӣ хоинонаи Алутар розӣ мешаванд.

Дар Аспара вориси ихшид – Балаз менишаст ва аспони бехтарини дунё бо номи «даванд» дар он ҷо парвариш меёфтанд. Алутар аз омадани Алҳарашӣ тарсида буд ва намехост, ки сугдиён ба Фарғона биёянд. Бинобар ин, ӯ писари амакаш – Ниланро ба назди Алҳарашӣ фиристода, ӯро огоҳ мекунад, ки сугдиён дар Хучанд қарор доранд ва то 40 рӯз дар ғимояи мо намебошанд, шумо зуд биёед ва онҳоро дастгир кунед.

Лашкари араб бо сарвари Алхараши ба Истаравшан омада, бо шохи он бар ивази андак пул сулҳ мебандад ва ба Хучанд наздик мешавад. Арабҳо дар назди шаҳр лангар зада, ба хучум тайёри мебинанд. Сугдиҳо, дар навбати худ, дар роҳи арабҳо чоҳҳо канда, онҳоро бо хас мепӯшонанд. Сипас арабе омада дарвозаи шаҳрро зад ва он кушода шуд. Сугдиҳо аз пайи ӯ давиданд, то дастгир кунанд. Дар ин вақт гурӯҳи калони арабҳо ба хучум гузаштанд ва сугдиҳо онҳоро бо роҳи фиреб суи чоҳҳо бурданд. 40 нафар араб ба чоҳҳо меафтанд ва чароҳат мебардоранд.

Баъди ин ҳодиса Алхараши дар атрофи девор манҷаникҳо гузошта, девор ва шаҳрро зерини борони тир мегирад. Сугдиҳо шабона аз қалъа баромада, ба арабҳо талафот дода, боз ба ҷои худ бармеафтанд. Сугдиҳо ба Алутар одам фиристода, ӯро ба хиёнат гунаҳгор карданд, аммо вай изҳор менамояд, ки арабҳо пеш аз мӯҳлати муайяншуда омаданд ва ӯ онҳоро химоя карда наметавонад. Сарвари шӯришгарон – Карзанҷ дид, ки дар ихотаи лашкари зиёди араб муддати зиёд истодагарӣ гайриимкон аст, ба гуфтушунид розӣ шуд. Сугдиён ваъда доданд, ки ҳамаи андозҳои лозимаро месупоранд ва ба ватан бармегарданд. Алхараши розӣ мешавад, аммо меғӯяд, ки шартхоро ман меғузoram на шумо. Вақте ки сугдиён аз шаҳр берун омаданд ва дуртар аз арабҳо қарор гирифтанд, Карзанҷ барои маслиҳат ба назди Алхараши рафта, аз ӯ мепурсад, ки вай бо сугдиҳо чӣ қор хоҳад кард. Алхараши ҷавоб медиҳад, ки шояд аскарони араб сугдиҳоро набахшанд.

Дар байни сугдиён 150 нафар арабҳои асир ҳузур доштанд. Дар вақти пурсиш арабҳои асир гуфтанд, ки Собит занеро кушта, зерини девори қалъа гӯронид. Алхараши барои ин қор шоҳзода Собитро мекушад.

Сарварини шӯриш бо дастҳои баста дар хаймаҳои гуногуни арабҳо буданд. Карзанҷ дар хаймаи араби шиносаш – Аюб ибни Ҳасан ҷой дошт. Вақте ки хабари қатли Собит ба Карзанҷ расид, вай фаҳмид, ки Алхараши ба ваъдаи худ вафо накарда, онҳоро мекушад. Вай ба Аюб меғӯяд, ки шалвори ман даридааст ва намехоҳам, ки маро дар ин либоси дарида кушанд. Агар розӣ бошед, ман гулоамро ба лангари худам фиридам, то аз ҷиянам Ҷаланҷ бароям шалвори нав биёрам. Бо ин роҳ Карзанҷ ҳамватанонашро аз аҳдшикании арабҳо огоҳ кард ва онҳоро ба ҷанги ниҳой хонд. Сугдиҳо бо ҷӯбдастаҳои мусаллаҳ шуда, ба ҷанг бархостанд ва арабҳои зиёдро куштанд ва то охири қатраи хун мубориза бурданд.

Ҳамроҳи сугдиёни гуреза 400 нафар тоҷири аз Чин омада низ буданд, ки моли худро ба арабҳо доданд, вале наҷот наёфтанд. Алхараши 7 ҳазор нафар аҳолиро кушта, шаҳр ва деҳоти атрофро харобу горат кард. Арабҳо бо ғанимати ҳеҷ гоҳ надида ва нашунидаашон ба Марв бозгаштанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро шоҳони маҳаллӣ ба ҷои муттаҳид шудан, аз ҷиниёну туркон ёрӣ металабиданд?
2. Қувваи асосии зиддиарабҳо аз кадом табақаҳои иҷтимоӣ ташкил ёфта буд?
3. Чаро шоҳони маҳаллӣ дар ҳаққи халқу ватани худ хиёнат мекарданд?
4. Дуҳокимияти дар Суғд ба арабҳо чӣ фоида дошт?

§ 46. ШҶҶРИШ БО САРВАРИИ ДЕВАШТИЧ

Вазъияти сиёсӣ баъди шҶҶриши Карзанҷ. Аз сарчашмаҳои суғдӣ - ҳуҷҷатҳои кӯҳи Муғ (кӯшқи Абаргар) маълум мешавад, ки Деваштич аз соли 706 то соли 722 подшоҳи ноҳияи Панҷ (Панҷакат) буд ва аъроб (арабҳо) ӯро ҳамчун яке аз ҳешовандони подшоҳи пешини Суғд Тархун ҳамчун шахси зидди Ғурак мешинохтанд ва умед доштанд, ки ӯ дар мубориза бар зидди шҶҶришгарон ба онҳо ёрӣ медиҳад, аммо Деваштич ба монанди дигар шоҳзодагони тоҷик орзуи озодии Ватанро дар дил мепарварид. Вай дар солҳои 20-ум ба шоҳони гирду атроф мактубҳо навишта, онҳоро ба муборизаи яқоя бар зидди арабҳо даъват мекард. Дар ин бора дар бойгонии кӯҳи Муғ даҳҳо мактуби махфӣ маҳфуз аст. Мо барои мисол номаи Фатуфарно меорем, ки вай дар вақти ба Хучанд омадани Алҳарашӣ навишта шудааст. Дар мактуб бисёр имову ишораҳои мавҷуданд, ки мо онҳоро ҳеҷ гоҳ фаҳмида наметавонем. Аммо барои Деваштич ҳамаи он чизе, ки Фатуфарн навиштааст, маълуму фаҳмо буданд. Мактуби Фатуфарн ихтисоран чунин аст: «Ба ҷаноби аълоҳазрат, тақягоҳ, ихшиди Суғд ва афшини Самарқанд Деваштич, аз гуломи ҳакиру пургуноҳ ва камтарини камтаринҳо Фатуфарн огоҳӣ. Ба Шумо, бузургворам, дуруд меӯям ва саломативу бузургворӣ хоҳонам. Ман ба Чоч омадам ва мактубро ба шоҳи он додам ва он чиро, ки даҳонӣ фармуда будед, ба ӯ гуфтам. Ҳеҷ чизро фаромӯш накардаам, ҳамаашро арза доштам. Номаҳои барои ҳокон ва ихшиди Фарғонаро ба дасти навкарони онҳо фиристодам. Шоҳам, маро бубахшед, ки шахсан ба тарафи Фарғона ва туркон рафта натавониستم, зеро тамоми роҳро душман зер кардааст. Аз ҳокон ва туркон хабар нест. Меӯямд, ки онҳо хеле дур рафтаанд ва диданашон ғайриимкон аст.

Ба Тудун ва Ёрдамӣ мактубҳо додам ва ҷавоб гирифтам. Барои бозгаштан роҳ нест, бинобар ин, ман боз ба Чоч омадам. Истаравшан таслим шудааст. Тудун мувофиқи сулҳи баста (бо арабҳо) ба қафо рафтааст. Жамравоз ва сарлашқари порсҳо

барои гирд овардани сипоҳ ба поён рафтаанд. Нохияи поён низ таслим шуд. Тудун бо Тарбанд сулҳ баста, заминҳоро гирифта, аз мубориза баромад. Ёрдамчӣ аз ин кор хеле ғамгин буда, аз Шумо метарсад. Ман ин мактубро ба воситаи Марвон (араби зархарид) аз тариқи Канд (Конибодом) фиристодам».

Аз мактуби Фатуфарн ба хубӣ маълум мешавад, ки ҳамаи шохони водии Фарғона, Чоч, Истаравшан ва туркони Ҳафтрӯд аз арабҳо тарсида, аз муборизаи якҷоя ба муқобили тозиҳо даст кашидаанд.

Мо дар боло дидем, ки шоҳи Фарғона ба ҷои ёрӣ ба ҳамватанони худ, ба тарафи арабҳо гузашта, ба онҳо ёрӣ дод, то ки сугдиҳоро маҳв созанд. Танҳо ҳучандиҳо ба омадагони сугдӣ ҷой доданд ва аз ин рӯ, ба ҷазои саҳт дучор омаданд.

Аз мактуби Фатуфарн ва дигар номаҳои махфии Деваштич бармеояд, ки ӯ меҳост дар Хучанд ё Истаравшан бо лашкари иттифокчиён ҷамъ шуда, ба арабҳо шикаст диҳад, аммо ин нақшаи ӯ барбод рафт. Арабҳо дар Хучанд фаҳмиданд, ки Деваштич низ зидди онҳо тайёри дорад. Бинобар ин, Алҳарашӣ, баъди торумор кардани қувваҳои зидди арабии Хучанд, барои паҳш кардани Деваштич лашкар мефиристад.

Чорачӯҳои Деваштич дар Буттам. Деваштич баъди он ки аз Фатуфарн ва дигар ҷосусони водии Сайхун мактубҳо гирифт, донист, ки иттифокчиёнаш – шохони Чоч, Истаравшан ва туркон тарсида, баъзеашон бо арабҳо шартномаҳои имтиёзнок баста ва қисми дигарашон аз ҳудуди Мовароуннаҳр берун рафтаанд ва аз онҳо умеди ёрӣ нест. Деваштич донист, ки подшоҳи Фарғона Алутар чун Ғурак дар ҳаққи ҳамватанонаш хиёнат кардааст. Ӯ на танҳо гурӯҳҳои Карзанҷ ва Собитро ба Алҳарашӣ фурухт, балки тамоми нақшаи амалиёти бар зидди арабҳо кашидаи Деваштичро ошкор кард.

Деваштич ба рустоҳои (деҳаҳои) гирду атроф мактубҳо фиристода, онҳоро барои мубориза бар зидди арабҳо даъват мекунад. Ба ин мактуби ба шоҳи Хохсари Самарқанд навиштаи ӯ гувоҳӣ медиҳад. Дар мактуб омадааст:

«Аз подшоҳ Деваштич ҳокими Хохсарро дуруд ва эҳтиром. Ҷаноб, хеле вақт шуд, ки аз ту хабар нест. Ман ба ту пеш аз ин гуфта будам. Ҳамон тавре ки гуфта будам, амал намо. Худро эҳтиёт кун. Ман акнун дар қатори шохони камқудрат афтодам, лекин умед дорам, ки ба зудӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро муттаҳид мекунам, ба пеши ту - замини Руст мерасам. Ту бояд то омадани ман худро нигоҳ дорӣ, боқувват бошӣ. Аз ман чунин хабарҳои тоза: савораҳои мо омаданд, аз Хокон ба ман унвони бузург оварданд. Туркҳо низ омаданд, дар рузи анваҳргоч аз ихшиди Фарғона дастае омад, ки ман онҳоро зиндонӣ кардам. То моҳи нав барои мубориза тайёр мешавам.

Барои хамин ман ба ту мактуб навиштам. Чӣ ахвол дорӣ? Чӣ кор мекуни? Барои чӣ пинҳон шудаед? Аз одамони худӣ боз кӣҳо зиндаанд? Агар имконият бошад, маро аз онҳо огоҳӣ диҳед. Агар ягон ҳодиса рух диҳад, маро хабар деҳ. Аммо одамонро эҳтиёт намо, бигзор талафот нашавад. Аз шох Деваштич ба шоҳи Хохсар Афарун».

Аз ин мактуб ва боз мактубҳои дигар пайдост, ки бисёр сарварони ноҳияҳои Сугд аз тарси Алҳарашӣ пинҳон шудаанд. Деваштич онҳоро ҷустуҷӯ намуда, бо ваъдаҳои сиёсатмадорона ба худ ҷалб кардани мешавад. Шояд бисёр ҷизҳои дар мактуби ба Афарун навиштаи Деваштич, аз ҷумла, омадани туркҳо ва қувваҳои зиёд дуруғ бошад, зеро аз мактуби Фатуфарн ва дигар мактубҳои бойгонӣ маълум мешавад, ки Деваштич аз Истаравшану Фаргона ёрӣ нагирифтааст. Ӯ дар мактубаш ба Афарун дар моҳи нав ба ҷанг тайёр буданашро хабар дода бошад ҳам, дар амал вай қувваи кофӣ надошт. Деваштич меҳост Афарунро бо дастааш назди худ нигоҳ дорад. Ӯ медонист, ки дар Панҷакат сипоҳи арабро нигоҳ дошта наметавонад. Бинобар ин, ӯ барои мубориза қалъаҳои Мадм, Қум ва Абаргари Буттамо омода месохт.

Аз дастхатҳои бойгонӣ маълум мешавад, ки Деваштич дар Буттама ғалла, меваҳои хушк, гову мол, хулоса ҳамаи захираҳои хӯроквориро ба рӯйхат гирифта буд. Ба мардумони гурусна бо иҷозати Деваштич ғалла медоданд. Масалан, дар яке аз ҳуччатҳо гуфта мешавад: «Чун мактуби маро гирифтӣ, ба гуруснагони деҳаи Рарз 300 қовча ғалла деҳ, Деваштич». Дар яке аз ҳуччатҳо Спадак ном шахс ба фармондори Деваштич менависад: «Ҷаноб, аз деҳаҳои Зароводк, Искодар ва Аншак ғалла оварданд. Шумо онҳоро бо одамон ба рӯйхат гиред ва ба сӯи мо фиристед. Аз Зароводк 63 гӯсфанд фиристодам. Шох Деваштич ҳоло ба назди шумо омада наметавонад».

Дар мактуби дигар гуфта мешавад: «Аз деҳаи Зароводк 5 зину лачом, 20 банд, 250 тири пайкон фиристодем». Дар як мактуби Деваштич, ки аввалу охираш нест, гуфта мешавад: «Ғалла ва дигар навъҳои хӯрданиро дурустақам пинҳон кунед ва аз болояшон посбон монед. Ман як тирдон, як ҷуфт мӯйи фиристодам». Аз мактуб пайдост, ки Деваштич таҳдидеро дар назар дорад. Ҳамаи ҷорабиниҳо дар гирду атрофи деҳаҳои Прагар, ки қароргоҳи Деваштич ҷой дошт, сурат мегиранд. Ҳоло мо хуб медонем, ки Деваштич қалъаҳои Мадм, Қум ва Абаргарро барои шӯришгарон тайёр карда буд. Баъзе олимони менависанд, ки гуё Деваштич ва тарафдоронаш сӯи Хучанд меофтанд, арабҳо пеши роҳи онҳоро гирифтанд.

Тавре ки қаблан зикр намудем, Деваштич пеш аз ҳучуми арабҳо ба Хучанд чунин нақша дошт, аммо вақте ки мактуби

Фатуфариро гирифт ва аз воқеаҳои Хучанд огоҳ шуд, дигар сӯи Хучанд рафтани набуд.

Сабабҳои шикасти шӯришҳои солҳои 720-722. Чӣ тавре аз мактуби Фатуфарн маълум шуд, ҳокимияти маҳаллӣ бо якдигар рақобати душманона доштанд. Онҳо аз обрӯи якдигар метарсиданд. Онҳо аз туркон ёрӣ металабанду аз ҳамватанони худ не. Ҳар деҳа, русто, шаҳр мустақилона мубориза мебуд. Дар дохили Сугд даҳҳо шоҳҳои мустақил вучуд доштанд. Агар онҳо бо муттаҳидӣ ва якдилӣ аз рӯи як нақша амал мекарданд, арабҳо ҳеҷ гоҳ бар онҳо ғолиб намеомаданд. Бинобар ин, яке аз сабабҳои шикаст ҳурдани тоҷикон парокандагии қувваҳои онҳо буд. Лашкари араб на танҳо миқдоран зиёд буд, балки бо як фармон ва як нақша амал мекард. Лашкари араб аз низомиёни касбӣ иборат буд. Дастаҳои тоҷик на низоми ҳарбӣ, на малакаи ҷангӣ ва на ҳисси миллии ватанҳои доштанд. Дастаҳои ҳурди аёну ашроф барои манфиатҳои шахсӣ ва шӯҳрати худ бо арабҳо мечангиданд.

САВОЛҲО:

1. Шӯриши тоҷикон бо сарвари Деваштич аз шӯришҳои Кеш ва Сугди Марказӣ чӣ фарқ дошт?
2. Оё нақшаи пешниҳодкардан Деваштич барои мубориза бар зидди арабҳо, дар сурати амалӣ шуданаш, метавонист пирузии тоҷиконро таъмин намояд?
3. Дар бораи ҳуччатҳои кӯҳи Муғ шумо чӣ медонед?

§ 47. БОЙГОНИИ ДЕВАШТИЧ ВА АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ОН

Ҳуччатҳои хаттӣ. Баъди шикасти Деваштич арабҳо бо ганимати зиёд баргаштанд. Аммо онҳо надонистанд, ки дар яке аз хумҳои дохили кӯшк бойгонии шоҳ Деваштич пинҳон аст. Ин бойгониро баъди 1200 сол, яъне соли 1932 ҷӯпони деҳаи Хайробод - Ҷураалӣ Маҳмадалӣ тасодуфан ошкор сохт. Вай дар болои харобаи калъаи Муғ буз мечаронд. Ногоҳ чашмаш ба суроҳие афтод, ки дар даруни он як сабади пур аз коғазҳои печонида меҳобид. Ӯ як лӯлапечи коғазхоро гирифта, ба деҳа овард ва ба мӯйсафедони хати арабӣ нишон дод. Аммо дар деҳа ва деҳаҳои атроф ин хатро касе хонда наметавонист. Дар охир хат ба дасти котиби ҳизбии ноҳия – А.Пулодӣ мерасад. Пулодӣ онро ба Душанбе, ба Академияи илмҳо меорад ва аз ин ҷо як нусхаи расмӣ онро ба шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ба Пажӯҳишгоҳи ховаршиносӣ мефиристонанд.

Забоншиноси маъруф – А. Фрейман дастхатро дида, онро ба хату забони сугдиён нисбат медиҳад.

Аввалин дастхатҳои забону хати сугдиро дар аввали асри XX дар Донхуани Хутан (Синсизяни кунунии Чин) пайдо карда буданд, ки ба асри V милод нисбат доштанд.

Дар ҳудуди Сугд бори аввал ҳуччатҳои кӯшки Абаргар (кӯхи Муғ) пайдо шуданд, ки аҳамияти бузурги илмӣ фарҳангӣ доштанд. Вақте ки сугдӣ будани дастхат маълум шуд, соли 1933 А. Пулодӣ бо қувваи бошандагони деҳаи Хайробод дар харобаи Абаргар ковишҳо гузаронида, боз 21 дастхати дигар ёфт. Тирамоҳи ҳамон сол экспедитсияи Академияи илмҳои СССР бо сарвари А. Фрейман қалъаро пурра таҳқиқ ва боз 30 дастхати дигар пайдо кард. Ҳамин тавр, аз харобаи Абаргар 74 ҳуччати сугдӣ, якто арабӣ ва зиёда аз 400 ашёи моддӣ ба даст омад. Дастхатҳои дар пораҳои чарм, қоғазҳои абрешимӣ ва дастаҳои ҷуби беи аз пушт тозакардашуда бо ранги сиёҳ навишта шудаанд. (Расми 55).

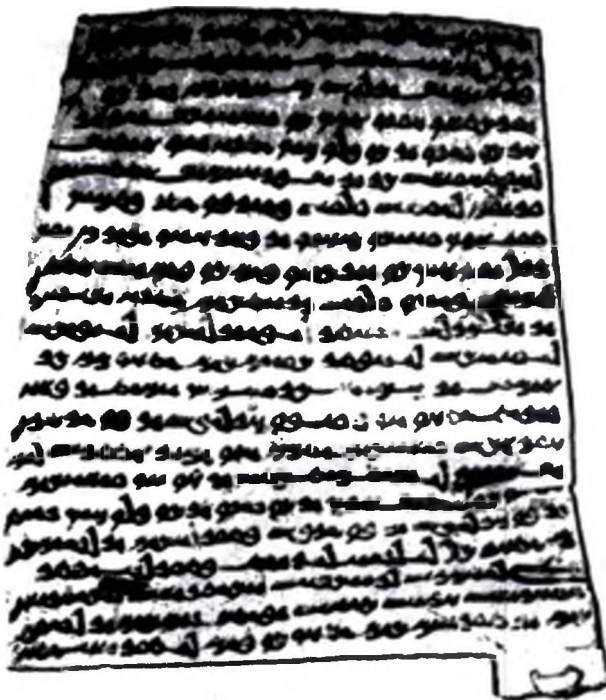
Бинои Абаргар ҳамагӣ аз панҷ устои равоқӣ иборат аст. Бино дуқабата, аммо қабати дуюм боқӣ намондааст.

Ҳамаи бозёфтҳои дар хонаҳои қабати якум ва хумҳо нигоҳ дошта шудаанд. Баъзе ҳуччатҳои дар ҷуб навишта аз ҷониби шахсони номаълум сӯзонда шудаанд.

Дар харобаи Абаргар тирҳои пайкони бо най пайваста хеле зиёд ба даст омаданд. Ин тирҳо барои омӯхтани таърихи ҳарбии давраи истилои арабҳо сарчашмаи бебаҳо ба ҳисоб мераванд. Аз Абаргар табак, коса, чумча, кафлес, шонаҳои занона, бели ҷубин, дастгоҳҳои бофандагӣ, пораҳои сандуқӣ бо чарм рӯкашшуда ва бо оби тилло хотамкоришуда ва ғайра ёфта шуданд. (Расми 56).

Мактуби Алҷарроҳ ва Абдурахмон ибни Субҳ. Аз ҳама бозёфти гаронбаҳо ин дастхатҳои сугдӣ мебошанд. Дар байни мактубҳо як ҳуччат бо хату забони арабӣ низ вучуд дошт, ки дар он омадааст: «Ба амир Алҷарроҳ аз мавло Деваштӣ салом. Раҳмати илоҳӣ ба Шумо бодо, илоҳо доиман саломат бошед. Худоро ёд мекунам, ки ӯ якка ва ягона аст. Худованд ба Шумо хайр диҳад, ки аз писарони Тархун ёд кардаед. Агар онҳо лозим бошанд, ба Сулаймон Абусарӣ хабар диҳед. Ман розӣ ҳастам, ки онҳоро ба воситаи вай ба назди Шумо фиристам. Ё ки аз аспони алоқа яктояшро фармояд, ман онҳоро бо навқарам ба назди Шумо мефиристам. Аз Худованд ба шумо саломатӣ меҷӯям».

Академик И.Ю. Крачковский – арабшиноси номии рус ин мактубро хонда, маълум сохт, ки Алҷарроҳ шахси ниҳоят золим буда, солҳои 717-719 амири Хуросон буд. Ӯ мардони калонсолро ба хатна маҷбур менамуд, ки боиси норозигии зиёд шуд.

Расми 55. Никохномаи сугдӣ, ки аз қушки Абаргар ёфт шудааст.

Деваштиҷ зохиран худро мусулмон вонамуда, соҳиби тахти Сугд гардид. Вақте ихшиди Сугд таъйин гашт, бар зидди арабҳо муборизаи ошкор бурд ва ин сабаби аз вазифа рафтани куштани ӯ гардид. Дар ин бора мактуби ҷонишини амири Хуросон ба Деваштиҷ гувоҳӣ медиҳад: «Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим. Аз номи амир менависад Абдурахмон ибни Субҳ ба ҷаноби ихшиди Сугд ва афшини Самарқанд – Деваштиҷ эҳтиром. Дина Ниҷитак ва мағупат Қурҷӣ аз пеши амир омаданд ва ба номи ту хати норизой оварданд. Ту магар пинҳонӣ аз ман ба дасти Ниҷитак ва Қурҷӣ ба амир хате фиристода будӣ? Амир ба ман мактуб навишта, аз ту хеле дар ғазаб шудааст. Ман баъдтар онро ба ту мефиристам, то ки худат бо ҷашмонат хонда бубинӣ ва бовар намоӣ. Амир баъзе суҳанонро дар хат нанавишта, даҳонӣ ба Ниҷитак ва Қурҷӣ гуфтааст. Онҳо аз ин суҳанҳо хеле тарсида, барои ту ғамгин мебошанд. Агар ту минбаъд ба амир хат нависӣ, ба ман як нусхаи онро бифирист, то ки ман огоҳ бошам. Ҳоло суҳанҳои Ниҷитак ва Қурҷиро бодикқат гуш кун ва мувофиқи онҳо амал намо, варна аз амир боз дигар фармонҳо низ мумкин биёянд».

1

2

3

4

- Расми 56. 1. Кафлес ва табаки чўбини аз қалъаи Абаргар ёфтшуда.
 2. Курчак - бели чўбин аз қалъаи Абаргар.
 3. Шонахон занона ва болопўши сабад аз қалъаи Абаргар.
 4. Донаҳои нард аз чуб ва устухон аз қалъаи Абаргар.

Ҳамин тавр, аз мазмуни мактуб бармеояд, ки арабҳо ба воситаи қонишинони худ бар шоҳони хурду калони Сугд саҳт назорат мебуданд. Ин қонишинони ба шоҳони маҳаллӣ ба монанди Деваштич намефорид. Деваштич ба қонишини ёрдам ба амир дар паҳш намудани шӯришҳо боз мактуби дағалонае навиштааст, ки қару қазоби вайро афзудааст. Аз мактубҳои дипломатии Деваштич ба хубӣ маълум мешавад, ки вай аввалин шахсе буд, ки меҳост шоҳони маҳаллиро муттаҳид созад ва ба муқобили арабҳо муборизаи қатъӣ барад. Аммо мутаассифона, ӯ барои ин қор вақти қам дошт ва шоҳони Чоч, Фарғона ва Истаравшан боз даст ба хиёнат зада, нақшаи ӯро барбод доданд.

Дар байни дастхатҳои қалъаи Абарғар намунаи ягонаи ақди ниқохи духтари тоҷики пеш аз ислом – Дуғдонча, тақвими сугдӣ, ҳуҷҷатҳои нодир дар бораи иҷора додани осибҳо, харидани замин, забонхатҳо ва ғайра мавҷуданд. (Расми 55).

САВОЛҲО:

1. Қалъаи қуҳи Муғ дар қучо қой дорад ва номи ҳақиқин он қист?
2. Ҳуҷҷатҳои сугдӣ қӣ тавр дастрас шуданд?
3. Қадом олимон онҳоро тафсир қардаанд?
4. Аҳамияти ҳуҷҷатҳо барои таърихи ҳалқамон аз қӣ иборат аст?

§ 48. МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН ДАР СОЛҲОИ 726-730 БА МУҚОБИЛИ ИСТИЛОҒАРОНИ АРАБ

Қушторҳои бераҳмонаи арабҳои қунҳор дар Сугду Фарғона, аҳдшиқанона ва ваҳшиёна қуштани шох Деваштич ва садҳо ватанпарастони диғар иродаи тоҷиконро нашиқаст, балки нерӯ баҳшид. Ҳалифаи араб амери Хуросон Алҳараширо барои қабру зулмаш дар Тоҷикзамини Шарқӣ аз вазиға озод намуд. Аммо Алҳарашӣ бо тарафдоронаш ба ҳалифа итоат нақарда, қатлу қоратро дар замини мо давом дод. Ба ривояти Табарӣ, ӯ ҳайқалу муҷассама, зарфҳои заррин ва симин, танғаҳои зиёди тиллоро қамъ оварда, ба ҳешовандону наздиқони худ тақсим меқард ва ба муқобили фиристодаҳои ҳалифа меқанғид. Алҳарашӣ ба василаи ҳирочро аз будаш беш ситонидан дороии зиёд қамъ қарда буд. ӯ дар болои сикқҳои тилло меқобид.

Лашқарқашии Асад ибни Абдулло ба Ҳатлон ва шиқастии он. Соли 725 Асад ибни Абдулло амери Хуросон таъйин мешавад. Хуросон дар назари арабҳои қоратқари қашмғурусна мамлақати бойтарини ҳилофат ба ҳисоб меқарфт ва барои дар ин

чо амир шудан довталабон муборизаи хунин мебурданд. Асад ибни Абдулло ба Хуросон омада, барои хучуми ғоратгарона ба сӯи Суғд тайёрий мебинад. Вай дар ин сафараш сарлашкарони дар ноҳияҳо бударо бо одамони бовариноки худ иваз мекунад. Дар Истаравшан бо афшин-шоҳи он шартномае баста, аз ӯ маблағе мегирад ва ба ноҳияи Барукани назди Балх меравад, ки дар он ҷо маҳаллаи арабони Ямани ҳамдигараш буд.

Аз ҳамин сабаб, маркази аморатро аз Нишопур ба Балх кӯчонида, ба таъмири девори шаҳр, ободонии шаҳристон ва қароргоҳи худ машғул мешавад. Сарвари сохтмони Балх Бармак, ки аз авлоди мубадон буд, таъйин мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки бо омадани Асад ибни Абдулло сиёсати арабҳо бо шоҳони маҳаллӣ тағйир меёбад. Ӯ бо бузургони тоҷик муносибати хуб намуда, онҳоро ба худ наздик мекунад. Маҳаллиён вазифаҳо гирифта, ба мусулмон шудан рӯй меоранд ва минбаъд муборизи роҳи ислом мешаванд.

Асад аз Балх ба вилоятҳои Нимрӯз ва Ғур лашкар мекашад, аммо шоҳони вилоятҳои зикршуда бе ҷанг исломро қабул мекунанд ва бо Абдулло созишнома мебанданду мустақилияти худро нигоҳ медоранд.

Асад ибни Абдулло соли 725 ба Хатлон ҳучум менамояд. Хатлон дар он вақт яке аз шоҳигариҳои пурзӯртарини Тахористон буд ва худуди имрӯзаи вилояти Хатлон баҳши зиёди Бадахшони кунунии Афғонистонро дар бар дошт. Шоҳи он Шохбол марди ҷасуру оқил буд ва бо ҳокони турк наздикӣ дошт. Мувофиқи гуфтаи сарчашмаҳои ҷиной, лашкари Хатлон 50 ҳазор савору пиёдаро ташкил менамуд. Вақте арабҳо ба худуди Хатлон ворид шуданд, онҳоро қувваҳои якҷояи тоҷикону туркон пешвоз гирифтанд ва задухӯрди шадиде ба вучуд омад, ки дар натиҷаи он арабҳо талафоти калон дода, рӯ ба ғурез ниҳоданд. Тоҷикони Балх ба лашкари шикастхӯрда ва маҷрӯҳшудаи Асад бо масҳара мегуфтанд:

*Аз Хуталон омадия,
Ба рӯ табаҳх омадия,
Овора боз омадия,
Хушку низор омадия.*

Овозаи шикасти шармандавори Асади Абдуллоҳ то ба халифа мерасад. Халифа ба ғазаб омада, ӯро ҳамчун сарлашқари ноӯҳдабаро аз амирии Хуросон дур месозад.

Ғалабаи мардуми Хатлон нишон дод, ки агар тоҷикон муташаққилона ҷанганд, бар арабҳо ғолиб меоянд.

Мухорибаи Камарчо. Соли 728 амири нави Хуросон Ашрас бо лашкари бузург барои паҳши шӯриши суғдиён ба Самарқанд меояд. Ӯ дар Суғд эълон мекунад, ки ҳар кӣ исломро напазируфтаасту мепазирад, аз андозаи ҷизя озод аст. Мардуми

захматкаш ҳама худро мусулмон эълон мекунад ва арабҳо аз ҳеч кас хироч чамъ карда наметавонанд. Аз ин сабаб, шоҳи Сугд ба амири Хуросон арз менамояд, ки акнун дар Сугд ҳама исломо қабул карданд ва одами хирочдиханда намонд.

Амир аз ваъдаи худ бармегардад ва фармон медиҳад, ки аз ҳамаи мардуми гайриараб хироч ситонанд. Ин фармон сабаби норозигӣ ва аз мусулмонӣ рӯй гардондани тоҷикон мегардад. Мардум силоҳ ба даст мегиранд ва боз ба муқобили арабҳо ба ҷанг медароянд. Танҳо дар рустоҳои Самарқанд 7 ҳазор одам шӯрида буданд. Ба ин исён баъзе арабҳо низ ҳамроҳ мешаванд.

Амири Хуросон бо лашкари 80-ҳазора ба Омул омада, дар он ҷо се моҳ тайёри мебинад ва 10 ҳазор сипоҳиро аз Ому гузаронида, ба сӯи Бухоро мефиристад. Аммо онҳо дар роҳ ба туркон вохӯрда, мечанганд ва талафоти зиёд медиҳанд. Аз ин ҳодиса арабҳои дар Омул буда огоҳӣ меёбанд ва ба ёри онҳо сипоҳи асосӣ бо сарвари амир ба ҷанг меояд ва тоҷикону туркон ақиб менишинанд. Амир Ашрас бо лашкараш дар наздикии шаҳри Пайканд ҷой мегирад. Тоҷикон роҳи обро мебанданд ва душман аз ташнагӣ азоб мекашад. Рузи дигар онҳо ба лашкари араб ҳучум оварда, зиёда аз 1000 нафари онҳоро мекушанд. Рузи сеюм лашкари тоҷикони Сугд, Насаф, Чоч, Истаравшан ва Фарғона ба ҳучуми катъӣ гузашта, арабҳоро маҷбур мекунад, ки дар қалъаи дастнораси Камарҷо паноҳ баранд.

Микдори арабҳо 6 ҳазор нафар буд, аммо шумораи лашкари тоҷику турк бештар. Мувофиқи ривояти таърихӣ, дар лашкари туркон як дастаи 30-нафараи порсҳо бо сарвари Хусрав писари Яздигурди III низ иштирок дошт.

Аз ҷониби лашкари тоҷикон ва туркон як гурӯҳи 200-нафара бо сарвари Бозгарӣ барои гуфтушунид ба назди қалъа омада, арабҳоро ба таслим ва ё қабули дини зардуштӣ даъват мекунад. Арабҳо ин даъватро напазируфта, ба гурӯҳи Бозгарӣ тир мекушоянд ва яке аз тирҳо ба Бозгарӣ расида, ӯро ҳалок мекунад.

Мухосираи қалъаи Камарҷо 2 моҳ давом меёбад ва муттаҳидин аз сабаби бо дили нохоҳам ҷангидан, ғалабаро аз даст медиҳанд. Барои марги Бозгарӣ асирони араб бо сарвари Ҳачҷоч Нодирӣ кушта мешаванд. Арабҳо низ асирони тоҷику туркро, ки бештар аз занону кӯдакон иборат буданд, ба қатл мерасонанд.

Дар ин ҷанг шоҳи Чоч Тарбанд ҳалок мешавад ва ривояте ҳаст, ки гӯё Ҳачҷочро барои хуни Тарбанд сар задаанд. Мувофиқи ривояти Табарӣ, дар дасти арабҳо шоҳи Сугд Ғурак асир буд ва дастаҳои Сугд бо сарвари писари ӯ Мухтор намечангиданд ва дигаронро низ аз муҳосира нигоҳ медоштанд. Яке аз сабабҳои қалъаро бо ҳучум нагирифтани тоҷикон ин буд, ки дар ин ҷо Ғурак ва занону кӯдакони сугдиён чун ғаравгон

нигоҳ дошта мешуданд. Табарӣ дар бораи чӣ тавр гаравгон гирифтани Ғурак ва занону фарзандони сугдӣ чизе намегуяд. Аммо ин гаравгонҳо лашкари арабро аз торумор наҷот дод. Мухосира 58 рӯз давом кард ва ниҳоят иттифоқчиён розӣ шуданд, ки аз ихотаи қалъа даст кашанд ва арабҳо баромада раванд. Ривоят мекунанд, ки дар ин ҷанг амири Хуросон Ашрас ба ҳалокат мерасад.

Ҳамин тавр, арабҳо шартӣ тоҷиконро пазируфта, Ғуракро озод карданд ва худ аз қалъа баромада рафтанд. Онҳо ба хотири Ғураки пир ва чанд зану фарзанди ашроф ба лашкари араб иҷозат доданд, ки ба Самарканд омада, бо қувваҳои дигар ҳамроҳ шавад ва минбаъд ба муқобили тоҷикон бичангад ва ҳазорҳо нафарро бикӯшад.

Соли 730 халифа Алҷунайди ро амири нав таъйин намуд. Ривоят мекунанд, ки Ҷунайдӣ дар ҷангҳо бо тоҷикон марҷоне аз навъи ҷавохир ба даст оварда буд. Ӯ онро ба зани халифа мебахшад ва халифа ӯро амири Хуросон таъйин мекунад. Ҷунайдӣ бо лашкари худ ба Сугд меояд ва ба ҷанг ҳамроҳ мешавад.

САВОЛҲО:

1. Кадом амири Хуросон аввалин шуда, сиёсати наздикшавиро бо шоҳону бузургони маҳаллӣ пеш гирифт ва он чӣ натиҷа дод?
2. Ҷаро Асад ибни Абдуллоҳ дар ҷанги Хатлон шикаст хӯрд ва дар ҳаққи ӯ кадом шеърӣ ҳаҷвиро гуфтанд?
3. Созишномаи Камарҷо чӣ аҳамият дошт?
4. Ҷаро шӯриш бенатиҷа анҷомид?

§ 49. ШҶРИШҲОИ СОЛҲОИ 30-ЮМ ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚИ

Сиёсати Ашрасро амрони баъди ӯ тағйир надода, золимӣ ва хирочи ноҳақро аз мардумони мусулмоншуда ва ғайримусулмон мерӯғиданд. Ин буд, ки мардуми Кешу Насаф ва Сугду Фарғона боз шӯриданд. Солҳои 731-733 дар Самарканд намояндаи арабҳо – Савр ба муқобили шӯришгарон лашкар кашид. Амири Хуросон Ҷунайдӣ Умарро бо 18 ҳазор лашкар аз Тахористон ва Иброҳим ибни Басамро бо роҳи дигар ва дастаҳои иловагӣ ба Сугд фиристод. Худаш низ бо 5 ҳазор аскар равона шуд. Тоҷикон ҷоҳҳои роҳи биёбони байни Кешу Омулро ҳокпура намуданд, то ки арабҳо аз беобӣ азоб кашанд. Онҳо ба ағбаи Кеш ба сӯи Самарканд омаданд ва дар масофаи 4 фарсах аз Самарканд бо лашкари турку тоҷик вохӯрданд.

Лашкари араб аз саворони вазнинсипоҳ, яъне савороне, ки худашон бо аспашон чавшанпӯш буданд, савороне, ки танҳо худашон чавшан доштанд ва савороне, ки танҳо силоҳи сабук доштанд ва пиёдагон иборат буд. Онҳо мувофиқи силоҳашон: вазнин, нимвазнин ва сабуксипоҳ ба муқобили лашкари турку тоҷик саф орошанд. Ба лашкари араб 12 лашкаркаши ҷанғозмуда роҳбарӣ менамуданд. Лашкари тоҷиконро шохони Сугд - Ғурак, Кеш-Шиканд, Фарғона- Алутар ва туркон - Корсул сарварӣ менамуданд. Ҷанг дар рустои Маймург ба амал омад. Дар ин задухӯрд дастаҳои араб бо сарварию Зуҳайр, Ҳавзан, Ҷирфас ва Хонад торумор гаштанд.

Муҳориба дар қаноти рост, ки барои арабҳо созгор буд, гоҳ дар сафи арабҳо ва гоҳ дар сафи туркон парешонӣ меовард. Сарфармондеҳи сипоҳи араб Ҷунайдӣ ба ёрии қаноти рост сарбоз фиристод. Ҷанг то шом давом кард ва шаб ҳар ду сипоҳ ба ҷойҳои худ бозгаштанд. Талафот дар байни арабҳо нисбат ба тоҷику турк хеле зиёд буд.

Дар рӯзҳои ҷумъа ва шанбе ҳангоми ҷанг ҳокбод бархост, ки кас касро намедид. Вақте ҳокбод фуру нишаст, диданд, ки дастаи арабҳо бо сардории Савр дар миёни туркон парешон аст. Туркон онҳоро ихота намуда куштанд. Худи Савр ба ғоре афтида, миёнаш шикаст ва мурд.

Дар сипоҳи ҳар ду тараф захиён зиёд буданд. Тоҷикон ва туркон метавонистанд ғолиб оянд, аммо ба боқимондаи лашкари араб имконият доданд, ки сӯи Самарқанд равад. Ҷунайдӣ ба халифа хат навишта, ёрӣ металабад. Халифа 30 ҳазор аскарро бо сарварию Абдурахмон ибни Наим, ки дар Сугд ҷангида буд, бо 30 ҳазор найза мефиристад. Ҷунайдӣ бо боқимондаи дастаи худ як сол дар Самарқанд дар муҳосира мемонад.

Шикасти дуҷумини Асад ибни Абдулло дар Хатлон. Асад ҳеҷ гоҳ шикасти шармандавори худро аз хатлониён фаромӯш накарда буд. Ў соли 735 дубора амири Хуросон таъйин мешавад. Вай баъди соҳиб шудани тахти амирӣ, соли 737 барои ҷазо додан ба Хатлон лашкар мекашад. Мувофиқи ривояти Табарӣ, Шохбол мурда буд ва дар Хатлон Ходаш – писари Шохбол подшоҳӣ мекард. Ў марди тарсончак ва камчуръат буд. Арабҳо қалъаи Зигаракро гирифта, ғанимати зиёде, аз ҷумла рамаҳои ғусфандонро соҳиб мешаванд. Ходаш аз омادани арабҳо тарсида, ба назди ҳокон барои ёрӣ меравад. Ҳокон бо шунидани лашкаркашии Асад сипоҳи худро омода месозад ва ба Хатлон меояд. Асад аз омадани туркон ба ёрии хатлониён тарсида, меҳодад ғаниматҳои худро аз Хароб (Панҷ) гузаронад ва ба ҳар сарбоз фармон медиҳад, ки дар гардани худ яктоӣ ғусфандро низ аз об гузаронад. Ва худи Асад низ ғусфандеро гирифта буд. Ба Асад хабар доданд, ки лашкари тоҷикон ва туркон наздик расидаанд, ғусфандонро монда, одамонро аз об гузаронанд.

Аммо амири чашмгурусна эълон намуд, ки касе бе ғусфанд мегузарад, дасташ бурида мешавад. Вақте ки одамон бо ғусфандон дохили рӯд шуданд, гузаргоҳ сероб ва чуқур буд ва одамону ғусфандонро мебурд ва бисёри ғарк шуданд.

Бахше, ки дар сохил буд, аз тарафи лашкари якҷояи тоҷикон ва туркон кушта шуданд. Лашкаркашонӣ тоҷик - Иштихонӣ ва Ашкандӣ ба арабҳо зарбаи саҳт расонида, баъзе саронро асир ва аслиҳаи зиёдро ганимат гирифтанд. Дар соҳили чап, ки Асад он ҷо буд, бӯрони шадид бархост ва дар торикии он арабҳо ба қалъае пинҳон шуданд ва лашкари тоҷику турк ба соҳили рост бозгаштанд. Рӯзи дигар Асад худро мағлуб шуморида, акибнишинӣ намуд.

Дар ин ҷо шоҳи Чағонӣён, ки аз тарафи арабҳо мечангид, кушта шуд. Ҳамин тавр, Асад ибни Абдуллоҳ дуҷумбора аз хатлонӣён шикаст хӯрда, шармандавор ба Балх омад.

Сеюмин лашкаркашии Асад ибни Абдулло ба Хатлон. Шохзодаи Хатлон – Ходаш соли 738 боз аз ҳучуми арабҳо тарсида, ба пеши ҳокон ва аз он ҷо ба сӯи Чин рафт. Дар вақти ҳучуми сеюминбораи Асад дастаи Хатлонро Бадртархун идора менамуд. Шохбол дар вақти мурдани худ ба яке аз наздиконаш Саочӣ чунин васият карда буд:

1. Ба мардуми Хатлон такаббурӣ накунад, зеро онҳо фахру кудуратро намебардоранд. Онҳо танҳо ба шоҳони худ итоат мекунанд. 2. Шохзода Ходашро ёфта биёред, зеро ӯ вориси тахти ин мамлакат аст. 3. Бо арабҳо наҷангед, зеро шумо қобилияти роҳбарии ҷангро надоред ва мамлакатро ба тороч медиҳед. Ҳамин тавр, дар вақти ҳучуми сеюминбораи Асад Хатлон бе шох буд ва онро Бадртархун, ки аз шерони Бомӣён ва аз дудмони шоҳони Хатлон буд, дар дарбори Шохбол дар рустоқ мезист ва аз набудани ворис дар ин бахш ҳукм меронд. Вай бо арабҳо ҷанг кардан намехост. Аз таърихномаҳои замони истилои араб дар Тоҷикзамин бармеояд, ки шоҳони Хатлон ва Бомӣён аз дудмони Ҳайтолиён буданд ва унвони шери Хатлон ва Бомӣёнро доштанд.

Асад, ки ду шикасти худро дар Хатлон ҳеҷ фаромӯш намекард, ин дафъа Хатлонро бе ҷанг ишғол менамояд ва Бадртархунро ба меҳмонӣ даъват намуда, асир мегирад ва аз ӯ талаб менамояд, ки аз Хатлон берун равад. Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, Бадр аз Асад 1000 000 дирҳам талаб мекунад. Асад ба ӯ меғӯяд: «Аз Хатлон нестӣ ва чӣ тавре ки аз Бомӣён омадаӣ, ҳамон тавр бозгард». Бадр посух медиҳад: «Ман ба ин ҷо дар ҷавониям омадам ва он чӣ дорам, ба зӯри бозу гирд овардаам. Ҳоло ту, як марди бегона, бо ду уштури думбурида ба замини мо омадаӣ ва ба ватанат камаш бо 50 уштури пур ва ганимат бармегардӣ. Боз аз ман талаб дорӣ, ки зану фарзанд, хона-ҷоямро монда, баромада равам?»

Асад аз ин суханони таҳқиромези шоҳи Хатлон дар ғазаб шуда, ўро ваҳшиёна ба қатл мерасонад; аввал ғушу бинӣ ва дастхояшро мебурад, сипас сарашро аз тан ҷудо мекунад. Гуё Бадр арабхоро ба чунин шакл мекуштааст ва он арабе, ки узвҳои Бадрро буридааст, хеши яке аз он куштагони Бадр будааст. Дӯстони Бадр зану фарзанди ўро ба кӯхистон бурда, пинҳон мекунанд ва Асад боргоҳи хатлониёни рустоки Бузургро ба яғмо мебарад. Дар назди Чубак ва Сайёд гузаргоҳе буд ва шоҳони Хатлон дар ҳар ду соҳил қасрҳои худро доштанд. Дар ин ҳуҷум Асад аз тарси шикастҳои пешин ба соҳили рост нагузашт.

Асад як дастаи калонро ба қалъаҳои кӯҳии Хатлон барои ҷустуҷӯи фарзанди Бадртархун мефиристад. Онҳо якҷанд қалъаро харобу ғорат менамоянд, аммо зану фарзанди шоҳро намеёбанд. Асад Хатлони бесоҳибро тороч мекунад ва бо ғанимати фаровон бармегардад.

Сабабҳои шикасти шӯришҳои солҳои 20-30-юм, пеш аз ҳама, дар ноиттифоқии шоҳони тоҷик буд. Онҳо бо якдигар забон як қарда, ба муқобили арабҳо мубориза бурданро намехостанд. Онҳо бештар аз арабҳо не, аз бузургшавии якдигар метарсиданд.

Дар тӯли асорати бисёрсола дар зери зулми арабҳо бахше аз шоҳони маҳаллӣ мусулмон шуда, ҳамроҳи арабҳо бо ҳамватанони худ меҷангиданд ва якдигарро мефурӯхтанд. Дар дастаҳои Асад на танҳо форсҳо - тоҷикони Тоҷикзамини Ғарбӣ, балки тоҷикони шарқӣ низ ҳеле зиёд буданд.

САВОЛҲО:

1. Муборизаҳои тоҷикон дар солҳои 20-30 бар зидди арабҳо аз солҳои пешин чӣ фарқ доштанд?
2. Чаро аъёну ашрофи тоҷик бо арабҳо ва арабҳо бо онҳо муросо мекарданд?
3. Кадом намуди сипоҳиёро вазнинсинох, кадом намудро нинмвазнинсинох меҳисобиданд ва дар ҷанг вазифаи онҳо аз чӣ иборат буд?

§ 50. МУБОРИЗАИ ЯКҶОЯИ ТОҶИКУ АРАБ БА МУҚОБИЛИ УМАВИЁН

Сиёсати Насри Сайёр дар солҳои 738-748. Дини ислом ва ҳокимияти арабҳо дар замони амири Хуросон будани Наср ибни Сайёр (738-748) ҳеле мустаҳкам гарид. Насри Сайёр дар ҷавонияш ба Мовароуннаҳр омада, дар ҷангҳо иштирок дошт, бо ҳаёти мардуми тоҷик ва хулқу атвори он хуб шинос буд. Бо

бисёр шоҳон ва давлатмандони маҳаллӣ дӯстӣ карда буд ва майли бо мардум сулҳу салоҳро дошт. Мо пештар зикр кардем, ки пас аз амирии Хуросонро ба даст гирифтани Асад ибни Абдуллоҳ, сиёсати арабҳо нисбат ба давлатдорони тоҷик тағйир ёфт. Ў мекушид, ки нисбат ба тоҷикон сиёсати боадолатонаро пеш барад.

Сайёр ин сиёсатро давом дод. Дар натиҷа муборизаи мардуми тоҷик бар зидди арабҳо ру ба сустӣ мениҳад. Ҷангҳои солҳои 20-30-юми асри VIII нуктаи баландтарин ва охири муборизаи тоҷикон ба муқобили арабҳо ба шумор мераванд.

Насри Сайёр ҳамчун марди сиёсатмадор хуб фаҳмида тавонист, ки бо зурӣ бар тоҷикон ҳукм рондан мумкин нест. Баръакс, бо онҳо бояд наздикӣ ҳаст ва сиёсати одилоноро пеш гирифт, хирочи ҷизиро, ки аз тоҷикони мусулмоншуда меситониданд, барҳам дод. Ҳамаи тоҷикони мусулмон аз ин хироч озод шуданд.

Хирочро танҳо аз одамони ғайриислом мегирифтанд ва он хеле вазнин буд. Хирочи умумиро бояд ҳама меоданд. Ба ривояти Табарӣ, дар муддати як ҳафта 80 ҳазор одам аз хирочи ҷиза озод шуд ва 80 ҳазор тоҷики дигар ҷиза меод.

Насри Сайёр бо тоҷикони ғузза (сугдиён), ки дар назди туркон буданд ва хоҳиши ба ватан баргаштанро доштанд, сулҳ бастан, ки мувофиқи он: 1) қасоне, ки исломро напзируфтаанд, ҷазо дода намешаванд; 2) аз баргаштагон қарзи андозҳои пешинро намеситонанд; 3) арабҳои асир, ки дар дасти сугдиҳо буданд, мувофиқи шартнома озод мегарданд ва ҳеҷ қас гунаҳгор доништа намешавад.

Дар замони Насри Сайёр хонадоршавии арабҳо бо духтарони маҳаллӣ ва маҳаллиёни давлатманд бо арабҳо вусъат меёбад. Дар миёни арабҳои сокини Тоҷикзамин нисбаҳои тоҷикии Бохтарӣ, Сугдӣ, Ҷурҷонӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Бисёр сарлашкарони араби заминдор бо маҳаллиён омешиш ёфта, ба тоҷикӣ ҳарф мезаданд. Масалан, бухорхудо Тугшод духтари худро ба никоҳи Насри Сайёр даровард ва барояш замин низ ҷудо кард.

Вақте ки Тугшодро ду деҳқони мусулмоншуда ба қатл мерасонанд, тамоми молу мулкаш ба Наср ҳамчун мерос мегузарад. Бо вучуди ин наздикӣ хешовандӣ бо араб, Тугшод мусулмониро напзируфта буд. Аз ин сабаб, вақте ки ӯро дар Самарқанд мекушанд, зардуштиён гӯшти ӯро аз устухон ҷудо карда, қолбадашро ба Бухоро мебаранд.

Насри Сайёр соли 740 ба Фарғона лашкар мекашад ва дар Куба қарор мегирад. Тоҷикони ин ҷо аз омадани ӯ огоҳ ёфта, ҳурокаи ҷорворо месӯзонанд ва озуқавориро пинҳон мекунанд. Дар охири сол Наср ба муқобили ихшиди Фарғона лашкар

мефиристонад. Лашкар қалъаро печонда, роҳҳои даромаду баромадро зерин назорат мегирад. Аммо фарғонагӣҳо шабонаҳо аз қалъа берун омада, аспҳои аъробро мебаранд ва бахше аз арабҳоро асир мегиранд. Наср дастаи дигарро ба ёрӣ мефиристад ва онҳо ин дафъа худро ба ҳоб андохта, аз қалъа баромадаҳоро дастгир мекунанд. Дар байни дастгиршудагон шоҳзодаи Фарғона - ҷавони хеле далер низ буд, ки бо фиреб ба даст афтод. Наср ӯро мекушад ва бо лашкари зиёд ба ҷанг меояд, бо модари шоҳ вохӯрад ва сулҳ мебаранд.

Модари шоҳ сарони арабро ҳамроҳи Наср пазирай мекунад. Мувофиқи ривояти Табарӣ, модари шоҳ зини хеле ҷасур ва сиёсатмадор будааст. Вай ба Наср мегӯяд: «Шумо на қаду қомати ҷанговарӣ доред ва на риқоби шоҳӣ».

Наср аз ӯ мепурсад: «Шоҳ чӣ гуна бояд бошад?» Ҷавоб медиҳад: «Шоҳ ҳама вақт бояд шаш чиз ҳамроҳ дошта бошад: 1) вазир, ки аз номи шоҳ мамлакатро идора кунад; вазир шахси поку боваринок бошад, ки шоҳ сирри дили худро ба ӯ гуфта тавонад ва ӯ сирро пинҳон дорад; 2) зане, ки дар ҳама ҳолатҳо ғаму парешони аз ӯ дур дорад; 3) ошпази хоса, ки дар ҳама ҷо барои ӯ хӯроки дилкаш пазад; 4) қалъаи устувор барои рӯзҳои саҳт ва шамшер, ки аз хиёнат натарсад; 5) аспҳои савории ҳастагинопазир; 6) ҳазинаи пур, ки дар рӯзҳои саҳт ӯро наҷот диҳад. Мо ин ҳама ро дорем ва аз шумо наметарсем».

Норозигӣҳои мардум аз Умавиён. Халифаҳои умавӣ сиёсати зидди авлоди Муҳаммадро мебарданд ва онҳоро аз вазиҳо дур мекарданд. Асосгузори ҳаракати аббосӣ набераи амаки Муҳаммад - Муҳаммади Алӣ буд. Ӯ аз норозигӣҳои тоҷикони шарқӣ истифода мебард. Чӣ тавре ки маълум аст, тоҷикон ба арабҳо ҳеҷ сари иттиҳоб намефароварданд. Аксарияти мардум аз андозҳои гарон норозӣ буданд. Арабҳо дар ҳар вилоят бар сари деҳқонон одамони худро мегузоштанд, ки онҳоро ҳокими асосӣ меҳисбиданд. Деҳқонон ҳеҷ ғоҳ намеҳостанд, ки бегонагон ба сарашон ва боз дар ватани худашон ҳукмрон бошанд. Аз ин рӯ, онҳо бо арабҳои аз сиёсати Умавиҳо норизо мепайвастанд. Аббосиён мегуфтанд, ки ҳамаи бадбахтиҳо аз беадолатии халифаҳои умавӣ сар задааст. Агар онҳо сарнагун шаванд, хирочҳо кам шуда, қорҳои маҷбурӣ дар соҳтмони қасру биноҳо, канал ва ғ. аз байн мераванд. Аббосӣҳо ваъда мебуданд, ки агар Умавиҳо сарнагун шаванд, тоҷикон дар идораи давлат баробари арабҳо иштирок менамоянд. Дар Хуросон ба ҷунбиши тоҷикон Абумуслим роҳбарӣ менамуд.

Неҳзати Абумуслим. Абумуслим аз тоҷикони Нишопур буд. Вай ба равиши шиан дини ислом мепайваданд ва яке аз муборизони фаъоли зидди Умавиён мегардад. Ӯ аз Иброҳим

писари Алии Муҳаммади Аббос дастури роҳбарии Хуросонро гирифта, ба Марв меояд ва бар зидди Умавиён ба мубориза мебарояд.

Вай парчами худро сиёҳ ва гурзи худро нимсиёҳ мекунад. Ранги сиёҳ нишони беадолатии Умавиён ба ҳисоб мерафт. Барои тоҷикон ранги сиёҳ ин нишонаи ситам, қувваи аҳриманӣ буд ва мардуми норозӣ зуд дар атрофи Абуумслим гирд омада, ба муқобили аҳриманҳои замон - Умавиён ба мубориза бархостанд. Шӯриш дар муддати кӯтоҳ тамоми вилоятҳои Тоҷикзамини Шарқӣ: Ҳирот, Бушанг, Марв, Толиқон, Хатлон, Сугд, Марв, Нусай, Абевард, Балх, Нишопур ва ғайраро фаро гирифт. Мардум гурӯҳ-гурӯҳ, пиёдаву савора ба ҳаракати Абуумслим мепайвастанд. Шӯришгарон дар ҳарҳои худ ба таҳқири халифа шиори «Марвони ҳар» менавиштанд.

Мувофиқи гуфтаи олими тоҷик Абуҳанифаи Диноварӣ, дар зери парчами Абуумслим 100 ҳазор кас бо силоҳҳои гуногун мечангиданд. Шӯриш на танҳо Тоҷикзамин, балки Арабистонро низ фаро гирифт. Арабҳои норизо низ ба сӯи Абуумслим меомаданд ва ӯро сарвари худ медонистанд. Абуумслимро мардум аз авлоди Муҳаммади пайгамбар эълон намуданд. Дар бисёр шаҳрҳо ҳокимони арабӣ умавиро мекуштанд ва Абуумслимро амир эълон менамуданд. Дар байни ҳокимони вилоятҳо, ки аслан арабҳо буданд, муносибатҳо тезу тунд мешуд ва бисёр вақт задухӯрдҳои хунин ба амал меомаданд. Вақте ки дастаҳои Алқирмонӣ Марвро гирифтанд, Насри Сайёр ба муқобили ӯ лашкаре мефиристад.

Дар ин ҷанг, ки ҷанд рӯз давом кард, аз ҳар ду тараф ҳазорҳо нафар кушта шуданд ва қувваи ҳар ду ҷониб хеле заиф гардид.

Мувофиқи ривояти Табарӣ, ин ду гурӯҳи арабҳоро бо якдигар Абуумслим бо мактубҳои бардурӯғ шӯронида буд. Баъд Абуумслим ба Алқирмонӣ хат навишта, ӯро барои муборизаи яқҷоя ба муқобили Насри Сайёр даъват мекунад. Алқирмонӣ розигӣ медиҳад ва дар ҷанг ба муқобили Насри Сайёр ҳалок мешавад. Писари Алқирмонӣ ба тарафи Абуумслим мегузарад ва бар зидди Насри Сайёр мечангад. Соли 748 Абуумслим ба Марв омада, қасрҳои амирони арабро ишғол намуд. Насри Сайёр мегурезад. Соли 750 қувваҳои зидди Умавиён дар тамоми қаламрави хилофат голиб омаданд ва имоматии хилофат ба Аббосиён гузашт.

Аббосиён ба сари ҳокимият омада, барои иҷрои ваъдаҳои худ кӯшише ба ҳарч надоданд. Абуумслим, ки амири Хуросон шуд, барои вусъати дини ислом ғамхорӣ мекард, аммо барои бехбудии зиндагии ҳамватанонаш ҷорae наҷуст.

Ҳучуми лашкари Чин ба Тоҷикзамини Шарқӣ. Соли 751 сипохи Чин бо мақсади тасарруф ба Ҳафтрӯд даромад. Абумуслим лашкаре бо сардории Зиёди Солеҳ фиристод. Задухӯрд дар соҳили Тироз (назди Чамбули кунунӣ) ба амал омад. Ба ривояти муаррих Ибни Асир, 50 ҳазор чиниён кушта шуданд ва 20 ҳазор асир афтоданд. Ин шикасти қатъӣ ба лашкариёни Чин чунон саҳт таъсир гузошт, ки дубора ёди ҳучум ба Тоҷикзамин накарданд.

Бояд тазаққур дод, ки дар тӯли 100 соли муборизаи тоҷикон бо арабҳо шоҳони мамлакати мо борҳо аз императорони Чин ёрӣ хостанд, аммо онҳо ба ёрӣ наомаданд. Императори Чин гумон дошт, ки дар натиҷаи ҷангҳо суғуст шудаем ва ӯ сарзамини моро ба осонӣ мегирад. Аммо ҳато қард. Сипоҳи яққояи тоҷикону арабҳо қариб тамоми лашкари омадаро нобуд сохт ва боқимондаи дастаҳои Чин то ҳудуди мамлакати худ гурехтанд.

САВОЛҲО:

1. Сиёсати Насри Сайёр чӣ гуна буд?
2. Дар муборизаҳои зидди арабии тоҷикон чӣ тағйироти ғоявӣ ба вучуд омада буд?
3. Модари ихшиди Фарғона ба Насри Сайёр чӣ гуфт?
4. Ҷаро Умавиён шикаст хӯрданд?
5. Сиёсати Абумуслим дар мубориза ба муқобили Умавиён чӣ гуна буд?
6. Ҷаро императори Чин ба Ҳафтрӯд ҳучум овард?

§ 51. МУБОРИЗАИ ТОҶИКОН БА МУҚОБИЛИ АББОСИЁН

Дар дарси гузашта зикр шуда буд, ки халифаҳои аббосӣ баробари давлатро соҳиб шудан, ваъдаҳои ҳудро дар ҳаққи оммаи заҳматкаш фаромӯш карданд, андохоро боз вазнинтар намуданд. Дар идора намудани давлат ва ҳайати сипоҳи араб дастаҳои тоҷикон бо сарварони худ пайдо мешаванд. Аббосиён чун Умавиён барои сарҳадоти давлати арабро васеъ кардан ва исломро дар сар то сари мамлакатҳои ғайриараб паҳн кардан мекушиданд.

Шӯриши Шарик дар Бухоро дар соли 751. Ба ривояти муаррихи тоҷик Наршахӣ, Шарик марди арабе буд, ки дар Бухоро мезист. Вақте Аббосиён ба сари қудрат омаданд ва ваъдаҳои ҳудро иҷро накарданд, ӯ мардумро бар зидди онҳо бархезонд. Ӯ мегуфт: «Аббосиён чун Умавиён фиребгаранд, бояд

ба сари хилофат авлоди бевоситаи Муҳаммаду Али биёнд, зеро танҳо онҳо дар қаламрави хилофат адолат чорӣ карда метавонанд». Ба даъвати Шарик ҳокими Бухоро Абдулҷаббор ибни Шуайб, ҳокими Хоразм Абдулмалик ибни Харсама ва боз чандин ҳокимони дигар ҳамроҳ шуданд ва шумораи лашкари ӯ то ба 30 ҳазор расид.

Абумуслим Зиёди Солеҳро бо 10 ҳазор аскар мефиристад ва ба ӯ насиҳат медиҳад, ки дар Омул истода, ҷосусон фиристонанд ва баъди макон ва миқдори лашкари Шарикро муайян кардан ба Бухоро равад. Баъди чанде ҳуди Абумуслим ба Омул омад ва ба Зиёд гуфт: «Акнун бирав ва агар ёрӣ лозим бошад, одаме бифирист».

Зиёд ба Бухоро рафт ва Шарик низ лашкар аз шаҳр берун овард ва ҷанг даргирифт. Ҳар рӯз аз тарафи Зиёд талафоти зиёде ба амал меомад. Ҷанг 37 рӯз давом дошт ва агар бухорхудо то 10 ҳазор аскар ба ёрии Зиёд намеомад, шӯришгарон ғалаба ба даст меоварданд. Қутайбаи Туғшод Бухороро ихота кард ва ба шӯришгарон обу нону алаф оварданро манъ намуд ва онҳоро маҷбур кард таслим шаванд. Шӯришгарон аз гуруснагӣ шабона аз шаҳр берун рафтанд ва қисман пароканда шуданд. Дар бозгашт лашкари Қутайба ва Зиёд ба онҳо ҳамла карданд ва онҳоро парешон сохтанд. Шарик ҳалок шуд. Зиёд баъди Бухороро гирифтанд, шаҳро оташ зад, ки се рӯз сӯхт, аммо аҳли Бухоро муборизаро давом медоданд ва Зиёд касеро, ки дастгир мекард, ба қатл мерасонд.

Баъди паҳш кардани шӯриши Бухоро, Зиёд ба муқобили самарқандиён лашкар кашид. Агарчи шӯридагони Самарқанд сарваре чун Шарик надоштанд, лекин Зиёд муддати тӯлонӣ он ҷо монд ва ба муқобили онҳо мубориза бурд.

Дар ҳамин сол Абумуслим ба муқобили шӯришчиёни Кеш Холиди Иброҳимро фиристонд ва ӯ бо шоҳи Кеш – Ихрид ҷангид ва ӯро шикаст дод. Мувофиқи ривояти Табарӣ, Холид аз ҳазинаи Ихрид зарфҳои зиёди тилло, нуқраи пурнақши чинӣ, зинҳои асп, парча ва матоъҳои дигари ачибу гарибро гирифта, назди Абумуслим ба Самарқанд фиристонд. Арабҳо бародари Ихрид-Таранро шоҳи Кеш таъйин карданд.

Баъд Абумуслим ба Хатлон лашкар кашид ва бо шоҳи он – Ходаш ҷангид. Ходаш - писари Шохбол боз ба назди туркон паноҳ мебарад ва мамлакат бе шоҳ меконад.

Ҳамин тавр, Абумуслим ҳамчун шахси вафодори Аббосиён манфиатҳои онҳоро аз душманони хориҷӣ ва дохилӣ ғимоя намуд. Аммо Аббосиён аз обрӯ ва шӯҳрати Абумуслим тарсида, соли 755 халифа Мансур ӯро ба дарбор даъват мекунад ва мекушад. Қатли Абумуслим мардуми тоҷикро ба муқобили Аббосиён бархезонд, зеро душмани тоҷик будани Аббосиён

ошкор гардид. Дар хамин сол дар вилояти Рог (Рай) тоҷикон бо сарвари шогирди Абумуслим - Синдбод шӯриш бардоштанд.

Шӯриш ба зудӣ вилоятҳои Нишопур ва Кумисро фаро гирифт. Мувофиқи ривояти Табарӣ, дастаҳои Синдбод аз тоҷикони кӯхистони Рог, Кумис, Табаристон ва Нишопур иборат буданд. Халифа ба муқобили онҳо лашкари 10-ҳазораро бо сарвари Ҷаҳвар ибни Марар мефиристад. Мухориба дар биёбони байни Ҳамадон ва Рог оғоз ёфт. Шӯришгарон зиёд буданд, аммо силоҳи хуби ҷангӣ надоштанд. Бо вучуди ин, онҳо ба лашкари касбии халифа 70 рӯз муқобилияти сахт нишон доданд. Шӯришчиён шикаст хӯрданд. Дар ин вақт шӯриши калонтарин ба муқобили арабҳо дар Мовароуннаҳр бо сарвари Муқаннаъ сар шуд, ки хилофатро ба ларза андохт.

Шӯриши Сафедҷомагон бо сарвари Муқаннаъ дар солҳои 760-784. Бедодгарии арабҳо боиси шӯриши мардуми тоҷик гардид, ки он саросари Мовароуннаҳрро фаро гирифт. Ба шӯриш Муқаннаъ роҳбарӣ мекард. Муқаннаъ зодаи деҳаи Қоздеҳи Марв буд ва Ҳошим ибни Ҳаким ном дошт. Вай одами босавод ва аз тамоми илмҳои замони худ баҳра бардошта, ҷоду ва тилисмотро низ медонист. Падари Муқаннаъ сарҳанг буд аз Балх. Худи Муқаннаъ одами беzeb ва як чашмаш кӯр буд. Аз хамин лиҳоз, рӯяшро пӯшонида мегашт, яъне ниқоб дошт.

Дар вақти амирии Абумуслим вай яке аз лашкаркашони Хӯросон ва вазири Абдучаббори Яздӣ буд. Муқаннаъ даъвои пайғамбарӣ кард. Халифа Абучаъфар Давонақӣ ӯро ба зиндон андохт. Вай баъди халосӣ ба Марв омад ва мардумонро ҷамъ кард ва гуфт: «Медонед, ки ман кистам?» Гуфтанд: «Ту Ҳошими Ҳаким ҳастӣ». Муқаннаъ гуфт: «Ман Худоям ва бо ҳар ном амал мекунам. Гоҳе бо номи Мӯсо, гоҳе Иброҳим, Исо, Муҳаммад, имрӯз ба ин ном, ки мебинед». Мардумон гуфтанд: «Дигарон даъвои пайғамбарӣ доштанд, ту даъвои худой мекуни?» Муқаннаъ гуфт: «Эшон нафсонӣ буданд, ман рӯхониям». Гурӯҳе пайрави ӯ шуданд ва номаҳои ӯро ба вилоятҳо бурданд. Дар номаҳо менавишт: «Ман Ҳошим ибни Ҳаким сайдуссодот, оли фалон ибни фалон, алҳамду лиллоҳ, манам Одам ва Нӯҳ ва Иброҳим ва Исо ва Мӯсо ва Муҳаммад ва Абумуслим ва Муқаннаъ ал-Қудрат ва султону л-иззат ва-л-бурҳон. Ба ман ғаравед ва бидонед, ки подшоҳӣ ва қирғидорӣ марост ва ҷуз ман Худой дигар нест, касе маро бипазирад, ба бихишт равад ва напазирад-ба дӯзах».

Ҳанӯз дар Марв мардумон пеши ӯ меомаданд ва аз мусулмонӣ рӯй мегардониданд. Дар Марв Абдуллоҳ ном араб духтари худ ба ӯ дод ва ба Мовароуннаҳр ба Кешу Насаф омад ва ташвиқоти ӯ мебурд, то мардуми зиёде ба Муқаннаъ

гаравиданд. Маркази ойини онҳо деҳаи Субҳ буд. Ин деҳа ҳоло яке аз деҳаҳои бузурги тоҷикнишини Шаҳрисабз мебошад.

Ба гуфтаи Наршаҳӣ, пайравони Муқаннаъ ҳокими араби шаҳри Субҳро бикӯштанд ва аксарияти деҳаҳои Сугд ба дини Муқаннаъ даромаданд. Наршаҳӣ дар бораи асосҳои дини Муқаннаъ чизе наनावиштааст ва мо намедонем, ки чаро мардум аз ислом рӯй гардонид, ба сӯи ойини ӯ омаданд. Аз матни Наршаҳӣ чунин бармеояд, ки Муқаннаъ ҳамаи мардумро ба баробарии иҷтимоӣ даъват менамуд. Ӯ гуфт: «Худо ва Пайгамбар як аст ва вай баъди Абумуслим Пайгамбар ва Худо мебошад ва даъват менамояд, ки ҳамаи мардумон баробархуқуқ бошанд ва дар миёни онҳо дорову бенаво набошад».

Мардумони тоҷик дар ин давра мусулмони саҳтэтиқод набуданд ва аз ойини аҷлодии худ - маздаёсно дур шуда, ба кадом дин гаравиданро намедонистанд. Зулму ҷабр, андозҳои вазнин ва куштору гораи аҷнабиёни гурусначашм мардумро аз ислом дур мекард. Мардуми ҳайронӣ сарсон ба даъватҳои адолатхоҳонаи Муқаннаъ боварӣ ҳосил намуда, ба ҷониби ӯ меомаданд ва зидди арабҳо ва ислом мебаромаданд.

Муқаннаъ вақте дар Мовароуннаҳр пайравони зиёд ёфт, бо 36 нафар тарафдорони худ ба Кеш омад ва дар қалъаи кӯҳи Сиём макон гирифт. Тарафдорони Муқаннаъ Сафедҷомагон ном гирифтанд, зеро онҳо бо либоси сафед, ҳамчун рамзи покӣ мегаштанд.

Сафедҷомагон соли 775 дар деҳаи Нумичкати Бухоро ҷой гирифта, шаб ба масҷиди он ҷо даромада, муаззин ва 15 тани дигарро кушта, аҳли деҳаро низ куштанду гораи карданд. Мардумони ҷабридида пеши ҳокими Бухоро омаданд ва гуфтанд: «Бо ин Сафедҷомагон ҷанг бояд кард». Ҳоким, қозӣ ва дигарон ба деҳаи Наршаҳ назди Сафедҷомагон омаданд ва қозӣ ба онҳо рӯй оварда гуфт: «Ба дини ислом бозгардед ва мардумро гораи нақунеду озор надихед ва ба деҳаҳои худ бозгардед». Аммо онҳо ҷавоби рад доданд ва байни лашкари ҳокими Бухоро ва Сафедҷомагон ҷанг ба вуқӯъ пайваست. Аввал арабе ба онҳо ҳамла бурда, ҷанд касро кушт ва Сафедҷомагон ӯро куштанд, сипас ҳама ба ҳарб даромаданд. Дар охир Сафедҷомагон шикаст хӯрда, дохили ҳисори Наршаҳ шуданд. Дар ин ҷанг Сафедҷомагон 700 нафар талаф доданд. Онҳо субҳи рӯзи дигар расул фиристоданд ва амон хоستانд ва мусулмон шуданро ихтиёр карданд.

Ҳоким бо онҳо шартнома баст, ки дар он гуфта мешуд: «Ба ойини ислом бозмегарданд, аз қатлу гораи мусулмонон даст мекашанд». Аммо ҳамин ки лашкар аз назди онҳо дур шуд, Сафедҷомагон боз ба ойини Муқаннаъ баргаштанд ва қорҳои пешинаро идома доданд.

Амири Хуросон Махдӣ бо сарвари Ҷабраил ба муқобили Сафедҷомагон ба Бухоро лашкар фиристод. Ҷабраил дар дарвозаи Самарқанд хирғоҳ зад ва ба муқобили Сафедҷомагон ҷангро оғоз намуд. Ӯ атрофи шаҳри Наршахро ихота кард, хандақ канд, то ки Сафедҷомагон вақти шабона берун баромадан ба ин хандақ афтанд ва куштаю асир шаванд. Аммо Сафедҷомагон шаб моҳирона баромада, ба лашкари Ҷабраил талафоти калон доданд. Ҷабраил 4 моҳ бо онҳо ҷангид, аммо талафот медоду ғолиб намешуд.

Баъд аз тағи девори қалъа роҳи зеризаминӣ канданд. Бо нафту ҷуб зери девор оташ афрухтанд. Девор таркид ва ба қалъа роҳи даромадан пайдо шуд. Лашкар вориди қалъа гашт ва бисёрихоро бикуштанд ва боқӣ таслим шуданд ва сарварони онҳоро қатл карданд. Наршаҳӣ номи се сарҳанги онҳоро зикр мекунад, ки яке Хушум, дигаре Бағон ва сеюм Гирдак ном доштанд. Аз номҳои оварда маълум аст, ки эшон тоҷик буданд. Сарвари шаҳри Наршаҳ зани сарҳанге буд, ки ўро Абумуслим кушта буд ва вай аз Сафедҷомагон пуштибонӣ кард. Ҷабраил он занро дастгир ва пора карда, сарҳои Сафедҷомағони Бухороро ба Сугд бурд, то мардум бубинанд ва битарсанд. Аммо баръакс шуд: Сафедҷомағони Самарқанд бо Ҷабраил ба ҷанг даромаданд.

Дар ин ҷангҳо туркон ба сугдиён ёрӣ медоданд. Сарвари тоҷикони Сугд Сугдиён ном дошт. Онҳо ба Ҷабраил шикаст медиҳанд ва ӯ ба сӯи Бухоро мегурезад. Дар Бухоро низ ба муқобили ӯ дастаҳои мусаллаҳ бо белу каланд ва досу табар ҳучум меоварданд ва вай гурехта ба Марв меравад.

Ба ривояти Наршаҳӣ, 50 ҳазор аз аҳли тоҷику турк ба сӯи Муқаннаъ омаданд ва аз ӯ дидор хостанд. Ӯ ҳеҷ дидор нанамуд. Мардум гуфтанд: «То дидори Худованд набинем, ба ҳеҷ ҷой наравем». Ӯ ба воситаи ғулуме ба мардум гуфт, ки агар дидори маро бубинед, ҳалок мешавед. Онҳо гуфтанд: «Мо ба мурдан розӣ ҳастем». Муқаннаъ гуфт: «Фалон рӯз биёед». Мегӯянд, ки ӯ ҳамроҳи шохдӯхтарони зебои Кеш, Насаф ва Сугд дар ишрат буд. Рӯи зишти ўро касе надид, зеро вай ҳама вақт ниқоби сабз мепӯшид. Муқаннаъ ба он занҳо ойинаҳо дода мегӯяд, ки онҳоро дар муқобили шуълаи офтоб нигоҳ доранд ва акси ойинаҳоро якзайл ба сӯи ҷамъомадагон раван намоянд. Занҳо чунин карданд.

Дар натиҷа як нури бузурги дурахшон ташкил ёфт. Муқаннаъ ба ғулом фармуд: «Бар мардум бигӯй, ки шумо аз Худо дидор хостед, бубинед, ин рӯшноӣ шуълаи рӯи ӯст». Ҷамъомадагон гуфтанд: «Худовандо, он чи дидем, бовар ҳосил намудем ва тоқати беш диданро надорем». Муқаннаъ ба ғулом фармуд: «Садо бидеҳ, ки Худованд аз Шумо хушнуд аст ва гуноҳи Шуморо мебахшад». Муқаннаъ ба ҷамъомадагон гуфт: «Ҷамаи

вилоятхоро ба Шумо арзонӣ доштам ва касоне, ки ба ман награванд, молу хонашон ба Шумо ҳалол аст». Мардум аз он ҷо баргашта, зану фарзанди мусулмонро таҷовуз ва молу амволи онҳоро ғорат мекарданд ва меғуфтанд: «Мо рӯи Худоро дидем».

Муҳаммад Нархашӣ дар баҳши шикасти Муқаннаъ овардааст: «Лашкари мусулмон бар Сафедҷомагон ҳеҷ ғолиб намеомаданд, зеро дохил онҳо дар кӯҳҳои Сиём дар ҳисори бисёр устувор пинҳон буд. Ҳисор болои кӯҳ буд ва танҳо як роҳ дошт, ки онро Сафедҷомагон муҳофизат менамуданд. Дар ҳисор замини кишт, дарахту об ва ҷорпоён доштанд, ки заминро кишт намуда, ҳосили онро истифода мебарданд. Аз дарахтон мева ва аз ҷорпоён ширу гӯшт мегирифтанд.

Муқаннаъ дар даруни ин ҳисор боз ҳисори дигаре бо ҳаммому хонаҳои зист сохт ва бо занҳои ҳарами худ он ҷо мезист. Ҳар рӯз як бор дари ҳисорро мекушоданд ва ба онҳо хӯрдани ва нӯшидани медоданд. Ин ҳол 14 сол давом кард. Дар ин муддат тарафдорони Муқаннаъ бо лашкари ислом ҷангҳо карданд ва ниҳоят Саид Алҳарашӣ роҳи ҳисорро баст ва интизори таслим шуд. Сафедҷомагон оҳиста-оҳиста кушта ва пароканда шуданд ва яке аз ғуломон дари ҳисорро кушод ва лашкари Саид вориди он гардид. Худи Муқаннаъ дар ҳисори дарунӣ буд. Чун фаҳмид, ки ҳисори аввал ба дасти душман афтод, дастархон орошт ва ба тамоми занҳо майи заҳролуд нӯшонд. Фақат як зан, ки аз нияти ӯ огоҳӣ ёфт, майро нахӯрд ва худро чун дигарон мурда андохт.

Муқаннаъ дид, ки занҳо ҳама мурданд, худро дар оташдони ҳаммоме, ки ҷанд рӯз дар он оташ месӯхт, мебарояд ва ҳамон замон ҳокистар мешавад. Баъд ҳамон зани зиндамонда дарвозаро мекушоад ва Саид хазинаи ҳисорро ғорат мекунад, ки дар он ғанимати зиёд буд».

Чаро Муқаннаъ худро дар оташ сӯзонд? Ин ҳодисаро чунин шарҳ медиҳанд, ки ғуё вай дар зиндагияш меғуфтааст: «Вақте ки бандагони ман осӣ шаванд, ман ба осмон меравам ва аз он фариштагонро меорам, то ин ки осӣро ҷазо диҳанд». Аз ҳамин сабаб вай худро сӯзондааст, то мардум ғуянд, ки ӯ ба осмон барои фариштагонро овардан ва моро нусрат бахшидан рафтааст.

Агар Муқаннаъ аз мубориза бар зидди арабҳо канора намегирифт ва шӯришгаронро мунтазам идора мекард, онҳо ғолиб меомаданд ва арабҳоро аз ватанамон пеш карда метавонистанд. Зеро қувваҳои муборизи ӯро мардуми заҳматкаш ва махсусан ҳунармандону коргарони кироя ташкил медоданд.

Баъди истилои араб ин бори аввал буд, ки ба муқобили арабҳо қувваҳои якҷояи кишоварзон, коргарон ва дастаҳои ҳарбии деҳқонон бо лашкарони худ ба мубориза бархостанд. То ба ҳол ба муқобили арабҳо танҳо дастаҳои деҳқонон (феодалон)

мечангиданд. Шӯриши Муқаннаъ шӯриши ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ ба муқобили арабҳо буд. Танҳо аз сабаби сарвари умумии ягона надоштан, ҳаракати Сафедҷомагон шикаст хӯрд.

САВОЛҲО:

1. Сабабҳои шӯриши зидди сулолаи Аббосиён дар чӣ буданд?
2. Чаро Абумуслим ба ҳамватанони худ ёрӣ наметод?
3. Шӯришҳои тоҷикон дар замони амирии Абумуслим чӣ моҳият доштанд?
4. Чаро Аббосиён Абумуслиро куштанд.
5. Фарқи шӯриши Сафедҷомагон аз шӯришҳои пешина дар чӣ буд?
6. Сабаби шикасти ҳаракати Сафедҷомагонро чӣ тавр мефаҳмед?

Боби X

ТАНАЗЗУЛИ ХИЛОФАТИ АРАБ

§ 52. САБАБҲОИ ҒАЛАБАИ АРАБҲО ДАР ТОҶИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИН

1. Шӯришҳои солҳои 20-30-юм охири муборизаи тоҷикон барои озодии Ватан аз аҷнабиёни араб ба шумор меравад. Шӯришҳои солҳои 40-80-уми асри VIII характери миллии худро гум карданд. Онҳо ба муқобили на ҳамаи арабҳо, балки дар аввал ба муқобили сулолаи Умавиён ва баъд Аббосиён нигаронида шуда буданд. Дар шӯришҳои солҳои 40-80-ум арабҳои аз ҳукмронии ин ва ё он сулола норизо иштирок доштанд, яъне шӯришҳо характери исломӣ гирифтанд.

Сабаби асосии ғолибияти арабҳо бар орияҳо (тоҷикон) парокандагии сиёсӣ дар Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ буд. Дар ин сарзамин баъди аз байн рафтани давлати Ҳайтолиён дигар давлати муттаҳиде ба вуҷуд наомад. Ҳар ноҳия шоҳи худро дошт ва шумораи ин шоҳу шоҳчаҳо ба садҳо мерасид. Бадбахтӣ дар он буд, ки онҳо байни худ зиддияти оштинопазир доштанд. Мо қаблан ёдовар шудем, ки шоҳони тоҷик дар яке аз шаҳрҳои Хоразм чамъ шуда, дар бораи муборизаи якҷоя ба муқобили душманони умумӣ ба мувофиқа нарасиданд ва танҳо қарор доданд, ки ҳамроҳи арабҳо ба муқобили якдигар наҷанганд.

2. Шоҳони тоҷик на аз ҳамсоияғони ҳамқаъми худ, балки аз туркон ёрӣ металабиданд. Туркон, дар навбати худ, манфиатҳои худро доштанд ва мувофиқи он амал мекарданд, яъне онҳо ёрии ҳолисона намерасонданд. Ҳатто дар муборизаи якҷояи тоҷикон ва туркон нақшаи умумии амалиёти аҳлона ба вучуд намеомад.

3. Лашкари араб миқдоран зиёд ва аз ҷанговарони касбӣ ва хуб мусаллаҳшуда иборат буд. Онҳо сарвари яғона ва нақшаи яғона, назария ва амалиёти ҷангии фаровон доштанд.

4. Лашкариёни тоҷик аз ашрофон - деҳқонон иборат буд, ки онҳо таҷриба, назария ва амалиёти ҷангӣ надоштанд. Онҳо ба ҷанг бо либосҳои пур аз зару зевар ва ханҷару шамшерҳои зарандуд меомаданд, гуё онҳо на ба ҷанг, балки барои намоиш мерафтанд. Арабҳо онҳоро ба осонӣ шикаст дода, силоҳу либосашонро мегирифтанд. Табақаҳои ҳунармандону кишоварзон ба муқобили арабҳо ҷалб карда намешуданд.

Шоҳони маҳаллӣ бо дасти арабҳо ва ёрии онҳо рақибони худро мағлуб ва мулкашонро хароб менамуданд.

Аз ривоятҳои Табарӣ маълум мешавад, ки арабҳо дар фасли зимистон лашкари худро пароканда менамуданд. Сипоҳиён ба ватани худ, назди ҳешовандон мерафтанд. Тоҷикон метавонистанд дар ин вақт муттаҳид шуда, арабҳои парокандаро ба осонӣ мағлуб намоянд, гаравгон гиранд ва аз мамлакат ронанд. Аммо онҳо аз чунин мавридҳои муносиб ягон бор истифода накарданд. Ҷосусони араб дар тамоми сарзамини тоҷик ҷой гирифта, аз фаъолияти маҳаллиён ба марказ хабар мерасониданд. Вале тоҷикон аз фаъолиятҳои махфӣи душманон чандон огоҳӣ надоштанд.

Тоҷикон мувофиқи дини маздаёсно ба табақаҳо тақсим мешуданд ва ҳар табақа мувофиқи урфу одати худ мезист ва ба табақаи иҷтимоии дигар ҳамроҳ шуда, ҳешутаборӣ қардан наметавонист. Ин фарқиятҳои иҷтимоӣ яке аз сабабҳои суст будани ҷомеаи Зардуштӣ дар вазъиятҳои ҷангӣ буд. Ҷангидан ва муҳофизати ватан ба зиммаи табақаи озодагон-саворагон буд, ки онҳо қудрати пешинро надоштанд. Ин табақабандӣ дар дину ойин низ вучуд дошт. Ҳар табақа ба маъбади худ мерафт. Ин фарқиятҳо дар дини ислом набуданд. Ислом ҳамаи мардуми мусулмонро баробархуқуқ эълон дошт. Худованд барои ҳамаи мусулмонон як буд.

Дар ойини маздаёсно, дар замони истилои араб, унсурҳои бутпарастӣ, яъне симоҳои худоён ва фариштагон дар шакли ҳайкалҳо хеле зиёд буданд.

Тоҷикони Сугд, Бохтар, Хоразм ва дигар ноҳияҳо боварӣ доштанд, ки дар симои ҳар як ҳайкал қудрати илоҳӣ ҷой дорад ва онҳо ба душманони дин ҷазо медиҳанд. Аммо арабҳо дар

пешӣ назари Зардуштиён ҳайкалҳои худоёнро мешикастанд ва месӯзониданд ва онҳо ба арабҳо чазо намедоданд, дили тоҷикон аз онҳо сард шуда, яке аз сабабҳои ба ислом рӯй овардани онҳо гардид. Қутайба ба Ғурак-подшоҳи Сугд гуфт: «Худо хона ва макон надорад ва Худоёни шумо дурӯғанд».

Фалсафаи худошиносии ислом нисбат ба фалсафаи худошиносии дини маздаёсно чуқуртар ва гуворотару пешқадамтар буд.

Ислом тамаддуни ба худ хоси исломиро ташаккул дод. Албатта, дар ҳар мамолик вай дар асоси тамаддуни маҳаллӣ раванг ва рушд мекард. Дар Тоҷикзамин бутпарастӣ, тасвири бузургон, ғариштагон ва Худо тамоман нест шуда, ба ҷои вай нақшу нигоришҳои рустанӣ ва ҳандасӣ (геометрӣ) тараққӣ менамояд. Яке аз ташкилкунадагони тамаддуни исломӣ дар Тоҷикзамин ва ҳатто Ироқу араб тоҷикон буданд.

Тоҷикони мусулмоншуда паҳнкунада ва равангдиҳандаи назарияҳои исломӣ, аз ҷумла тасаввуф буданд.

САВОЛҲО:

1. Сабаби асосии ба осонӣ ғалаба намудани арабҳо дар Тоҷикзамин-Эронзамин чист?
2. Чаро шохони тоҷик ёрӣ аз ҳамватанон не, балки аз туркон металабиданд?
3. Бо лашкари араб кадом табақаи тоҷикон меҷангиданд?

§ 53. ҲАРАКАТИ ФАРҲАНГИИ ШУУБИҲО

Дар натиҷаи ташаккули давлати исломӣ дар замони халифаҳои умайӣ ва аббосӣ худшиносӣ ва ваҳдати мардуми араб пайдо шуд ва диндорон ва кормандони дарбор мардумони ғайриараб, аз ҷумла тоҷикон-аҷамиёнро ба бифарҳангӣ ва наҷоди паст таъна мекарданд, ки боиси бедорӣ ва худшиносии тоҷикони ба дарбори халифаҳо наздикбуда гардид.

Чӣ тавре ки дар дарсҳои гузашта ёдовар шудем, халифа Умар ба сарлашкарони худ фармуда буд, ки китобхонаҳои Форс ва китобҳои динӣ ва дунявӣ мардуми онро сӯзонанд, то ки одамон бесавод монанд. Абурайҳони Берунӣ навиштааст, ки вақте Қутайба ибни Муслим Хоразмро гирифт, фармон дод, ки китобҳои ба забони хоразмӣ бударо сӯзонанд ва донишмандони хатҳони онро аз дами теғ гузаронанд. Арабҳо дар ҳамаи Тоҷикзамин-Эронзамин ин сиёсатро пеш мебарданд. Онҳо маъбадҳои ойини маздаёсноро месӯзониданд, ки дар онҳо

китобҳои динӣ ва илмӣ ҷой доштанд. Ҳамаи ин бедодигариҳо ба мардуми тоҷик таъсир намуд ва сабаби бедорӣ ва ғурури олитабории онҳо шуд. Онҳоро маҷбур сохт, ки ҷомеаҳои фарҳангӣ созанд ва фаъолияти худро барои худшиносии аҷамииён равона созанд.

Ҳаракати Шуубия яке аз ҳаракатҳои фарҳангии тоҷикон дар асрҳои VIII-IX буд, ки онҳо осорҳои бокимондаи ҳатти забонҳои порсӣ, паҳлавӣ, суғдӣ ва бохтарӣ-тахориро ба арабӣ тарҷума намуданд, то ин ки ҳуди арабҳоро ба бефарҳангӣ муттаҳам созанд. Яке аз намоёндагонии мактаби Шуубия шоир Хуррамии Самарқандӣ буд, ки дар шеърҳои арабҳоро ба бефарҳангӣ, ҷабру ситами мардуми заҳматкаш муттаҳам намуда, зиндагии пеш аз исломиро таъриф менамуд. Ӯ менавишт, ки ислом ҳамаи мардумонро баробарҳуқуқ медонад ва ҷаро сарварони он ин қондаро риоя намеkunанд.

Намоёндаи дигари мактаби Шуубия Башшор ибни Бурди Тахористонӣ буд. Ӯ ба забони арабӣ шеър мегуфт. Вай дар шеърҳои фарҳанги қадиму волеи худро таъриф ва арабҳоро ба бемаданиятӣ муттаҳам месохт.

Аз шеъри мардуми Балх дар ҳаққи Асад ибни Абдулло, ки дар дарси § 48 хонда будем, ба ҳубӣ маълум мешавад, ки тоҷикон арабҳоро бад медиданд ва бо назари таҳқир ба онҳо менигаристанд. Онҳо Асадро масҳара менамоянд, ки ту ба Хатлон барои ғанимат рафта будӣ, аммо дасти ҳолӣ ва шикастаю шарманда баргаштай. Шуубия ин ҳаракати бедоршавӣ, худшиносии мардуми тоҷик буд, ки он дар муттаҳид шудан ва эҳёи тамаддуну ташаққули давлатҳои миллӣ, аз ҷумла Бармакиён, Тоҳириён, Саффоориён ва Сомониён нақши бузург бозид.

§ 54. НУҒУЗИ АВВАЛИН ДУДМОНИ ТОҶИК (БАРМАКИЁН)

Аббосиён бо ёрии тоҷикон, бо сарвари писари барӯманди ин халқ – Абумуслим ба сари қудрати сиёсӣ омаданд ва аз ваъдаҳои худ дар бораи он ки ҳамаи мусулмонон баробаранд ва ҳамаи онҳо, аз ҷумла тоҷикон метавонанд дар идораи ҳилофат ширкат варзанд, пушаймон шуданд. Абумуслим на танҳо дар байни тоҷикон, балки дар тамоми қаламрави ҳилофат обрӯву нуғузи бештаре аз ҳуди халифа дошт. Амаки халифа Абучаъфари Абдуллоҳ ба муқобили халифа шӯрид ва ҳост ҳилофатро соҳиб шавад. Халифа аз Абумуслим ёрӣ ҷуст ва

Абумуслим исёнгарро дастгир намуд ва ба халифа супурд. Аммо ин халифаи носипос ба ҷои он ҳама ҷонфишониҳои ӯро қадр кардан, ӯро ба Бағдод хонд ва хоинона сар зад. Абумуслим ҳамагӣ 35 сол дошт.

Аз ҳамин лиҳоз, ғалабаи Аббосиён бар Умавиён ин ғалабаи як дудмони араб бар дудмони араби дигар набуд. Ин ғалабаи сиёсӣ, давлатӣ, ғоявӣ, маънавӣ ва ҳатто ҷисмонии тоҷикон-эронӣ бар арабҳо буд.

Соли 651 арабҳо забткориҳои худро дар Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ анҷом доданд ва рӯ ба забту гораи Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ ниҳоданд ва ин қорҳо 100 сол тул кашиданд ва ниҳоят соли 751 тоҷикон бо сарвариин Абумуслим ба таҷовузи араб хотима доданд. Ин ғалабаи қувваҳои сиёсии тоҷикон-эронӣ бар арабҳо буд. Аббосиён қувваҳои сиёсии тоҷиконро пурра аз хилофат дур карда натавонистанд.

Аббосиён хуб медонистанд, ки бе тоҷикон-эронӣ Тоҷикзаминро идора карда наметавонанд.

Умуман, бояд тазаққур дод, ки вақте арабҳо хилофатро ташкил доданд, онҳо тарзи идораи давлатро намедонистанд ва аз сохтори давлати Сосониён истифода мебурданд. То чанд гоҳ қорҳои давлатӣ ба забони форсӣ ривоч дошт ва дар муомилот низ сиккаҳои Сосониён амал мекарданд. Халифаҳои бани Умий аз он ки дар ҳамаи қорҳои девонӣ ба тоҷикон эҳтиҷ доштанд, хушнуд набуданд.

Халифа Сулаймон - писари Абдулмалик гуфтааст: «Аз ин тоҷикон (эронӣ) дар аҷабам, ки ҳазор сол фармонравой карданд ва як дам ба мо мӯхтоҷ нашуданд. Мо 100 - сол фармонравой кардем ва як дам аз эшон бениёз набудаем». Бинобар ин, Абумуслимо кушта бошанд ҳам, нуфузи тоҷикон дар лашқар ва дарбор зиёд буд ва онҳо маҷбур буданд, ки аз мардумони тоҷик истифода намојанд.

Аввалин дудмоне, ки ба қорҳои дарбори халифа роҳ ёфт, Бармакиён буданд. Онҳо худро бозмондагони шоҳони қадими Балх ва соҳиби маъбади Навбахор медонистанд. Бармакиён дар охири ҳукумати Умавиён дини мусулмониро пазируфта, ба Димишқ мераванд ва дар дарбор мақоми хос меёбанд. Писари Бармак-Ҳолид дар вақти қиёми Абумуслим бо ӯ ҳамқорӣ мекард. Ҳамин ки Абдуллоҳи Саффоҳи Аббосӣ ба хилофат расид, Ҳолидро ба вазирӣ баргузид. Ҳолид дар замони халифа Мансур фармонравои Табаристонро бар ӯҳда дошт. Писари ӯ Яҳёи Бармак дар замони хилофати Маҳдӣ ҷонишини вазир буд ва дар замони Ҳорунуррашид то ба вазирӣ расид.

Фазл-амири Хуросон. Амирии Фазл – писари Яҳёи Бармак дар Хуросон солҳои 792-795 давом кардааст. Фазл амири Хуросон таъйин мешавад. Вай марди донишманд ва фозил буд ва ӯ барои ба итлоати худ даровардани вилоятҳои шӯрида камар баст. Шоҳи Истаравшан Хорохара ба назди ӯ омад ва чун рамзи итлоат тӯхфаҳо овард. То ин вақт Хорохара аз итлоати ҳукумати марказӣ саркашӣ мекард. Фазл ба Систон омад ва онро низ ба худ тобеъ сохт ва ҳокими саркаши онро ба зиндон андохт. Фазл ба Кобул ва Бомӣён ҳучум карда, он вилоятҳоро низ ба худ мутеъ кард, шӯришҳои Тахористонро фурӯ нишонд. Ба Ғур лашкар фиристод ва бутхонаи онро бисӯзонид ва онро низ мусулмон кард ва ба боч додан водошт. Ҳамин тавр, ба ҳукумати Фазли Бармак ҳамаи вилоятҳои Тоҷикзамини Хуросон ворид буданд ва дар саросари мамлакат оромӣ ҳукмфармо гардид. Баъди Абумуслим, тоҷикон дар атрофи Фазл гирд омаданд ва то андозае муттаҳид шуданд.

Корҳои Фазл барои ободонӣ:

1. Ба ривоятҳои Табарӣ, Фазл марди хирадманд ва кордону одил буд ва барои ободонии Хуросон корҳои зиёде анҷом дод. Вай дар бисёр ҷойҳо масҷид, қорвонсарой, ҷӯбору пулҳо сохт. Масалан, масҷиди одинаи Бухороро васеъ кард. Дар назди масҷидҳо барои азон гуфтан манораҳо сохт. Дар масҷидҳо ҷароғу қандилҳо устувор намуд, то рӯзҳои рамазон мардум таробеҳ хонанд. Дар шаҳри Балх барои мардум ҷӯй қанд, то ки халқ ва киштҳо аз об таъмин бошанд. Дар як ғӯшаи оташкадаи Навбахор масҷид низ сохт.

2. Фазл аз тоҷикон дастаи хоси лашкариёнро ташкил дод, ки онҳо дар ҷангҳои зиддиарабҳо касбӣ шуда буданд. Миқдори лашкари тоҷикони Фазл ташкил намуда ба 500 ҳазор мерасид. Ин қувваи бузурге буд, ки метавонист тамоми хилофатро зеру забар намояд, аммо Фазл ба монанди Абумуслим мақсади аз арабҳо ҷудо кардани Тоҷикзаминро надошт. Ӯ ҳамчун мусулмон амал менамуд ва хирочи Хуросонро ба ҳазинаи хилофат мефиристод. Вақте ки ӯро аз амирии Хуросон озод намуданд, ӯ ҳамроҳи худ 20 ҳазор сарбозро ба Бағдод бурд ва онҳо дар маҳале ба номи Карнабия қарор гирифтанд.

Боқимондаи сипоҳиён дар Хуросон монданд, ки халифа аз онҳо дар ҳарос буд.

3. Дар ситонидани хироч аз вилоятҳо тартиб ва низоми доимӣ ҷорӣ намуд. Бисёр ҳокимон хирочро барзиёд мегирифтанд ва ба ҷайби худ мезаданд.

4. Дар тамоми Хуросон оромиву амонӣ ҷорӣ намуд. То ин вақт дар баъзе ҷойҳо дастаҳои арабе вучуд доштанд, ки ба

муқобили ҳукумати марказӣ баромада, ба бедодгариҳо даст мезаданд ва мардумро горату бесаранҷом мекарданд. Фазл ҳамаи онҳоро нобуд сохт ва дар мамлакат оромии тамомиро ҷорӣ намуд.

Ин ҷорабиниҳо шўҳрати Фазлро афзуданд, шоирони араб дар ҳаққи вай қасидаҳо навиштанд.

5. Арабҳо Тоҷикзамин-Эронзаминро танҳо ба манфиатҳои худ истифода мебуданд. Фазл ба ин корҳо хотима гузошт ва ба зиндагии ҳамватанонаш низ диққат дод. Хироҷ аз даҳ як ҳисса ситонда мешуд ва бақияи ҳосилро мардум барои беҳбудии рўзгори хеш истифода мебуданд.

Тадбирҳои ватанхоҳонаи Фазл боиси қаҳру ғазаби Халифа Ҳорунуррашид гардид, зеро дар Хуросон номи халифаро касе ёд намекард. Ҳама аз Фазл ва корҳои ӯ суҳан мегуфтанд. Дар давраи амирии Фазл 20 ҳазор тифлони Хуросонро Фазл ном ниҳоданд. Ӯ ба лашкариён, маъмурон ва камбизоатон 20 миллион дирамо тақсим кард.

6. Яке аз хизматҳои фаромўшнашавандаи Фазл дар бахши илму фарҳанг ин буд, ки сифати коғазсозиро дар Самарқанд баланд бардошт. Вақте ки ба Бағдод рафт, хунари коғазсозиро ба он ҷо бурд ва ривож дод. Баъдҳо санъати коғазбарорӣ бо роҳи Андалуз ба Аврупо интиқол ёфт, яъне тарзи коғазбарории тоҷикон ба арабҳо ва баъд ба урупоиён гузашт.

Писари дигари Яҳё-Чаъфар дар дарбор мақоми баланд дошт ва ниҳоят ба вазорат расид.

Маҳз ҳонадони Бармак сохтори давлати Аббосиёнро тарҳрезӣ карда, онро дар давоми хилофати чандин халифа сайқал доданд. Онҳо ба халифаҳо ойини давлатдориро омўзониданд. Аз ин ҷост, ки бисёр муҳаққиқони Аврупо сохтори давлатии хилофатро тақлиди давлати Сосониён номидаанд.

Дар замоне, ки вазорат дар дасти Бармакиён буд, олимону шоирон дар дарбор эҳтироми хос доштанд. Аз ин рӯ, илму адаб дар хилофат раванг ёфт. Халифа Ҳорунуррашид аз шўҳрати Бармакиён дар қаламрави хилофат ва махсусан Хуросон тарсида, онҳоро ночавонмардона ба қатл расонид ва молу амволи онҳоро ба тороҷ бурд. Аммо корҳои Бармакиён дар вазоратҳо барҷо монд, ғамхории онҳо нисбат ба илму адаб ва аҳди дониш ба таърих ворид гашт ва ба номи онҳо сабт шуд.

Агарчи халифа ин дудмони асилзодаи тоҷиконро аз байн бурд, вале ба амирии Хуросон дигарбора арабҳоро таъйин карда натавонист. Вай маҷбур шуд, ки аз дудмони дигари тоҷикон-Тоҳириён амири Хуросон таъйин намояд, зеро қувваҳои ҳарбӣ-маънавӣ ва сиёсии Хуросон ва хилофат метавонистанд ба осонӣ арабҳоро аз сари қудрат дур намоянд. Инро халифаҳои аббосӣ хуб медонистанд.

Шӯриши Рофеъ ибни Лайс ва нуфузи оли Сомон. Соли 806 дар Самарқанд шӯрише сар зад, ки ба вай набераи Насри Сайёр рохбарӣ менамуд. Ӯ бо дастаи худ ба ҳокими Самарқанд ҳучум оварда, ӯро кушта, шахрро ба даст медарорад. Шӯришро тоҷикони Сугд, Кешу Насаф, Чочу Фарғона ва Бухорову Истаравшан дастгирӣ мекунамд. Шӯриш ба муқобили ҳукумати Аббосиён нигаронида шуда буд. Шӯришгарон зери таъсири ақидаи Сафедчомагон қарор доштанд ва ин як муттаҳидиро ба вучуд меовард.

Шӯриш дар Чоч, ки бисёре аз Сафедчомагон пинҳон мешуданд, қувват мегирад. Чочиҳо ба ёрии Рофеъ меоянд. Дар ин вақт амири Хуросон Маъмун - писари халифа Ҳорунуррашид буд. Мувофиқи ривояти Яъқуб, дар Мовароуннаҳр қувваи бузурги зидди Аббосиён фароҳам омада буд. Маъмун ба муқобили Рофеъ сипоҳи калоне бо сардории Харсама фиристод. Худи Ҳорунуррашид низ аз ин ҳодиса дар хавф афтада, ба Хуросон меояд, то чорае чӯяд. Сипоҳи Харсама нисбат ба қувваҳои тоҷикону арабҳои Рофеъ ҳеҷ ба назар мерасид. Маъмун ба фарзандони Асад, ки дар Балх буданд ва дар байни тоҷику араб обрӯӣ доштанд, нома навишта, кӯмак талабид. Онҳо ба Самарқанд омаданд ва Рофеъро бо Харсама ошӣ доданд.

Ҳорунуррашид аз ин кор шод шуд, зеро хавфи аз даст рафтани на танҳо Хуросон, балки хилофат низ буд. Ҳорунуррашид дар ин сафар дар Тус мемурад. Маъмун ба ҷои падар нишаст ва ба амири Хуросон Ғисоии Ибод мактуб навишта мефармояд, ки писарони Асадро сардори вилоятҳои Хуросон таъйин намояд, зеро онҳо дар байни аъёну ашроф ва мардони худ нуфузи баланд доранд ва оромии Мовароуннаҳрро таъмин менамоянд.

Аз далелҳои таърихӣ бармеояд, ки дудмони Сомонхудо дар охири асри VIII ва ибтидои асри IX дар олами ислом обрӯӣ баланд дошт.

САВОЛҲО:

1. Чаро Аббосиён ба қорҳои идоравии хилофат тоҷиконро ҷалб намураданд?
2. Халифа Сулаймон дар боран тоҷикон чӣ гуфта буд?
3. Фазли Бармакӣ чӣ хизматҳо анҷом дод?
4. Нақши Бармакиён дар идораи хилофат аз чӣ иборат аст?
5. Чаро Ҳорунуррашид Бармакиёро ба қатл расонд?
6. Кадом дудмони тоҷик дар шӯриши Рофеъ ибни Лайс овозадор шуд?

§ 55. ЭТНОГЕНЕЗИ ТОЧИКОН-ЭРОНИЁН

Сабабҳои фаромӯш шудани номи ориёӣ ва пайдо гаштани вожаи тоҷик. Чаро номи ориёиро фаромӯш карданд ва ба ивази он исми тоҷик пайдо шуд? Яке аз сабабҳои фаромӯш шудани номи этникии ориёӣ аз рӯи маҳалли истиқомат муаррифӣ шудани ориёӣхост. Азбаски он замонҳо дар Ориёзамин танҳо ориёӣҳо мезистанд ва бо як забон ҳарф мезаданд, як дину як русум доштанд, зарурати миллати худро ба якдигар гуфтан пеш намеомад. Одамон, ҳангоми шиносӣ, зодгоҳи худро ном мебарданд, яъне худро бадахшонӣ, сугдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, хуросонӣ, кобулӣ, систонӣ, порсӣ, кирмонӣ ва ғайра мегуфтанд. Ин анъана то имрӯз давом дорад ва яке аз сабабҳои маҳалпарастӣ гардидааст. Бо номи маҳалҳо, мавзеҳои ҷуғрофӣ муаррифӣ намудан то ба андозае дар шуури одамон ҷой гирифтааст, ки баъзе камсаводон онро ба мафҳуми миллат истифода мебаранд.

Шумо, шогирдони азиз, худро бо номи мавзеҳои муаррифӣ накунад. Шумо, ҳар ҷо ки бошад, худро бо номи миллататон шинос намоед. Агар касе аз Шумо пурсад, ки аз кучой? Ғуед, ки тоҷикам аз Бухоро, Хучанд, Қўлоб, Бадахшон, Кобул, Машиҳад, Техрон ва ғайра.

Вақте ки арабҳо сарзаминҳои моро аз Ғарб ва туркон аз Шарқ ба тасарруфи худ дароварданд, мо номи миллати худ - ориёиро фаромӯш карда будем. Аммо дар тафаккури мо мафҳуми волонаҷодӣ, поктинатӣ, воломақомӣ, шохзодагӣ, покавлодӣ боқӣ монда буд ва мо худро ба туркони муғулчехра чун тоҷик муаррифӣ кардем.

Вожаи тоҷик дар асрҳои IV-V дар марзи Шарқии Тоҷикзамин дар Қошғару (Қашғар) Хутан, ки дар он замон замини ориёнишин буд, пайдо шудааст. Дар ин ҷо ориёӣҳо номи миллаташонро ба муғулнаҷодон тоҷик гуфтаанд. Номи тоҷик дар нафномаи монавия дар шакли Tajik зикр ёфтааст. Баъзе олимони гумон мекунанд, ки ин ном ба арабҳо нисбат дорад, аммо ин фикр хатост, зеро дар асрҳои IV-V арабҳо дар Хутан намезистанд. Дар нафномаи аз Хутан ёфта номи халқҳои зикр шудаанд, ки дар он сарзамин сукунат доштанд.

Арабҳо дар асри VII ба сарзамини тоҷикони ғарбӣ, яъне давлати Сосониён ҳуҷум оварда, соли 651 онро тамоман забт намуданд. Арабҳо мардуми моро аҷамӣ номиданд. Маънои калимаи аҷам мардуми ғайриараб мебошад. Лекин тоҷикон нисбат ба дигар халқҳои ғайриараб ин калимаро пазируфта, дар

мафхуми мамлакати Тоҷикзамин-Эронзамин ва халқи тоҷик низ истифода кардаанд. Масалан:

*Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.
(Фирдавсӣ)*

*Дар Аҷам афтод марде аз Араб,
Монд аз ин шахри Аҷам андар аҷаб.
(Аттор)*

Бояд тазакур дод, ки азбаски калимаи аҷамӣ халқи ғайриарабро ифода намуда, ба номи ориёӣ, ки маънои покнаждро дошт, мутобиқ набуд ва шояд аз ҳамин лиҳоз вожаи тоҷик онро танг карда, аз истифода баровард. Дар замони истилои араб ва турк ашрофзодагон тоҷик худро озодагон, ба маънои ориёӣ ва тоҷик низ ном бурдаанд. Вожаи озодагон дар замони пеш аз ислом нисбат ба аёнӯ ашроф ва шоҳзодагон истифода мешуд.

Масалан, устод Рӯдакӣ мегӯяд:

*Май орад шарафи мардумӣ надид,
Озоданазод аз дирамхарид.*

Дақиқӣ мегӯяд:

*Ман аз фарзанди пок озодагонам,
Нагуфтам, ки Шонур бин Ардашерам.*

Аз байтҳои овардашуда ба хубӣ маълум мешавад, ки Рӯдакӣ ва Дақиқӣ худро аз наҷоди поки ориёӣ хондаанд. Дар ҳамин замонҳо вожаи деҳқонро низ ба маънои наҷоди покӣ-ориёӣ истифода бурдаанд:

*Зи гуфтори деҳқон кунун дoston,
Бипайвандам аз гуфтаи бoston.
(Фирдавсӣ)*

*Чаҳонро дидаму озмудам,
Шунидам гуфтаи тозиву деҳқон.
(Носири Хусрав)*

Аммо вожаҳои деҳқон ва озодагон номи этникии тамоми халқи ориёнаждро таҷассум намекарданд. Номи тоҷик ифодаи ҳамон вожаи ориёӣ, яъне халқи шохӣ, воломақом, тоҷдор ва покнаждро дар бар дорад. Номи тоҷик номи этникии натавҷо тоҷикони Осиёи Марказӣ, балки афғонҳо ва эронӣҳои имрӯза мебошад. То ибтидои асри XX тахриҳҳо, кирмониҳо, бошандагонии вилояти Порс ва хулоса ҳамаи шахрвандони Эрони кунунӣ худро тоҷик мегуфтанд.

Аммо аз тарафи дигар, ибтидои асри XX сарзамини кунунии Эрон Форс ном дошт ва мардум худро форс низ меномиданд ва забонашонро форсӣ мегуфтанд.

Соли 1935 шоҳи Эрон Ризошоҳи Паҳлавӣ номи Форсро ба Эрон иваз намуд. Аз соли 1935 интараф ҳамаи шаҳрвандони Эрон худро эронӣ меномиданд. Лекин эронӣ ба маънои этникӣ набуда, балки маънои бошанда, шаҳрвандро дорад. Номи этникии кулли эронӣён, форсзабонон тоҷик мебошад, агарчи олимони Эрони кунунӣ ба ин иқрор нестанд ва вожаи тоҷикро гуё туркон ба эронӣён дода бошанд, аммо чӣ тавре арз шуд, ин фикр асоси илмӣ надорад.

Забони тоҷикӣ (форсӣ). То соли 1924, яъне то ташкил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон забони адабии тоҷикон форсӣ ном дошт ва дар баробари он забони гуфтугӯро тоҷикӣ низ мегуфтанд.

Дар вақти ташкил шудани ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ туркпарастон тоҷиконро турки форсизабон номида, онҳоро ба қатори ўзбекон дохил намуданд.

Пантуркистон мегуфтанд, ки шумо тоҷикони турк мебошед, ки дар зери таъсири забону адабиёти форсӣ забони модарии худро гум кардаед. Азбаски худшиносии тоҷикон паст буд ва таърихи худро дуруст намедонистанд, ба ин тўхматҳои ғайриилмӣ пантуркистон бовар намуда, худро ўзбек, туркман ва қирғизу қазоқ навиштаанд. Яке аз ташкилкунандагони Ҷумҳурии Ўзбекистон Абдуқодир Муҳиддинов, ки худ тоҷик буд, менависад: «Пантуркистҳо мегуфтанд, ки ўзбакҳо, қирғизҳо, қазоқҳо ва туркману ғайра миллатҳое, ки ба ирки муғул тааллуқ доранд ва ҳар якеро имрӯз як миллати мустақили ҷудогона мешуморанд, дар асл ҷузъҳои як миллатанд. Тоҷикони Бухоро ҳам дар асл турканд, дар зери таъсири адабиёт ва маданияти Эрон забон ва миллати худро гум кардаанд. Бояд онҳоро боз турк кунем ва аз тамоми инҳо як миллати бузурги турк ба вучуд орем ва як давлати муаззами турк барпо созем. Дар зери таъсири ин мафкура ва барои ба вучуд овардани ин мақсадҳо мо душмани забони тоҷикӣ будем. Хизматгор ва тарафдори иттиҳоди турк ва забони туркӣ будем». Ин суханони яке аз ташкилкунандагони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ўзбекистон буд. Дар вақти шиноснома гирифтани баъзе тоҷиконе, ки худро на ўзбек, балки форс навиштаанд, пантуркистҳо ба онҳо мегуфтанд: «Агар тоҷик миллати алоҳида бошад, чаро забонашонро тоҷикӣ не, балки форсӣ мегӯед?»

Азбаски мардум ҷавоби ин саволро намедонистанд, ба турки форсзабон будани худ иҷборан розӣ мешуданд.

«Форсҳо дар Форс зиндагонӣ мекунанд, шумо дар Туркистон зиндагонӣ мекунед. Шумо туркед ва забонатонро гум кардаед ва бояд ба асли хеш баргардед» - мегуфтанд онҳо.

Тоҷикони Осиёи Марказӣ ягона халки ориёнажоди форсизабон буданд, ки дар байни туркон мезистанд. Дар сари ҳокимият туркзабонон буданд, мардум таърихи худро намедонист ва ба саволи «Чаро тоҷикон форсизабонанд?», касе ҷавоби илмӣ дода наметавонист. Аз ин ҷост, ки онҳо худро ба турку ӯзбек ва қирғизу туркман ҳамроҳ мекарданд.

Ҳамин тавр, забони тоҷикиро форсӣ номидан дар арафаи инкилоб нақши манфӣ бозид. Агар забони тоҷикон тоҷикӣ ном медошт, шояд туркпарастон моро ба ирқи туркӣ нисбат намедоданд. Аммо забони тоҷикӣ дар таърихи худ номҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст.

Масалан, дар замони истилои араб забони тоҷикиро дарӣ гуфтаанд. Арабҳо бо забони дарӣ ташвиқот ва тарғиботи дини мебурданд, зеро тоҷикон забони арабиро намедонистанд. Сарлашқари араб-Қутайба, ки амири Хуросон, паҳнкунандаи ислом дар мамлақати мо буд, соли 708 дар Бухоро маъбади Худоёни ойини маздаясноро ба масҷид табдил дод ва мардумро маҷбур кард, ки намоз хонанд.

Азбаски сугдиҳо забони арабиро намедонистанд ва сураҳои Қуръонро дуруст талаффуз карда наметавонистанд, намоз ба забони дарӣ гузаронида шуд. Қутайба инчунин эълон дошт, ки касе рӯзҳои одина, яъне ҷумъа дар масҷид намоз хонад, ба ӯ ду дирам дода мешавад. Ду дирам он замон пули бисёр буд.

Масалан, модагов 6 дирам арзиш дошт. Камбағалон барои ҷунин маблағро соҳиб шудан ба ислом ва намоз рӯй оварданд. Аммо онҳо на барои ислом, балки танҳо барои пул намоз мехонданд ва дар асл мусулмон нашуда буданд. Ҳамин ки Қутайбаро куштанд, намозхонӣ низ қатъ шуд.

Сухан дар бораи он меравад, ки забоншиносон забони дариро, ки имрӯз тоҷикӣ-форсӣ ном дорад, аз Тоҷикзамини Ғарбӣ, яъне аз Форс омада меҳисобанд. Саволе ба миён меояд, ки забонҳои тоҷикони шарқӣ ва ғарбӣ то кадом андоза фарқ дошта бошанд ва тоҷикон- сугдиён, ки забонашон дигар буд, чӣ тавр дариро мефаҳмиданд? Ҷавоби ин саволро то имрӯз касе наёфтааст.

Аз як тараф, олимони машҳури Эрон Маликушшуарои Баҳор ва Саид Нафисӣ менависанд, ки забони форсии кунунӣ лаҳҷаи аҳли Мовароуннаҳр, Самарқанд ва Бухоро мебошад. Аз тарафи дигар, мо бояд фаромӯш накунем, ки мувофиқи ривояти Страбон ҳамаи ориёиҳо аз ҷумла бохтариён, сугдиён ва

хоразмиён ба як забон ҳарф мезаданд ва забони гуфтугӯи онҳо аз якдигар танҳо бо лаҳҷаҳо фарқ мекард. Саволе ба миён меояд, ки забони расмӣ давлатӣ дар Бохтару Суғд чӣ ном дошт?

Соли 1995 дар деҳаи Работакӣ вилояти Бағлони Афғонистон тасодуфан сангнавиштае ёфт шуд, ки ба шоҳаншоҳи Кушониён Канишкаи Кабир тааллуқ дорад. Ин навишта фармони Канишкаи Кабир дар бораи сохтани маъбади ҳудӯён ва дар он гузоштани ҳайкалҳои ҳудӯён, ғариштагон ва шоҳони кушонӣ мебошад. Дар ҳамин фармон гуфта мешавад, ки дар мамлакат ба ҷои забони юнонӣ забони ориёӣ ҷорӣ карда шавад.

Тавре ки маълум аст, баъди сарнагун сохтани давлати Юнону Бохтар дар қорғузори кушониёни аввал забони юнонӣ истифода мешуд. Канишкаи Кабир забони юнониро барҳам дода, забони модарии худ - бохтариро бо номи забони ориёӣ забони давлатӣ ва қорғузори давлати худ эълон менамояд. Тафсирунандаи ин фармон эроншинос Симс Вилиямс қайд мекунад, ки «дар ибтидои асрҳои милод забони бохтариро яке аз забонҳои муҳими ҷаҳон номидан мумкин аст. Ин забон ҳамчун забони давлатии Кушониён ба ҳамаи бошандагони ин империяи бузург, аз ҷумла ҳудуди имрӯзаи Афғонистон, Ҳиндустони Шимолӣ, Осиёи Марказӣ фаҳмо буд. Баъди барҳам хӯрдани империяи Кушониён забони бохтарӣ камаш боз 600 соли дигар забони ҳукмрон буд. Дар ин бора бозёфтаҳои ҳаттии аз водии Тучии Покистон (асри IX милод) ёфтшуда, ки ба ойнҳои монавӣ ё буддӣ тааллуқ доранд, гувоҳӣ медиҳанд». Аз гуфтаи забоншиносон бармеояд, ки забони бохтарӣ забони давлатии Кушониёни Хурд (кидориҳо), Ҳиёниҳо ва Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони расмӣ давлатии тоҷикон ба шумор мерафт ва маҳз ҳамин забон дар замонҳои истилои араб бо номи дарӣ шӯҳрат меёбад. Чун ба ғайр аз забони расмӣ бохтарӣ боз лаҳҷаҳои гуногун вуҷуд доштанд, бинобар ҳамин, забони расмӣ ҳатти адабию забони дарборӣ (дарӣ), яъне давлатӣ номидаанд. Аз ҳамин ҷихат, онро тамоми мардуми босаводи шахрҳо ва ноҳияҳои на танҳо Бохтар, балки Хоразму Суғд медонистанд. Вақте ки арабҳо Хуросонро гирифтанд ва бо забони дарӣ шинос шуданд, аз он дар ташвиқот ва тартиботи динӣ дар суғдзамин истифода бурданд, аз ин лиҳоз, забони дарӣ ҳамин забони тоҷикӣ аст.

Вақте ки дар миёнаҳои асри IX дудмонҳои тоҷик: Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён ба сари қудрати сиёсӣ омаданд, забони дарӣ раванқ меёбад ва боз забони давлатӣ ва

расмий тоҷикон дар Тоҷикзамини Шарқӣ қарор мегирад. Дар замони Сомониён забони дарӣ-тоҷикӣ ба забони расмӣ давлати Сомониён, забони шеърӣ адабиёт ва илму ҳунар табдил ёфта, ба Тоҷикзамини Ғарбӣ (Форс) меравад. Бинобар ин, ватани забони дарӣ-тоҷикӣ Тоҷикзамини Шарқӣ мебошад. Махсусан, тоҷикон забони модарии худро аз унсурҳои арабӣ тоза менамоянд ва онро дар мамлакати паҳновари худ густариш медиҳанд. Чӣ тавре ки таърих гувоҳ аст, арабҳо меҳостанд дар тамоми қаламрави ислом забони худро қорӣ намоянд. Онҳо мероси хаттӣ ва адабию илмӣ тоҷикии тоисломиро набуд сохтанд, аммо забони модарии моро нест карда натавонистанд.

Дар замони Сомониён забони модарӣ ва расму оинҳои миллии мо аз қабилӣ чашнҳои Навруз, Меҳргон, Сада ва ғайра аз нав эҳё шуданд. Бинобар ин, забони имрузаи моро тоҷикӣ номидан қомилан дуруст мебошад. Забон бояд номи миллатро дошта бошад, вожаи форс номи ҷуғрофӣ аст ва истифодаи он дар мафҳуми этникӣ хатост.

Худуди паҳн шудани этнонимии тоҷик. Дар замони истилоӣ муғулнаҷодҳо – туркҳо заминҳои Турон, ки бахши Сибир, Қазоқистон, Қирғизистон ва Қошғару Хутанро ташкил мекунанд, ба онҳо гузаштанд. Заминҳои соҳилҳои дарёи Азов то Дунай ба дастӣ турку славянҳо афтоданд. Халқҳои ориёӣ-сақӣ - скифҳо бо турку славян омезиш ёфта, номи этникии худро гум карданд. Дар қисмати Қасқоз як бахши хурди ориёӣҳо бо номи аланҳо боқӣ мондаанд, ки имрӯз бо номи осетинҳо маъруфанд. Осиёи Сағир, қисми шимолии Курдистонро дар асри XII туркони салҷуқӣ забт мекунанд. Дар бахшҳои боқимонда давлатҳои Сосониён, Кушониёну Ҳайтолиён то омадани арабҳо арзи вуҷуд доштанд. Дар натиҷаи истилоӣ араб бахши Байаннаҳрайн ба арабҳо мегузарад.

Ҳамин тавр, давлати тоҷикии Тоҳирӣён худуди бештари Тоҷикзаминро фаро мегирифт. Ин ҳудуд дар замони Саффорӣён низ нигоҳ дошта шуд. Аммо он дар замони Сомониён маҳдуд гардид, зеро ба давлати Саффорӣён вилоятҳои Форс, Хузистон ва Луристон низ ворид буданд. Дар замони Сомониён бахшҳои Луристон, Кирмон, Форс ва Курдистон ба давлати Оли Буя, ки он низ давлати тоҷикӣ-эронӣ буд, дохил мешуданд. Бахшҳои шимолии Ҳиндустон ба қаламрави давлати Сомониён дохил набуданд ва минбаъд ба давлати Ғазнавиён итоат доштанд. Онон тамаддун ва фарҳанги забони тоҷикӣ-форсиро дар он ҷо паҳн намуданд ва сабаби раванги этнонимии тоҷик дар Ҳинду Қошғар шуд. Ҳамин тавр, худуди паҳншавии этноним ва забони тоҷикӣ хеле васеъ, яъне аз халиҷи Форс то марзи Чин буд.

Ташаккули фарҳанги миллий. Мо дар баҳши забон ишора намудем, ки тоҷикон барои эҳёи забон, адабиёт ва тамаддуни гузаштагони худ кӯшишҳои зиёд ба харч доданд, аммо хату ойини аҷдодони худ – маздаясноро дигар барқарор карда натавонистанд. Азбаски дини ислом дар саросари қаламрави Тоҷикзамин аз марзи Чин то халиҷи Форс қорӣ шуда буд, хати арабӣ ҳамчун хати каломи муқаддас боқӣ монд.

Яке аз хусусиятҳои халқ будан, ин фарҳанги ҳоси миллии худро доштан аст. Мо онро ҳама вақт доштем, зеро халқи тоҷик дар замонҳои ориёӣ будан ва минбаъд номи тоҷикро ба худ гирифтанд, мардуми кишоварз, ҳунарманд, офарандаи неъматҳои моддӣ ва бунёдгари шахру деҳот, офарандаи санъати баланди тасвирӣ, хат, адабиёт ва таъриху фарҳанг мебошад.

Давраи ташаккули халқи тоҷик аз асри III баъд аз милод шуруъ мешавад ва он дар замони Сомониён ба охир мерасад. Халқи тоҷик пеш аз истилои араб фарҳанги баландпояро соҳиб буд ва мо дар дарсҳои гузашта дар бораи он нақл кардем. Дар замони истилои араб ва қорӣ намудани ислом таназзулоте ба назар мерасад, зеро ақидаи ойини маздаясно дар бораи сохтори зиндагӣ, давлатдорӣ, тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва илму ҳунар нисбат ба дини ислом демократитар, озодтар буд. Ислом тасвири одамон ва зиндагии бофарогатро маҳдуд сохт. Дар девори қасрҳо ба қои расмҳои гуногун ва дар маъбадҳо ба қои ҳайкалҳои ҳудӯён ва шӯҳрон навиштаҳо аз оёти Куръон пайдо шуданд. Лекин рассомони тоҷик аз ҳарфҳои арабӣ нақшу ниғори нотақроре дар дару деворҳои масҷид ва мақбараю қасрҳо ба вучуд оварданд. Хати арабиро ба санъати тасвирӣ табдил доданд.

Ба қои ҳайкалу расмҳо тасвири рустаниҳо ва нақшҳои ҳандасӣ пайдо шуданд. Ҳафриёт дар қасрҳои тобистонаи Бухорхудотҳо дар Варахшаи асрҳои VII-IX нишон дод, ки дар ин давра дар санъати меъмории масолеҳи нағз, аз ҷумла ғач ва хишти пухта ба қор мерафтанд. Хишти пухтаи 24x24x4 см андоза дошта дар сохтмони масҷидҳо, қасрҳо, мақбараҳо, гунбазу манораҳо васеъ истифода мегардид. Пеш аз он биноҳо аз поҳса ва хишти қом сохта мешуданд, ки умри қандон дароз намедиданд.

Умри биноҳои аз хишти пухта сохташуда ба қазорсолаҳо мерасид. Масалан, мақбараи Исмоили Сомонӣ дар Бухоро зиёда аз 1000 сол умр дорад, ки то ба рӯзгори мо боқӣ мондааст ва яке аз мӯъҷизаҳои меъмории шарқи мусулмонӣ ба шумор меравад.

Дар Варахша деворҳо аз хишти пухта ва поҳса сохта шудаанд, аммо онҳо аз дарун бо хишти пухта ва бо маҳсули ғач

руйкаш гардидаанд. Руи ин девори хишти пухта бо андоваи гафси гач пӯшонида шуда, дар он нақшҳои гуногуни рустанӣ ва ҳандасӣ кандаанд. Дар нигориши гачии Варахша расмҳои барҷастаи ғариштагон, кабк, гавазн ва ғайра акс ёфтаанд. Азбаски қасрҳои бухорхудотҳо дар давраи гузариш аз ойини маздаёсно ба ислом обод шудааст, дар девори яке аз толорҳои он расми маросими филсаворӣ, аспсаворӣ ва ғайра акс шудаанд. Дар ин маросим мичмарҳои заррин фурузон мебошанд ва мубадон дар атрофи онҳо ба ибодат машғуланд. Бисёр ҷойҳои қаср дар замони ислом, баъди кушта шудани охириин бухорхудот хароб карда шудаанд. Шояд дар деворҳои қаср маросими тоҷгузории бухорхудоти охириин-Бунёд нақш ёфта буд.

Мо дар давраи гузариш аз ойини маздаёсно ба ислом як омезиши тамаддуни пешин ва ташаккули тамаддуни навро мебинем, ки он, асосан, дар асоси анъанаҳои миллии ориёӣ-тоҷикӣ пеш аз ислом равнақ ёфтааст. Ин анъанаро мо дар асарҳои заргарӣ, кулоӣ, бофандагӣ, меъморӣ, забон, адабиёт ва ғайра мушоҳида менамоем.

Чунончи, мақбараи Исмоили Сомонӣ таҷассуми муваффақиятҳои меъмории пеш аз ислом ва асоси тараққиёти меъмории давраи исломӣ ба ҳисоб меравад; яъне дар сохтмони мақбара унсурҳои меъмории пешазисломӣ фаровон истифода шудаанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро номи ориёии халқи мо фаромӯш шуд?
2. Чаро забони ориёиро форсӣ номидаанд?
3. Сабабҳои пайдо шудани номи тоҷик кадомҳоянд?
4. Чаро вожаҳои аҷам, деҳқон, озодагон ба номи этникӣ табдил наёфтанд?
5. Худуди ташаккули халқи тоҷик аз кучо то кучо буд?

САНАҲОИ МУҲИМИ ТАҶРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК-ЭРОНӢ ДАР ИБТИДОИ АСРҲОИ МИЁНА

- 222** - Ардашери Бобакон ба ҷои падараш соҳиби тахт мегардад.
- 223** - Ардашер бар Артабони V голиб мешавад.
- 227** - Ардашер шоҳаншоҳ (шоҳи шоҳон) эълон шуда, то соли 241 ҳукмронӣ мекунад.
- 241 - 271** - подшоҳии Шопури I
- 241 - 260** - ҷанги якуми Шопури I бо Румиён
- 260 - 258** - ҷанги дуҷуми Шопури I бо Румиён
- 262** - Монӣ худро пайгамбар эълон мекунад.
- 271 - 272** - подшоҳии Ҳурмузи I
- 272 - 275** - подшоҳии Баҳроми I
- 275 - 282** - подшоҳии Баҳроми II
- 272 - 301** - подшоҳии Нарсӣ
- 298** - шикасти Нарсӣ дар ҷанги Рум. Имзо шудани шартномаи Нисибин. Мувофиқи он панҷ вилояти Сосониён ба дасти румӣҳо гузаштанд.
- 310 - 371** - шоҳаншоҳии Шопури II
- 350 - 357** - ҷанги Шопури II (Шопури Бузург) бо Ҳайтолиён
- 359 - 363** - ҷанги Шопури II бо Румиён. Баргардонидани панҷ вилояти аз дастрафта
- 339 - 420** - подшоҳии Яздигурди I
- 420 - 438** - подшоҳии Баҳроми Гур
- 438 - 457** - подшоҳии Яздигурди II
- 459 - 473** - подшоҳии Фирӯзи I
- 480 - 487** - подшоҳии Кубод
- 491 - 529** - ҳаракати Маздак
- 531 - 579** - салтанати Хусрави I - Анушервон
- 570** - забти Яман аз тарафи Хусрави I ва кушодани роҳ ба уқёнуси Ҳинд
- 588 - 590** - ҳуҷуми туркон ба сарзамини Сосониён. Аз Баҳроми Чӯбина шикаст хӯрдани туркон
- 590 - 627** - подшоҳии Хусрави II (Парвиз)

604 - 617 - давраи пурзӯрии сипоҳи тоҷикон-эронӣ.
 Бо сарвари Шохин сипоҳ тамоми Осиёи Наздик,
 Миср ва Осиёи Хурдро гирифт.
601 - 630 - давраи зухуроти ислом
632 - соли реҳлати Пайғамбар -Мухаммад (с)
632-661 - хилофати хулафои рошидин - Абубакр, Умар
 Усмон ва Алӣ
634 - огози забти Тоҷикзамин аз тарафи аъроб
685 - 750 - хилофати Умавиён
750 - 1258 - хилофати Аббосиён
704 - 715 - забти пайдарпайи вилоятҳои Тоҷикзамин аз
 тарафи лашкаркаши араб Қутайба ибни Муслим
712 - муҳорибаи Самарқанд
715 - Қутайба дар Фарғона ба қатл мерасад.
719 - 722 - ҷангҳои озодихоҳии тоҷикон аз асорати араб.
725 - шикаст хӯрдани амири араби Хуросон -Асад ибни
 Абдуллоҳ дар Хатлон
728 - муҳорибаи тоҷикон бо арабҳо дар қалъаи
 Камарҷо
735 - шикасти дуҷумбораи Асад ибни Абдуллоҳ дар
 Хатлон
738 - 748 - муборизаи тоҷику араб ба муқобили
 Умавиён
750 - муборизаи зидди Умавиён бо сарвари
 лашкаркаши бузурги тоҷик Абумуслими Хуросонӣ
751 - 755 - амирии Абумуслим дар Хуросон
755 - шӯриши Синдбод
760 - 784 - шӯриши Сафедҷомагон
792 - 795 - амирии Фазл - писари Яҳёи Бармак дар
 Хуросон
806 - шӯриши Рофеъ ибни Лайс

ЛУҒАТИ ВОЖАҲОИ ТАЪРИХӢ, ҶУҒРОФӢ

Авесто	-китоби осмонии дини маздаясно (зардуштӣ) буда, маънояш дониш аст.
Аллоҳ	- Худо
Антропология	-вожаи ҷунонӣ буда, илм дар бораи пайдоиши инсон мебошад.
Археология	-вожаи ҷунонӣ буда, аз ду бахш: архаёс-қадим ва логос-илм, яъне илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсоният мебошад.
Арҷосп	-шоҳи Турон
Афшин	-маънояш соҳиб аст.
Ахсиар	-номи авестиин дарёи Сир аст. Сақонҳо онро Силис мегуфтанд. Ҷунониҳо Сирро Танаис номида буданд ва бо дарёи Дон омехта кардаанд. Номи Сирро Яксард низ гуфтаанд. Вожаи Яксард аз Ахсиар, Ахсикат маркази Фарғона дар асрҳои Ш п.м. ва I-XII милод гирифта шудааст.
Ашқониён	-номи сулолае аст, ки дар Порт солҳои 250 то милод ва 224 милод ҳукмронӣ кардааст.
Ахурон	-номи ноҳияи Шаҳринав дар қадим
Байнаннаҳрайн	-мамлақати байни ду рӯд, дарё
Бағ	-дар забони қадими ориёӣ Худо аст. Вожаҳои боғи русӣ ва бег, бой, бағу аз ҳамин решаанд.
Бағон	-худоён, бағонкат, вагонкат-хонаи худоёнро гуянд.
Бик	-номи шоҳи Нахшаб (Насаф) аст. Маънои бик-қалон, бузург мебошад.
Бостоншинос	-археолог
Бохтар	-номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ-тоҷикон мебошад. Маънояш шимол аст. Номи шаҳри Балх аз вожаи Бохтар гирифта шудааст. Дар Авесто бо номи Бахдӣ зикр шуда, яке аз сарзаминҳои офаридаи Ахура Маздо мебошад. Ватани Зардушт аст.

Бӯчабала	-бузургу боло
Вахш	-номи қадими рӯди Ому будааст. Рӯди Вахш барои ориёиҳо муқаддас ҳисобида мешудааст. Дар Авесто бо номи Ванахгуҳа Дойтиё зикр мешавад. Юнониҳо онро Окс номидаанд. Дар замони Кушониён фариштаи Охшо Вахшо буд. Ҳоло Вахш яке аз шохобҳои дарёи Ому мебошад.
Вашгирд	-номи вилоят ва шаҳр дар Тоҷикзамини Шарқӣ (ҳоло Файзобод). Маънояш-замини васеъ.
Ваҳуманах	-фариштаи пиндори некӣ дар Авесто
Вижагӣ	-дигаргунӣ, хусусият
Виспарад	-номи китобе аз Авесто
Геология	-вожаи юнонӣ буда, аз ду бахш иборат мебошад: гео-замин, логия-илм, яъне илм дар бораи замин ва сохти он.
Говмард	-саравлоди олами ҳайвонот ва рустанӣ дар ойини маздаясно
Готҳо	-номи асари аввалин фиристодаи Худо-Зардушт аст, ки аз паёмҳои Худованд иборатанд.
Гударз	-писари Гуштосп
Дабир	-котиб, мирзо, сафир
Дабирпат	-сарвари дастгоҳи ҳукумат
Дафтар	-китоб, идораи корӣ
Деҳқон	-давлатманд, заминдор (феодал). Решаи вожаи деҳқон аз калимаи деҳ аст.
Диж - диз	- қалъа, кохи шохнишин дар шаҳр
Диндабири	- хати авестой, ки аз 44 ҳарф иборат аст.
Динкард	-китоби мухтасаре дар бораи Авесто ва ойини маздаясно мебошад.
Додситон	-прокурор
Дудмон	-хонадон, авлод
Дугдуга	-модари пайгамбар-Зардушт
Забур	-китоби пайгамбари яҳудиён -Довуд
Заминёд	-номи фариштаи Замин, вожаи зан аз решаи Замин аст.

Занд	-тафсири Авесто
Зансолор	-модаршоҳӣ
Зобул	-яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёнишин-тоҷикон мебошад. Зобул номи қадими Систон-Сакистон аст.
Истаравшан	-дар ибтидои асрҳои миёна яке аз вилоятҳои тоҷикнишин буд. Ҳоло як баҳши он бо шаҳрҳои Диззак, Зомин, Хавос ба Ҷумҳурии Ёзбекистон ва баҳши дигараш ба Ҷумҳурии Қирғизистон дохил аст. Рустоҳои Шаҳристон, Ғонҷӣ, Ёротеппа, Зафаробод, Нов ва Пролетар ба Истаравшан дохил будаанд.
Ихшид	-маънояш сарбоз аст.
Кандиз	-либоси пашмини савора, беостин, ки бо гиреҳбанд дар сина устувор мешавад. Кандизҳои шоҳӣ остини сарбаста доштанд.
Капол	-ҷумҷума, косахонаи сар
Катиба	-навиштаҳои гуногунмазмуне, ки дар кӯҳҳо, харсангҳо, сангҳои болои қабрҳо, хишти деворҳо қанда шудаанд.
Қашғар (Қошғар)	-дар қадим яке аз ноҳияҳои ориёӣ ва пасон тоҷикон буд. Баъд туркон онро гирифтанд ва ҳоло уйғурҳо зиндагӣ доранд. Вожаи Қашғар ба забони қадими сакохутанӣ бағали кӯҳро ифода мекунад.
Кидориён	-номи сарвари хонадон аст.
Қолбад	-қолаб, устухонҷусса
Қорез	-каналӣ зеризаминӣ
Қумед	-номи қабилани ориёист, ки дар қадим дар водии Ҳисор то Рошт мезистанд ва ба чорводорӣ машғул буданд. Дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ дар ноҳияи Душанбе ба лашкари мақдунӣҳо борҳо шикаст додаанд. Номи Қофарниҳон шакли ҳаробшудани Қумедиён мебошад.
Қурқат	-шаҳри горҳо, қурҳо, гори уфуқӣ, номи деҳаҳои Қурговади Дарвоз ва Қурёнтеи Ягноб аз ҳамин решаанд.

Кушониён	-номи хонадон аст, ки аз исми саравлод - Кушон сарчашма мегирад.
Лангар	-истгоҳ, бошишгоҳ, қароргоҳ
Мадчо	-манотике, ки замини миёначойро ифода мекунад.
Маздаясно	-вожаи Авестой аст. Калима аз ду бахш: маздо ба маънои доно, яъне Худои доно, ҳамадони ягона ва ясо бошад, ба маънои ситоиш омадааст. Вожай маздаясно маънои ситоиши худованди ягонаи ҳамадонро ифода мекунад.
Маъбади оташ	-бинои махсусе аст, ки дар меҳробӣ он оташи муқаддас месӯзад. Оташ дар ойини Зардушт қибла, нишоне ба сӯи Худованд аст. Оташ сумбули рӯшноӣ, нури Худованд, нури илоҳӣ, нури зиндагии худоофарида дар Замин мебошад.
Ман	-ченаки вазн дар порсии қадим, баробари 418 г.
Мовароуннаҳр	-номи арабии Варорӯд, Варазрӯд аст. Маънояш замини байни ду рӯд - Ому ва Сирро гуфтаанд.
Мубад	-муллои ойини маздаясно
Муг	-диндори ойини маздаясно
Нахчирпат	-сарвари пардиз, боғи шикоргоҳ. Шохонҷойи махсус барои шикор доштанд ва он аз тарафи ҳукумат назорат мешуд ва ҳеҷ кас ба ғайри шоҳ дар он шикор карданро ҷуръат надошт.
Об	-дарёи бузург дар Шибар (Сибир)
Озаргушнасп	-номи маъбади оташ дар Шизи Эрон
Озарфаранбағ	-номи оташи мубадон
Ориён Вайҷ	-номи аввалин ватани Ориёҳо, маънояш ватани паҳновар. Дар қадим ба Ориён Вайҷ ҳавзаи миёнаи рӯди Ому ворид буд ва марказаш дар Кубодиён – маъбади рӯди Вахш шуморида мешуд.
Отурвон, атарбон	- посбонон, нигоҳдорони оташи муқаддас

- Порс (Форс)** -номи вилоят дар Ориёи Ғарбӣ. Аз ин вилоят ду дудмони шоҳони ориёӣ-тоҷикӣ: Ҳахоманишо ва Сосониён баромадаанд.
- Саблон** -кӯҳе буд, ки дар болои он Пайгамбар Зардушт 10 сол тоату ибодат намуд ва паёмҳои Худовандро гирд овард.
- Сарандеб** -чазираи Сейлон аст.
- Синд** -холо Қандаҳор дар Афғонистон, Ҳинд
- Соруш, Сруш** -фариштаи сари пули чинвод (сирот) аст.
- Сугд** – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ-тоҷикӣ мебошад. Дар қадим мафҳуми Сугд ҳамаи ноҳияҳои водии рӯди Сир, Зарафшон ва Қашқадарёро ифода мекард. Дар ибтидои асрҳои миёна мафҳуми Сугд танҳо водии Зарафшон ва Қашқадарёро фаро мегирифт. Маънояш равшан, пок мебошад. Дар Авесто Гава Сугда ватани Говмард мебошад. Гуё Худованд аввалин намоёндаи ҳайвонҳо- Говмардро ин ҷо офаридааст.
- Таврот** -китоби мазҳабии ойини Мӯсо
- Тайсафун** -маркази давлати Сосониён, Ашқониён
- Танбар** -устухондон, тобут
- Тахористон** -ин ном дар асрҳои III-IV милод бар ивази Бохтар пайдо мешавад. Зеро қабоиلى ҳамроҳи дудмони кушони (кучиҳо) омада, худро тохар мегуфтанд. Номии тохарро забоншиносон сарсафед маънидод кардаанд. Тахориҳо қабоиلى ориёӣ буданд ва Кушониён аз онҳо баромадаанд.
- Тоҷикзамин** -ин вожа нав буда, муаллиф онро дар ивази Эронзамин нисбат ба мулкҳои гузаштаи тоҷик пешниҳод кардааст, ки имрӯз дар Афғонистон, Чин, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркманистон ва Ўзбекистон вориданд.
- Тоҷикзамини**
- Ғарбӣ** -Эрони кунунӣ, агарчи Хуросон, Систон таърихан ба Ориёи Шарқӣ тааллуқ доранд, аммо ғайр аз замони Сомониён, дар гули ҳазораҳои дигар махсусан аз Модҳо то

истилои араб ба давлатҳои Ориёи Ғарбӣ ворид буданд. Аз ҳамин сабаб, мо онҳоро ба Ориёи Ғарбӣ дохил намудем.

**Тоҷикзамини
Шарқӣ**

-забоншиносон забонҳои ориёиро (эрониро) ба Шарқӣ ва Ғарбӣ чудо намудаанд. Ба гуруҳи забонҳои шарқӣ: бохтарӣ, хоразмӣ, сугдӣ, паштуй ва сако-хутанӣ дохил мешаванд. Азбаски баъзе фарқиятҳои фарҳангӣ дар тамаддуни модии ориёӣҳо ва тоҷикони шарқӣ нисбат ба ғарбӣ мушоҳида мешаванд, мо низ Ориён -Тоҷикзаминро ба Шарқӣ ва Ғарбӣ тақсим намудем. Ориёзамин, Тоҷикзамин, Эронзамин мафҳуми этникӣ мебошад.

Тур

-номи тотемавии ҳамаи ориёӣҳои чорводор буд. Тур - писари Фаридун.

Турон

-номи ноҳияҳое, ки дар онҳо саҳронишинон кӯчӣ - ориёӣ зиндагонӣ мекарданд. Тур аз номи гови зоти тур гирифта шуда, маъноаш баҳодур аст.

Фар

-нишонаи зиндагӣ, рушной дар ойини маздаёсно.

Фарвардин

-моҳи аввали соли ориёӣ-тоҷикӣ

Фарвартик

-мақбара, мазор

Фаргона

-яке аз вилоятҳои қадими ориёишин-тоҷик-нишин аст. Номи вай дар Авесто ба шакли Паракана, яъне ноҳияи ғуша, канора ёд мешавад. Дар адабиёти ҷиноии асрҳои III-II п.м. бо номи Даван ёд мешавад. Вожаи даван бо номи аспҳои даванди он алоқаманд мебошад. Дар арафаи истилои турку араб Фаргона шохигарии алоҳида буд. Маркази он Охшикат номида шуда, шохӣ он унвони ихшидро дошт.

Фарсанг

- масофаи чашмрас баробар ба 5760 м.

Фулузот,

филизот

-маъдан, металл

Хваб

-сарвар

Хиён

-номи қabilaи ориёӣ

Хурд Авесто	- китоби мухтасар аз Авесто
Хутан, Турфан	- номи вилоятҳои қадими ориёнишин, имрӯз Синсизяни Чин
Хушатр	- вилоят, сарвар
Хушатрпат	- сарвари вилоят, сатрап
Ҳазорпат	- дастаи бемаргон, сарвари дастаи бемаргон
Ҳаро	- номи кӯҳи муқаддас дар Авесто, ҳоло кӯҳҳои Ҳинду Помир-Ҳимолой
Ҳафр	- қовишҳои бостоншиносӣ
Черик	- дастаи фидоӣ, гурди шохӣ
Чопар	- пайк, хабарчи
Чопархона	- меҳмонхона, қорвонсарой дар замони Ҳахоманишиҳо
Чоч	- номи яке аз вилоятҳои қадими ориёнишин-тоҷикон мебошад. Маънои он чандон равшан нест. Вақте ки арабҳо омаданд, онро забт намуданд, ба ҷои Чоч Шош гуфтанд. Дар асрҳои XIV-XV ба ҷои Шош - Чоч номи шаҳри Тошканд пайдо мешавад.
Шахристон	- шаҳр. Дар қадим шаҳри тоҷикон-эронӣ ба диҷ - ҷои нишасти шох, шахристон - ҷои нишасти шаҳриён ва шаҳри беруна тақсим мешуд. Шаҳри беруна ё работ баҳши нави берун аз девори шаҳр пайдошударо мегуфтанд.
Шиман	- номи қадими Ҳисор буда, маънояш баландӣ аст.
Эллий	- тамаддуни омезишфтои ориёӣ бо юнонӣ
Этногенез	- вожаи юнонӣ буда, аз ду бахш: этнос - халқ ва генез - пайдоиши ифода мекунад. Яъне илм дар бораи пайдоиши халқҳо аст.
Этнография	- вожаи юнонӣ буда, аз ду бахш: этнос - халқ, графия - омӯхтан, навиштанро ифода мекунад. Этнография - мардумшиносӣ, илм дар бораи омӯзиши халқҳо мебошад.
Ясно	- баҳши китоби Авесто

МУНДАРИЧА

Пешгуфтор	3
Бахши 1	
Боби I. ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ (ЭРОНӢ ҒАРБӢ) ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН	6
§ 1. Ташкили давлати Сосониён	6
§ 2. Сиёсати берунии подшоҳони сосонӣ дар асрҳои III-IV (чанғҳо бо румиён)	9
§ 3. Сиёсати берунии Сосониён дар аср V	12
§ 4. Ҳаракати маздакиён	13
Боби II. ТОЧИКЗАМИНИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ОХИРИН ПОДШОҲОНИ СОСОНИӢ	16
§ 5. Хусрави II, маъруф ба Хусрави Парвиз	16
§ 6. Сохтори давлатӣ ва ҷомеаи Сосониён	17
§ 7. Ойини маздаясно дар замони Сосониён	21
§ 8. Мазҳабҳо	22
§ 9. Фарҳанг	28
§ 10. Шаҳрҳо, меъморӣ ва санъат дар замони Сосониён	32
§ 11. Фарқиятҳои давлатдории Сосониён аз гузаштагони худ. Аҳамияти давлати Сосониён дар таърихи давлатдории тоҷикон-эрониён	39
Бахши 2	
Боби III. ТОЧИКОН-ЭРОНИЁНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ III-VIII	42
§ 12. Кушониёни кучак дар асрҳои III-IV	42
§ 13. Хиёниҳо-Ҳайтолиҳо	43
§ 14. Пайдоиши Хиёниҳо-Ҳайтолиён. Наҷод ва ватани онҳо ..	47
§ 15. Шаҳрҳои марказии Тоҷикзамини Шарқӣ дар асрҳои IV-VIII	49
§ 16. Панҷакат намунаи шаҳрҳои асрҳои V-VIII	55
§ 17-18. Шаҳрҳо	58
§ 19. Деҳаҳо дар асрҳои IV-VIII милод	64
§ 20. Қушқҳо	68
Боби IV. СОХТОРИ ДАВЛАТӢ ВА ИҶТИМОИИ ТОҶИКОНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ III-VIII	72
§ 21. Сохтори давлатӣ	72
§ 22. Намудҳои заминдорӣ	74
§ 23. Ҳунармандӣ ва савдо	77
§ 24. Санъат	81
§ 25. Чангафзорҳо (аслиҳа)	92
§ 26. Мактаб ва маориф. Забон ва адабиёт	95
§ 27. Динҳо дар Тоҷикзамини Шарқӣ	99
§ 28. Варзиш	105

Боби V. ЗУҲУРОТИ ИСЛОМ	110
§ 29. Густариши ислом	110
§ 30. Ғазавот (чанги мусулмонон ва муҳолифини онҳо).....	114
§ 31. Чангҳои истилогаронаи араб дар Тоҷикзамини Ғарбӣ ..	119
§ 32. Чангҳои охири дар Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ....	122
Боби VI. ХИЛОФАТИ АРАБ	125
§ 33. Ҳокимияти арабҳо	125
 Боби VII. ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ ТУРКУ АРАБ.....	130
§ 34. Истилои Тоҷикзамини Шарқӣ аз ҷониби туркон	130
§ 35. Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ дар арафаи истилои араб. Хоразм дар арафаи истило	133
§ 36. Тахористон дар арафаи ҳуҷуми арабҳо	137
§ 37. Қобул дар замони истилои араб	140
§ 38-39. Сугд дар арафаи истилои араб	144
 Боби VIII. ҲУҶУМҲОИ ҒОРАТГАРОНАИ АРАБҲО БА ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ. Давраи якум.....	154
§ 40. Вазъи сиёсии минтақа дар арафаи ҳуҷуми арабҳо	154
§ 41. Пайиҳаии забткориҳои арабҳо дар Вароруд ва муборизаи тоҷикон барои истиқлолият.....	156
§ 42. Забти вилоятҳои Ҳирот, Заранҷ, Ғур, Зобул ва Қобул	160
 Боби IX. ИСТИЛОИ АРАБ	165
§ 43. Давраи дуҷуми забткориҳои арабҳо дар Тоҷикзамини Шарқӣ	165
§ 44. Чангҳои озодиҳои тоҷикон дар Хуросон дар солҳои 717-722	166
§ 45. Шӯриши шоҳзодагони Сугд бо сарвари Ғурак дар солҳои 719-720	169
§ 46. Шӯриш бо сарвари Деваштич	172
§ 47. Бойгонии Деваштич ва аҳамияти таърихии он	175
§ 48. Муборизаи тоҷикон дар солҳои 726-730 ба муқобили истилогарони араб.....	179
§ 49. Шӯришҳои солҳои 30-юм дар Тоҷикзамини Шарқӣ.....	183
§ 50. Муборизаи якҷояи тоҷику араб ба муқобили Умавиён ..	185
§ 51. Муборизаи тоҷикон ба муқобили Аббосиён	189
Боби X. ТАНАЗЗУЛИ ХИЛОФАТИ АРАБ	195
§ 52. Сабабҳои ғалабаи арабҳо дар Тоҷикзамин-Эронзамин ..	195
§ 53. Ҳаракати фарҳангии шуубиҳо	197
§ 54. Нуфузи аввалин дудмони тоҷик (Бармакиён)	198
§ 55. Этногенези тоҷикон-эронӣ	203
Санаҳои муҳими таърихи халқҳои тоҷик – эронӣ дар ибтидои асрҳои миёна.....	211
Лугати вожаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ.....	213

БАРОИ ҚАЙДҲО:

БАРОИ ҚАЙДҲО:

Юсуфшоҳи Яъкубшоҳ
ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК
ибтидои асрҳои миёна

Китоби дарсӣ
барои синфи

6

Мухаррир: **Сайфуллоҳ Маҳкамов**
Мусахҳах: **Солиҳа Ҳамроева**
Саҳифабанд: **Шӯҳрат Маҳкамов**

Ба ҷоп 19.07. 2011 имзо шуд. Андозаи қоғаз 60x90/16.
Қоғазӣ офсет. Гарнитурӣ Times New Roman Tj.
Ҷопӣ офсет. Ҳаҷм 14 ҷузъӣ ҷопӣ аслӣ.
Адади нашр 135000.